

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний
університет**

Р. Є. Зварич

**Геоелекономічні
детермінанти
альтерглобалізації**

Монографія

**Тернопіль
ТНЕУ
2018**

Рецензенти:

Мельник Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор, член-кореспондент Академії економічних наук України, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету;

Гонта Олена Іванівна, д. е. н., професор, директор Навчально-наукового інституту економіки Чернігівського національного технологічного університету;

Яремко Лариса Адольфівна, д. е. н., професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Львівського торговельно-економічного університету.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 3 від 15 грудня 2017 р.)*

УДК 339.982

3-42 Зварич Р. Є. Геоекономічні детермінанти альтерглобалізації. – Монографія. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. – 376 с.

ISBN 978-966-654-492-9

В монографії досліджено методологію моделювання та прогнозування світової динаміки та напрацьовано концептуальну модель предметної області дослідження альтерглобалізації. Розглянуто парадоксальну теорію глобалізації та проведено оцінку системних викликів неоліберальної моделі світової економіки. Оцінено глобальну економічну перспективу, поляризацію і дивергенцію світової економіки. Досліджено альтерглобальний економічний розвиток, встановлено недоліки та суперечності глобалізації, досліджено становлення та відмінні особливості альтерглобалізму, проведено конкретизацію та верифікацію розуміння альтерглобалізації, її принципів та імперативів, а також здійснено позиціонування альтерглобалізації в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності. Напрацьовано альтерглобальну модель розвитку України, встановлено економічні виклики та макроризики її розвитку, визначено регіональну поляризацію та проведено індексну оцінку її альтерглобального позиціонування.

Для фахівців та експертів з глобалізації, зовнішньоекономічної діяльності, органів державного управління, наукових працівників, викладачів, аспірантів та студентів.

ISBN 978-966-654-492-9

© Р. Є. Зварич, 2018
© ТНЕУ

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Методологія світового розвитку	9
1.1. Синтез аспектів та інтерпретація теорії світового розвитку	9
1.2. Методологія моделювання та прогнозування світової динаміки	28
1.3. Концептуальна модель предметної сфери дослідження альтерглобалізації	49
Розділ 2. Парадоксальна теорія глобалізації	65
2.1. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації	65
2.2. Критичні імперативи розвитку глобалізації	84
2.3. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя	104
Розділ 3. Поляризація та дивергенція світової економіки	126
3.1. Нерівноправна участь та нерівномірний розвиток країн у світовій економіці	126
3.2. Глобальна економічна нерівність	152
3.3. Глобальні передумови розвитку світової торгівлі	173
Розділ 4. Альтерглобальний економічний розвиток	189
4.1. Недоліки та суперечності глобалізації	189
4.2. Становлення та відмінні особливості альтерглобалізму	205
4.3. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації, її принципи та імперативи	228
4.4. Альтерглобалізація щодо корпоративної ідентичності та відповідальності	265

Розділ 5. Альтерглобальна модель розвитку України	279
5.1. Економічні виклики та макроризики розвитку України, її регіональна поляризація	279
5.2. Індексне оцінювання альтерглобального позиціонування України	301
5.3. Модель взаємодії економічних імперативів альтерглобалізації України.....	323
Післямова.....	331
Література	341

ПЕРЕДМОВА

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. При входженні економічного, правового, культурного, політичного, військового, соціального простору країни у спеціалізований глобальний простір її самостійність стає обмеженою, а то й поступово втрачається. Разом із цим, сучасний світовий економічний розвиток характеризується асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Налагодження глобальних економічних зв'язків виявилось опосередкованим процесом щодо відносин між національними економіками. Проте факт наявності глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя загалом. Існує певна розбіжність у розумінні суті, структури і логіки сучасних глобалізаційних процесів – від заперечення глобалізації до її абсолютизації. Ця розбіжність та великий міждисциплінарний спектр досліджень дають змогу зробити припущення про неоднозначність і суперечливість феномена глобалізації.

Несправедливий розподіл вигод від глобалізації спричинює загрозу конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях. Деякі вчені вважають, що можлива глобальна конвергенція доходів, аргументуючи це тим, що економіка бідних країн розвивається більш швидкими темпами, ніж багатих. Насправді ж швидке зростання характерне лише для невеликої групи країн Південно-Східної Азії, тоді як найменш економічно розвинуті країни мають набагато нижчі темпи зростання, ніж багаті держави. У результаті відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а швидше їхня поляризація. У цьому процесі країни зі швидкими темпами зростання входять у коло багатих країн, а бідні країни щораз більше відстають від них. Зростання розриву

у доходах викликає невдоволення з боку останніх, що може спричинити міжнародні конфлікти, оскільки бідні держави прагнуть приєднатися до «клубу» багатих країн і готові боротися з ними за свою частку у світовому виробництві.

Важливим критичним зауваженням щодо глобалізації є міжнародна інтеграція на засадах стратифікації світової спільноти. Одні інтеграційні зусилля приведуть до об'єднуючого результату, а інші – навпаки. Однозначно відповісти на запитання, що несе глобалізація країнам – загрозу чи нові можливості – неможливо, адже баланс позитивних результатів і негативних наслідків постійно змінюється. Проте реальність полягає в тому, що глобалізація є об'єктивним і абсолютно неминучим явищем сьогодення, що можна пригальмувати засобами економічної політики, але не можна зупинити або скасувати, бо це імперативна вимога сучасного суспільства та науково-технічного прогресу. Країнам необхідно адекватно реагувати на глобалізаційні процеси, щоб адаптуватися до нових умов і скористатися шансами, які надає інтернаціоналізація світової економіки. До критичних імперативів розвитку глобалізації варто зарахувати передусім соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва, зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн, зростання загрози впливу на культуру. Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною до існуючої.

Альтерглобалізм виник насамперед як спроба усвідомити і осмислити процес глобалізації не з позиції бізнес-еліти та світових транснаціональних інститутів, а з точки зору простих людей, віддалених від прийняття глобальних політичних та економічних рішень. Криза сприяла переосмисленню сучасної моделі розвитку глобалізації та стимулює розробку нових стратегічних рішень і нової моделі економічного й світового розвитку. З огляду на це поява функціональних досліджень, які відображають теоретичні й практичні аспекти альтерна-

тивної ідеології глобалізації, є своєчасною і важливою подією в науковому світі. Саме цим обґрунтована обрана тема для проведення монографічного дослідження, а також вона визначена потребою в здійсненні більш ґрунтовного аналізу теорії та методології процесів альтерглобалізації в реаліях сьогодення і витребувана часом. Окремі засади становлення альтернативи глобалізації розглядаються як можлива парадигма для поточних викликів і майбутнього позиціонування України у світовій економіці. Відповідно в монографії сформовано базові принципи альтерглобалізації та ґрунтовно вивчено теоретичні й практичні її детермінанти.

У монографічному дослідженні напрацьовано теоретичний і фактичний матеріал, узагальнення якого формує основу та відкриває шляхи для нових наукових пошуків. Перший розділ монографії присвячено поглибленому аналізу наукової літератури щодо питань світового розвитку, економічного зростання та нерівності доходів. Проведено синтез аспектів та здійснено інтерпретацію зусиль теорії світового розвитку, досліджено методологію моделювання та прогнозування світової динаміки і напрацьовано концептуальну модель предметної сфери дослідження альтерглобалізації. У другому розділі розглянуто парадоксальну теорію глобалізації та проведено оцінювання системних викликів неоліберальної моделі світової економіки. Зокрема, досліджено етимологію, теорію, концептуалізацію та вимір глобалізації встановлено критичні імперативи розвитку глобалізації, та охарактеризовано неоліберальну модель світової економіки як міжцивілізаційну загрозу інтернаціоналізації господарського життя. У третьому розділі висвітлено глобальні економічні перспективи й здійснено оцінювання поляризації та дивергенції світової економіки. Встановлена нерівноправна участь і нерівномірний розвиток країн у світовій економіці, оцінено глобальну економічну нерівність, визначено глобальні передумови розвитку світової торгівлі. В четвертому розділі досліджено альтерглобальний економічний розвиток, встановлено недоліки та

суперечності глобалізації, окреслено процес становлення та відмінні особливості альтерглобалізму, проведено конкретизацію та верифікацію розуміння альтерглобалізації, її принципів та імперативів, а також здійснено позиціонування альтерглобалізації щодо корпоративної ідентичності та відповідальності. У п'ятому розділі зосереджено увагу на альтерглобальній моделі розвитку України, на економічних викликах і макроризиках її розвитку, на регіональній поляризації та індексній оцінці її альтерглобального позиціонування. Наукові висновки та практичні рекомендації, сформульовані в монографії, мають зовнішнє практичне впровадження, що засвідчено відповідними довідками.

Результати, висновки та рекомендації дослідження можуть бути корисними не тільки для фахівців з міжнародної економіки, а й у теорії та практиці інших сфер вітчизняної науки, а також можуть бути застосовані як на теоретичному рівні, так і у практичній діяльності державних органів виконавчої влади в напрямку реалізації соціальної та міждержавної політик, зовнішньо-економічного і транскордонного співробітництва, у науково-дослідницькій і викладацькій роботі під час підготовки лекцій і семінарських занять із таких дисциплін, як «Міжнародна економіка», «Міжнародні фінанси», «Глобальна економіка», «Глобальні ризики», «Зелена економіка» і «Міжнародна торгівля», у навчальних закладах, де здійснюється підготовка професіоналів з міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин.

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДОЛОГІЯ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

- 1.1. Синтез аспектів та інтерпретація теорії світового розвитку*
- 1.2. Методологія моделювання та прогнозування світової динаміки*
- 1.3. Концептуальна модель предметної сфери дослідження альтерглобалізації*

1.1. Синтез аспектів та інтерпретація теорії світового розвитку

Важливу роль у методології дослідження світового розвитку відіграє синтез основних аспектів таких теорій розвитку: теорії модернізації, теорії залежності, теорії світ-системи та теорії глобалізації. Це основні теорії для інтерпретації розвитку, які особливо актуальні в країнах, що розвиваються. Оцінювання таких теоретичних засад дасть змогу уточнити базові поняття та встановити їхні економічну та соціальну складові. Загалом термін «розвиток» варто розуміти як соціальний стан у країні, в якому реальні потреби населення задовольняються через раціональне та стабільне використання природних ресурсів і систем. Таке використання природних ресурсів ґрунтується на технології, що передбачає повагу до культурних особливостей населення певної країни. Загальне визначення розвитку базується на умові, що соціальні групи мають мати доступ до таких основних послуг, як освіта, житло, медичне обслуговування та харчування, а їхні культури та традиції слід поважати у соціальній структурі тієї чи іншої країни. В економічному аспекті вищезгадане визначення вказує на те, що для населення країни існують можливості для працевлашту-

вання, задоволення принаймні основних потреб і досягнення відповідного рівня розподілу та перерозподілу національного багатства. У політичному сенсі це означає, що урядові системи мають легітимність не тільки з точки зору закону, а й забезпечення соціальних вигод для більшості населення¹.

Теорія модернізації. Як стверджує Е. Со, існують три основні історичні елементи, сприятливі для започаткування модернізаційної теорії розвитку після Другої світової війни. По-перше, відбувся підйом США як наддержави. Тоді як інші західні держави, такі як Великобританія, Франція та Німеччина, були ослаблені Другою світовою війною, США емергентно посилились після війни та стали світовим лідером з імплементацією Плану Маршалла щодо реконструкції повоєнної Західної Європи². По-друге, поширився єдиний світовий комуністичний рух. Колишній Радянський Союз поширював свій вплив не тільки на Східну Європу, а й на Китай та Корею. По-третє, відбувся розпад європейських колоніальних імперій в Азії, Африці та Латинській Америці, що зумовило створення багато нових національних держав як «третього світу. Ці держави-нації, що виникали, підбирали модель розвитку для просування власної економіки та посилення своєї політичної незалежності³.

Згідно з теорією модернізації, сучасні суспільства є більш продуктивними, діти – краще освіченими, а нужденні мають більший добробут. За даними аналізу Н. Смельсера, сучасні суспільства характеризуються певною особливістю соціально-структурної диференціації, тобто в них чітко визначено функції та політичні ролі національних інститутів. Н. Смельсер стверджує, що, хоча структурна диференціація збільшилася функціональні

¹ Pico J. Teorias sobre el Estado de Bienestar 17 Pico. – Madrid, España : Siglo XXI editores, 1995. – P. 32–41. Razeto L. Economia de Solidaridad y Mercado Democratico / L. Razeto (Santiago, Chile : Academia de Humanismo, 1995. – P. 56–61.

² So A. Social Change and Development / A. So. – Newbury Park, California : SAGE, 1991. – P. 17–23; Liz R. Crecimiento Economico, Empleo y Capacitacion / R. Liz. – Buenos Aires, Argentina : PNUD, 1993. – P. 27–32.

³ Chirot D. Social Change in a Peripheral Society: The creation of a Balkan colony / D. Chirot. – New York : Academic Press, 1993. – P. 32–34; 56–59; Ramirez N. Pobreza y Procesos Sociodemograficos en Republica Dominicana / N. Ramirez. – Buenos Aires, Argentina : PNUD, 1993. – P. 34–42.

можливості сучасних організацій, вона також створила проблему інтеграції та координації діяльності різних нових інституцій⁴.

У політичному аспекті Д. Коулмен визначає три основні риси сучасних суспільств: а) диференціація політичної структури; б) секуляризація політичної культури з етосом⁵ рівності, яка в) підвищує спроможність політичної системи суспільства⁶.

Основні характеристики модернізаційної теорії розвитку подано нижче. Модернізація – це поетапний процес; наприклад, В. Ростоу виокремив 5 етапів у теорії економічного розвитку для певного суспільства⁷. Модернізація є процесом гомогенізації, тобто вона створює тенденції до конвергенції суспільств; наприклад, М. Леві зауважив, що «...з часом завдяки більшій структурі модернізації суспільства дедалі більше нагадують один одного»⁸. Модернізація – це процес європеїзації або американізації; в модернізаційній літературі існує певне прихильне ставлення до Західної Європи та США; Д. Тіпс вказав, що ці держави розглядаються як такі, що мають безпрецедентне економічне процвітання та демократичну стабільність⁹. Модернізація – незворотний процес, який після старту не може бути зупиненим; інакше кажучи, коли країни «третього» світу контактують з західними країнами, вони не мають протистояти прагненню до модернізації.

Модернізація є прогресивним процесом, що в довгостроковій перспективі не тільки неминучий, а й бажаний; На думку Д. Коулмена, модернізовані політичні системи мають більшу

⁴ Smelser N. *Toward a Theory of Modernization* / N. Smelser. – New York : Basic Books, 1964. – P. 268–274.

⁵ Етос (грец. «εθος» – «звичай») або грец. «ηθος» – «вдача, характер, темперамент») – узагальнена характеристика культури певної соціальної спільноти, яка виражена в системі її панівних цінностей і норм поведінки.

⁶ Almond G. *Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics* / G. Almond, J. S. Coleman // *The Politics of Developing Areas*. – Princeton : Princeton University Press, 1960. P. 3–64.

⁷ Rostow W. W. *The Five Stages of Growth-A Summary* / W. W. Rostow *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1960. – P. 4–16.

⁸ Levy M. *Social Patterns and Problems of Modernization* / M. Levy. – Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1967.

⁹ Tipps D. *Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A critical perspective* / D. Tipps. – New York : Free Press, 1976. – P. 65–77.

спроможність виконувати функції національної ідентичності, законності, проникнення, участі та розподілу, ніж традиційні політичні системи. Модернізація є тривалим процесом. Це еволюційна, а не революційна зміна; вона охоплює покоління чи століття і її глибинний вплив відчуватиметься тільки впродовж тривалого проміжку часу. Всі ці припущення впливають з європейської та американської еволюційної теорії¹⁰.

Існує також інший набір класичних припущень, що базуються на теорії функціоналізму-структуралізму, яка вказує на взаємозалежність соціальних інститутів, важливість структурних змінних на культурному рівні та вбудований процес змін через рівновагу гомеостазу¹¹. Ці ідеї є похідними з соціологічних теорій Т. Парсонса¹². До них належать такі: а) модернізація – це системний процес, оскільки атрибут модерності утворює послідовне ціле, що виявляється швидше в кластері, ніж в ізоляції¹³; б) модернізація – це трансформаційний процес; щоб суспільство перейшло у сучасність, його традиційні структури та цінності мають бути повністю замінені на сучасні цінності¹⁴; в) модернізація – це неминучий процес через його систематичний і трансформаційний характер, що зумовлює зміни в соціальній системі.

Однією з основних у теорії модернізації є економічна сфера, що пов'язана з рішеннями державної політики. Відповідно економічна теорія модернізації ґрунтується на п'яти етапах розвитку згідно з моделлю В. Ростоу¹⁵. Основні п'ять

¹⁰ Huntington S. The Change to Change: Modernization, development and politics / S. Huntington. – New York : Free Press, 1976. – P. 30–31; 45–52.

¹¹ Гомеостаз – стан рівноваги динамічного середовища, в якому відбуваються біологічні процеси.

¹² Dillon M. (2013) [2009], «Chapter Four: Talcott Parsons and Robert Merton, Functionalism and Modernization», Introduction to Sociological Theory: Theorists, Concepts, and their Applicability to the Twenty-First Century, Wiley. – P. 156–157.

¹³ Hermassi E. Changing Patterns in Research on the Third World / E. Hermassi // Annual Review of Sociology 4. – 1978. – № 4. – P. 239–257.

¹⁴ Huntington S. The Change to Change: Modernization, development and politics / S. Huntington. – New York : Free Press, 1976. – P. 30–31; 45–52.

¹⁵ Rostow W. W. The Five Stages of Growth-A Summary / W. W. Rostow The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. – Cambridge: Cambridge University Press, 1960. – P. 4–16.

етапів розвитку такі: 1) *традиційне суспільство*, для якого характерне домінування сільського господарства, низький розвиток продуктивних сил і невисока продуктивність праці. В такому суспільстві немає надлишку продукту, а отже, й ресурсів для нагромадження капіталу; 2) *передумови для сходження* – на цьому етапі створюються передумови для глибоких, неперервних і систематичних змін. Суттєвою на цій стадії є зміна статусу особи, яку починають оцінювати за критерієм результативності її діяльності, а не за успадкованим соціальним статусом. З'являються підприємці, готові ризикувати у виробництві та комерційно-фінансовій сфері; 3) *сходження* характеризується пришвидшеними темпами соціально-економічного розвитку. Значно зростає частка суспільного продукту, що спрямовується на заощадження та інвестування. Відбувається становлення поточно-масового виробництва, змінюються форми організації та управління виробництвом; 4) *індустріальне суспільство* – на цій стадії формується і стає провідною велика машинна індустрія. Визначальна роль належить базовим галузям – важкій промисловості (металургії, вугільній, енергетичній, машинобудівній), а норма нагромадження досягає 20% ВВП; 5) *масове споживання* – це створений потужний виробничий потенціал нації, що починає «працювати» переважно на споживача, на більш повне задоволення його зростаючих потреб. Провідними стають галузі народного господарства, що виробляють предмети споживання та послуги. Згідно з цією моделлю, В. Ростоу знайшов можливе рішення для сприяння модернізації «третього» світу. Якщо проблема, яка постала перед країнами «третього» світу, полягає у відсутності продуктивних інвестицій, то рішення передбачає надання допомоги цим країнам у формі капіталу, технологій та експертизи. План Маршалла та Альянс за прогрес у Латинській Америці – це приклади програм, які створено за теорією В. Ростоу¹⁶.

¹⁶ McClelland D. Bussiness Drive and National Achievement / D. McClelland New York : Basic Books, 1964. – P. 167–170.

Сильні сторони теорії модернізації можна визначити кількома аспектами. По-перше, можна встановити основу дослідницької спрямованості. Незважаючи на те, що основні дослідження модернізації були проведені фахівцями соціальної та політичної психології, інші науковці поширили теорію модернізації на інші сфери науки. Наприклад, Р. Белла досліджував вплив релігії Токугава на економічний розвиток Паян у Південно-Східній Азії та її ефекти для сіл Камбоджі, Лаосу та Бірми; М. Ліпсі розглядав потенційну роль економічного розвитку в процесі демократизації країн «третього» світу; А. Інкелес оцінив результати і наслідки процесу модернізації для індивідуального ставлення та поведінки¹⁷.

По-друге, особливість перспективи модернізації – це аналітична база. Науковці припускають, що країни «третього» світу є традиційними, а західні країни – сучасними. Для розвитку народів «третього» світу необхідно прийняти західні цінності. По-третє, методологія базується на загальних дослідженнях; наприклад, експозиції факторів цінності в «третьому» світі та диференціації між нестабільною демократією, диктатурою та стабільною диктатурою.

Однак теорія модернізації була популярною в 1950-х рр., а піддана критиці – наприкінці 1960-х рр. Критики теорії вважали, що, по-перше, розвиток не обов'язково одновекторний, як наприклад, етноцентричність точки зору В. Рос-тоу. По-друге, перспектива модернізації лише вказує на одну можливу модель розвитку. Прикладом є шаблон розвитку в США. На відміну від цього, в інших країнах, таких як Тайвань та Південна Корея, відбулися зміни в розвитку, а тому потрібно визнати, що їхні поточні рівні розвитку були досягнуті сильними авторитарними режимами¹⁸.

¹⁷ So A. *Social Change and Development* / A. So. – Newbury Park, California : SAGE, 1991. – P. 17–23; Liz R. *Crecimiento Economico, Empleo y Capacitacion* / R. Liz. – Buenos Aires, Argentina : PNUD, 1993. – P. 27–32.

¹⁸ Killing J. *The Quest for Economic Stabilization: The IMF and the Third World* / J. Killing. – London : Overseas Development Institute, 1984. – P. 45–56.

По-друге, критики теорії модернізації передбачають необхідність усунення традиційних цінностей. Країни «третього» світу не мають однорідного набору традиційних цінностей; їхні цінності системи дуже різномірні. Наприклад, Р. Редфілд диференціював значні традиційні цінності (цінності еліт) і незначні традиції (цінності мас)¹⁹. По-третє, традиційні та сучасні цінності не завжди є взаємовиключаючими. Китай, наприклад, незважаючи на досягнення економічного розвитку, продовжує діяти за традиційними цінностями. Схожа ситуація в Японії. Крім того, не можна стверджувати, що традиційні цінності завжди дихотомічні, наприклад, вірність монарху може бути транспонована на вірність фірмі.

Схожість між класичними та новими дослідженнями модернізації можна спостерігати в константності дослідницької спрямованості на розвиток «третього» світу; аналізі на національному рівні; використанні трьох основних змінних – внутрішніх факторів, культурних цінностей та соціальних інститутів; основних поняттях традиції та сучасності; політичних результатах модернізації, де вона вважається сприятливою для суспільства загалом.

Однак існують також важливі відмінності між класичними та новими дослідженнями школи модернізації. Наприклад, за класичним підходом традиція є перешкодою для розвитку; за новим додатковим фактором розвитку. Щодо методології зазначимо, що класичний підхід застосовує теоретичну конструкцію з високим рівнем абстракції; новий підхід – конкретні тематичні дослідження, дані в історичному контексті. За напрямком розвитку класична перспектива базується на одновекторному шляху, який тяжіє до американської та європейської моделей; нова перспектива віддає перевагу різновекторному шляху розвитку. Щодо зовнішніх факторів і конфліктів класичний підхід демонструє відносно нехтування, на відміну від нового підходу²⁰.

¹⁹ Redfield R. Peasant Society and Culture / R. Redfield Chicago : University of Chicago Press, 1965. – P. 35–43.

²⁰ So A. The South China Silk District / A. So. – Albany, New York : SUNY Press, 1986.

Теорія залежності. Основи теорії залежності сформульовано в 1950-ті рр. за результатами дослідження Економічної комісії по Латинській Америці та Карибському басейні – ЕКЛАК. Теорія залежності є загальною назвою для сукупності соціологічних теорій, які стверджують, що ресурси перетікають від периферії бідних й слабо розвинутих країн до центрів багатих країн. За рахунок цього руху ресурсів багаті країни збагачуються далі. Основною тезою теорії залежності є те, що причина збагачення багатих країн і зубожіння бідних полягає у тому, як саме останні інтегровані у світову систему. Теорія виникла як реакція на теорію модернізації, яка стверджувала, що будь-яке суспільство проходить у своєму розвитку однакові стадії, а тому сучасні слабо розвинуті країни перебувають в умовах, характерних для нинішніх розвинутих країн у минулому. Теорія залежності заперечує такий погляд, акцентуючи, що слабо розвинуті країни не просто примітивні версії розвинутих країн, але мають свої унікальні риси й структури, хоча перебувають у ситуації слабшого партнера світової ринкової економіки²¹. Одним з найбільш відомих представників цієї теорії є Р. Пребіш. Основними елементами моделі Р. Пребіша є те, що для створення умов розвитку в країні необхідно:

- а) контролювати валютний курс, змістивши урядовий акцент на фінансову, а не монетарну політику;
- б) сприяти більш ефективній ролі уряду в національному розвитку;
- в) створити платформу інвестицій, надаючи перевагу національним центрам;
- г) дозволити вхід зовнішнього капіталу відповідно до пріоритетів, встановлених у національних планах розвитку;
- д) сприяти підвищенню внутрішнього попиту на внутрішніх ринках як основи для посилення процесу індустріалізації;

²¹ Батрименко В. В. Неоколоніалізм технологічний / В. В. Батрименко // Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. Т. 2 / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. – К. : Знання України, 2004. – 812 с.

- е) створити більший внутрішній попит шляхом підвищення заробітної плати працівників, що позитивно вплине на сукупний попит на внутрішніх ринках;
- е) розробити більш ефективне охоплення державних служб соціальними службами, зокрема для бідних секторів, з метою створення конкурентоспроможних умов;
- ж) розробляти національні стратегії за моделлю імпортозаміщення, захищаючи національне виробництво встановленням квот і тарифів на зовнішніх ринках²².

Пропозиція Р. Пребіша та ЕКЛАК була основою теорії залежності на початку 1950-х рр.²³ Проте є деякі дослідники, такі як Е. Фаллето та Т. дос Сантос, стверджують, що пропозиції розвитку ЕКЛАК не реалізовані, що в підсумку привело до створення моделі залежності. Більш деталізована інформація про теоретичну модель опублікована наприкінці 1950-х – в середині 1960-х рр. Основними авторами теорії залежності є: А.-Г. Франк, Р. Пребіш, Т.-Д. Сантос, Е. Кардозо, Е. Торрес-Рівас та С. Амін.

Теорія залежності поєднує елементи неомарксизму та економічної теорії Дж. Кейнса (ліберальні економічні ідеї, що виникли в США та Європі як відповідь на депресію 1920-х рр.). За кейнсіанським економічним підходом теорія залежності базується на таких чотирьох основних елементах: а) розвинути важливий внутрішній ефективний попит на внутрішніх ринках; б) усвідомити, що промисловий сектор має вирішальне значення для досягнення вищого рівня національного розвитку, особливо якщо цей сектор і порівняно з аграрним може сприяти підвищенню доданої вартості продукції; в) збільшити доходи працівників як засобу формування сукупного попиту в умовах національного ринку; г) сприяти ефективній ролі державної влади з метою

²² Bodenheimer S. Dependency and Imperialism: The roots of Latin American underdevelopment / S. Bodenheimer. – New York : NACLA, 1970. – P. 49–53.

²³ Prebisch R. The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems / R. Prebisch. – New York : United Nations, 1950.

посилення національних умов розвитку та підвищення національних стандартів життя²⁴.

Згідно з дослідженнями А. Фостера-Картера, існує три основні відмінності між класичним ортодоксальним марксизмом та неомарксистськими позиціями, що стали основою теорії залежності. По-перше, класичний підхід фокусується на ролі розширених монополій на глобальному рівні, а неомарксизм базується на візії периферійних умов. По-друге, класичний рух передбачав необхідність буржуазної революції та впровадження національних трансформаційних процесів; згідно з неомарксистською точкою зору та сучасними умовами країн «третього» світу, необхідним є перехід до соціалістичної революції, оскільки національні буржуазії більше ототожнюються з позицією еліти, ніж з націоналістичною. По-третє, класичний марксистський підхід сприймав промисловий пролетаріат як силу та авангард соціальної революції; неомарксистський підхід передбачав, що революційний клас має підпорядковуватись селянам для вирішення збройного революційного конфлікту²⁵.

Незважаючи на те, що модернізаційна наукова школа та наукова школа залежності конфліктують у багатьох сферах, вони також мають певні подібності, найважливішими з яких є такі: а) дослідження зосереджені на умовах розвитку «третього» світу; б) методологія має високий рівень абстракції та зосереджена на процесі розвитку, використовуючи державинації як одиницю аналізу; в) використання полярних теоретичних структурних візій; в одному випадку структура – це традиційність проти модерності (модернізація), в іншому – це центр проти периферії (залежність)²⁶.

Основними гіпотезами розвитку країн «третього» світу відповідно до положень наукової школи залежності є такі: по-перше, на відміну від розвитку основних націй, які є са-

²⁴ Dos Santos T. The Structure of Dependence / T. Dos Santos. – Boston : Extending Horizons, 1971. P. 225–233.

²⁵ Foster-Carter A. Neo-Marxist Approaches to Development and Underdevelopment / A. Foster-Carter // Journal of Contemporary Asia. – 1973. – № 3. – P. 7–33.

²⁶ Friedrichs R. A Sociology of Sociology / R. Friedrichs. – New York : Free Press, 1970. – P. 34–36.

модостатніми, розвиток націй у «третьому» світі передбачає підпорядкування центру. Прикладом цього є Латинська Америка, особливо країни з високим ступенем індустріалізації, такі як Бразилія (Сан-Паулу). А. Франк використав її як приклад для свого дослідження. По-друге, периферійні нації перебувають на високому рівні економічного розвитку, коли їхні зв'язки з центром є слабкими. Прикладом цього є процес індустріалізації, який зародився в Латинській Америці в 1930-х рр., коли народи, які її заселяли, зосередили увагу на вирішенні проблем, що виникли за Великої депресії, а західні держави в цей час брали участь у Другій світовій війні²⁷.

По-третє, коли центри (ядра) відновляться після кризи та налагодять торговельні та інвестиційні зв'язки, вони знову повною мірою інкорпують периферійні держави в систему, що послабить зростання індустріалізації в цих регіонах. Д. Френк зауважив, що відновлення країн центру після війн чи криз негативно впливало на платіжний баланс, інфляцію та політичну стабільність країн «третього» світу²⁸. По-четверте, слаборозвинені регіони, що раніше функціонували у традиційній феодальній системі, в минулому мали взаємозв'язок з центром.

Проте, на думку Т. дос Сантоса, основою залежності слаборозвинених країн є промислове технологічне виробництво, а не фінансові зв'язки з монополіями з країн центру. Крім Т. дос Сантоса, цю тезу в своїх дослідженнях підтвердили інші науковці класичної школи залежності, зокрема П. Баран, який вивчав умови в Індії наприкінці 1950-х рр.; М. Ландсберг, який охарактеризував процеси промислового виробництва в основних країнах у 1987 р.²⁹

Основні критичні зауваження теорії залежності базують на тому, що вона не надає вичерпних емпіричних доказів,

²⁷ Frank G. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* / G. Frank. – New York : Monthly Review Press, 1967.

²⁸ Frank G. *Latin America: Underdevelopment and Revolution* / G. Frank. – New York : Monthly Review Press, 1969.

²⁹ Landsberg M. *Export-led Industrialization in the Third World: Manufacturing Imperialism* / M. Landsberg // *Review of Radical Political Economics*. – 1979. – № 11. – P. 50–63.

щоб підтвердити свої висновки. Крім того, її теоретичні положення ґрунтуються на абстрактних рівнях аналізу. Інший момент критики полягає в тому, що за теорією залежності зв'язки з транснаціональними корпораціями є лише шкідливими для країн, тоді коли ці зв'язки можуть бути використані як засіб передачі технології. У цьому разі важливо пам'ятати, що США також були колонією, але ця країна змогла змінити власний цикл недорозвитку.

Нові дослідження теорії залежності пов'язані з Е. Кардозо та Е. Фаллето. Ці науковці врахували зв'язки, що існували в країні, з точки зору її системно-зовнішнього та субсистемно-внутрішнього рівнів і як ці зв'язки можна трансформувати в позитивні елементи для розвитку периферійних націй. Д. О'Донелл вивчив можливість відносної автономії між економічними та політичними елементами в країнах «третього» світу, зокрема у Південно-Східній Азії. П. Еванс досліджував порівняльні переваги, які мала Бразилія відносно своїх сусідів в Південній Америці, а Д. Годд вивчав елементи залежності, що діяли на початку процесу становлення тайванської державності³⁰.

Більшість нових досліджень залежності зосереджена на несприйнятті відносної автономії влади від потужних еліт, вчені цієї наукової школи сприймають маржу руху національних урядів як можливість реалізації власної програми. Ці аргументи подає переважно у своїх дослідженнях Н. Пуланц, на думку якого уряди країн «третього» світу мають певну автономію від реальної влади всередині нації³¹.

Поточною критикою теорії залежності та теорії модернізації є продовження досліджень власних припущень та отримання результатів для держави-нації. Це важливий момент, який дає змогу виокремити ці наукові школи, як і теорії світ-

³⁰ Cardoso F. Dependency and Development in Latin America / F. Cardoso, E. Falleto. – Berkeley : University of California Press, 1979; Fagen R. Theories of Development: The question of class struggle / R. Fagen // Monthly Review. – 1983. – № 35. – P. 13–24.

³¹ Poulantzas N. Estado y Sociedad en Naciones Dependientes / N. Poulantzas. – Mexico : Siglo XXI editores, 1989. – P. 56–67; 78–83; 101–112; Alford R. Los Poderes de la Teoria. Capitalismo, estado y democracia / R. Alford. – Buenos Aires, Argentina : Editorial Manantial, 1991.

системи або глобалізації. Рухи щодо торгівлі, міжнародної фінансової системи, світових технологій і військового співробітництва в останній період зосереджували увагу переважно на міжнародних зв'язках між країнами.

Теорія світ-системи. Центральним елементом, з якого виникла теорія світ-системи, була рідна форма вияву, за якої розвивався капіталізм у світі, особливо з початку 1960-х рр. Починаючи з цього десятиріччя, країни «третього» світу розвивались в нових умовах, намагаючись підвищити рівень життя та поліпшити соціальні умови. Ці нові умови передбачали, що міжнародні фінансові та торговельні системи будуть більш гнучкими, а дії національного уряду – менш впливовими. Ці нові міжнародні економічні умови дали змогу групі дослідників радикального спрямування під керівництвом І. Валлерстайна зробити висновок, що капіталістичній світовій економіці властиві риси, які не можна пояснити лише перспективою залежності. Ці нові риси характеризувалися переважно такими аспектами:

- а) Східна Азія (Японія, Тайвань, Південна Корея, Гонконг та Сінгапур) утримувала значний темп економічного зростання. Складно було стверджувати про Східно-Азіатське економічне диво як про «виробничий імперіалізм»;
- б) у державах соціалістичного табору виникла широкомасштабна криза, яка охоплювала розкол колишнього СРСР, провал культурної революції, економічну стагнацію в соціалістичних державах та поступове їхнє відкриття капіталістичним інвестиціям. Ця криза означала крах революційного марксизму;
- в) в північноамериканському капіталізмі виникла криза, яка спричинила війну у В'єтнамі, Уотергейтську кризу, нафтове ембарго 1975 р., поєднання стагнації та інфляції наприкінці 1970-х рр., а також зростання протекціонізму, безпрецедентний державний дефіцит і збільшення торговельного розриву в 1980-х рр.,

що свідчило про послаблення американської гегемонії в капіталістичній світовій економіці³².

Ці елементи створювали умови для появи теорії світ-системи³³. І. Валлерстайн та його послідовники визнали, що існують світові умови, які діють як визначальні сили, особливо для малих і слаборозвинених країн, і що рівень аналізу функціонування національної держави не є єдиною корисною категорією для вивчення умов розвитку, особливо у країнах «третього» світу. Ці фактори, які найбільше вплинули на внутрішній розвиток малих країн, були новими глобальними системами зв'язку і механізмами світової торгівлі, міжнародною фінансовою системою та передачею знань і військових зв'язків. Ці фактори створили власну динаміку на міжнародному рівні. Водночас ці елементи взаємодіяли із внутрішніми умовами розвитку кожної країни³⁴.

Основні припущення теорії світ-систем свідчать про те, що: а) існує взаємозв'язок між соціальними науками: соціологією, економікою та політичними дисциплінами. Представники цієї школи визнають, що більше уваги, як правило, приділяється індивідуальному розвитку кожної з цих дисциплін, а не їхній взаємодії та її впливу на національні умови суспільства; б) замість адресного аналізу кожної змінної варто вивчити реальність соціальних систем; в) необхідно визнати новий характер капіталістичної системи. Наприклад, підхід, який змінює класичну політичну економію, базується на розвитку капіталістичної системи в умовах здійснення промислової революції, як наприклад, у Великобританії. Це свідчить про необхідність підтримки відкритої конкуренції, розвитку більш продуктивних моделей у промисловому секторі та реалізації широких груп населення, які забезпечували б робочою силою нові виробничі потужності³⁵.

³² So A. *Social Change and Development* / A. So. – Newbury Park, California, 1991. – P. 46–49.

³³ Генезис цієї наукової школи базується на вивченні економіки, історичних систем та цивілізації Ф. Бруделя в Державному університеті Нью-Йорка в Бінгемтоні. Пославши свої дослідження із соціологією, школа світових систем розширила свій вплив на антропологію, історію, політологію та міське планування. І. Валлерстайн вважається одним з провідних мислителів у цій сфері.

³⁴ Wallerstein I. *World-System Analysis* / I. Wallerstein. – Standford : Standford University Press, 1987.

³⁵ Wallerstein I. *Africa: The Politics of Unity* / Wallerstein I. – (New York : Random House, 1977.

Сьогодні не та ситуація, коли враховується важливість економічної ролі транснаціональних корпорацій, міжнародний політичний клімат, взаємозалежність, що впливає на уряди бідних країн, і роль спекулятивних інвестицій. Для наукової школи світ-системи сучасні економічні умови не повністю зрозумілі в межах традиційних теорій розвитку. Ця критика капіталістичної системи була присутня з моменту її народження. У сучасних міжнародних умовах існують специфічні особливості монополістичного капіталу, способи реалізації його операцій у світі, що значною мірою впливають на міжнародні відносини.

Основними відмінностями між світ-системним підходом та вивченням залежності є такі: а) одиниця аналізу в теорії залежності – національна держава; для теорії світ-системи – світ; б) згідно з методологією, наукова школа залежності визначає, що структурно-історична модель – це підйоми і спади розвитку національних держав; світовий системний підхід виокремлює історичну динаміку світових систем у циклічних ритмах та історичних тенденціях; в) теоретична структура теорії залежності – бімодальна, складається з ядра та периферії; відповідно до теорії світ-системи структура є тримодальною і складається з ядра, напівпериферії та периферії; г) з точки зору визначення напряму розвитку науковці школи залежності вважають, що процес, як правило, шкідливий; однак у сценарії світ-системи існує можливість руху вгору та вниз у світовій економіці; е) дослідницька спрямованість теоретиків залежності зосереджена на периферії; а теоретики світ-системи сконцентровані на периферії так само, як на ядрі, напівпериферії та периферії.

З урахуванням вищезазначених характеристик теорія світ-системи вказує на те, що основною одиницею аналізу є соціальна система, яку можна вивчати на внутрішньому рівні країни, а також за зовнішнім середовищем певної нації. В останньому разі соціальна система впливає на кілька народів та, як правило, на регіон загалом.

Світові системи, які найчастіше вивчаються в такій теоретичній перспективі, – це системи для дослідження, вико-

ристання та передачі продуктивних і базових технологій; це фінансові механізми та світові торгові операції. З точки зору фінансових ресурсів, за цією позицією розвитку розрізняють продуктивні та спекулятивні інвестиції. Продуктивні інвестиції – це фінансові ресурси, які посилюють промислове виробництво в певній країні, тоді як спекулятивні передбачають швидкі прибутки на фондовому ринку, не забезпечуючи країні стійку базу довгострокового економічного зростання, а тому вони є більш волатильними.

За теорією світ-системи торговельні механізми розглядаються як прямі операції, які мають значний безпосередній вплив на країну; непрямі торговельні операції, такі як майбутні торгові умови, спекуляції на транспортних витратах, цінах на паливо та прогнозах на врожай сільськогосподарських культур, що залежить від погодних умов³⁶.

Теорія глобалізації. Теорія глобалізації виникла на основі глобальних механізмів більшої за обсягом інтеграції з особливим акцентом на сферу економічних трансакцій. У цьому сенсі ця перспектива схожа на світовий системний підхід. Однак однією з найважливіших характеристик теорії глобалізації є її спрямованість на аспекти культури та їхній взаємозв'язок у країнах світу. Дослідники глобалізації стверджують, що основними сучасними елементами інтерпретації розвитку, на відміну від економічних, фінансових та політичних зв'язків, є культурні взаємозв'язки між націями. У цьому культурному спілкуванні один з найважливіших факторів – це зростаюча гнучкість технології для зв'язку людей у світі³⁷.

Основні аспекти теорії глобалізації:

а) глобальні системи комунікацій набувають дедалі більшого значення і відповідно різні народи взаємодіють набагато простіше на урядовому та індивідуальному рівнях;

³⁶ Wallerstein I., Akzin B. Estado y Nacion / I. Wallerstein, B. Akzin. – Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1988; Bell D. El Advenimiento de la Sociedad Post-Industrial / D/ Bell. – Madrid : Ed. Alianza, 1987.

³⁷ Kaplan B. Social Change in the Capitalist World / B. Kaplan/ – Beverly Hills, California : SAGE, 1993; Gough I. Economia Politica del Estado de Bienestar / I. Gough Madrid, España : Blume, 1992.

б) незважаючи на те, що основні комунікаційні системи працюють у більш розвинених країнах, ці механізми також поширюються на менш розвинені країн. Це дає можливість маргінальним групам у бідних країнах спілкуватися та взаємодіяти в глобальному вимірі за допомогою нової технології;

в) сучасна система комунікації передбачає структурні, соціальні, економічні та культурні модифікації національних закономірностей. З точки зору економічної діяльності нові технологічні досягнення у сфері комунікацій стають більш доступними для місцевого малого бізнесу. Така ситуація створює нове середовище для здійснення економічних операцій, використання виробничих ресурсів, обладнання, торгівлі продуктами та застосування «віртуальних грошових механізмів». Нові комунікаційні продукти є уніфікованими моделями комунікацій у світі, принаймні з точки зору економічних операцій у сучасних умовах;

г) концепція меншин в окремих країнах впливає на нові форми комунікації. Незважаючи на те, що меншини не повністю інтегровані в нові світові системи комунікацій, потужні ділові та політичні еліти в кожній країні є частиною цієї взаємодії у світі. У підсумку, бізнес і політична еліта органами управління в країнах, що розвиваються;

е) елементи культури впливають на форми економічної та соціальної структур у кожній країні. Соціальні умови є результатом впливу поширених факторів культури відповідно до умов кожної нації³⁸.

Отже, можна виокремити такі основні положення теорії глобалізації. По-перше, фактори культури є визначальними у кожному суспільстві. По-друге, у сучасних світових умовах не важливо використовувати національну державу як одиницю аналізу, оскільки глобальні та міжнародні зв'язки характеризують цю категорію як менш корисну. По-третє, з більшою стандартизацією технічного прогресу збільшуються соціальні сектори, що можуть

³⁸ Moore M. *Globalization and Social Change* / M. Moore. – New York : Elseiver, 1993; Isuani E. *El Estado Benefactor. Un Paradigma en Crisis* / E. Isuani. – Buenos Aries, Argentina : Miño y Davila, 1991.

зв'язуватися з іншими групами світу. Ця передбачає наявність домінантних і недомінантних груп у кожній нації.

Положення теорії глобалізації збігаються з певними елементами теорії модернізації. Один з спільних аспектів полягає в тому, що обидві теорії вважають, що основним напрямком розвитку має бути той, котрий реалізований у США та Європі. Ці наукові школи підтверджують, що основні моделі комунікації та інструменти для досягнення високих стандартів життя виникли в більш розвинених сферах. Щодо цього важливо вказати на відмінності між перспективою модернізації та підходом до глобалізації. Перша висуває нормативну позицію, вказуючи, як слід вирішити проблему розвитку. Останній посилює характер глобалізації як «позитивну» перспективу, а не нормативну вимогу³⁹.

Теорії модернізації та глобалізації відстоюють спільну етноцентричну точку зору. Обидві теорії наголошують на тому, що шлях до розвитку генерується і його слід дотримуватися відповідно до американської та європейської моделей. Глобалісти стверджують, що це реальна умова з точки зору впливу веб-комунікацій та культурного поширення цінностей із більш розвинених країн.

Теорія глобалізації визначає фактори культури як основні детермінанти, що впливають на економічні, соціальні та політичні умови націй, що подібні до «всеосяжної соціальної школи» теорій М. Вебера. З цієї точки зору, система цінностей, вірування та структура ідентичності домінантної-або-гегемонної та альтернативної-або-субординантної груп у суспільстві є найважливішими елементами, що пояснюють національні характеристики в економічному та соціальному плані⁴⁰. Важливим є те, що твердження М. Вебера щодо глобалізації потрібно адаптувати до сучасних світових умов, особливо щодо поширення та передачі культурних цінностей через системи зв'язку, які щораз більше впливають на соціальні групи всіх країн.

³⁹ Portes A. *Labor, Class, and the International System* / A. Portes. – New York : Aberdeen, 1992; Held D. *Modelos de Democracia* / D. Held. – Madrid, España: Alianza Editorial, 1992.

⁴⁰ Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* / M. Weber. – New York : Scribner, 1988.

Отже, теорії глобалізації та світової системи мають глобальну перспективу при визначенні одиниці аналізу, оскільки не зосереджуються суто на національній державі, як це характерно для теорій модернізації та залежності. Контрастним у теоріях світової системи і глобалізації є те, що перша базується на певних неомарксистських елементах, а друга – теоретичних основах структурного та функціоналістського соціологічного руху. Так, глобалізаційний підхід відстоює поступовий перехід, аніж насильницьке або революційне перетворення. Для глобалістів поступові зміни в суспільствах є реальністю, коли різні соціальні групи пристосовуються до сучасних інновацій, особливо у сфері культурного спілкування⁴¹.

Теорії глобалізації та світ-системи враховують найновіші економічні зміни у світовій структурі та відносинах, що відбулися протягом останніх кількох десятиліть, наприклад: а) в березні 1973 р. уряди розвинених країн почали використовувати більш гнучкі механізми контролю валютного курсу. Така ситуація пришвидшила рух капіталу у світових фінансових центрах, міжнародних банках та на фондових ринках; б) з 1976 р. торгові спекулятивні угоди базуються на майбутній вартості продукції, що посилюється за гнучкого використання сучасних технологій в інформаційних, комп'ютерних та системах зв'язку; в) комп'ютерна революція 1980-х рр. дала змогу здійснювати більш швидкі розрахунки та операції за вартістю обмінних курсів та інвестиціями; г) протягом 1990-х рр. основним викликом був Інтернет, що забезпечив швидке та просторе спілкування. Інтернет створює умови та посилює характер «віртуальної економіки» на деяких специфічних ринках.

У сучасних умовах основними аспектами, які вивчаються з точки зору глобалізації, є такі: а) нові поняття, визначення та емпіричне доведення гіпотез про культурні змінні та їхні зміни на національному, регіональному та глобальному рівнях; б) конкретні способи адаптації принципів «всебічної

⁴¹ Etzioni E. *Social Change* / E. Etzioni New York : Basic Books, 1991; Galbraith J. *La Cultura de la Satisfaccion* / J. Galbraith. – Buenos Aires : Ariel, 1992; Hirschman A. *De la Economia a la Politica y Mas alla* / A. Hirschman. – Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1987.

соціології» до сучасної атмосфери «глобального села»; в) взаємодія між різними рівнями влади від нації до нації та окремих соціальних систем, що діють у світі; г) вплив нових моделей спілкування на меншини в кожному суспільстві; д) концепція автономії держави в умовах гнучких комунікаційних інструментів та міжнародних економічних зв'язків, які стають застарілими за односторонньої ефективності національних економічних рішень; е) вплив регіональних і багатосторонніх угод на глобальну економічну і соціальну інтеграцію.

1.2. Методологія моделювання та прогнозування світової динаміки

Математичне моделювання світової динаміки започатковано доповідями видатного американського вченого Дж. Форрестера у Римському клубі⁴² в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. про застосування розроблених ученим моделей системної динаміки для цілей довгострокового еколого-економічного прогнозування⁴³. Головне питання, що цікавило тоді членів Римського клубу, полягало у визначенні ступеня стійкості економічної моделі, поширеної на Заході після Другої світової війни. Ця модель передбачала динамічне зростання і необмежене розширення при використанні ресурсомістких технологій. Доповіді Дж. Форрестера підтвердили, що продовження стратегії ресурсомісткості в умовах демографічного зростання, що динамічно відбувалось у той період, призведе або до гострої нестачі ресурсів у світі, або до забруднення навколишнього середовища, здатного спричинити глобальну екологічну кризу.

⁴² Римський клуб – міжнародна неурядова організація, що об'єднує вчених, громадських діячів і ділових людей більш ніж із 30 країн світу, що турбуються про перспективи розвитку людства. Зусилля членів Римського клубу спрямовані на вирішення актуальних проблем сучасності через розробку нового напрямку для їхнього вивчення, що отримав назву «глобальне моделювання». Започаткував появу науки глобалістики, що вивчає проблеми людства за допомогою моделювання на ЕОМ без поділу на Захід і Схід, Північ і Південь.

⁴³ Forrester J. W. *Innovation and the Economic Long Wave* / J. W. Forrester. – Cambridge, MA : MIT (MIT System Dynamics Group Working Paper), 1978.

Модель Дж. Форрестера. Дж. Форрестер⁴⁴ є родоначальником побудови моделей світового розвитку. Він розробив апарат «системної динаміки», що дає змогу імітувати за допомогою ЕОМ розвиток різних сценаріїв у динаміці складних систем. Апарат побудований на основі досягнень теорії систем і комп'ютерного моделювання з використанням мови звичайних диференціальних рівнянь (ОДР)⁴⁵. Дж. Форрестер на замовлення Римського клубу в 1971–1972 рр. створив перші математичні моделі світової динаміки «Світ-1» і «Світ-2», які започаткували моделювання глобальних процесів. У 1971 р. Дж. Форрестер опублікував перші результати комп'ютерного моделювання світової динаміки у книзі «Світова динаміка», в якій описав основні процеси економіки, демографії, зростання забруднення навколишнього середовища та їхню взаємодію й зумовленість у планетарному масштабі.

Передусім Дж. Форрестер виокремив такі найбільш істотні світові процеси: 1) швидке зростання населення; 2) індустріалізацію та пов'язане з нею промислове зростання, що спричинює забруднення навколишнього середовища; 3) нестачу продовольства; 4) зростання відходів виробництва; 5) обмеженість природних ресурсів. Таким чином, світ-система, за Дж. Форрестером, складається з таких основних підсистем: населення, основних фондів (капіталу), сільськогосподарських фондів, невідновлюваних природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища.

Як підсумок, світову динаміку можна описати такими п'ятьма основними глобальними змінними, що є функціями, залежними від часу: 1) N – чисельність населення Землі; 2) K – основні фонди (капітал); 3) X – частка фондів у сільському господарстві; 4) R – обсяг невідновлюваних природних ресурсів; 5) Z – кількість забруднень навколишнього середовища. Дж. Форрестер вважав, що вплив основних змінних N , K , X , R і Z одна на одну виявляється переважно через природні про-

⁴⁴ Дж. Форрестер – професор Массачусетського технологічного інституту.

⁴⁵ ОДР – однорідна система диференціальних рівнянь.

цеси взаємодії та допоміжні фактори, як наприклад, труднощі щодо видобутку невідновлюваних ресурсів у світі та їхнє виснаження. Крім зазначених змінних, Дж. Форрестер ввів таке поняття, як якість життя (Q), що має характер індикатора функціонування системи, що досліджується. Якість життя задається апріорі у вигляді композиції чотирьох унітарних співмножників:

$$Q = Q_C Q_F Q_N Q_Z, \quad (1.1)$$

де $Q_C Q_F$ – залежність якості життя відповідно від матеріального рівня життя (C) і від харчування (F); $Q_N Q_Z$ відображають вплив факторів N і Z на якість життя як відповідних функціональних залежностей.

Для побудови імітаційних моделей, що описують динаміку Світ-системи, використовуються однотипні звичайні диференціальні рівняння першого порядку у такій формі:

$$\frac{dy_i}{dt} = f_i^+ - f_i^-, i = \overline{1, n}. \quad (1.2)$$

У формулі f_i^+ – права частина рівняння, що вміщає всі фактори, що зумовляють зростання змінної y_i , а f_i^- охоплює всі фактори, що призводять до зменшення змінної y_i . Передбачається також, що ці складові правої частини можуть бути представлені у вигляді добутку функцій, що залежать тільки від факторів, які відповідно є функціями від основних змінних y_j , як наприклад:

$$f_i^+ = \Phi_i^+(F_1, F_2, \dots, F_m) = \Phi_{i1}^+(F_1) \Phi_{i2}^+(F_2) \dots \Phi_{im}^+(F_m), \quad (1.3)$$

де $F_j = \Psi_j(y_{j1}, y_{j2}, \dots, y_{jl})$, $j = \overline{1, m}$, причому $m < n$, $l < n$. Звідси випливає, що кількість факторів має бути меншою за кількість основних змінних, а кожен фактор залежить не від усіх основних змінних, а тільки від частини з них. Ці обмеження були необхідні для того, щоб спростити завдання моделювання.

Таким чином, існує система ОДР (1.2) з правими частинами у певній формі (1.3). Для розв'язання системи ОДР першого порядку необхідно задати початкові умови в певний момент часу:

$$t = T_0 : y_{it=T_0} = y_{i0}. \quad (1.4)$$

Ці умови разом з ОДР (1.2) дають змогу розв'язати задачу Коші⁴⁶. За певних умов існує єдиний розв'язок задачі Коші. Отже, завдання початкової умови (1.4) однозначно визначає динаміку світ-системи.

У моделі світової динаміки Дж. Форрестера присутні відповідно п'ять звичайних диференціальних рівнянь, що описують п'ять глобальних змінних. У загальному випадку це п'ять нелінійних ОДР. Розрахунки за цією математичною моделлю Дж. Форрестер проводив для тимчасового інтервалу 1900–2100 рр. Відповідно 1970 р. взято за основу, оскільки дані розрахунків зіставлялися з наявними статистичними даними у часовому інтервалі 1900–1970 рр. Це дало можливість, по-перше, налагодити і верифікувати модель, а по-друге, наблизити найменш відомі параметри моделі. Розрахунки з 1970 р. були суто прогнозними. Так, обраний горизонт прогнозування до 2100 р. не дає змоги стверджувати про прийнятну надійність і точність прогнозу за межами ХХ ст., оскільки в моделі безпосередньо не враховується технічний прогрес, який відіграє основну роль у довгостроковому розвитку. Крім цього, за 130 років тричі змінюється технологічний уклад, що істотно впливає на вікову траєкторію еколого-економічного розвитку. Однак для такого роду моделі Дж. Форрестер не визначав завдання точного передбачення. Метою моделювання було встановлення тенденцій розвитку системи та її якісних характеристик. За суттю, модель Дж. Форрестера є моделлю динаміки індустріальної економіки. Загалом сценарний аналіз моделі дав змогу виявити загрозу кризи у відносинах людства і природи в ХХІ ст. і вказував на існування «глобальної рівноваги» за умови самообмежень та вирішення ресурсної проблеми. Як вважав Дж. Форрестер, єдиний шлях уникнути кризи, що пов'язаний із зростанням, – це перехід до глобальної рівноваги, коли змінні системи переходять на

⁴⁶ Задача Коші – одна з основних задач теорії диференціальних рівнянь, що полягає в пошуку розв'язку (інтеграла) диференціального рівняння, що задовольняє початкові умови (початкові дані).

стаціонарні значення і не змінюються. Здійснити повну стабілізацію в межах моделі Дж. Форрестера неможливо, оскільки обсяг ресурсів може тільки зменшуватися в часі. Проте для інших змінних можливо досягти переходу на стаціонарні значення, хоча лише в обмежених часових інтервалах.

Модифікації моделі Дж. Форрестера. Модель «Світ-3». Римський клуб підтримав деякі проекти з глобального моделювання та дослідження взаємозалежності різних процесів світової динаміки. Продовженням моделей Дж. Форрестера стала модель «Світ-3», розроблена його учнем Д. Медоузом та міжнародною дослідницькою групою. У моделі «Світ-3» була проведена дезагрегація змінних при збереженні 5 основних підсистем, як і в Дж. Форрестера. Однак в останній версії моделі «Світ-3-91» було додано шосту підсистему – «управління». Крім того, Д. Медоуз ввів у модель більшу кількість взаємозв'язків. Вони майже в 3 рази перевищували кількість взаємозв'язків, використаних Дж. Форрестером. У результаті було побудовано систему з 12 нелінійних ОДР для основних змінних. Розрахунки за моделлю «Світ-3» підтвердили, що, незважаючи на велику деталізацію, її прогнози якісно і кількісно виявилися дуже близькими до результатів, отриманих за моделлю «Світ-2». У моделі «Світ-3», однак, не було подолано жодного з основних недоліків базової моделі Дж. Форрестера. Так, зайве ускладнення моделі без принципового її удосконалення призвело лише до ускладнення ідентифікації параметрів системи, оскільки їх стало в три рази більше, тоді як обсяг об'єктивних статистичних даних залишався незначним.

Проте результати, отримані за допомогою моделі «Світ-3» і опубліковані в 1972 р. у книзі «Межі зростання», що стала першою офіційною доповіддю Римського клубу, отримали широкий резонанс у світі й вплинули на загальнолюдське уявлення про світовий розвиток. У цій книзі вперше висловлювалися застереження про значні загрози, які можуть виникнути на шляху до сталого розвитку людства через зменшення запасів

енергоносіїв та інших сировинних ресурсів, а також внаслідок інтенсивного забруднення навколишнього середовища. Ці висновки мали великий резонанс у світі. Їхнім результатом були підвищена увага до екологічних проблем, широке впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій виробництва. Відповідальні політичні лідери, усвідомивши небезпеку збереження старої економічної моделі, зробили спроби перейти до нової економіки, заснованої на знаннях.

Разом з тим, отримані результати зазнали значної критики. На думку фахівців, модель світової динаміки Форрестера–Медоуза була занадто механістична і загальна, в ній не описувалася регіональна структура світ-системи, наявними були розбіжності з теоріями економічного зростання, недостатньо враховувався вплив соціальних і технологічних інновацій. Так, модель Форрестера–Медоуза дає змогу тільки здійснювати пошук сценарію, що запобігає кризовій ситуації, шляхом комп'ютерного моделювання послідовних сценаріїв, що підсилюються обмеженнями на інтенсивність споживання ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Модель не дає можливості вирішувати завдання управління процесами, що впливають на розвиток світової динаміки.

Д. Медоуз та його наукова школа протягом майже сорока років неперервно досліджували фізичні межі зростання, що визначаються вичерпанням природних ресурсів і обмеженою здатністю біосфери Землі поглинати промислові та сільськогосподарські забруднення. Накопичені за цей період результати опубліковано в дослідженні⁴⁷, де підтверджено науково обґрунтований висновок, що тенденції сучасного економічного та промислового розвитку – це шлях до глобальної екологічної кризи. Разом з тим, окреслені тенденції вказують на наявні можливості, за яких не зупиняючи економічний розвиток і не знижуючи рівень життя в розвинених країнах можна перейти до моделі сталого розвитку людства.

⁴⁷ Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens. – New York, NY : Universe Books, 1972.

Модель Месаровича–Пестеля. У проєкті «Стратегія виживання» М. Месарович та Е. Пестель⁴⁸ сформулювали завдання побудови моделі світової динаміки, заснованої на теорії багаторівневих ієрархічних систем, що відображала процеси взаємодії людини з навколишнім середовищем та комплекс економічних, соціальних і політичних взаємовідносин у суспільстві. Модель мала бути керованою і окреслювати процес прийняття рішень людиною. Крім цього, світ пропонувалося розглядати не як єдине однорідне ціле, а як систему взаємодіючих регіонів, що відрізняються за рівнем розвитку та соціально-економічною структурою.

В моделі Месаровича–Пестеля всі країни світу відповідно до їхньої соціально-економічної структури та рівня розвитку були поділені на 10 регіонів. Кожен регіон описувався системою спеціальних підмоделей з однаковою структурою. Зв'язок регіонів здійснюється в моделі через імпорт, експорт та міграцію населення. Основними підмоделями є підмоделі економіки, демографії та енергетики. Зворотні зв'язки між окремими підмоделями, як правило, відсутні. Це призводить до жорсткого варіанта визначення ендегенних змінних для підмоделей, що використовують як вхідну інформацію розрахунки інших підмоделей. У цих підмоделях певні параметри залишаються невизначеними. Управління реалізується через вибір певного сценарію та задання значень невизначених параметрів.

Моделі Форрестера–Медоуза та Месаровича–Пестеля були основними серед глобальних моделей першої хвилі. Основні характеристики цих моделей представлені в табл. 1.1.

За прогнозними розрахунками за моделлю Месаровича–Пестеля було отримано дані, що світу загрожує не глобальна катастрофа (приблизно в середині ХХІ ст., що впливає з результатів моделі «Світ-3»), а серія регіональних катастроф, які розпочнуться значно раніше з різних причин для різних регіонів. Таким чином, науковці прогнозують майбутнє людства як тривалі різні регіональні кризи – екологічні, енергетичні,

⁴⁸ Mesarovic M. Mankind at the Turning Point / M. Mesarovic, E. Pestel. – New York, NY : Dutton, 1974.

продовольчі, сировинні, демографічні. Отже, М. Месарович та Е. Пестель дійшли висновку, що наслідки регіональних катастроф будуть відчуватися у всьому світі й уникнути глобальної

Таблиця 1.1

**Математичні моделі глобального розвитку
(1970-ті рр. – перша хвиля)**

Автори, організація, установа	Рівні світ-системи, основні змінні	Теорія та принципи	Підсумкові моделі	Публікація
Дж. Форрестер – засновник побудови математичних моделей системної динаміки; Масачусетський технологічний інститут (США)	Світ-система N – кількість населення K – фізичний капітал X – % капіталу в с.г R – обсяг невідновлюваних ресурсів Z – кількість забруднень навколишнього середовища	Теорія та принципи системної динаміки Математичні моделі світової динаміки $\left\{ \begin{array}{l} \frac{dy_i}{dt} = f_i^+ - f_i^-, i = \overline{1, n}; \\ y_i(t = T_0) = y_{i0}; n = 5. \end{array} \right.$	«Світ-1» (1971 р.) «Світ-2» (1972 р.) За завданням Римського клубу	«World Dynamics» (1971 р.)
Д. Медоуз, Й. Рандерс; Д. Медоуз МТІ (США); Римський клуб	Світ-система Додано підсистему «управління» Здійснено дезагрегацію змінних	Деталізація та уточнення моделі Дж. Форрестера Математична модель – система з 12-ти нелінійних ОДР	«Світ-3» Офіційна доповідь Римського клубу	Доповідь Римського клубу «The Limits to Growth»; (1972 р.)
М. Месарович (США), Е. Пестель (ФРН); Римський клуб	Світ-система Розділена на 10 взаємодіючих регіонів Кожен регіон описується системою підмоделей	Теорія багаторівневих ієрархічних систем Теорія управління і прийняття рішень	Підмоделі економіки, демографії та енергетики на основі структурних ДР	Друга доповідь Римського клубу «Mankind at the Turning Point» (1974 р.)

Джерело: побудовано автором⁴⁹.

катастрофи можна лише узгодженими зусиллями міжнародної спільноти. Вони стверджували, що ці кризи можуть поступово охопити всю планету, якщо міжнародне співтовариство не докладе зусиль для досягнення збалансованого розвитку всіх частин світ-системи. Відповідно концепцію світового розвитку М. Месарович та Е. Пестель назвали «органічним

⁴⁹ Садовничий В. А. Моделирование и прогнозирование мировой динамики / В. А. Садовничий, А. А. Акаев, А. В. Коротав, С. Ю. Малков ; Научный совет по Программе фундаментальных исследований Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». – М. : ИСПИ РАН, 2012. – (Экономика и социология знания). – 359 с.

зростанням». Таким чином, перевагою цієї моделі є розподіл світ-системи на взаємодіючі регіони, а також спеціалізація та спрямованість підмоделей на вирішення конкретних проблем.

Удосконалення глобального моделювання продовжувалось, а тому з часом виникли його основні напрямки. Наступна хвиля інтересу до питань прогнозування майбутнього розпочалась у 1990-ті рр. за наближення третього тисячоліття. В цей період було виконано багато досліджень, автори яких прагнули осмислити підсумки бурхливого ХХ ст., що характеризувалось двома світовими війнами, розвитком науково-технічного прогресу, демографічним вибухом та бажанням змодельовати світовий розвиток у ХХІ ст. У результаті отримано значну кількість футурологічних прогнозів і великий обсяг наукової фантастики, яка безпосередньо не стосувалася глобального моделювання.

Разом із тим, у 1990-ті рр. глобальне моделювання різко призупинилось, хоча для вивчення різних аспектів світової динаміки у світі було створено безліч науково-дослідних установ і лабораторій. Велика кількість людей працювала в цьому напрямку. Однак поступове ускладнення моделей призвело до того, що вони не давали змоги описувати справжні причинно-наслідкові закономірності. Більшість експертів сходиться на думці, що складні моделі, що розроблялися, не виправдали покладені на них очікування, оскільки не дали змоги передбачити реальний розвиток економічних процесів.

В останній період у світі спостерігається новий підйом активності у сфері геополітичного, екологічного та соціально-економічного прогнозування майбутнього. Це пов'язано із загостренням екологічних та енергетичних проблем людства. Продовольча проблема також може істотно загостритися із значним зростанням кількості населення. Однак навантаження з боку людства на навколишнє середовище продовжує зростати, незважаючи на розвиток технологій і зусилля громадських організацій. Становище ускладнюється тим, що людство нині вишло за розумні межі й перебуває в зоні нестійкого розвитку.

Таким чином, на початку нового століття чітко окреслилося важливе й актуальне завдання – забезпечення сталого розвитку в масштабах людства⁵⁰. Розробка довгострокових прогнозів, що дають можливість формувати довгострокові цілі й стратегію для їхнього досягнення, стає не тільки можливою, а й необхідною умовою для забезпечення сталого економічного зростання. Слід зазначити, що соціально-економічні прогнози ведуться в різних часових діапазонах – від коротко- (до одного року), середньо- (від одного до п'яти років) до довгострокових (від 5 до 30–50 років).

Якщо мета короткострокових моделей – прогнозування, спрямоване на кон'юнктуру діяльності, а їхнє завдання полягає у виборі політики розвитку та будівництва в найближчому майбутньому, то довгострокові моделі призначені для дослідження умов тривалого економічного зростання. Довгострокові моделі – це насамперед моделі теорії зростання, оскільки вони є інструментом для дослідження майбутнього стану суспільства залежно від стратегії його розвитку.

В останній період спостерігається поява аргументованих наукових прогнозів, розрахованих на 30–50-річну перспективу, як наприклад, прогнози корпорації у сфері консалтингу та аудиту «PricewaterhouseCoopers» (економічний прогноз «Світ у 2050 р.»⁵¹) та інвестиційної компанії «Goldman Sachs» (мріючи разом з БРІК-країнами: Шлях у 2050 р.⁵²). Однак, як правило, такі прогнози можуть розробляти лише великі міждисциплінарні дослідницькі колективи. Сьогодні багато країн світу займаються розробкою подібних прогнозів на прийдешні десятиліття чи п'ятидесятиліття. У цих прогностичних та

⁵⁰ Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens. – New York, NY : Universe Books, 1972.

⁵¹ The World in 2050 Will the shift in global economic power continue? – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pwc.com/gx/en/issues/the-economy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf>.

⁵² Goldman S. Dreaming with BRICS: The Path to 2050, Global Economics, 99, 2003 [Електронний ресурс] / S. Goldman. – Режим доступу : <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/brics-dream.pdf>.

в інших подібних проєктах були використані дуже спрощені моделі, які навряд чи відповідають сучасним вимогам. Наприклад, при побудові математичних моделей, що описують динаміку соціально-економічного розвитку, використовується неокласична модель довгострокового економічного зростання Р. Солоу⁵³, заснована на традиційній виробничій функції Кобба–Дугласа⁵⁴ з урахуванням екзогенного нейтрального технічного прогресу як фактора економічного зростання на рівні з такими факторами виробництва, як праця і капітал:

$$Y = AK^a L^{1-a}, \quad (1.5)$$

де K – фізичний капітал, L – кількість робочої сили, A – технічний прогрес або сукупна продуктивність факторів, a – частка доходу, яка забезпечується за зростання капітальних витрат. Розвиток людського капіталу враховується в моделях ендегенного економічного зростання, спрощений варіант яких використаний у моделі корпорації «PricewaterhouseCoopers». Слід зазначити, що в більшості глобальних моделей першого і другого поколінь для опису блоку економічної динаміки також використовувалися різні модифікації неокласичної моделі зростання Р. Солоу.

Головним недоліком розглянутої моделі є те, що за її основу взято економіку пропозиції. Отже, в моделі ігнорується фактор платоспроможного попиту і береться до уваги тільки очікувана динаміка факторів виробництва. Однак епоха економіки пропозиції нині відійшла разом із неокласичною економічною теорією. Знову маємо епоху економіки попиту – економіка кейнсіанської епохи. Отже, нові динамічні макромоделі в економіці потрібно будувати з урахуванням спільної дії рівноважного довгострокового зростання і циклічних коливань навколо нього, що визначаються співвідношенням попиту і пропозиції. Це основний напрямок для удосконалення математичних макромоделей динаміки соціально-економічного розвитку, що використовуються сьогодні.

⁵³ Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth / R. M. Solow // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – February, vol.70, No.1. – P. 65–94.

⁵⁴ Renshaw G. Maths for Economics / G. Renshaw. – New York : Oxford University Press, 2005.

Саме взаємодія циклічних коливань і тренда зростання дає змогу виявити точки біфуркації, в яких економічна система втрачає стійкість і може зазнати кризової рецесії⁵⁵. Таким чином, проаналізувавши спільні взаємодії циклічних коливань і зростання, можна спрогнозувати час настання кризи, тоді як традиційні моделі описували лише трендові траєкторії і не могли передбачати кризи та рецесії. Саме останній недолік глобальних моделей першого і другого покоління критики розглядали як головний.

Для прогнозування глибоких циклічних криз, що повторюються кожні 30–40 років і пов'язані зі змінами технологічного укладу та великих циклів Кондратьєва, необхідно насамперед синхронізувати довгострокові моделі з реальними кондратьєвськими циклами у світовому масштабі або в межах національної економіки. Синхронізація дає змогу надійно і відносно точно встановити горизонт прогнозування, який визначається тривалістю чергового великого циклу Кондратьєва і вимірюється 30–40-річним періодом. Важливо, що в цьому проміжку часу діє один і той самий технологічний уклад, що гарантує стабільність характеристик технічного прогресу і сталість параметрів виробничої функції (1.5). Так, параметри виробничої функції, поперше, різні навіть для країн, що перебувають на одному рівні економічного розвитку, а по-друге, вони різні на різних етапах розвитку однієї і тієї самої країни. Відповідно синхронізація моделі економічного зростання з великим циклом Кондратьєва полегшує проблему ідентифікації цих параметрів. У моделях Форрестера–Медоуза і Месаровича–Пестеля за основу брали гіпотезу про сталість зазначених параметрів у значних часових періодах (близько 1000 років), що є неможливим, оскільки в такий проміжок часу змінюється два технологічні уклади, кожному з яких відповідають свої значення параметрів. Саме цим пояснюється низька точність зазначених моделей, що неприйнятним при великих горизонтах моделювання з метою прогнозування.

⁵⁵ Акаев А. А. 2008а. Анализ решений общего уравнения макроэкономической динамики. Экономика и математические методы . – 2008. – № 44/3. – С. 62–78.

Одним з основних недоліків глобальних моделей першого покоління є опис обраних глобальних процесів за допомогою однотипних диференціальних рівнянь стандартного виду (1.2), які не враховують внутрішні властивості та механізми розвитку відповідних процесів. Дж. Форрестер, Д. Медоуз та їхні послідовники описували праві частини рівнянь (1.3) так, як це прийнято в економетриці, – на основі обробки наявних рядів статистичних даних, які в більшості випадків були незначними. Цим пояснювалася низька точність результатів глобального моделювання першої хвилі. Відповідно здійснювались – в розробці глобальних моделей другого покоління наголос зроблено на структурних моделях, що описують внутрішні механізми впливу факторів, котрі визначають розвиток динаміки основних глобальних процесів і світ-системи загалом.

Структурні моделі глобальних процесів ґрунтуються на відповідних наукових теоріях, що розкривають сутність цих процесів і причинні зв'язки всередині них. Прикладом можуть бути глобальні моделі взаємодії людини і біосфери Землі, які розробив Н. Моїсєєв⁵⁶. Невід'ємною складовою цих моделей є кліматична модель, яка базується на досягненнях класичної науки: гідроаеромеханіки, термодинаміки й обчислювальної математики. Важливим є те, що така кліматична модель давала змогу виявити зміни кліматичних характеристик, що виникають за впливу антропогенних факторів. Завдяки цьому в 1983 р. вперше проведено аналіз кліматичних наслідків гіпотетичної ядерної війни і простежено, як протягом року після ядерної катастрофи змінюються кліматичні параметри, виникає і поступово прояснюється ядерна ніч. Зауважимо, що за складання типових рівнянь Дж. Форрестера (1.2) цього досягти б не вдалося.

Саме тому одним із найважливіших напрямків удосконалення моделей глобальних процесів є використання структурних моделей як найбільш надійних і достовірних. Структурні

---

⁵⁶ Моїсєєв Н. Н. Человек и биосфера. Опыт системного анализа и эксперименты с моделями / Н. Н. Моїсєєв, В. В. Александров, А. М. Тарко. – М., 1985. – 272 с.

моделі нині широко використовуються в демографічному та економічному прогнозуванні. Слід зазначити, що структурні моделі соціально-економічних процесів принципово відрізняються від структурних моделей фізичних явищ. На відміну від фізичних явищ, соціально-економічні процеси самоорганізуються та саморозвиваються, тобто вони беруть участь у програмуванні своєї поведінки. Для моделювання подібних систем недостатньо описати внутрішню структуру взаємодії її елементів, необхідно передбачити появу нових властивостей самоорганізації та саморозвитку, які не можна вивести на основі характеристик окремих частин системи⁵⁷.

Однак ця специфіка соціально-економічних процесів не завжди враховується при їхньому моделюванні. Наприклад, модель Форрестера–Ме-Доуз, створена у вигляді взаємодії контурів зворотних зв'язків підсистем, ігнорувала цілісні характеристики суспільної системи, зводячи їх до простої суми властивостей складових підсистем. На цей недолік моделі Форрестера–Медоуза вказали автори другої прогностичної моделі, підготовленої для Римського клубу, – М. Месарович та Е. Пестель. Для реалізації принципу розвитку підсистем, відповідно до інтересів цілого, потрідно побудувати ієрархічну багаторівневу модель, чого дослідники не забезпечили.

Проведений вище аналіз наявних моделей і підходів до моделювання та прогнозування світового розвитку свідчить про наявність невирішених проблем і про актуальність створення ієрархічної системи математичних моделей для опису макротенденцій і циклів світової та регіональної динаміки. У цій системі моделювання доцільно виокремити три взаємопов'язані ієрархічні рівні⁵⁸:

- моделювання загальних тенденцій розвитку світу як цілісної системи;

⁵⁷ Голанский М. М. Экономическое прогнозирование / М. М. Голанский. – М. : Наука, 1983.

⁵⁸ Садовничий В. А. Моделирование и прогнозирование мировой динамики / В. А. Садовничий, А. А. Акаев, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков ; Научный совет по Программе фундаментальных исследований Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». – М. : ИСПИ РАН, 2012. – (Экономика и социология знания). – 359 с.

- моделювання особливостей регіональної динаміки; при цьому глобальна динаміка постає як результат регіональних взаємодій і суперечностей;
- моделювання соціально-економічної динаміки окремих країн у процесі світового та регіонального розвитку.

Відповідно має бути сформований склад моделей:

- 1) на першому рівні моделювання модель динаміки світ-системи як цілого, призначена для аналізу трендів світового розвитку;
- 2) на другому рівні моделювання моделі регіональної динаміки, призначені для більш детального опису глобальних соціально-економічних змін з урахуванням нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів світу;
- 3) на третьому рівні моделювання моделі окремих країн, призначені для аналізу й прогнозу їхнього розвитку в умовах наявних обмежень і сценаріїв, сформованих на першому та другому рівнях моделювання.

Моделі кожного з рівнів потрібно сконструювати таким чином, щоб можна було конкретизувати і розширити їхні можливості для вирішення приватних завдань. Отже, моделі мають мати «ядро», яке описує найбільш важливі, базові процеси кожного рівня моделювання, і дозволяти добудовувати до «ядра» окремі блоки для більш детального опису окремих явищ та процесів. Вище сформульовані три найбільш важливі напрямки вдосконалення глобального моделювання (табл. 1.2). Однак також важливо враховувати циклічні процеси у світовій динаміці, пов'язані з нерівномірним розвитком технологій та інновацій.

Криза світової економіки в 2008 р., викликана проблемами, що виникли у фінансовому секторі США, призвела до уповільнення в багатьох розвинених економіках світу. Американська економіка вступила у фазу тривалої нестабільності та зазнала глибокої рецесії. Зберігається реальна загроза нової хвилі економічного спаду. Ситуація, що склалася, вказує на нові кризи і тривалу депресію у світовій економіці в майбутньому десятилітті.

Таблиця 1.2

**Основні напрямки удосконалення математичного
моделювання глобальних процесів**

Напрямки удосконалення	Результати
Використання закономірностей соціально-економічного та геополітичного розвитку, що базуються на теорії великих циклів Кондратьєва	Надійний горизонт прогнозування до 40 років
Врахування впливу короткострокових циклічних коливань на трендову траєкторію довгострокового розвитку для виявлення критичних явищ	Визначення точок біфуркації та точок зриву до кризової економічної рецесії
Використання структурних диференціальних рівнянь для опису глобальних процесів шляхом їхнього виведення із закономірностей і механізмів перебігу відповідних процесів	Висока точність і надійність, спрощення математичних моделей

Джерело: побудовано автором⁵⁹.

Це загалом нагадує про нерівномірний, циклічний характер розвитку ринкової економіки та необхідність вживання заходів для виявлення нового покоління базисних технологій і впровадження різних інновацій для максимальної гармонізації в подоланні майбутніх криз і депресій. З огляду на це багато дослідників⁶⁰ звернули увагу на черговий великий цикл Кондратьєва, підйом якого найімовірніше відбудеться в 2020–2040 рр., та намагаються спрогнозувати його параметри і базові технології.

Й. Шумпетер у 1912 р. зазначав, що головною рушійною силою економічного розвитку є науково-технічні інновації. Він зауважив⁶¹, що коли впроваджується в економіку певна інновація, відбувається так званий «вихор творчого руйнування», що підриває рівновагу попередньої економічної системи, спричиняє відхід старих технологій, застарілих організаційних структур, зумовлюючи появу нових галузей та інституційних можливостей, у результаті чого виникає

⁵⁹ Садовничий В. А. Моделирование и прогнозирование мировой динамики / В. А. Садовничий, А. А. Акаев, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков ; Научный совет по Программе фундаментальных исследований Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». – М. : ИСПИ РАН, 2012. – (Экономика и социология знания). – 359 с.

⁶⁰ Клинов В. Г. Прогнозирование долгосрочных тенденций в развитии мирового хозяйства / В. Г. Клинов. – М. : Магистр. 2010.

⁶¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982.

імпульсивний динамізм економічного розвитку. Інновації щораз більше виступають у ролі локомотива економічного розвитку, визначаючи його ефективність і зростання продуктивності праці. Інновації як процес підтримуються інвестиціями і відповідними інститутами, без чого не діє механізм їхньої реалізації. Інвестиції без інновацій не мають сенсу й інколи навіть шкідливі, оскільки означають вкладення коштів у відтворення застарілих товарів, продукції та технологій.

Науково-технічний прогрес загалом та інноваційний процес зокрема відбуваються циклічно нерівномірно. Підсумком цього є циклічні коливання економічної діяльності. У центрі уваги дослідників у ХХ ст. перебували довгохвильові коливання, відкриті М. Кондратьєвим⁶²; ⁶³. Вивчаючи в 1920-х рр. закономірності, що відбувались у світовій економіці явищ, М. Кондратьєв виявив довгі цикли економічної кон'юнктури приблизно півстолітньої тривалості, які отримали назву «великі цикли Кондратьєва». Вчений обґрунтував закономірний зв'язок стадій «підйому» цих циклів з хвилями технічних винаходів та їхнього практичного використання у вигляді інновацій.

Й. Шумпетер розвинув вчення М. Кондратьєва про великі цикли кон'юнктури та розробив інноваційну теорію довгих хвиль, інтегрувавши її в загальну інноваційну теорію економічного розвитку⁶⁴. Циклічний рух випуску Й. Шумпетер вважав формою відхилення від рівноваги, до якого завжди прагне економічна система. «Спонтанні згустки» нововведень викликають радикальні зміни в економіці, які супроводжують її від початкової рівноважної траєкторії. Система ніколи не повертається до колишнього рівноважного стану. Новий цикл розпочинається в період чергової депресії на новому рівні рівноваги. Зміна рівнів рівноваги, за Й. Шумпетером,

⁶² М. Д. Кондратьєв – російський економіст, засновник теорії великих циклів економічної кон'юнктури (кризи довгої хвилі).

⁶³ Кондратьєв Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002.

⁶⁴ Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982.

визначає довгострокову траєкторію економічного розвитку, в ході якого економічна система перебуває в динамічній рівновазі. Теорія великих циклів М. Кондратьєва відіграла основну роль в інноваційній теорії економічного розвитку Й. Шумпетера, оскільки вчений вважав її наріжним елементом власної теорії, тому останню можемо називати «інноваційно-циклічна теорія економічного розвитку Шумпетера–Кондратьєва».

Нещодавно М. Хіроока⁶⁵ на основі обробки та аналізу великого масиву емпіричних даних довів існування тісної кореляції нововведень і великих циклів Кондратьєва та вперше підтвердив, що дифузія нововведень строго синхронізується зі зростаючою хвилею кондратьєвського циклу і досягає дозрівання в області найвищого піку циклу на (рис. 1.11). Причому різні базисні інновації завдяки дії механізму самоорганізації формують кластер і з'являються на стадії депресії як група. Це явище встановив Г. Менш⁶⁶ і назвав його «тригерний ефект депресії». Інакше кажучи, депресія змушує підприємства шукати можливості для виживання, а інноваційний процес може їх надати, тобто депресія запускає процес впровадження інновацій. Кластери базисних технологій приводять до виникнення нових галузей і відповідно, запускають черговий великий цикл Кондратьєва. Завдяки синергетичному ефекту взаємодії інновацій усередині кластера ініціюється потужне кумулятивне зростання економіки, що вказує на основну рушійну роль інновацій в економічному розвитку.

Окремі інновації поширюються за межі одного циклу М. Кондратьєва до наступного (рис. 1.2), сприяючи появі нових інфраструктур і мереж, формуючи більш довготривалу траєкторію розвитку, яку М. Хіроока назвав інфратраєкторією (наприклад, комп'ютери, авіабудування, біотехнології та ін.). Зазначені інновації називаються магістральними (стовбуровими); вони спочатку поширюються, створюючи нові ринки,

⁶⁵ Hirooka M. Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective / M. Hirooka. – Cheltenham : Edward Elgar, 2006.

⁶⁶ Mensch G. Stalemate in Technology – Innovations Overcome the Depression / G. Mensch. New York, NY : Ballinger, 1979.

але потім їхній потенціал розширюється, щоб утворити нову інфраструктуру в економіці. Інфратраєкторії також утворюють чітко визначений кластер, де кожен такий кластер має стрижневу магістральну інновацію. Наприклад, у поточному п'ятому (V) циклі М. Кондратьєва це комп'ютерні технології.

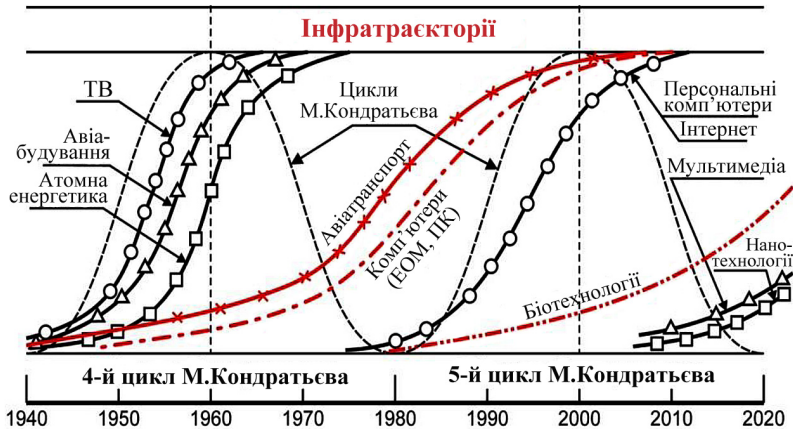

Рис. 1.1. Дифузія інновацій уздовж підйомів циклів економічної активності М. Кондратьєва

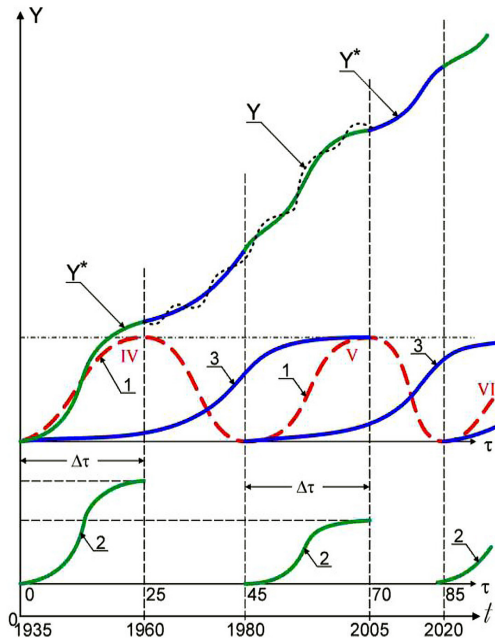
Джерело: побудовано автором ^{67, 68}.

Відповідно до нової інноваційної парадигми, встановленої М. Хіроока, знаючи поточні інфратраєкторії, які визначаються магістральними інноваціями попереднього циклу М. Кондратьєва, а також траєкторії базисних інновацій поточного такого циклу, можна побудувати прогнозну траєкторію динаміки інноваційно-економічного розвитку, (див. рис. 1.2). Це досягається шляхом додавання сумарної доданої вартості, що генерується базисними інноваціями в поточному циклі М. Кондратьєва, а також доданої вартості, що створена інституційними змінами та явищем відновлення, зумовленими інфратраєкторіями.

⁶⁷ Садовничий В. А. Моделирование и прогнозирование мировой динамики / В. А. Садовничий, А. А. Акаев, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков ; Научный совет по Программе фундаментальных исследований Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». – М. : ИСПИ РАН, 2012. – (Экономика и социология знания). – 359 с.

⁶⁸ Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002.

Траєкторія руху ВВП має характерний ступеневий вигляд, а кожен ступінь, як стверджував Й. Шумпетер, найкраще описується логістичною кривою, що є підсумком зміни економічної кон'юнктури відповідно до фаз великого циклу М. Кондратьєва. На рис. 1.12 відображено період, що охоплює четвертий (IV) і п'ятий (V) цикли М. Кондратьєва. Доволі точне прогнозування можна здійснити, як мінімум, до 2040 р., тобто до верхнього піку шостого (VI) циклу М. Кондратьєва.

Рис. 1.2. Графічна схема⁶⁹ побудови траєкторії руху загального випуску ВВП

Джерело: побудовано автором^{70; 71}.

⁶⁹ Графічна схема побудови траєкторії руху загального випуску Y (ВВП): 1 – цикли Кондратьєва; 2 – траєкторії дифузії інноваційних продуктів на ринки; 3 – інфратраєкторії.

⁷⁰ Садовничий В. А. Моделирование и прогнозирование мировой динамики / В. А. Садовничий, А. А. Акаев, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков ; Научный совет по Программе фонд. исслед. Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». – М. : ИСПИ РАН, 2012. – (Экономика и социология знания). – 359 с.

⁷¹ Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002.

Описаний вище процес інноваційно-циклічного розвитку ринкової економіки формалізовано в праці А. Акаєва і М. Хіроока⁷².

У 1960-ті рр. після чергової світової економічної кризи дослідженню теорії великих циклів М. Кондратьєва було приділено значну увагу. Однак математичні моделі того часу були спрямовані на якісний аналіз циклічних коливань, на визначення їхніх основних параметрів – тривалості циклу, характерних точок і т. ін. Одна з перших математичних моделей довгої хвилі М. Кондратьєва була запропонована в праці С. Меньшикова та Л. Клименко⁷³. Це була система диференціальних рівнянь першого порядку із запізненнями. Модель природно генерує коливання подібні до коливань економічної кон'юнктури в циклах М. Кондратьєва. Вона також дає змогу наближено оцінити тривалість циклу і поворотні точки довгих хвиль. С. Дубовський розробив більш досконалу модель⁷⁴, в якій циклічний розвиток вбудовано в модель економічного зростання. У цій моделі динаміка ВВП описана диференціальним рівнянням, отриманим з неокласичної моделі зростання Р. Солоу, та доповнена інвестиційною моделлю, що відповідає технологічним циклах, що генерують цикли М. Кондратьєва. Модель С. Дубовського також дає можливість проводити якісний аналіз розв'язку диференціального рівняння і більш точно визначати періоди довгих хвиль, що відповідають більшим циклам М. Кондратьєва, а також характерні точки, пов'язані з підйомами і спадами циклу М. Кондратьєва⁷⁵.

Важливим завданням є продовження цих досліджень з метою кількісного опису механізму інноваційно-циклічного

---

⁷² Акаев А. А. Об одной математической модели для долгосрочного прогнозирования динамики инновационно-экономического развития / А. А. Акаев, М. Хироока // Доклады Академии наук. – 2009. – № 425/6. – С. 727–732.

⁷³ Меньшиков С. М. Длинные волны в экономике / С. М. Меньшиков, Л. А. Клименко // Процессы глобального развития: моделирование и анализ. – 1984. – № 3. – С. 55–68.

⁷⁴ Дубовский С. В. Объект моделирования – цикл Кондратьева / С. В. Дубовский // Математическое моделирование. – 1995. – № 7/6. – С. 65–74.

⁷⁵ Дубовский С. В. Глобальное моделирование: вопросы теории и практики / С. В. Дубовский // Век глобализации. – 2010. – №2/6. – С. 47–67.

економічного розвитку Шумпетера–Кондратьєва, щоб, окрім якісного аналізу впливу циклічних коливань на довгострокове зростання, розрахувати траєкторію руху ВВП, оцінити тривалість циклів і спрогнозувати моменти кризової рецесії в економіці. Основними об'єктами в створеній системі ієрархічного моделювання-прогнозування є економіка, демографія, науково-технічний прогрес, природні ресурси та екологія. Вони визначають параметри порядку – уповільнені змінні, під поведінку яких будуть підлаштовуватися інші. Основними параметрами порядку протягом світової історії є кількість населення (N), доступні ресурси (R), рівень технологій (A) та освіти (E), а також залежний від них національний дохід (Y).

1.3. Концептуальна модель предметної сфери дослідження альтерглобалізації

Глобалізація зумовила залежність світової економіки від усіх економічних перетворень. Глобалізація змінила роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. При входженні економічного, правового, культурного, політичного, військового, соціального простору країни у спеціалізований глобальний простір її самостійність стає обмеженою, або поступово втрачається. Разом із цим, сучасний світовий економічний розвиток характеризується асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Прихильники глобалізації вбачають у ній можливість подальшого прогресу, за умови розвитку інформаційних технологій. Опоненти відповідно попереджають про небезпеку для національних культурних традицій та поглиблення соціальної нерівності. Саме тому актуальним на сьогодні є завдання розробки та імплементації програми перетворень, яка була б альтернативною та глобальною. Зазначене актуалізує необхідність дослідження методологічних аспектів альтерглобалізації.

Критика глобалізації базується на невизнанні її результатів і наголошенні на тому, що сили, які стоять за глобальни-

ми економічними трансформаціями, виступають проти використання глобальних регуляторних інструментів, сприяють створенню транснаціональних утворень, дії яких підривають стабільність державних соціальних структур, не відповідають суспільним потребам і є абсолютно неконтрольованими. Д. Шольте встановив, що альтерглобалізм виник насамперед як спроба усвідомити й осмислити процес глобалізації не з позиції бізнес-еліти та світових транснаціональних інститутів, а з точки зору звичайних людей, які не приймали глобальних політичних та економічних рішень⁷⁶. До критичних імперативів розвитку глобалізації належать: соціальна нерівність, деградація довкілля, фрагментація виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства у розвинених країнах (знижуючи цим якість життя працівників), зростання загрози впливу на культуру (з глобалізацією економіки та торгівлі культура імпортується та експортується).

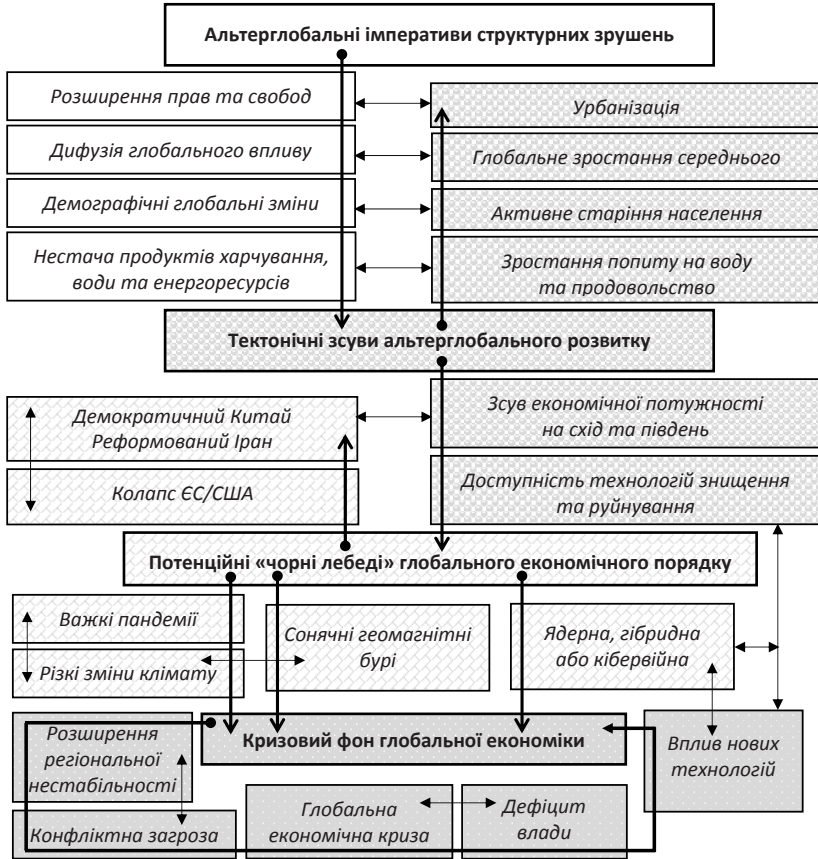
Д. Плеєрс зауважив, що сучасний альтерглобальний рух передбачає збереження процесу глобалізації, проте перенаправленого таким чином, щоб мінімізувати загострення існуючих глобальних проблем сьогодення⁷⁷. А. Бузгалін визначив альтерглобалізм як соціальний рух, який підтримує деякі аспекти глобалізації, передусім міжнародну інтеграцію, оскільки демократія, правосуддя, екологічний захист і права людини мають бути на вищому рівні порівняно з економічним⁷⁸. Як підсумок, актуальними є методологічні аспекти дослідження альтерглобалізації, що актуалізують концептуальну модель предметної сфери її дослідження та передбачають втілення нових принципів функціонування світової системи, що ґрун-

⁷⁶ Scholte J. *Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization* / J. Scholte // *Globalization: Theory and Practice*. – N.Y. 1996. – P. 44–45.

⁷⁷ Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / Geoffrey Pleyers. – London : John Wiley & Sons, 2013. – 336 с.

⁷⁸ Бузгалін А. Альтерглобалізм: теорія і практика «антиглобалістського руху» / А. В. Бузгалін. – М, 2003. – 256 с.

туються на засадах соціального партнерства, соціального захисту та диверсифікації⁷⁹ (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Концептуальна модель предметної сфери дослідження альтерглобалізації

Джерело: побудовано автором.

Альтерглобальні імперативи структурних зрушень.

Сьогодні можна виокремити певні імперативи структурних

⁷⁹ Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

зрушень, що визначають альтерглобальну модель розвитку світової економіки, сила впливу яких посилюватимуться в часі. До таких імперативів належать: глобальне розширення прав та свобод, дифузія глобального впливу, демографічні зміни та нестача продовольства і ресурсів. Зменшення кількості населення, що живе в умовах бідності, підвищення рівня освіти та надання медичних послуг, зростання світового середнього класу забезпечити значний вплив громадян на розвиток глобальної економіки. Цей імператив одночасно є причиною і наслідком всіх глобальних мегатрендів, у т. ч. розширення меж економіки, швидкого зростання країн, що розвиваються, та масового використання нових технологій у сфері комунікацій та виробництва. З одного боку, існує потенціал для особистої ініціативи як основи для вирішення щораз зростаючих глобальних проблем. З іншого боку, за такого структурного зсуву окремі індивіди та невеликі групи людей можуть отримати доступ до руйнівних і смертоносних технологій^{80,81}.

Дифузія⁸² рівня впливу окремих країн вказує на те, що Азія перевершить за потужністю Північну Америку та Європу за зростанням ВВП, обсягом населення, видатками на оборону і технологічними інвестиціями. Китай нині має всі шанси стати найбільшою економікою світу. В умовах структурних зрушень розвиток глобальної економіки поступово починає залежати від стану країн, що розвиваються. Окрім Китаю, Індії та Бразилії, на розвиток глобальної економіки значно впливатимуть такі регіональні гравці, як Колумбія, Індонезія, Нігерія, ПАР та Туреччина. Водночас економіки країн Європи та Японії переживатимуть поступовий спад. Завдяки комунікаційним технологіям влада зміщується в напрямку багатовимірних і аморфних

⁸⁰ Доступ до комп'ютерних засобів ураження, високоточної та біологічної зброї дасть змогу здійснювати великомасштабні акти тероризму та забезпечити невеликим групам можливість, що раніше перебували у винятковій монополії держави.

⁸¹ Alternative Worlds – Global Trends 2030 [Електронний ресурс] // National Intelligence Council. – 2012. – Режим доступу : <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

⁸² Дифузія (лат. «diffusio» – «поширення, фрагментація») – процес розсіювання рівня впливу окремих країн.

мереж, що поступово впливають на дії як держав, так і світової спільноти. Країни, навіть із максимальними показниками ВВП, обсягом населення і т. ін., не зможуть нарощувати свій глобальний вплив, якщо не адаптуються до активних дій усередині мереж та коаліцій багатополярного світу.

Населення світу впродовж десяти років може зрости до 8,3 млрд. осіб (7,6 млрд. у 2018 р.). Не враховуючи економічні та політичні умови країн та їхні взаємовідносини з іншими державами, можна виокремити чотири демографічні тенденції: 1) старіння – структурне зрушення, характерне як для країн Заходу, так і тих, що найбільш швидко розвиваються; 2) зменшення кількості молодих спільнот і держав; 3) міграція – гостра глобальна проблема; 4) зростаюча урбанізація – структурне зрушення, що сприяє економічному зростанню, але створює проблеми з продовольчими та водними ресурсами. Актуальною проблемою для країн, що старіють, є збереження та підтримка добробуту населення. Потреба у кваліфікованій та некваліфікованій робочій силі зумовлюватиме глобальну міграцію. Завдяки швидкій урбанізації обсяг міських житлових та офісних будівель у продовж сорока років може зрівнятися з обсягом усіх аналогічних споруд зведених за всю історію людства. (Табл. 1.3)

Таблиця 1.3

Демографічне вікно можливостей

Країна	Середній вік, 2010 р.	Середній вік, 2030 р.	Демографічний вікно можливостей
Бразилія	29	35	2000–2030
Індія	26	32	2015–2050
Китай	35	43	1990–2025
Росія	39	44	1950–2015
Іран	26	37	2005–2040
Японія	45	52	1965–1995
Німеччина	44	49	до 1950–1990
Великобританія	40	42	до 1950–1980
США	37	39	1970–2015

Джерело: побудовано автором.

Впродовж десяти років у результаті зростання чисельності світового населення та збільшення середнього класу зростуть потреби в продуктах харчування (+35%), воді (+40%) та енергії (+50). Крім цього, глобальні зміни клімату⁸³ знизять рівень доступності цих життєво важливих ресурсів. Більшість країн не має достатніх засобів для уникнення дефіциту продуктів харчування чи води без допомоги «третіх» держав. Наприклад, сільське господарство залежить від доступу до джерел води та якості добрив; гідроенергетика є потужним джерелом енергії для деяких регіонів. Водночас використання альтернативних джерел енергії, до яких належать різні види біопалива, може спровокувати дефіцит продуктів харчування. Це відповідно може привести як до продуктивної співпраці, так і до невідповідних компромісів. Це не означає, що розвиток відбувається хибною траєкторією. Проте глобальні та регіональні лідери мають працювати на випередження потенційних загроз.

Тектонічні зсуви альтерглобального розвитку.

Тектонічні зсуви світової економіки вчені ідентифікують по-різному. Ф. Закарія вважає їх зміною співвідношення сил між постіндустріальними країнами та країнами фази пізньої індустріалізації⁸⁴, Дж. Ріфкін вбачає тектонічні зсуви у переході до п'ятого технологічного укладу, де основною продуктивною силою є інформація⁸⁵. Е. Ясин трактує тектонічні зсуви як ситуацію, за якої територіальна структура світової економіки зазнає радикальних змін⁸⁶. Д. Харві також отожднює тектонічні зсуви із збільшенням сили інших гравців на світовій арені, вважаючи, що цей «безпрецедентний зсув»

---

⁸³ Аналіз зміни клімату підтверджує, що зросте контрастність існуючих погодних умов – збільшиться кількість опадів у зонах вологості та посуха в зонах із низьким рівнем річних опадів. Основні зміни в кількості опадів відбудуться на Близькому Сході і в Північній Африці, а також на заході Центральної Азії, на півдні Європи, в Південній Африці і на південному заході США.

⁸⁴ Закарія Ф. Постамериканский мир будущего / Фарид Закарія. – М. : Европа, 2009. – 280 с.

⁸⁵ Rifkin Jeremy. The End Of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era / Jeremy Rifkin. – New York : G. P. Putnam's Sons, 1996. – 350 p.

⁸⁶ Ясин Е. Г. Тектонические сдвиги в мировой экономике: что скажет фактор культуры / Е. Г. Ясин, М. В. Снеговая. – М. : ГУ-ВШЭ, 2009. – 138 с.

може розвернути потік добробуту зі Сходу, Південного Сходу та Південної Азії в Європу та Північну Америку у зворотньому напрямку⁸⁷. Ю. Гуменюк трактує тектонічні зсуви світової економіки як глобальну зміну в довгостроковому періоді регіональної продуктивності праці, «втягуючий» імпульс якої спрямований на міграційні потоки робочої сили індустріальної кваліфікації⁸⁸. В нашому разі тектонічні зсуви визначено як точки біфуркації розвитку світової економіки, що потребують зміни глобальної моделі розвитку на альтерглобальну. Такими основними зсувами на сьогодні є доступність технологій, старіння населення, урбанізація та ін.

Спостерігається глобальне зростання середнього класу, зокрема в країнах, що розвиваються, як щодо абсолютної кількості, так і в процентному співвідношенні до чисельності населення. Ця тенденція характеризується позитивно зростаючою поведінкою в довготривалому періоді. Інструменти війни стають більш доступними, зокрема це зброя для точкових ударів, кібератак та біотероризму. Окремі особи чи групи осіб отримують можливість здійснювати великомасштабні акти насильства, що раніше було винятково монополією держави.

Доволі ймовірним є зменшення частки США, Японії та Європи у виробництві світового продукту з поточних 56% до 50% у 2030 р. Так, у 2008 р. Китай обійшов США і став глобальним лідером за обсягом золотовалютного запасу, а в продовж п'яти років частка фінансових активів країн, що розвиваються, може подвоїтись. У 2012 р. Японія та Німеччина перевершили межу середнього віку населення, що становить 45 років. Окрім цього, більшість європейських країн, а також Південна Корея і Тайвань, через десять років також пере-

⁸⁷ Харви Д. Крах мировой капиталистической системы неизбежен. Почему «Пакет стимулов» США обречен на провал [Електронний ресурс] / Дэвид Харви. – Режим доступу : <http://www.socialistinfo.ru/adveritas/169.html>.

⁸⁸ Гуменюк Ю. П. Вплив тектонічних зсувів світової економіки на розвиток системи міжнародної трудової міграції / Ю. П. Гуменюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2013. – №5. – С. 64–75.

вершать зазначену межу⁸⁹. Як підсумок, міграція буде більш глобальною, тому що розвинені країни та країни, що розвиваються, зазнають нестачі робочої сили.

Сьогодні в містах проживає практично 50% населення світу, а до 2030 р. цей показник складе 60%, або 4,9 млрд. людей. Африка поступово обійде Азію за рівнем зростання урбанізації, а міські центри, як очікується, будуть джерелом 80% економічного зростання⁹⁰. Більш доступним будуть сучасні технології та інфраструктури для оптимальної експлуатації вичерпних ресурсів. Попит на продовольство зросте до 2030 р. щонайменше на 35%, а на воду – на 40%. Майже половина населення світу проживатиме в районах із гострою проблемою нестачі прісної води. Найбільшого ризику дефіциту води та продуктів харчування зазнають країни Африки та Близького Сходу, проте доволі уразливими щодо цього залишаються Китай та Індія.

Потенційні «чорні лебеді» глобального економічного порядку. Теорія «чорних лебедів» розглядає важкопрогнозовані та рідкісні події, котрі мають значні наслідки. Н. Талеб ввів термін «подія типу «чорного лебедя» та запропонував її основні критерії⁹¹: несподівана (для експерта); продукує значні наслідки; після настання, в ретроспективі має раціоналістичне пояснення, як очікувана. «Чорні лебеді» – це неочікувані події, що мають надзвичайно потужний ефект із тривалими й негативними наслідками. Головна причина їхньої непередбачуваності полягає у впевненості людини, що така подія не може відбутись. З точки зору автора, всі значні наукові відкриття, історичні та політичні події, досягнення мистецтва і культури – це «чорні лебеді». Прикладами «чорних

---

⁸⁹ Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens. – New York, NY : Universe Books, 1972.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Taleb N. N. The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: «On Robustness and Fragility» / Nassim Nicholas Taleb. – New York City : Random House Trade Paperbacks, 2010. – 444 p.

лебедів» є розвиток і впровадження Інтернету, Перша світова війна, розвал Радянського Союзу та терористична атака 11 вересня. Н. Талеб наголосив, що людство нездатне успішно прогнозувати своє майбутнє, а впевненість у своїх знаннях випереджає самі знання і спричинює виникнення феномена «надлишкової впевненості»⁹². Хоча метафора відома у філософії давно, саме Н. Талеб почав використовувати її для позначення рідкісних і несподіваних подій зі значними наслідками. При цьому, як зауважив Дж. Каслс, «чорні лебеді» можуть бути як негативними подіями, так і непрогнозованими «успіхами»⁹³. Н. Талеб описав декілька типів помилок, що призводять до зайвої впевненості у власній здатності аналізувати майбутнє: нарративні (запізнілий пошук причини події під час її опису), ігрові (використання ігрових аналогій при моделюванні) та ретроспективні (віра в успішне пророкування майбутніх подій на підставі аналізу тих, що відбулися). В нашому разі, також існують певні потенційні події, що можуть суттєво загрожувати поточному глобальному економічному порядку та якими можна запобігти чи врегулювати їх у процесі імплементації альтерглобальної концепції розвитку світу. До таких подій належать пандемії, зміна клімату, економічні колапси, війни та геополітичні зміни.

Важко спрогнозувати місце та вид патогену, що може розповсюдитись на планеті. Новий респіраторний збудник захворювання, що легко розповсюджується, вбиває або позбавляє дієздатності більше одного відсотка своїх жертв, – одна з найбільш імовірних руйнівних подій. Такий спалах пандемії може протягом шести місяців призвести до страждання та смертності мільйонів людей у світі. Драматичні та непередбачені зміни клімату відбуваються швидшими тем-

⁹² Иноземцев В. А. Информационные технологии как фактор трансформации дистанционного обучения и изменения стратегий образовательной среды [Електронний ресурс] / В. А. Иноземцев, Н. В. Борушко // МГТУ «МАМИ». – 2013. – Режим доступа : http://mospolytech.ru/science/mami145/scientific/article/s12/s12_92.pdf.

⁹³ Castles F. G. Black swans and elephants on the move: the impact of emergencies on the welfare state / Francis Castles // *Journal of European Social Policy*. – 2010. – №20(2). – P. 91–101.

пами, ніж очікувалося, а тому спрогнозувати такі події практично неможливо. Швидкі зміни опадів, мусони в Індії та Азії загалом можуть різко зменшити рівень продуктового забезпечення населення цього регіону.

Вихід Великої Британії з Євросоюзу та неконтрольований вихід Греції або іншої країни з Євросони можуть спричинити великі збитки та спровокувати ще більшу кризу на території Європейського Союзу. Крім цього, прагнення та підписаний договір про асоціацію з ЄС таких країн, як Україна, Грузія, Молдова, Косово, Боснія і Герцеговина, наявність таких офіційних кандидатів, як Албанія та Македонія, а також ведення переговорів із Сербією, Туреччиною і Чорногорією створюють додатковий тиск на стабільність Європейського Союзу⁹⁴. Загроза колапсу або зниження впливу США може призвести також до тривалого періоду глобальної анархії, оскільки нині немає великої держави, яка може замінити Сполучені Штати як гаранта міжнародного порядку⁹⁵.

Поріг доходу на душу населення в розмірі 15 000 дол. США за паритетом купівельної спроможності є важливим бар'єром демократизації суспільства. Китай, подолавши цей поріг, може розпочати новий цикл зростання, ініціювавши хвилю демократичних змін. З одного боку, демократичний Китай може стати більш націоналістичним, а з іншого – економічний колапс у країні буде поштовхом для політичної напруги та потрясінь у глобальній економіці. Припинення міжнародних санкцій і завершення ізоляції Ірану дасть змогу Ісламській республіці сформуванати більш ліберальний режим. Іран, який відмовиться від ядерних амбіцій і зосередиться на економічній модернізації, підтримуватиме стабільність на Близькому Сході. Схожа ситуація може відбутись у Північній Кореї, Росії та інших країнах, підданих санкціям, що може ви-

⁹⁴ Мельник А. Ф. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України / Алла Федорівна Мельник // Журнал європейської економіки. – 2017. – Т. 9, №12. – С. 111–137.

⁹⁵ Development Goals in an Era of Demographic Change [Електронний ресурс] // International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. – 2016. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.

кликати певні дисбаланси розвитку глобальної економіки. Росія або Пакистан, а також країни-претенденти на членство в ядерному клубі (Іран та Північна Корея), розглядають ядерну зброю як страховку від політичних прорахунків щодо власної безпеки, підвищуючи цим ризик використання такої зброї. Крім цього, зростають шанси недержавних гравців провести кібератаку чи використати зброю масового знищення. Сонячні геомагнітні бурі можуть деактивувати супутники, електромережі, електронні гаджети та пристрої, що становить загрозу адміністративній, фінансовій та економічній безпеці. Руйнівні геомагнітні бурі в останнє сторіччя повторюються дедалі частіше і стають істотною загрозою, оскільки глобальна економіка сьогодні значно залежить від електроенергії.

Кризовий фон глобальної економіки. Існує загроза, що глобальна нестабільність та суперечності в економічних інтересах можуть призвести до краху поточного економічного порядку. Так, зростаюча багатополярність може забезпечити як підвищення стійкості світового економічного порядку, так і призвести до його занепаду. Глобальна економіка має всі атрибути, щоб і надалі залежати від регіональних та національних економік, що характеризуються різними темпами власного розвитку. Ці диспропорції є особливо помітними після глобальної фінансової кризи у 2008 р. Різні швидкості розвитку регіональних економік загострюють світові дисбаланси та створюють значні перешкоди в діяльності урядів і міжнародних структур. Основна дилема полягає в тому, що такі диспропорції або призведуть до світового розпаду та колапсу, або центри зростання, що розвиваються, забезпечать стійкість глобальної економіки. Відсутність потужного економічного центру також може спровокувати нестабільність глобальної економіки.

Найгостріше питання полягає в тому, чи зможуть нові технології допомогти в підвищенні ефективності праці з метою запобігання довгостроковому уповільненню темпів економічного зростання. Світові економічні перспективи значною мірою залежатимуть від розвитку країн Сходу та Півдня. На

країни, що розвиваються, припадає більш, як 50% світового економічного зростання та 40% інвестицій. Їхній внесок у зростання глобальних інвестицій становить понад 70%⁹⁶. Країни, що розвиваються потребують інфраструктуру, житло, товари народного споживання, а також нові заводи та обладнання, що відповідно збільшує обсяг глобальних інвестицій до рівня, що не спостерігався протягом сорока років. Обсяг глобальних заощаджень може не відповідати цьому рівню підйому. В підсумку може зрости тиск на довгострокові відсоткові ставки.

Поступово з'являються технологічні прориви, що підвищують економічну ефективність для вирішення проблем, пов'язаних із зростанням чисельності світового населення, швидкою урбанізацією та змінами клімату. Доступні технології введення великих даних, потужність процесів і великий обсяг зберігання інформації спрощують глобальне поширення кіберпослуг та соціальних медіа. Це потребує не тільки розширення ринків інформації, а й підвищення рівня безпеки глобальних мереж, що висуває відповідні завдання для державних інститутів та громадянського суспільства. Такі види прикладного виробництва, як 3D-друк, об'ємне макетування та робототехніка, мають достатній потенціал для того, щоб змінити моделі праці як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. Проте такі технології можуть мати зворотний ефект: низько- і середньокваліфіковані співробітники виробництва виявляться непотрібними для розвинених економік, що посилять соціальну нерівність. Технології безпеки життєво важливих ресурсів необхідні для задоволення потреб світового населення в продуктах харчування, воді та енергії. Ці технології можуть забезпечувати збереження харчових ресурсів, у т. ч. генетично модифікованих зернових. Сьогодні країни, що розвиваються, зазнають певних труднощів у виробництві та постачанні ключових основних, а будь-які зміни клімату можуть ці труднощі посилити. Нові

⁹⁶ Millennium Development Goals Database [Електронний ресурс] // United Nations Statistics Division. – 2017. – Режим доступу : <http://data.un.org/Data.aspx?q=Poverty&d=MDG&f=seriesRowID%3a584#MDG>.

технології охорони здоров'я мають активно функціонувати для збереження фізичного і психічного здоров'я, підвищення якості життя. Найбільш високі показники в збільшенні терміну життя населення отримують ті країни, де економіка розвивається за зростання середнього класу⁹⁷.

Влада щораз більше розмитою, а тому процес прийняття рішень ускладняють зростаюча кількість гравців, необхідних для вирішення транснаціональних проблем, та їхні суперечливі інтереси. Відсутність консенсусу між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, може призвести до того, що глобальне управління до 2030 р. буде обмеженим. Криза влади, зумовлена швидкими соціальними і політичними змінами, продовжиться і матиме найбільший вияв на внутрішньому рівні. Позитивні зрушення, що відбулись протягом останніх десятиліть у сферах охорони здоров'я, освіти та зростання доходів населення, продовжаться, а в деяких випадках пришвидшаться.

Перехід до демократії є стабільнішим і тривалішим тоді, коли демографічні пріоритети молоді починають змінюватися, а доходи – зростати. На сьогодні близько 50 країн перебувають на складному шляху вибору між автократією і демократією. Більшість цих країн розташована в Тропічній та Північній Африці, Південно-Східній та Центральній Азії, а також на Близькому Сході. Соціологічні теорії, «кольорові революції» та «арабська весна» вказують, що при збільшенні середнього віку і доходів населення політична лібералізація та демократія продовжують розвиватись. Однак країни, що рухаються у напрямку від автократії до демократії, мають всі ознаки нестабільності. Переважно західне домінування глобальних структур (Рада безпеки ООН, Світовий банк, МВФ) має всі шанси знижуватись відповідно до змін в ієрархії нових економічних гравців. Як підтвердив досвід, Велика двадцятка (G-20) більш

---

⁹⁷ Millennium Development Goals Database [Електронний ресурс] // United Nations Statistics Division. – 2017. – Режим доступу : <http://data.un.org/Data.aspx?q=Poverty&d=MDG&f=seriesRowID%3a584#MDG>.

ефективно, ніж Велика сімка (G-7), здолала фінансову кризу в 2008 р., а тому подібні інститути будуть оновлені⁹⁸.

Швидкі глобальні зміни можуть призвести до масштабних внутрішньодержавних та міждержавних конфліктів. Внутрішньодержавні конфлікти поступово наростають у країнах, де домінує доросле населення, в яке інтегрована політично-дисонуюча молода етнічна меншина. Наприклад: виступи етнічних курдів у Туреччині, шиїтів у Лівані, сунітів у Сирії, патанських мусульман у південному Таїланді. Крім цього, доволі високим є потенціал конфлікту в Африці на південь від Сахари. Навіть після того, як у деяких країнах регіону підвищиться середній вік, залишиться доволі велика кількість етнічних і племінних меншин, що будуть молодшими за основне населення. Нестача природних ресурсів, таких як вода та орні землі, в країнах, де зберігається диспропорція молодих і літніх людей, провокує ризик внутрішньодержавних конфліктів. Зокрема, в країнах Африки на південь від Сахари, в Південній і Східній Азії, включаючи Китай та Індію, в Афганістані, Бангладеші, Пакистані та Сомалі державні інститути управління зазнають впливу подібної ситуації.

Основи рівноваги після «холодної» війни починають розхилюватися. Більш роздрібнена міжнародна система, в якій наявні форми співробітництва не вважаються виграшними для більшості основних глобальних гравців, також є підґрунтям для суперництва і ризику виникнення великих силових конфліктів. Значно можуть підвищити можливість міждержавного конфлікту такі ризики, як: зміна основних гравців, зокрема Китаю, Індії; збільшення розбіжностей щодо запасів ресурсів; а також більш широкий доступ до інструментів війни. З огляду на різке наростання озброєнь, зростають ризики того, що майбутні війни в Південній Азії та на Близькому Сході можуть призвести до використання ядерних засобів впливу. Сучасні форми ісламського тероризму можуть зникнути, однак тероризм не зникне,

⁹⁸ Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens. – New York, NY : Universe Books, 1972.

а поступово переорієнтується із масових жертв на великі диверсії економічного і фінансового характеру⁹⁹.

Існує загроза розширення кордонів регіональної нестабільності, особливо на Близькому Сході і в Південній Азії. Регіональна динаміка в прийдешньому десятилітті матиме можливість впливати на ситуацію за межами регіонів і стати загрозою глобальній безпеці. На Близькому Сході разом зі старінням населення знижується пасіонарне значення молоді, рушійної сили недавньої «арабської весни». Як тільки нові технології почнуть забезпечувати світ іншими джерелами енергії, крім нафти і газу, економіки цих регіонів вимагатимуть альтернативного розвитку. Однак траєкторія руху Близького Сходу багато в чому залежатиме від його політичного ландшафту. Регіон Південної Азії постійно зазнає внутрішніх і зовнішніх потрясінь. Повільне економічне зростання, збільшення цін на продукти харчування, а також нестача енергетичних ресурсів, сформує певні виклики для урядів Пакистану та Афганістану. Молоде населення цих країн доволі велике за чисельністю і схоже за соціальною та демографічною динамікою на молодь багатьох країн Африки. Ця динамічність на фоні повільно зростаючої економіки може спричинити нестабільність системи загалом. Індія перебуває в кращому становищі завдяки темпам зростання, однак їй загрожує проблема безробіття молодого населення. Нерівність, інфраструктура, а також низький рівень освіти, є додатковими факторами слабкості Індії.

Багатополярна Азія потребує міцної бази регіональної безпеки, щоб злагоджувати зростаючу напругу, що може становити одну з найбільших глобальних загроз. Будучи нестабільною, Азія може призвести до значних потрясінь у глобальній економіці. Нестабільна динаміка в інших регіонах може також загрожувати глобальній безпеці. Після завершення «холодної» війни Європа виступала гарантом безпеки, забезпечуючи інтеграцію Центральної та Східної Європи в західне

⁹⁹ Development Goals in an Era of Demographic Change [Електронний ресурс] // International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. – 2016. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.

співтовариство. Обтяжена внутрішніми проблемами, Європа неспроможна надавати ресурси для подолання криз у країнах сусідніх регіонів. Однак вона, якщо зможе подолати внутрішні політичні й економічні кризи, здатна збільшити свою глобальну вагу. Прогрес у зміцненні регіональної інтеграції в Латинській Америці та Африці на південь від Сахари вказує на можливе зростання стабільності в цих регіонах і зниження загрози глобальній безпеці.

Економікам країн, що розвиваються, загрожують специфічні проблеми, пов'язані із прагненням досягти швидкого економічного зростання. Це, зокрема, значна соціальна нерівність між міським та сільським населенням, зростання дефіциту таких ресурсів, як вода, а також потреба у великих інвестиціях у науку і технології для збільшення економічних показників за підвищення доданої вартості. Усі глобальні економічні, соціальні та військові розробки, а також дії світової спільноти, спрямовані на охорону навколишнього середовища, сьогодні визначають інформаційні технології, нові технології виробництва й автоматизації, технології безпеки життєвоважливих ресурсів та нові технології охорони здоров'я. Хронічний дефіцит ресурсів посилює тенденцію до соціальної фрагментації, тому найнезначніші події зможуть підштовхнути світ до руху в протилежних напрямках. Однак, незважаючи на нестійку багатополярність, зростаючий регіоналізм та очікуване уповільнення зростання глобальної економіки, існують перспективи розвитку, що залежатимуть від швидкості вирішення проблем. Ризики міждержавних конфліктів збільшуються в результаті змін міжнародної системи. Протиборчі стратегічні стремління, загальна недовіра, а також тактика зниження своїх ризиків за рахунок інших учасників економічного співробітництва, можуть значно ускладнити розвиток інфраструктури ефективної регіональної безпеки.

РОЗДІЛ 2. ПАРАДОКСАЛЬНА ТЕОРІЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

- 2.1. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації*
- 2.2. Критичні імперативи розвитку глобалізації*
- 2.3. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя*

2.1. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації

Світовий економічний розвиток характеризується динамічним взаємопроникненням та інтеграційним поглибленням його учасників і структурних елементів. Зростанням ролі зовнішніх факторів у розвитку держав та створення транснаціонального капіталу як процесу міжнародної інтеграції визначають новий глобальний етап інтернаціоналізації господарського життя. Головним джерелом впливу структурних елементів суспільства, що дає їм змогу зрости до рівня держави і вступати з ним у діалог, стає їхній вихід на міжнародну арену і залучення на свою сторону глобальних сил. Глобалізація виражається в збільшенні транскордонної економічної активності, але її вплив на розподіл доходів у світі є неоднозначний. Існує думка, що глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу», зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як підсумок, світова економіка дедалі більше поляризується, а економічна активність і відповідні прибутки концентруються у

трьох десятках основних країн. Відповідно до цього вважаємо актуальним проведення дослідження, спрямованого на встановлення етимології глобалізації, визначення її меж, дефінітивного апарату та оцінювання її глобального виміру.

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. При входженні економічного, правового, культурного, політичного, військового, соціального простору держави у спеціалізований глобальний простір її самостійність стає обмеженою або відсутньою. Структурні зрушення в економіці відбуваються в інтересах «країн-систем». За жорсткої міжнародної політики провідні країни змушують інших проводити політику, що протилежна до тієї, за якої самі досягли економічного розвитку. Це підриває конкурентоздатність економік, що розвиваються, консервує їхню відсталість та перерозподіляє багатство на користь розвинутих держав.

Етимологія глобалізації. В економічній науці існує розуміння глобалізації як «...міжнародної конкуренції нового рівня – конкуренції між країнами за місце у світовому співтоваристві». Однак із зазначеного вище можна зробити висновок, що глобалізація заперечує (не ліквідує, а вмщає в реінтегрованому і підпорядкованому вигляді) національну економіку та інші сфери відносин. Отже, зрозуміти сучасний етап глобалізації, використовуючи старі категорії, що відображають національно-державні процеси, неможливо. Національна економіка явно чи неявно може стати об'єктом маніпулювання з боку ТНК. Крім того, в умовах створення єдиного світового господарства конкуренція як економічне явище всередині національних економік і між ними має тенденцію до зникнення.

Сучасні історики дедалі активніше прагнуть спростувати ідею про те, що глобалізація стала набуттям останніх десятиліть. Для цього у них є вагомі підстави. Аргументація, побудована на оцінюваності активного зростання міжнародної торгівлі, швидкого зниження мит і цінових диференціалів у

другій половині XIX і на початку XX ст., дає змогу стверджувати, що в історії глобалізації було, як мінімум, дві «хвилі». Деякі дослідники вважають, що початковий сплеск глобалізації може бути зарахований до більш раннього періоду, зокрема – до XVI–XVII ст., саме тому вони виокреслюють «три хвилі глобалізації»¹. Найбільш адекватним може бути підхід Р. Фіндлея і К. О'Рурка, які схильні розглядати економічну історію, починаючи з 1970-х рр., не як специфічний етап глобалізації, а як відновлення нею втрачених у першій половині XX ст. позицій, називаючи цей процес «реглобалізацією»².

Так, існують сфери, в яких її перевага над попередніми етапами розвитку не викликає сумнівів. Насамперед це стосується інформаційної та технологічної сфер, де створено глобальний інформаційний простір, а технологічні зміни одночасно відбуваються в усьому світі завдяки інтенсивній конкуренції. Водночас не можна не простежити двох важливих обставин.

Термін «глобалізація» з'явився в перші повоєнні роки і походить від дієслова «глобалізувати» (to globalize), наявність якого як самостійного поняття зафіксовано в 1950-ті рр.³ Так, у 1944 р. О. Рейзер та Б. Девіс у дослідженні «Планетарна демократія» неодноразово використали поняття «globalize» і «globalism»⁴. На початку 1970-х рр. європейські управлінці використовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово «mondialisation», із перекладу якого англійською мовою виник термін «глобалізація» в тому сенсі, в якому його нині використовують. Цей термін, що застосовувався доволі епізо-

¹ Robertson R. The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness / R. Robertson. – Nova Scotia : Fernwood Pub, 2003. – С. 7–11.

² Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – С. 408–412; 473–526.

³ Webster N. Webster's third new international dictionary of the English language, unabridged / N. Webster, P. B. Gove. – Springfield, MA : Merriam-Webster, 1981. – 965 с.

⁴ Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York : Creative age Press, 1944. – С. 212; 219.

дично, вперше застосований у концептуальному дослідженні в 1981 р. американським соціологом Дж. Макліном, який закликав «...зрозуміти історичний процес наростання глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення»⁵. У 1983 р. Р. Робертсон вперше використав термін «globality» в назві однієї зі статей. У 1985 р. він подав докладне тлумачення поняття «globalization», а в 1992 р. виклав основи своєї концепції в спеціальному дослідженні⁶. До середини 1990-х рр. концепція глобалізації, в межах якої цей процес трактувався як один із найважливіших в умовах сучасного світу, була поширена настільки, що М. Уотерс писав: «Подібно до того, як основним поняттям 1980-х рр. був постмодернізм, основною ідеєю 90-х рр. може стати глобалізація, яку ми розуміємо як перехід людства в третє тисячоліття»⁷.

Протягом двох десятиліть термін «глобалізація» використовувався для означення зростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціально-культурної та політичної⁸. Характерно, що він вважається настільки зрозумілим, що більшість авторів не подає його визначення навіть у працях, безпосередньо присвячених теорії глобалізації⁹. Спроби з'ясувати трактування цього терміна починаються тільки тоді, коли він протиставляється іншим однокорінним словами, таким як «глобалізм» («globalism») та «глобальність» («globality»). Класичним визначенням цих понять можна вважати формулювання У. Бека, який розуміє перший як «...переконавання в тому, що світовий ринок долає або пригнічує політичні бар'єри ... чи ідеологію домінування ринкових сил (неолібералізму)», а другий як факт того, що «...ми багато часу живемо в умовах всесвітнього суспіль-

⁵ Scholte J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization / J. Scholte // Globalization: Theory and Practice. – N. Y., 1996. – С. 44–45.

⁶ Robertson R. Interpreting Globality / R. Robertson. – Glenside (Pa.) : Pennsylvania Univ. Press, 1983. – 276 с.

⁷ Waters M. Globalization / M. Waters. – London – N. Y. : Routledge, 1995. – 185 с.

⁸ Chanda N. Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization / N. Chanda. – New Haven (Ct.) – London : Yale Univ. Press, 2007. – С. 245–254.

⁹ Held D. Globalization Theory: Approaches and Controversies / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

ства і «закритість» окремих просторів для нас є ілюзією»¹⁰. Водночас цей підхід тільки лише один з багатьох. Так, наприклад, С. Телботт стверджує, що термін «глобалізм» лише відображає той «...факт, що людство тисячоліттями встановлює зв'язки між своїми окремими частинами, в т. ч. тими, що простягаються через моря і океани»¹¹. Детально дискусія про відмінність глобалізації та глобалізму викладена у книзі¹² Р. Кохейна і Дж. Ная-молодшого¹³, де автори дійшли висновку, що така відмінність не має наукової значущості, а суперечки щодо неї можна вважати суто схоластичними (рис. 2.1).

Помилково стверджувати, що поняття «глобалізація» прийшла на зміну терміну «інтернаціоналізація», оскільки вони відображають якісно різні явища. «Глобалізація» витіснила з обігу інші поняття, зокрема: «європеїзація» і «вестернізація», які раніше сприймалися як характерні елементи епохи модерну. Вестернізація історично розглядалася як процес поширення на весь світ економічних практик і соціальних порядків, що сформувалися насамперед в Європі. Це поняття в останній третині ХХ ст. було визначено Ф. Дарлінгом, Т. фон Лауе і С. Латушем¹⁴. Європеїзація розумілась як розширення сфери дії європейського права. Цей термін також використовувався для опису наслідків міграції європейців в ті країни, де вони потім ставали етнічною більшістю¹⁵. Однак ці поняття більш точно відображали зміни, що відбувалися в світі в ХХ ст. і вказували на їхнє джерело – Захід (Європу). Міркування про глобалізацію, що поширилися останнім ча-

¹⁰ Beck U. What Is Globalization? / U. Beck. – Cambridge : Polity, 2000. – С. 9–10.

¹¹ Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation / S. Talbott. – N. Y. : Simon & Schuster, 2008. – 257 с.

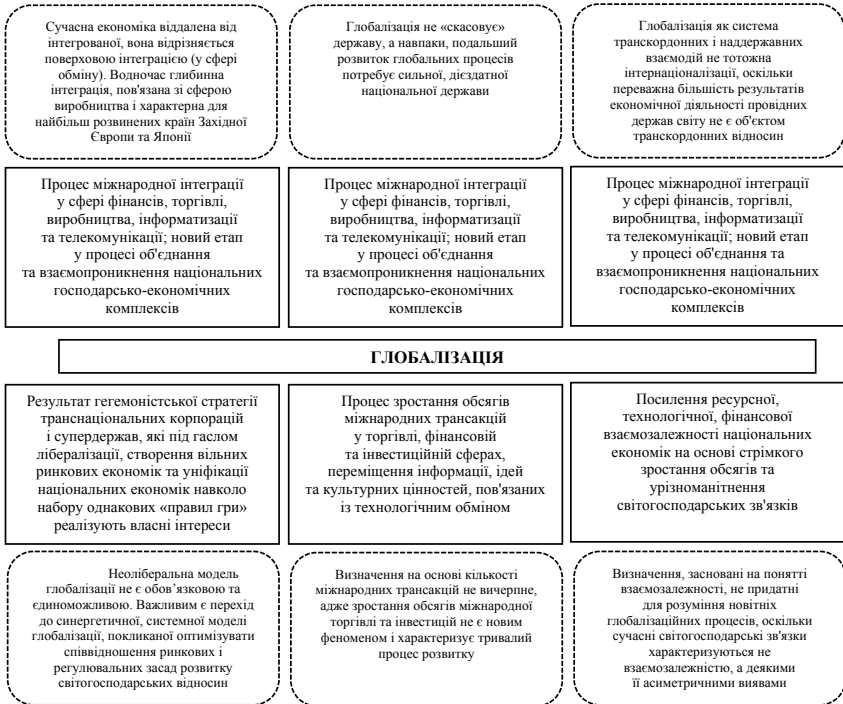
¹² Р. Кохен, Дж. Най мл. у праці «Влада і взаємозалежність» запропонували концепцію комплексної взаємозалежності, згідно з якою в світі існує плюралізм каналів зв'язку, через які будується політика, в т. ч. неформальні відносини між зовнішньополітичними елітами.

¹³ Keohane R. O. Power and interdependence / R. O. Keohane, J. S. Nye. – Boston : Longman, 2012. – 230 с.

¹⁴ Darling F. C. The westernization of Asia: A comparative political analysis / F. C. Darling. – Boston : G. K. Hall, 1979. – 320 с.

¹⁵ Featherstone K. Europeanization and the southern periphery / K. Featherstone, G. A. Kazamias. – London : F. Cass, 2001. – 304 с.

сом, вказують на те, що вона є синонімом некерованості планетарного масштабу: відродження імперій та їхня особлива роль у формуванні «нового» світового порядку¹⁶.

Рис. 2.1. Критичний аналіз сучасних визначень глобалізації економіки

Джерело: складено автором.

Глобалізація відрізняється від вестернізації тим, що у неї відсутній управлінський центр. Світ сьогодні залежить від США не як від глобальної управлінської штаб-квартири, а як від «воронки», що утворилася і відверто змушує світ обертатися. Глобалізація не вимагає насильства, на якому інколи базувалася вестернізація; вона заснована на привабливості

¹⁶ Ferguson N. Empire: How Britain made the Modern World / N. Ferguson. – London : Penguin Books, 2004. – 448 с.

образів, які майстерно створює, і на стохастичних діях мільярдів людей, які й визначають тенденції, невідомі їй «архітекторам». Саме тому цей процес не може описуватися сухою теорією. Не випадково тому епоху глобалізації давно називають «періодом невизначеності»¹⁷ і «суспільством ризику»¹⁸, що більш точно і глибоко відображають суть нашого часу.

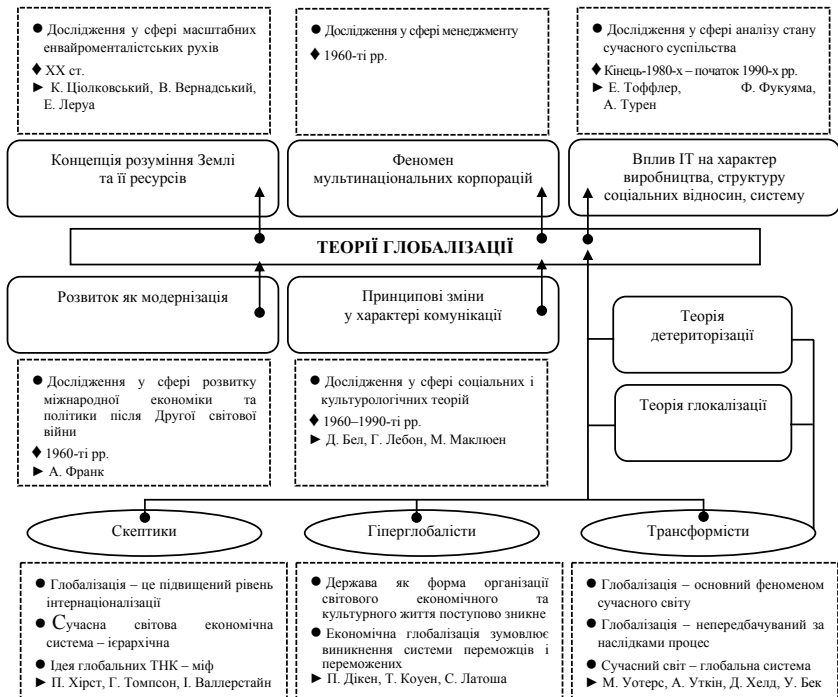
Технографія становлення теорії глобалізації. Теорії глобалізації виникли на базі наукових традицій і досліджень, основу яких заклали, на думку Л. Кирикової, п'ять доволі різних напрямків досліджень, що розвиваються з середини ХХ ст. (рис. 2.2). До першого напрямку належать дослідження у сфері менеджменту, що розвиваються з 1960-х рр. Центром цих досліджень є феномен мультинаціональних корпорацій. Зародилися вони як управління з підвищення ефективності конкурентоспроможності великих американських мультинаціональних компаній. Однак у 1970-х рр., коли американські корпорації стали значно розширювати географію функціонування, намагаючись збільшити ринки збуту і перемістити виробництво в регіони з більш низькою вартістю робочої сили, ці дослідження сформуваали окремий вагомий напрямок у вивченні проблем управління. Теоретики сучасного менеджменту в своїх працях стверджують, що сучасні фірми для підвищення ефективності мають ставати глобальними щодо географії функціонування та розподілу функцій управління і виробництва.

До другого напрямку належить серія досліджень у сфері соціальних і культурологічних теорій, які також розвинулись у 1960-х рр. Ці праці сфокусовані на дослідженні принципів змін у характері комунікації. Дослідження проблем масової комунікації є одними з найбільш релевантних сучасним теоріям глобалізації. Основу цього напрямку заклали ідеї представників Франкфуртської школи. Одним із центральних їхніх положень є думка, що система масового виробництва товарів, послуг та ідей адекватна до існуючої системи капіталізму за-

¹⁷ Elliott L. The age of insecurity / L. Elliott, D. Atkinson. – London : Verso, 1998. – 256 с.

¹⁸ Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne / U. Beck. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2015. – 391 с.

галом з її спрямованістю до технологічного раціоналізму, калькуляції та споживання. Ці ідеї були розвинені у серії праць, які акцентують увагу на дослідженні впливу масової комунікації на трансформацію суспільства і соціальних відносин, зокрема на виникненні феномена масовості. Це праці Х. Ортеги-і-Гассета, Д. Белла, Г. Лебона, Г. Тарда, О. Тофлера, Д. Рісмена.

Рис. 2.2. Технографія становлення теорії глобалізації

Джерело: складено автором.

У другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. дослідники з різних сфер соціального знання звернули більш пильну увагу на зростаючу роль електронних засобів масової комунікації та їхній принциповий вплив на соціальну трансформацію. Основою цього напрямку були праці М. Маклюена, для якого детермінантним елементом культури є засіб передачі повідомлення,

а не зміст цього повідомлення. Випереджаючи ідеї Е. Гідденса і Д. Харвея, М. Маклюен демонструє, як реорганізується простір через час¹⁹. Оскільки електронні засоби комунікації передають інформацію негайно, це пов'язує події та локальності разом і зумовлює їх тотальну взаємозалежність. Акселеруючий ефект електронної комунікації та сучасні транспортні системи привели до виникнення структурного ефекту, який М. Маклюен назвав «імплोजія». Це означає, що людина може брати участь, «відчувати» події, дії, які територіально відбуваються віддалено від неї. На думку М. Маклюена, електронні засоби комунікації нівелювали час і простір та вивели діалог у глобальний вимір. Вони знищили економічну, політичну, географічну обмеженість і територіальність, а також ізоляціонізм.

До третього напрямку належать концепції, що з'явилися на основі різних масштабних енвайроменталістських рухів, які пропагували концепцію розуміння Землі та її ресурсів як сутність, що має свої межі. Перша фотографія Землі з космосу, а також фотографії планети, зроблені з орбіти Місяця, на яких вона виглядає доволі малою, дали поштовх ідеям про те, що людське співтовариство існує спільно в тісній близькості один від одного. Особливо впливовою щодо розробки та популяризації цих ідей стала діяльність Римського клубу, на основі якої виникли дослідження, які одержали згодом назву «глобальне моделювання». До цього ж напрямку можна зарахувати також більш ранні праці К. Ціолковського, В. Вернадського, К. Ясперса, Е. Леруа та ін. Своїми працями і міркуваннями про «чисельність населення Землі», «ноосферу», «світовий уряд», «космополітизм», «планетарні явища», «загальну всесвітню історію» і т. ін. вони підготували наукову свідомість до розуміння того, що людству як єдиному цілому пов'язаному з природою і космосом, визначена спільна доля.

До четвертого напрямку зараховано серію досліджень, присвячених розвитку міжнародної економіки та політики після

---

¹⁹ McLuhan M. Understanding media: The extensions of man / M. McLuhan, W. T. Gordon. – Seoul : Communication Books, 2011. – 460 с.

Другої світової війни. Протягом 1960-х рр. і далі значна кількість теорій представляла парадигму «розвиток як модернізація». В межах цієї парадигми виник поділ на розвинені країни і країни, що розвиваються, а також постулат про необхідність розвитку країн «третього світу» через широке впровадження і поширення в цих країнах інститутів модернізації. Одним з найбільш значущих послідовників цих теорій був А. Франк. Саме на основі цих теорій з'явилися сучасні теорії глобалізації, що розглядають глобалізацію як глобальне поширення інститутів західного модерну, а отже, прирівнюють глобалізацію до вестернізації.

П'ятий напрям представлено дослідженнями з аналізу стану сучасного суспільства з точки зору впливу розвитку інформаційних технологій та зміни характеру виробництва на структуру соціальних відносин і систему цінностей. Це концепції постіндустріального суспільства, суспільства третьої хвилі, епохи великого розриву, розлому епох, постмодерну та ін. Найбільш визначні автори цього напрямку – Д. Белл, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, А. Турен, Ж. Бодрійяр, Ж. Ліотар та ін.²⁰

Напрями в концептуалізації глобалізації. Дефінітивний підхід розглядає глобалізацію як процес розширення, інтенсифікації та поглиблення світової взаємозалежності та взаємопов'язаності, що виявляється у всіх аспектах сучасного життя. Незважаючи на таке загальне розуміння глобалізації, існує значна розбіжність щодо концептуалізації цього явища в розумінні причин, структури, наслідків та логіки її розвитку. Згідно з класифікацією глобалізації Д. Хелда, яку він запропонував за підсумками аналізу сучасного дискурсу цього поняття, можна виділити 3 основних напрями (школи) в концептуалізації глобалізації – скептики, гіперглобалісти і трансформісти.

Один з основних скептиків дискурсу глобалізації І. Валлерстайн вважає, що «...цей дискурс є насправді помилковою інтерпретацією сучасної реальності – обманом, нав'язаним нам владними групами, і, навіть гірше, обманом, який ми

²⁰ Зварич Р. С. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

нав'язали самі собі, найчастіше з відчаю»²¹. Цей напрямок досліджень переважно пов'язаний з працями у сфері економіки і міжнародних відносин. Скептики, ґрунтуючись на різного роду кількісних і якісних дослідженнях обсягів руху потоків товарів, інвестицій, мігрантів у ХІХ ст., стверджують, що сучасний рівень взаємозалежності світової економіки не є безпрецедентним в історії. Глобалізація, на думку представників цього напрямку, є не більш ніж підвищеним рівнем інтернаціоналізації. Сучасний світ дуже чітко розділений на кілька політико-економічних і «культурних» блоків, і цей поділ продовжує посилюватися. З урахуванням того, що блоки доволі чітко локалізовані географічно, говорити про глобалізацію немає взагалі ніяких підстав. Найбільш послідовно ці ідеї розвивають такі відомі західні вчені, як П. Хірст, Г. Томпсон, І. Валлерстайн, А. Вайс. Необхідно зазначити, що доволі велика частина представників цього напрямку визнає наявність феномена глобалізації, але лише як посилення світової взаємозалежності; при цьому принципово вказується на триваючий поділ сучасного світу на регіональні та цивілізаційні блоки, а також зростаючий стан конфліктності між ними.

Ще однією важливою тезою скептиків є твердження, що сучасна світова економічна і політична система дуже ієрархічна. На тлі зростаючої економіки Півночі відбувається щораз більше усунення всіх інших країн світу. У сучасній політиці та економіці існують очевидні домінуючі гравці. У пострадянській науці найбільш помітними працями в цій сфері є дослідження російських учених А. Панаріна і В. Іноземцева, в яких автори жорстко і послідовно стверджують, що сучасні світові економічні, політичні, інформаційні, соціокультурні відносини є асиметричними і нерівномірними, а така ситуація дуже небезпечна для світу і, зокрема, представляє загрозу для Росії. «Небезпека» як основа характеристика сучасної міжнародної ситуації присутня також у на-

---

²¹ Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition / I. Wallerstein // International Sociology. – 2000. – Т. 15 (2), №6. – С. 249–265.

укових працях українських (А. Мокій, Б. Шевчик) та інших російських вчених (Ю. Єршова, В. Целищева, Н. Мойсєєвої).

Скептики у своїй теорії зазначають, що ідея глобальних транснаціональних корпорацій є міфом, оскільки основний потік інвестицій і торгівлі концентрується в найбільш розвинених країнах, а корпорації більшою мірою представляють інтереси країн, з яких вони походять. Незважаючи на те, що цей напрямок переважно представлено працями у сфері економіки, доволі велика увага приділяється культурним аспектам сучасного розвитку світової системи. Поряд із запереченням ідеї глобальної економіки, вчені цього напрямку ставлять під сумнів існування глобальної культури і глобальної цивілізації. Найбільш значними і відомими з цього питання є праці С. Хантінгтона, зокрема «Зіткнення цивілізацій»²². С. Хантінгтон стверджує, що сучасний світ розділений на яскраво виражені цивілізаційні блоки, культурні та етнічні анклави. Характер взаємодії цих цивілізаційних блоків С. Хантінгтон визначає як конфлікт, оскільки принципи відмінності між цивілізаціями не сприяють компромісу. У сучасному світі не тільки не відбувається інтеграція, а навпаки, помітно посилюється націоналізм, культурний та ідеологічний фундаменталізм.

Говорячи про ілюзорність глобального уряду, глобальної економіки і глобальної культури, практично всі представники цього напрямку одноставно сходяться в тому, що це проєкт західних країн (більшою мірою США), які прагнуть таким чином розповсюдити свій вплив на весь світ. При цьому таке домінуюче становище в світі західної капіталістичної економіки і культури, заснованої на консюмеризмі, щораз більше стимулює розвиток фундаменталізму і націоналізму як захисної реакції. Однією з найбільш вагомих праць, що розвиває цю думку, є книга Б. Барбера – «Джихад»²³ проти мак-

²² Huntington S. P. The clash of civilizations and the remarking of world order / S. P. Huntington. – London : The Free Press, 2002. – 370 с.

²³ Джихад (старання, зусилля) – боротьба на захист і за поширення ісламу. Джихадом є також боротьба з власними духовними чи суспільно-соціальними вадами/пороками, боротьба зі своїми пристрастями, усунення соціальної нерівності, постійне зусилля у справі розповсюдження ісламу і ведення війни з агресором в ім'я Аллаха. Учасників джихаду називають моджахедами.

світу»²⁴. Б. Барбер стверджує, що сучасний світ представлений двома основними силами: 1) стягування націй в єдину уніфіковану комерціалізовану глобальну мережу, «єдиний мак-світ»; 2) «ретрібалізація»²⁵ людства, «лебонізація»²⁶ національних держав, «Джихад» проти всіх видів взаємозалежності.

При аналізі глобалізаційних процесів саме скептики схильні ототожнювати глобалізацію з модернізацією. Глобалізація розглядається як поширення західних інститутів модернізації, основу яких становлять капіталізм і демократія. Таким чином, можна вважати, що скептики тією чи іншою мірою заперечують факт існування глобалізації і «глобального». Сучасні світові відносини (економічні, політичні, ідеологічні, інформаційні, соціокультурні та ін.) вони розглядають крізь призму дихотомії²⁷: «національне/інтернаціональне» («інтернаціональне/регіональне»), а не «локальне/глобальне». Значення національних кордонів у сучасному світі, на їхню думку, не тільки залишається дуже важливим, а й продовжує посилюватися. Сучасний світ – це не світ відкритих локальностей, а щораз більше посилення тенденції націоналізму і регіоналізму.

На противагу скептикам, для гіперглобалістів глобалізація уявляється новою епохою в історії людства, в якій «...традиційна національна держава є неприродним і неможливим комерційним утворенням у глобальній економіці»²⁸. У цьому підході, як і в підході скептиків, на перший план аналізу виходить економіка. Гіперглобалісти констатують становлення єдиного глобального ринку, стверджуючи, що глобалізація

²⁴ Barber B. Jihad vs. McWorld / B. Barber. – N.Y. : Ballantine Books, 1996. – 389 с.

²⁵ Ретрібалізація – вкрай небезпечний соціальний процес, що виявляється у поверненні багатьох народів до відносин траібалізму, доповнений розширенням і поглибленням боротьби між етносами, країнами, культурами, релігіями, ідеологіями, соціальними групами, злочинними угрупованнями.

²⁶ Лебонізація (lebanonization) в термінах Б. Барбера означає орієнтація на політику Лівану.

²⁷ Дихотомія (гр. «dichotomos»: «dikha», («надвоє») + «temno», («поділ»)) – це роздвоєння, послідовний поділ на дві частини, не пов'язані між собою. Спосіб логічного розподілу класу на підкласи, який полягає в тому, що одне поняття повністю ділиться на два взаємовиключних поняття.

²⁸ Held D. Global transformations: Politics, economics and culture / D. Held. – Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. – 515 с.

здійснює «денаціоналізацію» світової економіки через ста новлення і розвиток транснаціональних виробничих, торго вельних і фінансових мереж (П. Дікен, В. Грайдер, А. Джонс, К. Омає). В епоху світу без національних кордонів національні держави є передавальним механізмом в організації глобальних потоків капіталів і товарів. Національна держава затис нута між сильними локальними і глобальними механізмами управління. На думку гіперглобалістів, національна держава як форма організації світового політичного, економічного та культурного життя поступово зникне взагалі (Г. Белов, В. Га лецький, А. Мовсесян, Ю. Павлов, С. Огнівцев).

Всередині течії гіперглобалістів можна виокремити дві групи. Одна група слідує логіці неолібералізму і вітає триумф індивідуальності та ринкових механізмів над владою і геге монією держави (Т. Коуен). Інша група більш негативна у сприйнятті світового ринку і, дотримуючись традицій марк сизму, стверджує, що це більш гнітюче поширення світового капіталізму (С. Латоша). Однак, незважаючи на такі ідеоло гічні суперечності, гіперглобалісти сходяться в тому, що гло балізація – це економічне явище, а сучасна світова економіка є високоінтегрована.

Гіперглобалісти стверджують, що економічна глобаліза ція зумовлює виникнення нової системи переможців і пере можених. При цьому стара система центру-периферії, Півно чі-Півдня, Заходу-Сходу більше не діє. На зміну національній державі приходить глобальний ринок, а національна куль тура поступово заміщається всесвітньо розповсюдженою ідеологією конс'юмеризму²⁹, що формує нову ідентичність, універсальні цінності і стилі життя. Глобальне поширення цінностей та інститутів ліберальної демократії також підси лює формування єдиної глобальної цивілізації. Ця «глобальна цивілізація», «глобальне співтовариство» набуває свою форму глобального управління, представленого різного роду транс-

²⁹ Конс'юмеризм – громадський рух, спрямований на захист прав споживачів, забезпечення якості споживчих товарів і чесної реклами.

національними організаціями, як наприклад, Світовий банк, Світовий валютний фонд, Ради Безпеки ООН і т. ін.

Постійна транснаціональна взаємодія людей за допомогою глобальної комунікаційної інфраструктури зумовлює підвищення рівня усвідомлення спільних інтересів і проблем, що відповідно веде до формування глобального громадянського суспільства та глобальної свідомості (Х. Булл, Дж. Розенау, Д. Херві-Легер, М. Чешков, В. Мантатов, І. Левін).

Аналіз поглядів гіперглобалістів свідчить, що вони розглядають сучасний світ як єдиний глобальний ринок, глобальну цивілізацію і глобальне громадянське суспільство. У межах цього глобального співтовариства немає місця локальним кордонам, а один з найбільш яскравих виявів локального – національна держава і національна культура – взагалі поступово зникають. Локальні економіки і культури розчиняються межах глобальної цивілізації та глобального ринку.

Трансформісти, як і гіперглобалісти, визнають глобалізацію основним феноменом сучасного світу, що є основою провідних радикальних трансформацій у всіх сферах розвитку сучасного суспільства – економіці, політиці, культурі, управлінні та ін. Однак, на відміну від скептиків і гіперглобалістів, які основою логіки розвитку глобалізаційних процесів визначають економіку, трансформісти надають величезного значення культурі. Деякі з теоретиків цього напрямку виокремлюють культуру як ведучий аспект глобалізації (М. Уотерс, П. Бергер, Р. Робертсон, Д. Томлінсон). На відміну від гіперглобалістів, трансформісти не формують якусь єдину логіку розвитку глобалізаційних процесів, що ведуть до становлення єдиного глобального ринку або глобальної цивілізації. Вони доводять, що глобалізація – суперечливий і неоднозначний процес, який є довгостроковим і на розвиток якого впливає велика кількість суперечливих факторів (Р. Робертсон, Г. Тербон, А. Чумаков, А. Уткін, Д. Іванов, В. Іванов, М. Мнакацян).

Іншою важливою ідеєю трансформістів є констатація зростаючої ролі національної держави (Д. Фрідман, М. Феа-

зерстоун, Т. Люк, М. Мнакацян, І. Василенко). На противагу гіперглобалістам, трансформісти стверджують, що під дією глобалізаційних процесів «спрацьовують» певні механізми самозахисту, які викликають інтенсифікацію і відродження національної ідентичності. Держави змушені розробляти стратегії поведінки в умовах глобалізації, реагувати на виклики глобалізації, що значно більше підсилює їхню роль (П. Бергер, У. Шуркенс). Дослідження поведінки різних держав як носіїв національних культур в умовах глобалізації є поширеними в межах цього напрямку.

Трансформісти демонструють, що в умовах глобалізації відбувається значна трансформація суті класичної держави-нації (Т. Люк, Д. Хелд, Е. Гідденс, М. Мнакацян, І. Василенко). Суть трансформації полягає в зміні характеру зв'язків між суверенністю, територіальністю і державною владою. Так, держава має домінуючу владу над тими процесами, які відбуваються на її території, проте значний вплив в умовах глобальної взаємозалежності здійснюють різного роду транснаціональні процеси, а також ті процеси, що ініційовані та відбуваються за межами цієї конкретної держави і їй непідконтрольні.

Оцінювання виміру глобалізації. Виникає питання щодо того, наскільки «глобальна» глобалізація є доволі принциповою для оцінювання як її досягнень, так і масштабу викликаних нею проблем. Деякі науковці (В. Іноземцев) зазначають, що у формі глобалізації прихований процес заміни прямого контролю над світом непрямим контролем, що не передбачає відповідальності. Лідер нового глобального порядку, яким є США, радикально відрізняється від лідера вестернізованого світу кінця XIX ст. – Великобританії. У 1896 р. частка експорту у британському ВВП становила 28%, а імпорту – всього 11%; експорт капіталу з Англії напередодні Першої світової війни досягав 4,5–10 %ВВП щорічно.

Європа загалом залишалася нетто-експортером населення, віддавши за перші три десятиліття XX ст. більше 30 млн. осіб (зауважимо, що британський уряд розглядав переселен-

ня в колонії як «...перерозподіл населення в межах нації»³⁰). При цьому в одній лише Індії в 1850–1913 рр. британці збільшили площу зрошуваних земель у 8 разів і побудували залізниць більше, ніж в Англії. Нічого подібного сьогодні немає у світі. У 2014 р. частка експорту у ВВП США досягла 9,5%, а імпорт досяг 13,5%³¹. Дефіцит поточного рахунка США становить 360,7 млрд. дол., тоді як зовнішній борг налічує 15,68 трлн. дол., з яких приблизно 80% деноміновані в доларах США. Замість експорту капіталу США мають дефіцит платіжного балансу, а 10% населення «глобальної метрополії» – це іммігранти в першому поколінні, що пригнічує навіть найбільш «глобалізованих» американців³².

З одного боку, хоч обороти міжнародної торгівлі зростають випереджаючими темпами щодо глобального валового продукту у середньому вдвічі, необхідно звертати увагу на напрямок товарних потоків. З 1950-х рр. сумарний ВВП всіх держав світу зріс, а в останнє десятиліття досягнув 3–3,5%. Відбулося це винятково за зростання цін на енергоресурси та сировинні товари. Щодо транснаціональних інвестиційних потоків зазначимо, що з 1970-х рр. іноземні інвестиції в економіку США зросли в 18 разів, однак компанії семи країн (причому найбільш розвинених) – Великобританії, Японії, Канади, Франції, Німеччини, Швейцарії та Нідерландів – сумарно забезпечили 85% від всіх інвестицій у США і були реципієнтами для 60% американських капіталовкладень за кордоном³³. Якщо в 1970 р. в Європу спрямовано не більше третини всіх американських інвестицій, то сьогодні – майже

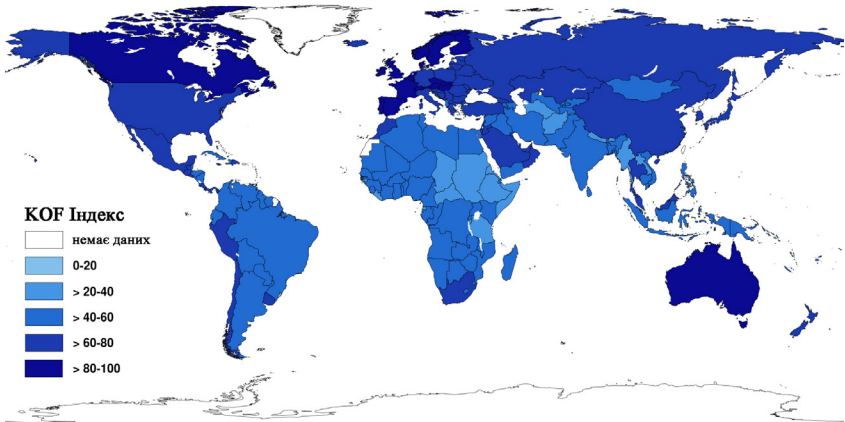
³⁰ Morris J. The Pax Britannica. Vol. II: The Climax of the Empire / J. Morris. – London : Faber & Faber, 1998. – 69 с.

³¹ Economic report of the President: Transmitted to the Congress February [Електронний ресурс]. – Washington (D.C.) : United States Government Printing Office, 2015. – Режим доступу : <http://www.census.gov/foreign-trade/Press-Release/2015pr/01/fft900.pdf>.

³² Huntington S. P. Who are we?: The challenges to America's national identity / S. P. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 2004. – С. 212–213; 218, 256.

³³ United Nations. World Investment Report 2016: Investor Nationality: Policy Challenges / United Nations, United Nations Conference on Trade and Development Staff. – N. Y. ; Geneva : UN Publications, 2016. – 232 с.

53%³⁴. Єдиним суттєвим глобалізаційним процесом, в якому країни, що розвиваються, представлені доволі вагомо, залишається міграція, – але й вона сьогодні не досягає тих масштабів, які відбувалися в кінці XIX ст.³⁵ Це підтверджує, що глобалізація на початку XXI ст. обмежується групою розвинених країн, до яких приєдналися декілька великих азіатських держав, насамперед Китай, тоді як значна частина світу залишається за суттю, не охоплена нею (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Мапа індексу глобалізації KOF³⁶, 2016 р.

Джерело: Raw index data³⁷.

З іншого боку, слід зауважити, що частка товарів і послуг, проданих за межами промислово розвинених «укрупнених регіонів» (США, ЄС, Японія), відносно невелика. Так, у найбільш «глобалізованій» галузі – автомобілебудуванні – на експорт продається лише 17% автомобілів, зібраних в ЄС, та 7,9% – у США.

³⁴ Hopkins T. The age of transition: Trajectory of the world-system 1945–2025 / T. Hopkins, I. Wallerstein. – London : Zed Books, 1996. – 51 с.

³⁵ Куриляк В. С. Вплив глобалізації на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / В. С. Куриляк, С. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – №9. – С. 57–69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_9_7.

³⁶ Індекс KOF (KOF Index of Globalization) – індекс рівня глобалізації країн світу, який складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute).

³⁷ Raw index data 2016 [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2016. – Режим доступу до ресурсу : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.

Загальний обсяг експорту товарів і послуг з усіх країн світу становить менш як 19% від глобального валового продукту, а якщо вилучити 2,23 трлн. дол., які належать до трансакцій всередині ЄС, то більш як 15%. Більш ваговою є глобалізація фінансових послуг, але цими послугами користується невелика частина населення планети. Отже, світова економіка на початку ХХІ ст. також залишається значною мірою локалізованою.

Проведений аналіз етимології, теорії та концепцій вказує на значну розбіжність у розумінні суті, структури і логіки сучасних глобалізаційних процесів – від заперечення глобалізації до її абсолютизації. Однак ця розбіжність, а також великий міждисциплінарний спектр досліджень, дають змогу зробити припущення про неоднозначність і суперечливість феномена глобалізації. Феномен глобалізації є яскравим прикладом взаємопроникнення і співіснування різних соціальних систем, на що вказує посткласична парадигма. Одні інтеграційні зусилля приводять до об'єднуючого результату, інші є безнадійними. Як підсумок, потужні сучасні держави всупереч будь-якому ступеню глобалізації зберігають власний силовий та економічний потенціал. Окрім цього, глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність, створює додаткові можливості великим виробничим компаніям за рахунок невеликих та менш залучених до сучасних технологій виробничих колективів.

Отже, глобалізація економіки є доволі суперечливим феноменом. З одного боку, її сутнісні риси сприяють підвищенню ефективності світового господарства, економічному та соціальному прогресу людства. З іншого боку, форми вияву цих рис нерідко суперечать інтересам широких верств населення у всьому світі та цілих країн, що не входять у «клуб» держав «золотого мільярда». Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною та глобальною. Альтерглобальна модель має стати втіленням нових принципів функціонування світової системи, які будуть ґрунтуватись на засадах соціального партнерства, соціального захисту, реальних демократичних

цінностей та інституті соціальної держави. Ця модель розвитку світової економіки має увібрати всі позитивні риси, властиві глобалізації, та запропонувати вирішення її поточних проблем.

2.2. Критичні імперативи розвитку глобалізації

Сучасний світовий економічний розвиток характеризується асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Проте факт наявності глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів і глобального масштабу організації не лише економіки, а й загалом суспільного життя. Сучасні історики нині спростовують ідею, що глобалізація є набуттям останніх десятиліть. Для цього у них є вагомі підстави. Аргументація, що базується на оцінюванні активного зростання міжнародної торгівлі, швидкого зниження мит і цінових диференціалів у другій половині XIX і на початку XX ст. підтверджує, що в історії глобалізації було дві «хвилі». Головним є той факт, що потужні сучасні держави всупереч будь-якому ступеню глобалізації збережуть власний силовий та економічний потенціал. Глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові можливості для великих виробничих компаній.

Феномен глобалізації ринків є не новим. Протягом кількох останніх сотень років між групами людей (племен, міст, громад)³⁸ існував регулярний, транскордонний обмін товарів та знань, підтвердженням чого є знаменитий Шовковий шлях, що використовувався торговими караванами в II ст. до н. е. Будучи зв'язковою основою політичних і культурних зв'язків між віддаленими групами, цей маршрут виходив за межі звичайної торгівлі та простого розподілу продуктів. Крім цього, до 1914 р. обмін товарів гармонійно сприяв свободі людей,

³⁸ Поняття нації з'явилося порівняно недавно (в кінці XVI ст.) на Заході, але не набуло істотного значення до початку Французької революції (П. Зарка, 2007 р.).

оскільки подорожі в Європі, як правило, не контролювалися (без паспорта, без дозволу на роботу, без імміграційної політики). Перша світова війна припинила вільний рух та відкритість і заохотила країни до протекціоністських заходів. Результати цієї політики були настільки катастрофічними, що після Другої світової війни союзники вирішили прийняти міжнародний план грошово-кредитної стабільності (Бреттон-Вудська угода, 1944 р.) та угоду про єдину вільну торгівлю (Генеральна угода з тарифів і торгівлі, 1947 р.)³⁹. Саме це сприяло подальшому прогресивному відродженню прикордонної економіки.

Якщо припустити реалізацію в минулому політики декомпаратменталізації⁴⁰ ринків, то можна дійти висновку, що це могло б призвести до того, що сьогодні компанії не змогли б так вільно діяти в світовому масштабі. Насправді, починаючи з середини ХХ ст., потік транскордонних вантажних перевезень пришвидшився⁴¹, кількість галузей, що постраждали від міжнародної торгівлі, зростає, а важливість зарубіжних операцій, що здійснюють компанії, стає дедалі вагомішою. В поєднанні з виникненням інформаційного суспільства географічна, стратегічна й операційна свобода учасників є особливо сильною. Більш точний аналіз умов функціонування бізнесу передбачає таку наявність у перспективі. Декомпаратменталізація ринків розширює сферу промислових та/або комерційних можливостей, але водночас накладає численні обмеження на компанії, що обмежує їхнє самостійність і незалежність⁴². Для того, щоб зрозуміти цей парадокс, передусім потрібно дослідити динаміку, яка живить феномен глобалізації та проаналізувати дуалістичний характер рушійних сил глобалізації.

Дуалістична політико-економічна сфера впливу.

Як зазначалося, глобалізація характеризується подвійною ди-

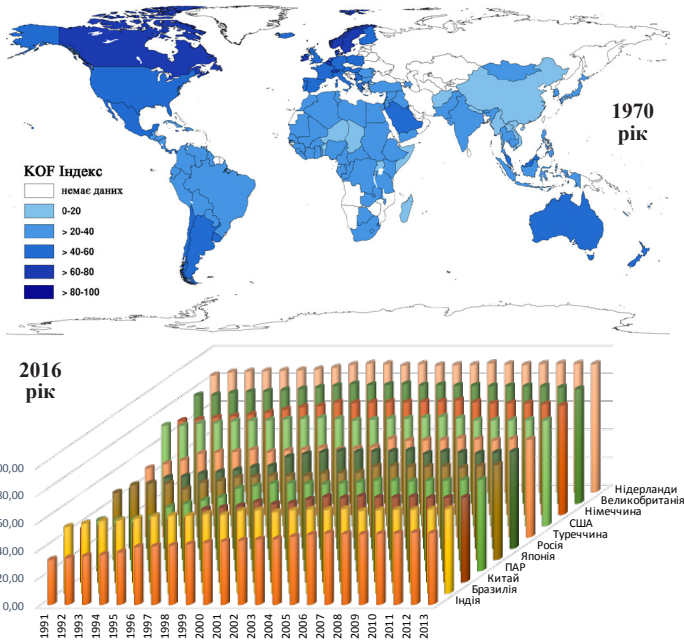
³⁹ Деякі автори розглядають два періоди глобалізації (К. О'Рурк, О. Вільямсон, 1999 р.; М. Шуларік, 2006 р.). Перша проходила в період з 1870 до 1913 р.; друга з 1950 р. по сьогодні.

⁴⁰ Декомпаратменталізація – об'єднання, злиття, гомогенізація.

⁴¹ У 2015 р. 30% валового світового продукту (ВСП-GWP) припадало на міжнародну торгівлю, на відміну від 1950 р., – лише 8%.

⁴² Milliot E. The Paradoxes of Globalisation / E. Milliot, N. Tournois. – Chippenham and Eastbourne : CPI Antony Rowe, 2010. – 313 с.

намікою: декомпаратменталізацією ринків і взаємозалежністю суб'єктів. Ці два симбіозні обґрунтування зумовляють виникнення складної дуалістичної системи, яка має бути зрозумілою для оцінювання реального ступеня свободи, що мають компанії. Кордони національних ринків завдяки глобалізації стають дедалі більше відкритими для зовнішньоекономічної діяльності (рис. 2.4.). Поступово більш розмитими стають тарифні бар'єри (мита, компенсаційні податки, антидемпінгові мита), нетарифні бар'єри (стандарти, квоти, ліцензії на імпорт), регуляторні бар'єри (валютний контроль, репатріація валюти, локальна участь) і культурні бар'єри (традиційні торговельні цінності, специфічні купівельні звички, особливі умови використання).

Рис. 2.4. Динаміка індексу глобалізації KOF⁴³, 1970 р., 2016 р.

Джерело: Raw index data 2016⁴⁴.

⁴³ Індекс KOF (KOF Index of Globalization) – індекс рівня глобалізації країн світу, який складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute).

⁴⁴ Raw index data 2016 [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2016. – Режим доступу : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.

Феномен стає більш помітним із мультиплікацією зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків і економічних союзів. Кількість регіональних торгових угод, згідно з даними Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (1948–1994 рр.) та Світової організації торгівлі (СОТ), зросла зі 100 в 1990 р. до 625 у 2016 р. (419 з яких є діючими). Експонентне зростання цього виду договору є результатом комерційної відкритості країн, яка дає змогу менеджерам компаній переглянути свої сфери експлуатації й освоювати за нові ринки.

Зокрема, завдяки декомпаратменталізації ринків глобалізація посилює взаємозалежність суб'єктів (націй, організацій, неурядових організацій⁴⁵). Більш ніж будь-коли це підтверджує, що світ потрібно аналізувати системно, щоб виявити складну взаємодію і взаємозв'язок міжнародних членів спільноти. Цю ідею можна проілюструвати за допомогою теорії хаосу та її ефекту метелика. За твердженням метеоролога Е. Лоренца (1979 р.), помахи крил метелика в Бразилії можуть у підсумку спричинити торнадо в Техасі⁴⁶. Ця ідея екстремальної залежності між елементами дає змогу акцентувати на впливі глобалізації на суб'єкти, незалежно від їхнього розміру і географічного розташування. Це означає, що дуже маленька бразильська компанія, що спеціалізується на передових технологіях, може однією значною інновацією створити труднощі мультинаціональній корпорації в Техасі шляхом швидкого рендерингу⁴⁷ її основних продуктів.

Дві сили, що описані вище, доповнюють та живлять одна одну, а їхнє об'єднання формує енергію, яка змінює методи функціонування бізнесу. У Водночас парадокс виникає тоді, коли відбувається зв'язок ідеї свободи (декомпаратменталізація ринків) із втратою автономії (односторонньої, дво-

⁴⁵ Неурядові організації – Non-Governmental Organization (NGOs).

⁴⁶ Friedman T. *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century* / T. Friedman. – London : Penguin, 2006. – 593 с.

⁴⁷ Рендеринг (rendering) – візуалізація, вималювання, подання з використанням комп'ютерної графіки.

сторонньої або багатосторонньої залежності суб'єктів). З часів Першої світової війни компанії ніколи не мали так багато можливостей на міжнародному рівні, як сьогодні. Часткове або повне усунення торгових бар'єрів сьогодні дає їм змогу мати надзвичайно велике і різноманітне поле діяльності. Поряд з цим розширенням, компанії тяжіють до тенденції бути залежними від гетерогенної групи організацій. Будучи не в змозі все виконати і забезпечити належний рівень виконання на зростаючому ринку, який стає більш конкурентоспроможним, вони закликають до спеціалізації та нарощення кількості партнерств, які обмежують їхню стратегічну та операційну автономію. Таким чином, глобалізація – це основа функціонування і зростання, в якій суперечність та раціональність є адресними. Вступаючи на нові ринки, компанії набувають можливостей, які змушують їх відкриватись специфічним ризикам (передача ноу-хау, обмін інформацією, часткова приватизація) і залежати від інших структур (постачальники, посередники, конкуренти).

Амбівалентні рушійні сили. Для того, щоб зрозуміти феномен економічної інтеграції країн, потрібно дослідити сили, що зумовили її виникнення та розвиток. З цією метою аналіз можна зосередити на дослідженнях Дж. Їппа (1989 р., 2003 р.), який виокремив чотири групи елементів (пов'язаних з урядами, ринками, конкурентами та вартістю) для оцінювання умов функціонування світової економіки⁴⁸. Якщо референційні рамки, запропоновані Дж. Їппом не можна ігнорувати, то їх можна доповнити п'ятою групою сил, що пов'язана з часом. Це пояснюється відмінностями між факторами, що уможливають інтернаціоналізацію компаній, а також між факторами, що забезпечують її обов'язковість (табл. 2.1). Насправді прихильність на міжнародному рівні не завжди вибір; іноді це необхідність, що має дуальний характер для вищезгаданих активних сил.

⁴⁸ Yip G. Total Global Strategy. (3rd ed.) / G. Yip, T. Hult. – Boston: Pearson, 2012. – 320 с.

Таблиця 2.1

Амбівалентний характер рушійних сил

Рушійна сила	Сприяння міжнародній діяльності	Нав'язані міжнародні дії
Пов'язана з державною владою	Роздержавлення держкомпаній	Державні компанії використовуються для демонстрації технології
Пов'язана з ринком	Відносна стандартизація потреб щодо деяких товарів і послуг	Глобальні вимоги, що пред'являються деякими основними клієнтами
Пов'язана з конкуренцією	Впорядковані контракти з кращими субпідрядниками для посилення конкурентних переваг	Інсталяція за кордоном на випередження розвитку конкурентів
Пов'язана з витратами	Скорочення транспортних і комунікаційних витрат	Зростання значення постійних витрат, на відміну від змінних витрат
Пов'язана з часом	Поширення інформації в режимі реального часу	Більш короткий життєвий цикл продукції

Джерело: адаптовано за Дж. Їппом (1989 р., 2003 р.)⁴⁹.

• Урядові рушійні сили. Влада сприяє усуненню торгових бар'єрів за допомогою різних заходів: реалізації політики вільної торгівлі, прийняття міжнародних технічних стандартів, пом'якшення законів зайнятості, перехід до загальних правил торгівлі, підписання регіональних торговельних угод. Вони також сприяють міжнародним операціям щодо приватизації державних компаній. Ці рішення знімають обмеження на міжнародний рух капіталу і товарів, а також надають можливість для потенційно нового розширення. Після усунення бар'єрів уряди можуть допомогти державним компаніям здійснити експансію деяких країн з політичних або технологічних причин. Зокрема, компанія «Арева»⁵⁰ є ілюстрацією волі французької адміністрації, адже, хоч ця група капіталізується в доволі широкому діловому полі, її інтернаціоналізація рішуче заохочує державну виконавчу владу⁵¹.

⁴⁹ Yip G. Total Global Strategy. (3rd ed.) / G. Yip, T. Hult. – Boston: Pearson, 2012. – 320 с.

⁵⁰ «AREVA S.A.» – французька компанія, що займається розробкою та виробництвом устаткування для атомної енергетики та виробництвом електроенергії з альтернативних джерел. Єдина компанія, що представлена в усіх видах діяльності, пов'язаної з виробництвом ядерної енергії. Штаб-квартира компанії розташована в Курбеуа (Париж).

⁵¹ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

• Ринкові рушійні сили. Вони матеріалізуються в конвергенції купівельної спроможності (в промислово розвинених і нових індустріальних країнах), у відносній стандартизації способу життя, гомогенізації вимог споживання, геоцентричному ставленні покупців, розвитку міжнародних каналів збуту і трансфертності комерційної політики. Ці фактори пропонують нові умови роботи, які полегшують процес глобалізації виробничої та комерційної діяльності. Крім того, глобальний попит деяких клієнтських компаній іноді змушує постачальників розпочати почати спеціалізацію з огляду на конкретні країни. Зокрема, коли Пежо⁵² позитивно зарекомендував себе в м. Ухані⁵³, то Китай став важливим бізнес-інтересом для «Валео»⁵⁴ – основного виробника обладнання для автомобілів «Пежо». Питання про налагодження ніколи реально не ставилось, а інтернаціоналізація в цьому разі була необхідною для утримання основного клієнта⁵⁵.

• Конкурентні рушійні сили. Для того, щоб бути конкурентоздатними, компанії щораз частіше змушені переорієнтуватись на свою основну діяльність. Для цього вони змушені проводити аутсорсинг великої кількості операцій і укладати контракти з кращими підрядниками незалежно від їхньої національності та географічного розташування. Таким чином, глобалізація дає можливість здійснити інкорпорацію сильних комплементарних навичок для створення чи зміцнення конкурентних переваг. Симетрично економічна інтеграція країн забезпечує всесвітній вимір конкурентоспроможності. Компанії зобов'язані діяти на глобальному рівні для випереджен-

⁵² Peugeot» або «Peugeot SA» («Пежо») – це найбільша приватна французька автомобільна компанія, що спеціалізується на випуску легкових, спортивних і гоночних автомобілів, а також спеціальних автомобілів, мотоциклів та велосипедів, двигунів. У 1974 р. об'єднується з «Peugeot-Citroën» («Пежо-Сітроєн») в єдиний концерн. Штаб-квартира розташована в Парижі.

⁵³ Ухань – одне з найбільших міст Китаю. Порт. Розташоване у центральному сході країни. Столиця провінції – Хубей (місце злиття річок Янцзи та Хань). У 1957 р. населення становило 2 млн. 146 тис. осіб. Протягом 50 років воно зросло більш ніж на 7 млн. і на серпень 2007 р. досягло 9 млн. 700 тис.

⁵⁴ «Valeo» («Валео») – французька компанія, виробник і постачальник автомобільних комплектуючих і запасних частин. Штаб-квартира розташована в Парижі. Заснована в 1923 р.

⁵⁵ Held D. Globalization Theory: Approaches and Controversies / D. Held, A. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

ня прямих конкурентів, використовуючи нову географічну зону як платформу для зростання. В автомобільній промисловості конкурентна гра ілюструє необхідність бути присутнім на кількох континентах. Ця присутність дає змогу, крім іншого, випереджати стратегічно-імплантаційні переміщення, зроблені конкуруючими фірмами⁵⁶.

• Витратні рушійні сили. Економія на масштабі, ефективне використання ресурсів, зниження логістичних витрат (контейнеровози, унімодалний транспорт), витратні диференціали між країнами, нерівномірний розподіл ресурсів, грошова нестабільність – це чинники, які щораз є важчим тягарем для здійснення досліджень і розробок, а тому змушують компанії інтернаціоналізуватись і сконцентрувати зусилля на інноваційно-стандартизованому продукті замість декількох продуктів, що були адаптовані до локальних ринків. Водночас зростання розміру фіксованих або частково фіксованих витрат зобов'язує учасників працювати у величезних масштабах та відповідно бути краще пристосованими до кризових ситуацій. Насправді, коли в структурі витрат переважають змінні витрати, компанія може зазнати тимчасових труднощів за зниження закупівель сировини і надходжень. Однак коли змінні витрати значно звужуються, а постійні переважно домінують (автоматизація, комп'ютеризація), то компанія має тільки одне вирішення для мінімізації наслідків кризи – збільшення власних продажів на закордонних ринках, що найменше постраждали від кризи. І в цьому разі інтернаціоналізація виступає не як варіант, а як певне зобов'язання, що розподіляє ризики і забезпечує довговічність компанії⁵⁷.

• Часові рушійні сили. Елементи, що роблять час катализатором глобалізації, мають бути додані до перших чотирьох груп факторів, визначених Дж. Їппом. Скорочення часу на подорож, швидкий розвиток технологій, практично миттєве поши-

⁵⁶ Robertson R. The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness / R. Robertson. – Nova Scotia : Fernwood Publishing & Zed Books, 2003. – 304 с.

⁵⁷ Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

рення інформації – це означає, що компанії можуть практично управляти своїми релокалізованими операціями в режимі реального часу. Оскільки відстань більше не асоціюється з часом (Ф. Кернкросс, 1997 р.), обмеження, пов'язані з географічною відстанню, є доволі перспективними⁵⁸. Як підсумок, інтернаціоналізація стає більш керованою (відеоконференцз'язок, повідомлення електронної пошти). Водночас управління затримками стає стратегічним чинником через скорочення життєвого циклу товарів. Для того, щоб швидко покрити витрати на наукові дослідження і розробки, компанії дуже часто змушені глобалізуватись. Наприклад, автомобільний сектор: у 1950 р. автомобіль був розроблений, щоб бути проданим протягом десяти років. Сьогодні виробник намагається отримати повернення інвестицій приблизно через чотири роки. Як результат, у 2015 р. «PSA Peugeot Citroen»⁵⁹ отримав перший прибуток за 5 років і вперше з 2010 р. почав виплату дивідендів. Інвестувавши 1,125 млрд. євро на розвиток 407 моделі, керівництво компанії «Пежо» розуміло, що не зможе покрити цю суму лише за рахунок продажу товару на декількох національних ринках. Порівняно в доволі короткотривалий період «Пежо» була змушена діяти на декількох континентах одночасно.

Ці п'ять груп чинників демонструють, що глобалізація ринків не тільки пропонує компаніям деякі варіанти, а й конкретні умови функціонування. Таким чином, компанії намагаються вивчити цей процес, щоб оволодіти основними факторами успіху, розвинути конкурентні переваги і заходи

---

⁵⁸ Cairncross F. The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives / F. Cairncross. – Boston, MA : Harvard Business School Press, 1997. – 320 с.

⁵⁹ Другий за потужністю автовиробник Європи не представлений у США, а тому залежить від ринків, що розвиваються, таких як Китай, Росія, країни Латинської Америки. «PSA» очікує зростання ринку в 2016 р. у Китаї на 5% зниження на 15% у країнах Латинської Америки і 10% – в Росії; в Європі компанія «PSA» очікує зростання на 2%. Однак у компанії можуть виникнути проблеми через скандал із заниженням даних про шкідливі викиди дизельними автомобілями «Volkswagen», як зазначається у «Financial Times». У Європі 60% продажів «Peugeot» припадає на дизельні автомобілі. За прогнозом «LMC Automotive», частка дизельних машин у продажах в Західній Європі зменшиться з більш ніж 50% на сьогодні до 35% в 2022 р. «PSA» має намір активно розвиватися на Близькому Сході і в Африці, де планує до 2025 р. випускати 1 млн. автомобілів на рік.

примусу, що обмежує іноді свободу прийняття рішень бізнес-лідерів. Саме в процесі пошуку найбільш ефективної моделі розвитку корпоративного бізнесу та ведення конкурентної боротьби з'являються недоліки глобалізації, до яких можна зарахувати: соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття в розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн (знижуючи цим якість життя їхніх працівників), зростаюча загроза впливу на культуру (з глобалізацією економіки та торгівлі культура імпортується та експортується)⁶⁰.

Отже, перевизначаючи сфери діяльності і методи управління компаній, ці стратегічно імплантаційні переміщення визначають перспективною ідею управлінської автономії. З метою підвищення ефективності в місцевому та глобальному масштабах, коли виникає загроза національній і міжнародній конкуренції та задоволенню етноцентричних і геоцентричних очікувань та їхньої перспективи, фірми поступово намагаються бути організованими за комплексними угодами. Цей процес приводить до парадоксу: поступова ліквідація торговельних кордонів країн зумовлює поступову ліквідацію фізичних і юридичних меж компаній. Проте в підсумку у величезної маси світового населення накопичується глибоке невдоволення матеріальним становищем, мільйони людей зневіряються у можливості досягти справедливості у правовому полі або взагалі в цьому житті, їх охоплює страх перед майбутнім, який посилюється на тлі нездатності політичних інституцій усунути зростаючу напруженість. Наявність таких проблем актуалізує питання розроблення нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною та глобальною. Альтерглобальна модель має охоплювати нові принципи функціонування світової системи на засадах соціального партнерства, соціального захисту, реальних демократичних цінностей та інституті соці-

⁶⁰ Зварич Р. С. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

альної держави. Така модель розвитку світової економіки має вмщати всі позитивні риси, властиві глобалізації, та запропонувати вирішення поточних питань.

Отже, можна стверджувати, що глобалізація пропонує компаніям численні можливості (розширення ринків, передачу нових технологій, зниження витрат на доставку). Ці різні можливості, пов'язані зі спрощенням руху факторів і продуктів, означають, що компанії ніколи раніше не мали такої стратегічної й операційної свободи. Якщо свобода дій і пересування компаній підтверджується, то стратегічні та операційні обмеження, що існують разом з інтеграцією економік, є доволі значними – пошук зовнішньої синергії, необхідність набути критичної маси, обмін ноу-хау. Разом із цим, треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Отже, актуалізується питання щодо нової альтерглобальної моделі розвитку світової економіки, яка матиме позитивні риси, властиві діючій глобальній моделі, та ґрунтуватиметься на засадах соціального партнерства.

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Разом із цим, сучасний світовий економічний розвиток характеризується асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Проте наявність глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність щодо національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя.

Критика глобалізації базується на невизнанні її сприятливих результатів і наголошенні на тому, що сили, які відстоюють глобальні економічні трансформації, виступають проти використання глобальних регуляторних інструментів, сприяють створенню транснаціональних утворень, дії яких підривають стабільність державних соціальних структур, не відповідають суспільним потребам і є абсолютно неконтрольованими. Відповідно до цього можна визначити певні базові критичні зауваження щодо процесів глобалізації з точки зору різних наукових шкіл.

Важливим критичним зауваженням щодо глобалізації є те, що вона специфічно інтегрує світ – відбувається стратифікація світової спільноти. Одні інтеграційні зусилля забезпечують об'єднуючий результат, інші – спричиняють розпад. Головним є той факт, що потужні сучасні держави, незважаючи на ступінь глобалізації, збережуть власний силовий та економічний потенціал. Отже, інформаційна революція не зрівняла держави між собою, а в світі відбувається маргіналізація країн, що розвиваються. Реалізація програми Вашингтонського консенсусу, яка активно нав'язувалася через посередництво США різними фінансовими інститутами, ставила за мету дисоціалізувати країни світової периферії. Як підсумок, ідея вільної ринкової економічної самостабілізації, що автоматично досягається, виявилась архаїчною.

Доволі скептична позиція з цього питання П. Хірста та У. Томпсона. На їхню думку, глобалізація – це міф, мета якого – приховування конфронтаційної реальності міжнародної економіки, яка є часовим важко стримуваним балансом сил трьох регіональних блоків – Північної Америки, Європи та Сходу Азії, в яких національні уряди зберігають колишню міць. Відповідно до цього, сили інтернаціоналізації безпосередньо залежать від регулюючих правил національних урядів, які передусім чергу визначають напрями для подальшої лібералізації. Так, глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові можливості для великих виробничих компаній за рахунок менш великих і менш залучених до сучасної науки і технологій виробничих колективів⁶¹.

Варто зауважити, що в провідних країнах ефективність виникає в доволі великих зонах виробництва, які за відкриття кордонів стануть неконкурентоспроможними для зарубіжних експортерів, здатних демонструвати більш низький рівень витрат. Саме тому Я. Бхагваті та П. Кругман зауважили, що найбільш доцільною є побудова вільного ринку для

---

⁶¹ Robertson R. The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness / R. Robertson // Nova Scotia; London. – N. Y.: Fernwood Publishing & Zed Books. – 2003. – P. 7–11.

товарів, а не для капіталів, оскільки останні нестабільні за власною природою і вимагають державного контролю, як мінімум за обмінними курсами⁶².

Американські ізоляціоністи на чолі з П. Бьюкененом вважають, що глобалізація – це ніщо інше, як система допуску на багатий і справедливий американський ринок демпінгових товарів з країн з дешевою робочою силою, що спричинює вплив вільного американського капіталу в країни, які розвиваються, і послаблює позиції США. Як наслідок, виникає нова проблема співвідношення глобалізації з вестернізацією. Відповідно до цього, А. Гідденс, Р. Робертсон, М. Олброу, У. Коннолі стверджують, що глобалізація більш широка, ніж вестернізація, і практично дорівнює процесу модернізації. На відміну від них, С. Амін, А. Бентон, А. Каліннікос вважають глобалізацію глобальною дифузійною західного модернізму і західних інститутів. В результаті цього постає питання про те, чи зможе незахідний світ вступити до фази глобалізації, не відчувши попереднього впливу вестернізації, тобто консервації власної культури для ефективного цивілізаційного підґрунтя вестернізації, що була активно сприйнята суспільством⁶³.

Загалом глобалізація економіки – це доволі суперечливий феномен. З одного боку, вона сприяє підвищенню ефективності світового господарства, економічному та соціальному прогресу людства, а з іншого – негативно впливає на інтереси широких верств населення (зокрема країн, що не входять у «клуб» держав «золотого мільярда»). Нинішня неоліберальна модель глобалізації економіки має певні негативні моменти, що характеризуються гострими колізіями і конфліктами між різними учасниками світогосподарських та інших міжнародних відносин. Глобалізація не виправдала надій щодо подолання розколу світу на дві протилежні суспільні системи, перетворивши інтернаціоналізацію у глобальний феномен.

⁶² Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М., 2004. – С. 87.

⁶³ Held D. Introduction: Globalization at Risk / D. Held, A. McGrew // Globalization Theory: Approaches and Controversies. – Cambridge: Polity. – 2007. – P. 1–14.

Економіка країн стає більш взаємозалежною і уряди продовжують забезпечувати безпеку, приймати закони, регулювати комерційну діяльність та управляти грошовими коштами. Там, де комерційна діяльність здійснюється безперешкодно, силу мають дві і більше юрисдикції і, за визначенням, всі зацікавлені сторони мають дійти згоди щодо правових і нормативних систем, в яких проводяться фінансові операції. Контраст між економічним і політичним аспектами глобалізованого світу зумовлює непередбачуваність. Чим більший розмах набуває комерційна діяльність, тим більше держав має домовитися про зміцнення координації їхніх інститутів і політики.

Негативною стороною глобалізаційної моделі є, зокрема, швидке перенесення економічних збоїв і фінансових криз з одних регіонів світу в інші та надання їм глобального характеру. Особливо це стосується міграції короткострокових спекулятивних капіталів на фінансових ринках. При цьому негативну роль відіграє електронізація обміну цінними паперами через Інтернет, хоча телекомунікаційна революція досить сприяла зміцненню світового господарства і його прогресу. Інтернет накладає певні кліше на поведінку світових фінансових брокерів та уніфікує їхню поведінку в різних фінансових центрах. У результаті в передкризових умовах їхні дії часто виявляються в одному і тому самому негативному напрямі, спричинюючи «синергетичний» прокризовий ефект⁶⁴.

Суперечливою стороною глобалізаційної моделі є той факт, що процеси глобалізації зменшують економічний суверенітет як атрибут влади національних держав і потенціал економічного регулювання відповідних національних урядів, що виявляються в зростаючій залежності від «своїх» та іноземних ТНК і їхньому лобі. Сучасні ТНК п'ятого покоління, що відносяться до вищого ешелону такого роду корпорацій, функціонують як автономні суб'єкти, що визначають стратегію і тактику своєї світогосподарської поведінки незалежно від правлячих у сво-

⁶⁴ Scholte J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization. Globalization: Theory and Practice. – London : Continuum, 1996. – P. 44–45.

їй країні політичних еліт, які швидше самі залежать від них і прислухаються до них. Цей процес, що суперечить принципам побудови демократичної держави, менш чітко спостерігається в США та інших країнах «золотого мільярда» і, навпаки, більш очевидніший у слабших державах в економічних і військово-політичних відносинах. Інакше кажучи, склалася доволі гостра суперечність між глобалізацією і національним суверенітетом (особливо в галузі економіки) багатьох держав.

Вплив глобалізації на країни-лідери світової економіки (США, Канада, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія, Китай) є очевидним. Так, розвиток МПП призвів до поступового домінування внутрішньогалузевого поділу, а високий рівень доходів у високорозвинених країнах стимулює інноваційну діяльність, яка спрямована на створення нової продукції, з одного боку, а з іншого – на зростання сукупного попиту в цих країнах. Структура попиту в країнах з майже однаковим рівнем розвитку однорідна. Відбувається зростання в структурі світової торгівлі частки готової продукції, основним постачальником якої є розвинені країни. Для країн-лідерів властива однорідна політико-правова система, що втілена у відповідних зовнішньо-економічних політиках цих країн. Ці країни виступають основними експортерами та імпортерами капіталу у світовому господарстві. Завдяки активній діяльності ТНК вони виступають як основний імпортер трудової міграції та визначають інноваційний розвиток людства. Країни-лідери також зберігають за собою монополію на нові знання та технологію при одночасно відкритому доступі до природних ресурсів усіх країн світу, отже, їхні позиції посиляться ще більше⁶⁵.

Іншою важливою рисою сучасної глобалізації є посилення ролі країн, що розвиваються («виникаючих ринків», «виникаючих економік»), які виступають потужними гравцями на глобальному конкурентному ринку. Компанії з країн, що розвиваються, мають конкурентні переваги і на ринках розвинутих

⁶⁵ Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman // Penguin. – London, 2006. – P. 593.

країн, і на власних ринках. Вони краще вміють пристосувати свою продукцію до потреб небагатих ринків. Компанії з країн, що розвиваються, виступають не тільки реципієнтами капіталів із розвинутих країн, вони дедалі частіше поглинають відомі компанії, тобто глобалізація набирає двостороннього руху: і від розвинутих країн до тих, що розвиваються, і у зворотному напрямі, а також між самими країнами, що розвиваються⁶⁶.

Проте така дисгармонія розвитку спричинює нові виклики та загрози світу. Зокрема, відбувається масова міграція населення до більш стабільних і сприятливих в економічному плані регіонів, а фінансові потоки, що надходять до відсталих регіонів світу, недостатньо стимулюють науково-технологічне і культурне зростання країн, що розвиваються. Як наслідок, у світовій економіці збільшується розрив у рівнях економічного та соціального розвитку між бідними і багатими країнами. Відбувається поглиблення соціального розшарування і несправедливості в бідних країнах (зростання безробіття, бідність працюючих мас, безпритульність дітей, поширення злочинності) та техногенне перенавантаження і деградація навколишнього середовища. Економічне послаблення національних держав веде до зниження ефективності та кількості національних держав через зростання їхньої необґрунтованої відкритості, фінансової залежності. Відбувається пригнічення внутрішніх ринків і зниження попиту на продукцію національних виробників та зростання ступеня економічного ризику. Крім цього, посилюється негативний вплив глобальної конкуренції та зростають суперечності і конфлікти інтересів «старої» і «нової економіки» в країнах, що глобалізуються.

Отже, глобалізація найбільш повно виявляється в тому, що дедалі більша частина вироблених в окремих країнах продуктів і послуг створюється на підприємствах або в компаніях, які фізично не належать резидентам відповідних країн. Чим менш самостійними у своїх рішеннях виявляються національні уряди,

---

⁶⁶ Darling F. *The Westernization of Asia: A Comparative Political Analysis*. – New Brunswick (NJ): Transaction Publishers, 1980. – 320 p.

тим адекватніше будуть вони вести себе якщо до інших країн, так і щодо власних економічних суб'єктів і громадян. Глобалізація, на думку П. Ратленда, поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн та країн менш розвинутих. Найхарактернішою ознакою глобалізації є посилення взаємодії і взаємозалежності у сучасному суспільстві, завдяки чому формується, на думку М. Кастельса, «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система в режимі реального часу і в масштабі всієї планети⁶⁷.

Глобалізація, істотно послабивши традиційні національні системи державного регулювання економіки, не привела до створення таких міжнародних, а тим більше наднаціональних механізмів регулювання, які заповнювали б прогалини, що виникли в результаті цього. Винятком з правила певною мірою є лише ЄС, особливо Єврозона (Європейський валютний союз), що представляє не весь простір, на якому продовжує розвиватися інтеграція економік. Крім цього, глобалізація спричинила трансформацію системи міжнародних економічних відносин та зробила її менш передбачуваною, що ставить під сумнів надійність довгострокових прогнозів розвитку світової економіки.

Інформаційні, фінансові та інші процеси, пов'язані з глобалізацією, скорочують можливості національних урядів з контролю внутрішньополітичної ситуації й управління нею. Окремі держави, перебуваючи під впливом ситуації на світовому ринку, втрачають суверенітет над національною економікою та контроль над інформаційними потоками. Багато функцій, що раніше виконувалися урядами, переходять до транснаціональних корпорацій, інститутів громадянського суспільства. Національні та міжнародні неурядові організації мають зростаючий вплив на громадську думку, формування політики, напрацювання законів, самі виконують функції соціального захисту і навіть беруть участь у діяльності комітетів

⁶⁷ Куриляк В. С. Вплив глобалізації на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / В. С. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – №9. – С. 57–69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_9_7.

і комісій ООН. Уряди частково втрачають монополію на реалізацію владних повноважень⁶⁸.

Глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу», зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як правило, це ті самі структури (крім міждержавних), які обмежують державу «згори», але на більш ранньому етапі свого розвитку, коли ще не стали повністю міжнародними і не втратили свого національного «обличчя». Крім корпорацій, які перетворюються в транснаціональні, значну роль починають відігравати регіони, причому збільшують вплив як найбільш, так і найменш економічно розвинені території. Перші набувають певної автономії в обмін на політичну лояльність і згоду на перерозподіл їхніх коштів на користь других, а другі отримують деяку самостійність у міжнародних контактах як додатковий інструмент саморозвитку в обмін на відносне зменшення прямої підтримки з боку держави. Таким чином, зниження ролі держави в ході глобалізації, обмежуючи вплив суспільства на політику, що реально здійснюється, і на свій власний розвиток, сприяє нав'язуванню цьому суспільству зовнішніх, глибоко чужих, а часто і відверто ворожих йому інтересів, мотивацій і практичних дій.

Варто зауважити, що сьогодні існує суперечність між глобалізацією економіки як об'єктивним процесом з його переважно позитивними ефектами і поточною моделлю глобалізації. Сучасна неоліберальна модель, що реалізована здебільшого в інтересах країн «золотого мільярда», спрямована на отримання максимальної вигоди з пришвидшеного розвитку світової економіки для високорозвинених держав без достатнього врахування інтересів інших країн. Саме тому в останні роки в багатьох країнах набули широкого поширення рухи антиглобалістів, тобто принципових противників глобалізації, і альтерглобалістів (тих, хто заперечує не глобалізацію як таку, а антисоціальну спрямованість сучасної неоліберальної

⁶⁸ Simon C. *The Neoliberal Theory of Society* / C. Simon // *Neoliberalism – A Critical Reader*. – Pluto Press. – London. – 2005. – p. 50–59.

моделі глобалізації економіки, та шукає альтернативу цієї моделі у вигляді тієї чи іншої «нової парадигми»⁶⁹.

Загалом неоліберальна модель диференціювала світ на країни, що отримали від глобалізації переваги, і ті, що програли в результаті її розвитку. Причому залежно від критеріїв, що застосовуються тими чи іншими дослідниками для поділу на ці дві групи, їхній склад відрізняється. Так чи інакше, але існують труднощі адаптації до викликів глобалізації для країн, що розвиваються, і для країн з перехідною економікою через неготовність національних правових, економічних, адміністративних систем і механізмів та відсутність коштів, якими володіють промислово розвинені країни. Це змушує країни з перехідною економікою і особливо країни, що розвиваються, приймати правила гри, запропоновані сильнішими учасниками світового господарства. Зростаючий розрив у рівні добробуту багатих і бідних країн веде до витіснення останніх на узбіччя світового господарства, збільшення в них безробіття, зубожіння населення. Розвинені країни правомірно вказують на те, що глобалізація в тому вигляді, в якому вона розгорталася в минулий період, не тільки не вирішила, але загострила проблеми, що заважають інтеграції цих країн у систему світогосподарських зв'язків і задовільному вирішенню ними проблеми бідності та відсталості. Водночас дослідники, як правило, єдині в тому, що глобалізація економіки підсилює розшарування всередині країн, що розвиваються, особливо найбільш бідних. Тенденція до глобалізації міжнародних ринків, на думку Н. Бердсола, призводить до виникнення фундаментальної суперечності, за якої властива цим ринкам нерівність сприяє посиленню нерівності в країнах, що розвиваються.

Глобальний розподіл доходів також належить до проблематики науково-технологічної глобалізації. Так, її досягнення прямо або опосередковано використовуються всім людством. Однак передусім вони забезпечують інтереси ТНК та розви-

---

⁶⁹ Зварич Р. С. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

нених країн. За деякими розрахунками Дж. Сакса, тільки 15% населення планети забезпечують майже всі світові технологічні інновації. Близько $\frac{1}{2}$ частини людства здатна використовувати наявні технології, тоді як $\frac{1}{3}$ населення світу ізольована від них, не здатна ні створювати власні інновації, ні використовувати зарубіжні технології. У такому стані перебувають найбідніші (за класифікацією ООН) народи світу (їх близько 50), більшість з яких розташована в Африці⁷⁰.

Отже, однозначно відповісти на запитання, що забезпечує глобалізація для країн – загрозу чи нові можливості, складно, адже баланс позитивних і негативних наслідків постійно змінюється. Проте реальність полягає в тому, що глобалізація є об'єктивним і неминучим явищем сьогодення, що можна пригальмувати засобами економічної політики, але не можна зупинити або скасувати, оскільки це імперативна вимога сучасного суспільства та науково-технічного прогресу. Країнам необхідно адекватно реагувати на глобалізаційні процеси, щоб адаптуватися до нових умов і скористатися шансами, які надає інтернаціоналізація світової економіки.

Несправедливий розподіл вигод від глобалізації спричинює загрозу конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях. Деякі вчені вважають, що можлива глобальна конвергенція доходів, аргументуючи це тим, що економіка бідних країн розвивається більш швидкими темпами, ніж багатих. Насправді ж швидке зростання характерне лише для невеликої групи країн Південно-Східної Азії (азіатських тигрів), тоді як найменш економічно розвинуті країни мають набагато нижчі темпи зростання, ніж багаті держави. У результаті відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а швидше їх поляризація.

До критичних імперативів розвитку глобалізації варто зарахувати передусім соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва (ліквідації робочих місць і безробіт-

---

⁷⁰ World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges. N. Y. – Geneva : UN Publications, 2016. – P. 3.

тя у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн (знижуючи цим якість життя їхніх працівників), зростання загрози впливу на культуру також (як і глобалізація економіки та торгівлі, культура імпортується та експортується). Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною до існуючої. Ця модель розвитку світової економіки має вмщати всі позитивні риси, характерні для глобалізації, та запропонувати вирішення її поточних проблем. Альтерглобальна модель має бути втіленням нових принципів функціонування світової системи, які будуть ґрунтуватись на засадах соціального партнерства, соціального захисту, реальних демократичних цінностей та інституті соціальної держави.

2.3. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. При входженні економічного, правового, культурного, політичного, військового, соціального простору країни у спеціалізований глобальний простір її самостійність стає обмеженою або поступово втрачається. Разом із цим, сучасний світовий економічний розвиток характеризуються асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Налагодження глобальних економічних зв'язків є опосередкованим процесом щодо відносин між національними економіками. Проте наявність глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя. Зазначене актуалізує необхідність дослідження неоліберальної моделі світової економіки як міжцивілізаційного виклику інтернаціоналізації господарського життя.

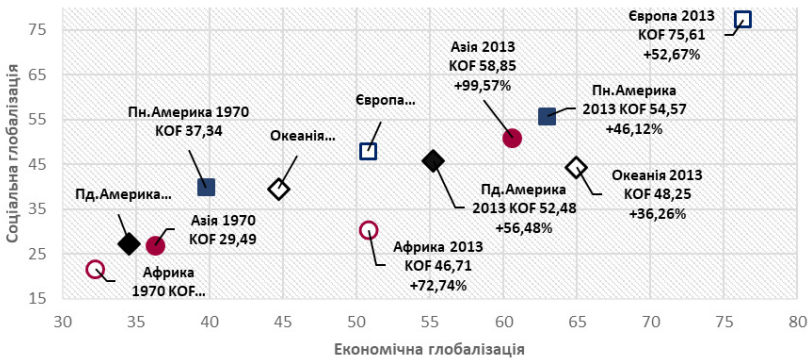

Сьогодні глобалізація набуває адекватної форми, оскільки з виходом міжнародного спілкування на безпосередньо глобальний рівень національна держава стає старою формою, яка переростає новий зміст суспільних відносин. Глобальні економічні взаємозв'язки, що не поміщаються в національно-територіальних кордонах, виявляються в нових суспільних утвореннях. Разом з тим, стара форма (національна держава) намагається стати адекватною до нового змісту суспільних відносин. Цей процес виражається в створенні таких трансконтинентальних міждержавних організацій, як ООН, НАТО, СОТ та інших, і таких міждержавних утворень, таких як ЄС, МЕРКОСУР, АЛАТІ, АСЕАН, АТЕС, АС (Африканський союз). Проте глобалізація світової економіки протиставляє цим міждержавним організаціям наддержавні, транснаціональні утворення. Це насамперед транснаціональні корпорації (ТНК) – управлінські та інженерно-технічні центри світового виробничого комплексу, реальні виробничі потужності яких розподілені по різних регіонах [1]. Розвиток ТНК і пов'язаних із ними економічних та політичних інститутів став початком епохи безпосередньої глобалізації.

Інтернаціоналізація господарського життя в умовах глобальної конкуренції. Питання розвитку глобалізації та інтеграційних процесів є актуальними, оскільки з 193-х незалежних держав світу складно виділити хоча б одну, на яку б не здійснювали вплив глобалізаційні процеси. Це є причиною того, що сучасне суспільство, державно-правові устрої країн, економічна та соціальна сфери зазнають суттєвих деформацій впливу та видозмінюються. Такі процеси змін мають різноплановий характер, який неможливо чітко ідентифікувати лише як позитивний чи негативний. Сучасний етап світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. Термін «глобалізація» у широкий вжиток увійшов як якісно новий етап інтернаціоналізації господарського життя, який характеризується різким зростанням ролі зовнішніх

факторів розвитку всіх країн і створення транснаціонального капіталу; як процес посилення світової інтеграції у результаті глобальних операцій ТНК. Глобальна економічна інтеграція як нова еволюційна форма міжнародної економічної інтеграції є процесом посилення взаємозв'язку та взаємозалежності суб'єктів світового господарства і міжнародних економічних відносин, підсумком чого є їхня цілісність та емерджентність, які виявляються у сфері торгівлі, глобального руху фінансово-інвестиційних ресурсів, інформації та продуктових сил; виробництві та формуванні відповідної інфраструктури^{71; 72}.

Країни та регіони світу відрізняються ступенем залучення у глобальний простір. Проаналізувавши індекс рівня глобалізації¹²⁶ в регіональному вимірі (обчислюється як сума економічних, соціальних та політичних складових аспектів глобалізації з ваговими коефіцієнтами 36%, 39% і 25% відповідно кожного регіону), визначено високий рівень економічної та соціальної глобалізації в Європі (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Системний аналіз індексу КОФ⁷³ за регіонами світу

Джерело: розраховано та побудовано автором за: ⁷⁴.

⁷¹ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М, 2004. – С. 87.

⁷² Robertson R. The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness / R. Robertson // Nova Scotia. London. – N. Y. : Fernwood Publishing & Zed Books, 2003. – P. 7–11.

⁷³ Індекс КОФ (KOF Index of Globalization) – індекс рівня глобалізації країн світу, який складається Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute).

⁷⁴ Raw index data 2016 [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2016. – Режим доступу : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.

Значний позитивний приріст за цим індексом відбувся в країнах Азії (+99,57%) та Африки (+72,74%). Разом з тим, такі регіони, як Південна Америка та Африка, успішно за останні 40 років економічно глобалізувались, але при цьому значно відстають за ступенем соціальної глобалізації. Враховуючи те, що соціальна глобалізація вміщає такі складові, як рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, спостерігається високий рівень соціальної глобальної поляризації⁷⁵.

Сучасний розвиток глобального економічного простору засвідчує тенденцію до формування нових критеріїв конкурентних переваг в умовах науково-технічного прогресу. Пріоритетною і визначальною при цьому є спроможність суб'єктів міжнародних економічних відносин генерувати відповідні стратегії розвитку в контексті здійснення інноваційної інтеграції. Таким чином, з'являється новий рівень вияву конкуренції між країнами, зокрема щодо переваг у потенціалі адаптації їхніх соціально-економічних систем до вимог світового ринку інноваційної продукції, що передбачає «ефект випередження» в продукуванні нових товарів і послуг, розширенні номенклатури виробництва, оновленні структури експорту наукомісткої продукції, освоєнні екологічних технологій та нових видів відновлювальних ресурсів тощо⁷⁶.

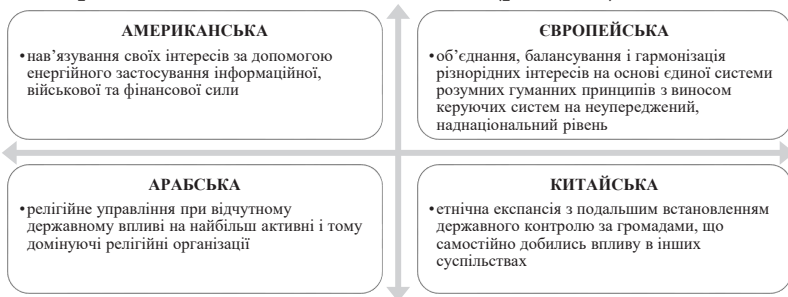
На відміну від міжнародної економічної системи, глобальна економічна система як утворення найвищого еволюційного ступеня розвитку є життєздатною системою нестабільного типу, якій властиві високий ступінь взаємозалежності між усіма її внутрішніми елементами, наявність крос-ієрархічних взаємозв'язків між ними та здатність системи до самоорга-

⁷⁵ Raw index data 2016 [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2016. – Режим доступу : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.

⁷⁶ Chanda N. Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization / N. Chanda // New Haven (Ct.). – London : Yale Univ. Press, 2007. – P. 245–254.

нізації за наявності пов'язаних процесів, а саме інституціональної детермінації взаємодії її суб'єктів різних ієрархічних рівнів; підтримки життєвоважливого балансу в узгодженні інтересів з пов'язаними системами, а саме політичною, соціальною, екологічною та науково-технологічною. Зазначимо, що вияви процесу глобальної інтеграції економічних систем спостерігаються на всіх її рівнях. Головними тенденціями глобальної інтеграції економічних систем є процес інтернаціоналізації, який виявляється на всіх рівнях глобальної економічної системи, наслідками чого на мікрорівні є транснаціоналізація, а на макрорівні – економічна регіоналізація⁷⁷.

Стихийний розвиток технологій призводить до глобальної монополізації та створює проблеми, які неможливо вирішити за допомогою стихійного саморозвитку і, отже, об'єктивною є потреба в усвідомленому втручанні людства в процеси власного розвитку. Розвиток технологій досяг рівня, що створює необхідність поширення сфери дії суспільних систем саморегулювання (якими в даний час є національні держави) з національного на наднаціональний рівень. На даний час дієвими є, як мінімум, чотири моделі такого розширення сфери національного регулювання за кількістю моделей, що реалізуються в період цивілізаційних експансій (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Національні моделі цивілізаційної експансії

Джерело: складено автором⁷⁸.

⁷⁷ Белл Д. Эпоха разобщенностей. Размышления о мире XXI в. / Д. Белл, В. Иноземцев // Центр исследований постиндустриального общества. – М, 2007. – С. 213.

⁷⁸ Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman // Penguin. – London, 2006. – P. 593.

Природно, що поступове перенесення центрів управління з національного на наднаціональні рівні принципово змінить змістовне наповнення таких понять, як «суверенітет», «держава» і «Батьківщина». Це також докорінно трансформує – і це відбувається – модель взаємодії національної держави з регіональними та світовими міжнародними організаціями. Так, всі ці процеси будуть надзвичайно хворобливими, оскільки супроводжуються ламанням свідомості та різноманітними кризами⁷⁹.

Моделі економічного розвитку цивілізації в глобальному просторі. Лібералізація глобального простору призвела до виникнення конкуренції між людськими цивілізаціями, тобто культурно-історичними спільнотами, що об'єднані не тільки тісними економічними зв'язками, а й більш значними факторами, пов'язаними з близькістю культур, – схожими системами цінностей і мотивацій, світоглядом, способом життя і образом дій. Поділ людства здійснюється не тільки за технологіями, що використовуються, і рівнем добробуту, а й за цивілізаційною ознакою, інакше кажучи, за ознакою культурної сумісності. Це знайшло відображення не тільки в наукових працях, а й у практиці державного управління, передусім в щораз посилюючому вимоги щодо представників інших цивілізацій законодавстві розвинених країн. В імміграційному законодавстві Великобританії прямо вказано, що імміграція обмежується не для запобігання загрози підривної діяльності, не для збереження робочих місць і навіть не для економії бюджетних коштів на програми соціальної адаптації прибуваючих до країни, але «...щоб уникнути ситуації культурного протистояння». Соціалізм і капіталізм конкурували в рамках єдиної культурно-цивілізаційної парадигми, і силове поле, що створювалось біполярним протистоянням, утримувало в її межах іншу людську спільноту, здійснюючи на неї могутній перетворюючий вплив. Зникнення біполяр-

⁷⁹ Held D. Introduction: Globalization at Risk / D. Held, A. McGrew // Globalization Theory: Approaches and Controversies. – Cambridge : Polity, 2007. – P. 1–14.

ної системи зруйнувало це силове поле, вивівши на поверхню політики ряд цивілізацій⁸⁰.

Дослідники, застосовуючи різні поєднання критеріїв економічної могутності та культурної спільності, виділяють різну їхню кількість. Так, З. Бжезинський, говорячи про сімнадцять основних людських цивілізацій, допускає домінування культурного і навіть етнографічного підходу, свідомо нехтуючи їхньою економічною значимістю, а отже, і можливостями участі в глобальній конкуренції. Більш конструктивним вважаємо підхід А. Уткіна, який у класичній праці «Глобалізація: процес і осмислення» визначає сім «цивілізаційних комплексів»⁸¹.

Проте для оцінювання перспектив глобальної конкуренції цей підхід є надмірно деталізованим. Визнаючи винятковий потенціал Індії (в т. ч. виникнення і зміцнення останнім часом войовничого усвідомлення первинності власних інтересів і готовності їх захищати, свого роду «індуїстського фундаменталізму»), не можна не вказати на його інтровертність, спрямованість насамперед вглиб, і відсутність схильності до глобальної експансії. Ці риси додатково обтяжені стримуючим прогресом індуїстської цивілізації, що триває більше 40 років як фронтальний конфлікт з ісламським світом. Істотно, що індійське суспільство, незважаючи на поліпшення технологій управління, яке досягнуте значними зусиллями за останні 30–35 років, як і раніше демонструє свою стратегічну безпорадність щодо впливу цього стримуючого фактора⁸².

Японська і латиноамериканська цивілізації не володіють істотним економічним і, що в довгостроковій перспективі більш важливо, демографічним потенціалом експансії. За прогнозами, питома вага в населенні Землі протягом життя наступного покоління першої практично не зміниться (з 9,3%

⁸⁰ Ruth A. Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept? / Abbey Ruth // *New Political Science*. – 2005. – № 27. – P. 461–480.

⁸¹ Volcker P. Failure Risks Devastating Consequences' by Zbigniew Brzezinski / P. Volcker // *The New York Review of Books*. – New York, 2016. – P. 118.

⁸² Findlay R. *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium* / R. Findlay, K. O'Rourke // Oxford : Princeton Univ. Press, 2007. – P. 408–412.

в 1995 р. зменшиться до 9,2% в 2025 р.), а другої – майже в півтора рази (з 2,2 до 1,5%). Щодо православної цивілізації, зазначимо, що існування останньої не як культурного феномена в стилі З. Бжезинського, а як суб'єкта глобальної конкуренції, потребує, як мінімум, доведення. Принаймні такі православні країни, як Кіпр, Болгарія, Чорногорія і Греція, незворотно залучені в європейські регіональні процеси і відповідно беруть участь у глобальній конкуренції як частина західної цивілізації, хоча і як периферійні⁸³.

Спільноти пострадянського простору, в т. ч. домінуючі православні, об'єднані (у т. ч. і в культурному відношенні) не стільки за віросповіданням, скільки спільністю історії та світської, а не релігійної культури. В цьому разі можна говорити про радянську, тобто таку, що розпалася, або про ту, що формується на її руїнах, – російську цивілізацію, яка навіть у найбільш оптимістичному випадку не завершила процес становлення і не має достатніх ресурсів для активної участі в глобальній конкуренції⁸⁴. Таким чином, зникнення «силового поля» біполярного протистояння соціалістичної та капіталістичної систем вивільнило лише дві глобальні цивілізаційні ініціативи: ісламську і китайську.

Локальні цивілізації, які виникли близько шести тисячоліть тому в межах стародавніх держав та їхніх об'єднань – у Шумері, Єгипті, Індії, змінювалися, зникали, трансформувалися у цивілізації нових поколінь. Експерти виділяють 4 фази економічного розвитку, за якими класифікують цивілізації (рис. 2.7)⁸⁵.

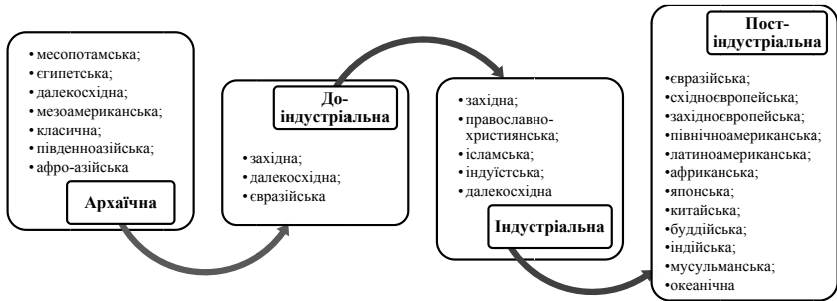
Формування цивілізацій четвертого покоління зумовлене: по-перше, новим етапом історичного процесу; по-друге, зміною техногенної цивілізації на гуманістично-креативну, ноосферну, постіндустріальну форми; по-третє, викликом з боку процесів диференціації та дезінтеграції на нових принципах. Останній процес найбільш наочно спостерігається у

⁸³ Huntington S. The Global Politics of Civilizations. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington // The Free Press ed. – Simon & Schuster. – London, 2002. – P. 207.

⁸⁴ Там само. – С. 207.

⁸⁵ Ferguson N. Civilization: The West and the Rest Paperback / N. Ferguson // Penguin Books. – Reprint edition, 2012. – P. 432.

межах західної цивілізації, яка, маючи за своє історичне ядро Західну Європу, набула розвитку індустріального суспільства і поширилася на Північну та Латинську Америку, Австралію та Океанію, перетворила на колонії Індію, Африку, підпорядкувала своєму впливу Китай. Світова конкуренція стрімко набуває характеру конкуренції між цивілізаціями, наслідки якої не до кінця усвідомлені людством. Найпростіше довести її аналогію з міжнаціональними конфліктами, розпалювання яких є злочином особливої тяжкості через їхню ірраціональність: їх складно погасити, оскільки сторони мають різні системи цінностей і тому не можуть домовитись.

Рис. 2.7. Фази економічного розвитку цивілізації

Джерело: авторська розробка⁸⁶.

Проте учасники конкуренції між цивілізаціями розділені ще глибше, ніж у разі міжнаціонального конфлікту. Вони не тільки переслідують різні цілі різними методами, а й не можуть зрозуміти цінності, цілі та методи один одного. Фінансово-технологічна експансія Заходу, етнічна – Китаю та соціально-релігійна – ісламських країн не лише розгортаються в різних площинах; вони не приймають одна одну як глибоко чуже явище, вороже не через різне ставлення до основного питання будь-якого суспільного розвитку – питання влади, а через сам спосіб життя. Компроміс можливий тільки при зміні способу життя, тобто знищення учасника компромісу як цивілізації. При цьо-

⁸⁶ Зварич Р. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Р. Зварич // Журнал європейської економіки. – Тернопіль. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

му взаєморозуміння, на відміну від внутрішньоцивілізаційних конфліктів, не тільки не є універсальним ключем до досягнення компромісу, але часто, навпаки, знищує саму його можливість, оскільки виявляє несумісність конфліктуючих сторін і лише підсилює їхню ворожість один до одного⁸⁷.

Конкуренція між цивілізаціями, незважаючи на те, що здійснюється щодо кожного з її учасників позасистемними методами, які мають хворобливий і руйнівний характер, безкомпромісна і зростає навіть за видимої рівності сил та відсутності шансів на чий-небудь успіх. Вона ірраціональна, а тому небезпечна і руйнівна. Кожна з трьох великих цивілізацій, проникаючи в іншу, не збагачує, а навпаки, роз'їдає і підриває її (класичні приклади – етнічний розкол американського суспільства та іманентна хиткість прозахідних режимів в ісламських країнах). Можливо, іслам у найближче десятиліття стане «криголамом» Китаю щодо Заходу подібно до того, як гітлерівська Німеччина і в підсумку сталінський СРСР стали «криголамом» США Рузвельта щодо Європи.

Разом з тим, розгляд традиційного світового «трикутника цивілізаційних сил» (Захід – ісламський світ – Китай) щораз менше виглядає повноцінним. На часі більш драматичні події, ніж зіткнення західної та ісламської цивілізацій, які характеризують початок поділу Заходу, при якому домінують не господарські, а цивілізаційні розбіжності між Євросоюзом та США. Цивілізаційна конкуренція більш, ніж будь-яка інша, відбувається за право визначення «порядку денного», тобто в конкретній сфері його протистояння та принципів (переважно ці принципи відповідають певній галузі діяльності). Будь-яка широкомасштабна взаємодія відбувається в різних площинах, охоплює широкий спектр питань, тому кожен з її учасників намагається використати всі можливості для розгляду найбільш важливих або зручних для себе. Таке прагнення полегшується об'єктивною необхідністю вибору в процесі взаємодії

---

⁸⁷ Fukuyama F. *America at the Crossroads: Democracy, Power and the Neoconservative Legacy* / F. Fukuyama // New Haven. – Connecticut : Yale University Press, 2006. – P. 264.

одного-єдиного головного аспекту, за яким і буде досягнута принципова домовленість; визначення всіх інших аспектів носитиме підлеглий характер і впливатиме з цієї домовленості.

На нинішньому етапі розвитку теорії глобалістики серед основних підходів до визначення природи, суті та характеру розвитку процесів глобалізації виправдано домінує соціально-культурологічний, за яким глобалізація розглядається в найбільш широкому цивілізаційному контексті. Професор У. Мінголо трактує глобалізацію як третій етап тисячолітньої глобальної трансформації. Перший – це розпад колоніальної системи, а другий – розпад соціалістичної системи. Визначається нова цивілізаційна роль глобальних ТНК, які нібито підводять народи до досягнень цивілізації.

До найбільш суттєвих ознак економічного глобалізму можна зарахувати вихід економічних інтересів національних суб'єктів господарювання за державні рамки; вихід національних корпорацій на глобальний ринок, що формується; перетворення національних корпорацій у ТНК, а потім у глобальні корпорації; розширення сфери діяльності транснаціональних економічних і фінансових структур до рівня глобальних ринків; неможливість вирішення більшості економічних і соціальних проблем на обмеженому національному рівні; зростаюча залежність економічної ситуації в більшості країн від ситуації в країнах-лідерах глобалізації; зростаюча доларизація національних економік; посилення добровільно-примусової координації національних економічних і фінансових стратегій і політик на глобальному рівні (особливо у сферах торгівлі, фінансів, екології, зайнятості, еміграції). На сучасній постіндустріальній фазі виділяють такі цивілізації, як євразійська, східноєвропейська, західноєвропейська, північноамериканська, латиноамериканська, африканська, японська, китайська, буддійська, індійська, мусульманська, океанічна.

Особливостями четвертого покоління локальних цивілізацій є те, що вони більш диференційовані порівняно з цивілізаціями третього покоління (зокрема, наявне розшарування західної цивілізації на західноєвропейську, північноамериканську, латиноа-

мериканську, океанічну; далекосхідної на китайську, японську, буддійську); на них припадає зростаюча роль цивілізаційної спільності та міжцивілізаційних розбіжностей; відбувається нарощення потенціалу партнерства локальних цивілізацій і формування нового типу відносин між ними. На початку XXI ст. у глобальному економічному просторі серед класичних цивілізаційних груп IV покоління можна виокремити авангардні цивілізації, що реалізують постіндустріальну економічну програму, яка є високотехнологічною й узгоджує ринкові механізми з регулюючою функцією держави (це лідери глобальної економіки, що забезпечують високий рівень її зростання та об'єднують Північну Америку, Західну Європу, Японію, а також нові індустріальні країни); цивілізації з приблизно середньосвітовим рівнем розвитку (латиноамериканська і частково мусульманська цивілізації, а також країни Східної Європи); цивілізації з низьким рівнем економічного розвитку, що перебувають на стадії стагнації, – африканська цивілізація (на південь від Сахари, але без ПАР), частина мусульманських і буддійських країн з низьким рівнем доходу на душу населення; китайська цивілізація; євразійська цивілізація.

Системні виклики неоліберальної моделі світової економіки. На сучасному етапі історичного розвитку об'єктивний процес глобалізації у формі транснаціоналізації реалізується переважно в межах неолібералізації. Теоретичне положення економічного лібералізму передбачає, що рівень економічної ефективності суспільства обумовлений індивідуальною приватною власністю. На думку представників цього напрямку, ніхто не має права порушувати чужу волю, у т. ч. економічну. Ф. Хайек, як представник неолібералізму зазначив: «Індивідуалізм – це не егоїзм і самозакоханість, це насамперед, повага до особистості близького, це абсолютний пріоритет права кожної людини реалізувати себе в цьому світі»⁸⁸.

Світова економіка – це складне поєднання багатьох взаємозалежних ринків, різних грошових систем і моделей економічної

⁸⁸ Simon C. The Neoliberal Theory of Society / C. Simon // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 50–59.

політики різних держав, в яких ціни та курси національних валют можуть встановлюватися і державною владою, і ринковими механізмами. Це не могло не вплинути на ліберальні економічні теорії. Класичний лібералізм, який виник кілька століть тому, поступово модернізувався і трансформовався у сучасний напрям – неолібералізм. Неоліберальна концепція базується на принципі саморегулювання ринкової економіки, вільної від зайвої регламентації держави. Її представники відстоюють два традиційні положення: по-перше, вони стверджують, що ринок як найбільш ефективна система господарства створює найкращі умови для економічного зростання, по-друге, відстоюють пріоритетне значення свободи суб'єктів економічної діяльності⁸⁹.

Існує два напрями державного регулювання економіки: кейнсіанський і неоліберальний. Якщо кейнсіанство⁹⁰ припускає активне державне втручання в економіку, то неолібералізм⁹¹ – це відносно пасивне державне регулювання. На противагу кейнсіанським ідеям державного регулювання економіки, низка країн (1930-ті рр.) сприяла відродженню економічного лібералізму. Найбільш великі центри в Німеччині, США й Великобританії одержали відповідні назви: Фрайбурзька школа (В. Ойкен, В. Репке, А. Рюстов, Л. Ерхард та ін.), Чиказька школа, яку також називають монетарною школою (Л. Мізес, М. Фрідмен, А. Шварц та ін.), Лондонська школа (Е. Кеннан, Л. Роббінс та ін.), Віденська школа (Л. Мізес, Ф. Хайек). Видатними представниками неоліберальних ідей у Франції стали економісти Ж. Рюефф та М. Алле⁹².

⁸⁹ Gunnar G. Nyliberalismen er verken ny eller liberal – et idéhistorisk oppgjør med politisk falskmyntneri / G. Gunnar // Kolofon. – Oslo, –2008. – P. 288.

⁹⁰ Кейнсіанську модель слід трактувати як сукупність державних заходів щодо інвестування різних сфер економіки, розширення обсягів замовлень і закупівель уряду, що відповідно призводить до дефіциту державного бюджету й інфляції.

⁹¹ Неоліберальну модель варто розуміти як лібералізацію економіки, вільне ціноутворення, провідну роль в економіці приватної власності і приватного сектору економіки, обмежену участь держави в економічних процесах і її сприяння вільному й стабільному функціонуванню ринку з метою забезпечення рівноваги в економіці.

⁹² Thomas P. From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms / P. Thomas // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 20–29.

Домінування ідей лібералізму в останні десятиліття привело до того, що не економіка вписується в систему соціальних відносин, а навпаки, соціальні зв'язки в економічну систему. Це має значні наслідки для суспільства. Ринок підпорядковує собі весь світ: сферу праці, грошей, землі, її продуктів, природного середовища, людських взаємовідносин. Підсумком політики монетаризму як форми неолібералізму є витіснення і занепад реального сектору економіки, зростання фіктивного (спекулятивного) капіталу, орієнтованого на отримання прибутку від зміни цін, на ірраціональне споживання (шоу-бізнес, маскультуру, супермаркети). Разом із свободою і мотивацією діяльності, такі підходи спричиняють культуру безвідповідальності, кризи цінностей та принципів трудової етики. Фінансові інститути стали інструментом перерозподілу ресурсів і влади у глобальній економіці та в сучасних суспільствах. Постійна гонитва за прибутком поступово, але цілеспрямовано, формує руйнівні світові економічні кризи. Разом з тим, в умовах глобалізації та інформаційної революції неолібералізм веде до деіндустріалізації малих країн, зростання їхніх втрат від конкуренції з боку країн-лідерів і глобальних корпорацій. Екскурс неоліберальної системи світової економіки дає підставу сформулювати її певні виклики (див. рис. 2.8)⁹³.

Саморегуляція вільного ринку неможлива	Гроші не критерій усіх цінностей	Пост неолібералізм	Доктрина нового суспільного устрою	Нові взаємовідносини інтересів	Ідеологічна модернізація
<ul style="list-style-type: none"> • неоліберальний ринок сприяє накопиченню капіталу та посиленню економічної еліти 	<ul style="list-style-type: none"> • кількість грошей не є духовна, інтелектуальна успішність людини 	<ul style="list-style-type: none"> • влада – економічна, інтелектуальна, духовна еліти 	<ul style="list-style-type: none"> • комплексне світобачення; • основа майбутнього посткризового світу 	<ul style="list-style-type: none"> • індивід, суспільство, держава, людство; • соціальний лібералізм 	<ul style="list-style-type: none"> • діалог аналітиків, науковців, дослідників, політологів, філософів, економістів

Рис. 2.8. Виклики неоліберальної моделі світової економіки

Джерело: складено автором за⁹⁴.

⁹³ Ronaldo M. Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism / M. Ronaldo // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 60–69.

⁹⁴ Там само.

Однак головна небезпека «примусового лібералізму» для країн, що розвиваються полягає в тому, що примусове звільнення від захисних бар'єрів, примусове заохочення лібералізації, особливо у випадках, коли вона явно перевищує їхні «резерви міцності», завдає їм такого удару глобальної конкуренції, який вони свідомо не можуть витримати. Так, перманентний голод в Ефіопії та багатьох інших найменш розвинених країнах Африки виник не лише через поганий менеджмент і ерозію ґрунтів, а й руйнівний «розтин» переважно аграрних слаборозвинених економік стихійними силами міжнародної конкуренції. При цьому практика реалізації правил СОТ не дає змоги таким країнам застосувати навіть ті методи захисту національних ринків, які проти них використовують розвинені країни. У результаті глобальна конкуренція руйнує економіки, що відстають не тільки через їхню слабкість і нездатність конкурувати «на рівних», а й відмову у створенні для них рівних умов і послідовного застосування «подвійних стандартів». Руйнівна сила відкриття нерозвинених країн глобальній конкуренції має подвійний вияв. З одного боку, зростання конкуренції, надходження на внутрішній ринок відносно дешевих товарів і зовнішньоекономічна лібералізація роблять домінуюче традиційне виробництво в цих країнах безнадійно нерентабельним. З іншого боку, імпорتنі товари змінюють структуру потреб населення зазначених країн, через що воно скорочує споживання багатьох традиційних продуктів, переорієнтовуючись на імпорт.

За сприяння таких міжнародних фінансових установ, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та СОТ, неоліберальна політика була прийнята у більшості країн світу, але деякі з них, такі як Китай, Швеція, Польща, з огляду на власні інтереси допустили лише часткову неолібералізацію своїх економік. Неолібералізм утвердився і став домінувати в думках та ідеях не тільки політиків, а й пересічних людей. Політико-економічна теорія неолібе-

ралізму сприяла поверненню форм суспільно-економічної організації, які існували в розвинених країнах до Великої депресії. Згідно з цією теорією неолібералізм є абсолютною економічною свободою та невтручанням держави у вільний ринок – в його економічні та фінансові процеси. Відповідно до цього, монетаризм замінив кейнсіанську політику в економіці; держава почала виконувати функції, спрямовані на боротьбу з інфляцією та підтримкою ділового клімату, відмовившись від забезпечення соціальної справедливості й повної зайнятості населення; громадяни взяли на себе відповідальність за власні дії та добробут. І цей принцип поширився в усіх сферах соціального забезпечення (освіта, медицина, пенсійне забезпечення).

Неоліберальна система сприяла активізації банківської сфери та максимальній приватизації активів у всіх секторах економіки та соціального життя. Галузі, підприємства та установи освітнього, медичного, наукового та навіть військового спрямування повністю опинилися в приватних суб'єктів господарювання. Держава в цей час виступає як гарант, що захищає право приватної власності, свого та закордонного капіталу. У неоліберальному світі як основа соціальних відносин набула широкого поширення контрактно-договірна форма, яка є короткостроковою і має грошовий вимір. Договори укладаються не лише на товари та послуги, а й навіть на здоров'я, материнство і честь людини.

Щодо розвитку неоліберальної системи світової економіки загалом варто зауважити, що нині неолібералізм втрачає свою актуальність, як би цього не хотіли політичні та економічні світові елітні кола, а неоліберальна модель світової економіки стає міжцивілізаційною загрозою інтернаціоналізації господарського життя. Саморегуляція вільного ринку реально неможлива тому, що неоліберальний ринок сприяє нагромадженню капіталу та посиленню могутності економічної еліти, реальна влада якої нівелює всі цінності демократії, які в більшості країн існують лише формально. Саме тому

суспільство сьогодні має відмовлятися від цінностей неолібералізму, оскільки гроші не є критерієм усіх цінностей, а їхня кількість не характеризує успішність людини в духовному та інтелектуальному вимірах. Окрім того, обсяг споживання не є ознакою якості життя. В світі після падіння неолібералізму до влади, поряд з економічною елітою, має прийти інтелектуальна та духовна еліта. Вони спільно здатні забезпечити швидкий розвиток народів світової цивілізації⁹⁵.

На основі ліберальних ідей вважаємо за необхідне сьогодні розробляти нове комплексне світобачення, доктрину нового суспільного устрою, яка матиме альтерглобальний характер та буде основою майбутнього посткризового світу. Важливою є ідеологічна перебудова, тобто на ідейному рівні необхідно визначити нові взаємовідносини інтересів між індивідом, суспільством, державою та всім людством. Зважаючи на те, що регулятивні функції в економіці та суспільстві мають належати державі, актуальною є розробка нових підходів до перерозподілу багатства в суспільстві з врахуванням недоліків неолібералізму. За існуючих тенденцій майбутня альтерглобальна ідеологія має становити альтернативу, а соціальний лібералізм може бути ідейною основою для майбутньої модернізації світової економічної системи, для якої доцільним є широкий діалог аналітиків, науковців, дослідників, політологів, філософів та економістів з усього світу.

Соціально-економічний розвиток країни потребує певних умов, зокрема врахування небезпеки глобальних ризиків, створення національної системи інституційного захисту, підтримки макроекономічної стабільності, динамічного зростання інвестицій, низького рівня інфляції, консервативної бюджетної політики, раціонального регулювання валютного курсу, високої якості людського капіталу, узгодженості дій державних і суспільних інституцій щодо вибору та підтримки найбільшперспективних технологій з метою досягнення дов-

⁹⁵ Bebbington A. An Andean Avatar: Post-Neoliberal and Neoliberal Strategies for Securing the Unobtainable / A. Bebbington, D. Humphreys, // *New Political Economy*. – 2011. – № 16(1). – P. 131–145.

гострокових цілей розвитку, високого рівня фінансової дисципліни тощо. Для економічного піднесення країн та світової економіки необхідні нові імпульси, які будуть компромісними та прийнятними для більшості учасників міжнародних економічних відносин за умов глобальної конкуренції. Беручи до уваги системні виклики неоліберальної моделі світової економіки, стратегії розвитку мають бути альтерглобальними та враховувати: більшу синхронізацію економічних циклів і криз, які не матимуть штучних кордонів, поетапне утвердження постіндустрального економічного способу виробництва з характерним набором і співвідношенням устроїв; чітке розмежування ринкових і неринкових секторів; зміну співвідношення реальної та «віртуальної» економіки, що відзеркалює пропорції відтворення у викривленій реальності фінансово-кредитних цінностей, які фциркулюють за владними законами, рівень культурної інтеграції та соціально-глобальну поляризацію.

Система критики глобальних процесів. Критика глобалізації базується на невизнанні її сприятливих підсумків наслідків і наголошенні на тому, що сили, які відстоюють глобальні економічними трансформаціями, виступають проти використання глобальних регуляторних інструментів, сприяють створенню транснаціональних утворень, дії яких підривають стабільність державних соціальних структур, не відповідають суспільним потребам і є абсолютно неконтрольованими. Базові критичні зауваження щодо процесів глобалізації, з точки зору різних шкіл, зображено на рис. 2.9.

Отже, можна зробити такі висновки. 1. Глобалізація специфічно інтегрує світ – відбувається стратифікація світової спільноти. Одні інтеграційні зусилля дають змогу отримати об'єднуючий результат, інші – призводять до суперечностей. 2. Реалізація програми Вашингтонського консенсусу, яка активно нав'язувалася через посередництво США різноманітними фінансовими інститутами, пе-

редбачала мету десоціалізувати країни світової периферії. Ідея вільно-ринкової економічної самостабілізації, що автоматично досягається, стає архаїчною. 3. За скептичною позицією П. Хірста та У. Томпсона, глобалізація – це міф, мета якого полягає в приховуванні конфронтаційної реальності міжнародної економіки, яка дедалі більше стає з часом щораз важче стримуваним балансом сил трьох регіональних блоків – Північної Америки, Європи та Східної Азії, де національні уряди зберігають усю колишню міць. 4.

Специфічна інтеграція	Вашингтонський консенсус	П. Хірт, У. Томпсон	Неконкурентоспроможність	Я. Бхагваті, П. Кругман	П. Бьюкенен	Глобалізація / Вестернізація
• стратифікація світової спільноти	• вільно-ринкова економічна самостабілізація, що автоматично досягається, є архаїчною	• все важче стримувати баланс сил трьох регіональних блоків – Пн. Америки, Європи та Сх. Азії	• ефективність виробництва відкриває кордони та знижує конкурентоспроможність зарубіжних експортерів	• побудова вільного ринку для товарів, не для капіталів (нестабільні, державний контроль за обмінними курсами)	• допуск демпінгових товарів дає вітик вільного капіталу	• чи зможе незахідний світ вступити до фази глобалізації, не відчувши впливу вестернізації

Рис. 2.9. Базові критичні зауваження процесів глобалізації

Джерело: складено автором.

У провідних країнах ефективність виникає в доволі великих зонах виробництва, які за відкриття кордонів стануть неконкурентоспроможними для зарубіжних експортерів, здатних демонструвати більш низький рівень витрат. 5. Я. Бхагваті, П. Кругман вважають, що найбільш доцільна побудова вільного ринку для товарів, а не для капіталів, оскільки останні є нестабільними за природою і вимагають державного контролю, як мінімум, за обмінними курсами. 6. Американські ізоляціоністи на чолі з П. Бьюкененом стверджують, що глобалізація – це система допуску на багатий і справедливий американський ринок демпінгових товарів з країн з дешевою робочою силою, що спричиняє вплив вільного американського капіталу в країни, що розвиваються, і послаблює позиції США. 7. Головна проблема полягає співвідношенні глобалізації з вестернізацією: чи зможе незахідний світ вступити у фазу глобалізації,

не відчувши попереднього впливу вестернізації, консервації власної культури для ефективного цивілізаційного підґрунтя вестернізації, що була активно сприйнята суспільством⁹⁶.

До недоліків глобалізації зараховують передусім соціальну нерівність, деградацію довкілля, перенесення виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн (знижуючи цим якість життя їхніх працівників), зростаючу загрозу впливу на культуру (як глобалізацією економіки та торгівлі, культура також імпортується та експортується).

Несправедливий розподіл вигод від глобалізації спричинює загрозу виникнення конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях. Деякі вчені вважають, що можлива глобальна конвергенція доходів, аргументуючи це тим, що економіка бідних країн розвивається більш швидкими темпами, ніж багатих. Насправді швидке зростання характерне лише для невеликої групи країн Південно-Східної Азії (азіатських тигрів), тоді як найменш економічно розвинуті країни мають набагато нижчі темпи зростання, ніж багаті держави. У результаті відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а їхня поляризація. У процесі цього її країни зі швидкими темпами зростання входять у коло багатих країн, а бідні країни щораз більше відстають від них.

Зростання розриву у доходах викликає невдоволення, що може спричинити міжнародні конфлікти, оскільки бідні держави прагнуть приєднатися до клубу багатих країн і готові боротися з ними за свою частку у світовому виробництві. До того ж розподіл витрат і вигод глобалізації веде до нерівномірного розвитку галузей, занепаду деяких з них (вугільна промисловість, важке машинобудування, суднобудування

---

⁹⁶ Chanda N. Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization // New Haven (Ct.) . – London : Yale Univ. Press, 2007. – P. 245–254.

тощо) з відповідними соціальними наслідками. Питання розподілу вигод є одним із найважливіших у процесі глобалізації світової економіки.

Сьогодні світова економіка щораз більше поляризується, економічна активність і відповідні прибутки концентруються у трьох десятках основних країн, переважно членів ОЕСР. Приєднання до світової ринкової системи постсоціалістичних країн, а також таких відсталих країн, як Мадагаскар або Нігер, не покращило їхнє економічне становище, а лише збільшило маргінальність. Слід зазначити, що значне зростання економічної та соціальної нерівності спостерігається також усередині постіндустріального світу. Нова еліта постіндустріалізму щораз більше відокремлюється від мас власного суспільства. Основою цього феномена є глобалізація багатства і локалізація бідності⁹⁷.

Індекс бідності відображає (див. табл. 2.2), що кожен один з восьми громадян в найбагатших країнах відчуває тенденцію до зростання соціальних проблем, що виражається в його довгостроковому або хронічному безробітті, низьких доходах, які є нижчими за національну межу бідності, відсутності фінансових можливостей для придбання житла, а особливо у різкому подорожчанні освіти як засобу майбутнього професійного і людського розвитку (див. Норвегія, Німеччина, Україна). З огляду на це можна очікувати на подальше зниження рівня життя у бідних країнах та зростання поляризації (зниження індексу GINI) між високоосвіченою елітою і бідними верствами у багатих суспільствах.

У підсумку у населення світу накопичується глибоке невдоволення матеріальним становищем, мільйони людей зневіряються у можливості досягти справедливості у правовому полі або в цьому житті, їх охоплює страх перед майбутнім, який посилюється на тлі нездатності політичних ін-

⁹⁷ Findlay R., O'Rourke K. *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium* / R. Findlay, K. O'Rourke // Princeton (NJ) – Oxford : Princeton Univ. Press, 2007. – P. 408–412.

ституцій усунути зростаючу напруженість. Треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Саме вона є джерелом поширення тероризму, організованої злочинності, корупції, криміналізації влади і бізнесу, поширення соціальних хвороб (наркоманія, СНІД, алкоголізм).

Таблиця 2.2

Регресійний аналіз передумов зростання соціальних проблем

Країна	ВВП на душу, 2015, USD	Індекс бідності ⁹⁸ , 2014	Індекс GINI, 2014	R-квadrat ⁹⁹	Коефіцієнт кореляції ¹⁰⁰
Норвегія	67619	4,8	25,9	↑ 0,824284	↑ -0,9079
США	57045	14,5	41,06	0,642008	0,801254
Німеччина	46165	15,5	30,13	↑ 0,84609	↑ -0,91983
Франція	41396	8,9	33,1	0,679982	↑ 0,82461
Великобританія	39224	15	32,57	0,389661	-0,62423
Японія	38797	16,2	37,9	↓ 0,18827	-0,4339
Китай	13992	6,3	42,06	0,674974	↑ 0,821568
Україна	8493	24,3	24,55	0,58337	-0,76379

Джерело: складено автором за: <https://www.gfmag.com/>; <http://data.worldbank.org/>; <http://svspb.net/>.

Глобалізація забезпечила позитивні результати, пов'язані з інтеграцією, взаємодією, співробітництвом, але спричинила і проблеми. До них можна зарахувати зростання розриву між полюсами багатства та бідності, високу соціальну ціну інтеграції країн, що розвиваються, у глобальний економічний простір, кризу робочих місць і масові звільнення у розвинених країнах, значне забруднення навколишнього середови-

⁹⁸ Мається на увазі % населення поза національною межею бідності.

⁹⁹ Власні розрахунки автора за даними: <https://www.gfmag.com/>; <http://data.worldbank.org/>; <http://svspb.net/>.

¹⁰⁰ Там само.

ща, негативні наслідки розвитку науки і техніки, міжнародний тероризм, витіснення локальних культур, екологічну деградацію, кризу демократії. Саме на вирішення цих створених або загострених глобалізацією проблем спрямовані зусилля альтерглобалістського руху.

РОЗДІЛ 3. ПОЛЯРИЗАЦІЯ ТА ДИВЕРГЕНЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

- 3.1. Нерівноправна участь та нерівномірний розвиток країн у світовій економіці*
- 3.2. Глобальна економічна нерівність*
- 3.3. Глобальні передумови розвитку світової торгівлі*

3.1. Нерівноправна участь та нерівномірний розвиток країн у світовій економіці

Розподіл світу на промислово розвинені країни та країни, що розвиваються, є сучасним класифікатором, а його застосування можна вважати відносно недавнім. З точки зору історичної перспективи існує відмінність між періодом до XIX ст. (світ розділявся географічно) та періодом після (світ поділений економічно). У табл. 3.1 показано регіональний розподіл населення та доходів у світовій економіці з 1000 до 1700 р. Так, наприкінці першого тисячоліття Азія, Африка та Латинська Америка разом становили 82% від загальної кількості світового населення та 83% від обсягу світових доходів. Домінування цих трьох континентів простежувалось і раніше – дві тисячі років тому, в 1 р. н. е., вони становили 84% населення та доходів світу. Проте величезного значення вони набули в другому тисячолітті. Так, у 1500 р. вони становили близько 75% населення та доходу, через два століття, у 1700 р., – 75% від частки населення та 66% від частки доходів. Їхнє домінування було пов'язане переважно з двома країнами. З 1000 р. до 1700 р. Китай та Індія разом становили 50% від чисельності світового населення та обсягу доходів.

Таблиця 3.1

Розподіл населення та доходів у світовій економіці: 1000–1700 рр.

Групи країн	Населення світу (%)				Світовий ВВП %			
	1000	1500	1600	1700	1000	1500	1600	1700
Група 1								
Азія	65,6	61,2	64,7	62,1	67,6	61,9	62,5	57,7
Африка	12,1	10,6	9,9	10,1	11,7	7,8	7,1	6,9
Латинська Америка	4,3	4,0	1,7	2,0	3,9	2,9	1,1	1,7
<i>Група разом</i>	<i>82,0</i>	<i>75,8</i>	<i>76,3</i>	<i>74,2</i>	<i>83,3</i>	<i>72,5</i>	<i>70,7</i>	<i>66,3</i>
Група 2								
Західна Європа	9,5	13,1	13,3	13,5	8,7	17,8	19,8	21,9
Західні відгалуження	0,7	0,6	0,4	0,3	0,7	0,5	0,3	0,2
Східна Європа	2,4	3,1	3,0	3,1	2,2	2,7	2,8	3,1
Колишній СРСР	2,6	3,9	3,7	4,4	2,4	3,4	3,5	4,4
Японія	2,8	3,5	3,3	4,5	2,7	3,1	2,9	4,1
<i>Група разом</i>	<i>18,0</i>	<i>24,2</i>	<i>23,7</i>	<i>25,8</i>	<i>16,7</i>	<i>27,5</i>	<i>29,3</i>	<i>33,7</i>
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Nayyar D. The South in the World Economy: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Deepak Nayyar // UNDP Human Development Report Office. – 2013. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf; Development Goals in an Era of Demographic Change [Електронний ресурс] // International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. – 2016. – Режим доступу : <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.

Західна Європа, Східна Європа, Північна Америка, Океанія та Японія разом займали у світовій економіці доволі незначну частку. Проте частка їхнього населення у світі зростає з менш ніж однієї п'ятої в 1000 р. до майже однієї четвертої в 1700 р., а їхня частка у світовому доході – з однієї шостої до третини. Друга половина другого тисячоліття стала початком змін, частково пов'язаних з першим етапом європейської колоніальної експансії кінця XV ст. у Карибському басейні та Америці. Розпочали цей процес Португалія та Іспанія, згодом продовжили Англія та Франція. Торгівля рабами з Африки, пошук золота та срібла в новому світі, колонізація Америки

та зростання азійської транзитної торгівлі були частиною процесу, який розпочав іншу фазу світової економіки з початку XVI ст. до кінця XVIII ст. Це був вік меркантилізму в Європі та зростання частки Західної Європи у світових доходах. Цей період також є свідченням розподілу праці між первинними виробниками та мануфактурами, але організація виробництва була за суттю докапіталістичною. Початок промислової революції в кінці цієї епохи забезпечив можливості для структурних перетворень у світовій економіці.

У XIX ст. відбулась еволюція міжнародного економічного порядку, що привело до глибоких змін у балансі економічної та політичної влади. Розподіл світу на багаті промислово розвинені країни та бідні країни, що розвиваються, був результатом трьох подій. Перша – промислова революція у Великобританії наприкінці XVIII ст., яка поширилася в Західну Європу в першій половині XIX ст. Друга – виникнення нової, дещо іншої форми колоніалізму на початку 1800-х рр., що завершилася приходом імперіалізму, який набирив обертів протягом XIX ст. Третя – це революція у транспорті та комунікації в середині XIX ст., що виявила себе на залізниці, у телеграфі і в пароплаванні.

Ці три події частково збігалися в часі, трансформували світову економіку. Вони створили закономірності спеціалізації у виробництві, пов'язані з поділом праці через торгівлю, посилену політикою імперіалізму. Разом з тим, для цього результату існують конкуруючі пояснення. Дехто з науковців наголошує на економічних факторах та стверджує, що Промислова революція залежала від попередньої чи одночасної сільськогосподарської революції (Льюїс, 1978 р.). Деякі дослідники акцентують на політичних чинниках, аргументуючи, що імперські держави забороняли індустріалізацію у своїх колоніях (Баран, 1957 р.). Дехто виокремлює сукупність економічних та політичних факторів та стверджує, що економіка колоніалізму та політика імперіалізму разом створили цей міжнародний економічний порядок (Фуртадо, 1970 р.; Гріффін, 1969 р.; Френк, 1971 р.).

Результат виявився однозначним, світова економіка була поділена на країни (здебільшого з помірним кліматом), що індустріалізувались і експортували промислові товари, а також країни (переважно з тропічним кліматом), що не індустріалізувались та експортували сировинні товари. Повільно, але впевнено, країни Азії, Африки та Латинської Америки стали залежними від індустріалізованих країн Західної Європи, проте не ринково та фінансово, а як від чинника зростання (Льюїс, 1978 р.). Висока продуктивність в аграрному секторі разом із технологічною революцією в промисловому секторі дали змогу північно-західній Європі швидко розвиватися. На відміну від них, Азія, Африка та Латинська Америка, що мали великі сільськогосподарські сектори з низькою продуктивністю, спеціалізувалися на експорті сировинних товарів з несприятливих умов торгівлі. Економічні відносини між двома групами країн були спрямовані та посилені політичним домінуванням Європи. Це спричинило деіндустріалізацію та уповільнений розвиток тієї частини світу, що розвивалася, так само, як призвело до індустріалізації та розвитку тієї частини світу, що стала індустріальною (Баран, 1957 р.; Гріффін, 1969 р.; Фуртадо, 1970 р.; Франк, 1971 р.). Обидва результати стали невід'ємною частиною еволюції капіталізму у світовій економіці.

Загалом дещо складно визначити переломний момент щодо поділу світової економіки. Цей процес розпочався приблизно в 1820 р., став помітним до 1870 р. і тривав до 1950 р. Аналізуючи дані табл. 3.2, можна зробити висновок, що в період 1820–1950 рр. частка країн, що розвиваються, у світі зменшилася з 75% до 67%, а їхня частка у світових доходах підтвердила більше зниження з 63% до 27%. Частка населення промислово розвинених країн зросла з 25% до 33%, тоді як частка їхніх доходів майже подвоїлася з 37% до 73%.

Ця трансформація могла тривати 130 років, але новий міжнародний економічний порядок був визначений наприкінці 50 рр. ХХ ст. До 1870 р. частка країн, що розвиваються, в світі зменшилася до $\frac{2}{3}$, а промислово розвинених зросла до

¹/₃. Частка перших у світових доходах знизилася до 43%, тоді як частка останніх зросла до 57%.

Для світової економіки важливість 1870 р. однозначна – баланс сил змістився, а розподіл праці змінився. Розрив між промислово розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, почав зростати. В період між 1820 і 1950 р. відбулося різке збільшення асиметрії між групами країн за частками їхнього населення та доходів.

Таблиця 3.2

Розподіл населення та доходів у світовій економіці в 1820–2001 рр.

Групи країн	Населення світу (%)						Світовий ВВП %					
	1820	1870	1913	1950	1973	2001	1820	1870	1913	1950	1973	2001
Африка	7,1	7,1	7,0	9,0	10,0	13,4	4,5	4,1	2,9	3,8	3,4	3,3
Азія	65,2	57,5	51,7	51,4	54,6	57,4	56,4	36,1	22,3	15,4	16,4	30,9
Латинська Америка	2,1	3,2	4,5	6,6	7,9	8,6	2,2	2,5	4,4	7,8	8,7	8,3
Країни, що розвиваються	74,4	67,8	63,2	67,0	72,5	79,4	63,1	42,7	29,6	27,0	28,5	42,5
Індустріальні країни	25,6	32,2	36,8	33,0	27,5	20,6	36,9	57,3	70,4	73,0	71,5	57,5

Джерело: Nanyar D. The South in the World Economy: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Deepak Nanyar // UNDP Human Development Report Office. – 2013. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nanyar.pdf; Development Goals in an Era of Demographic Change [Електронний ресурс] // International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. – 2016. – Режим доступу : <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.

Проте неправильно вважати, що країни, що розвиваються, сукупно схильні до значних регіональних відмінностей. Зростання диспропорцій між населенням у світі та часткою доходів було особливо виражено в Азії. Так, у період 1820–1950 рр. частка населення зменшилася з 65% до 51%, а доходів – з 56% до 15%. Для Африки частка населення та частка доходів були відносно стабільними, хоча остання була постійно нижчою. Для Латинської Америки зміни були симетричними і зросли в періоді. Так, у 1950 р. частка доходів Латинської Америки перевищувала частку населення.

Латинська Америка була винятком серед країн, що розвиваються. Протягом XIX ст., коли країни Азії та Африки розпочали колонізацію, країни Латинської Америки почали досягати незалежності. Цей процес розпочався у 1810 р., але був консолідований лише в 1820-х рр. З цієї причини, можливо, спостерігалось незначне зростання (а не зменшення) частки світового ВВП у Латинській Америці між 1820 та 1870 рр. Наступний період став свідченням зростання регіону, оскільки його частка ВВП збільшилася більш ніж втричі – з 2,5% у 1870 р. до 7,8% в 1950 р. На відміну від економічного спаду в Азії, що розпочався в 1820 р., частка ВВП скоротилася більш ніж наполовину – з 36,1% в 1870 р. до 15,4% в 1950 р.

Враховуючи зміни в частках населення та доходах населення в світі, розбіжність у доходах на душу населення між країнами, що розвивались, та індустріально розвиненими країнами швидко зростає (табл. 3.3). В період між 1820 і 1950 р. ВВП на душу населення в Латинській Америці, як і в Західній Європі, Північній Америці та Океанії, знизився з $\frac{3}{5}$ до $\frac{2}{5}$, в Африці – з $\frac{1}{3}$ до $\frac{1}{7}$, а в Азії – з $\frac{1}{2}$ до $\frac{1}{10}$. Дивергенція була помірною в Латинській Америці, щільною в Азії та посередньою в Африці. Ця тенденція не обмежувалася лише країнами, що розвиваються, але поширювалася і на Східну Європу та Японію. Так, за 130 років Західна Європа та Північна Америка дещо відірвалися від решти країн світу.

У підсумку еволюція світової економіки цієї епохи була сформована двома комплексами факторів. Перший комплекс (1820–1870 рр.) вмичав промислову революцію, появу колоніалізму та революцію у транспорті й комунікаціях (Льюїс, 1978 р.; Байрах, 1993 р.; Фіндлі, О'Рурке, 2007 р.). Другий комплекс (1870–1914 рр.) охопив політику імперіалізму та економіку глобалізації, що створила переможців та лузерів (Хобсбаум, 1987 р.; Родрік, 1997 р.; Вільямсон, 2002 р.; Найяр, 2006 р.). Можливо, вплив цих факторів зменшився з 1914 по 1950 р. у період між двома світовими війнами та Великою депресією, але внутрішня логіка та суттєві ознаки промисло-

вого капіталізму означали, що нерівномірний розвиток нерівних партнерів зберігається (Байрох, 1975 р.).

Таблиця 3.3

**Дивергенція за ВВП на душу населення
між індустріальними країнами та країнами, що розвиваються**

	Коефіцієнт ВВП на душу населення					
	1820	1870	1913	1950	1973	2001
Західна Європа	100	100	100	100	100	100
Західні відгалуження						
Східна Європа	57,6	45,7	42,5	33,5	37,3	26,4
Латинська Америка	57,5	33,2	37,1	39,8	33,7	25,5
Африка	34,9	24,4	16,0	14,2	10,5	6,5
Азія	48,0	26,8	16,5	10,1	9,2	14,3
Японія	55,6	36,0	34,8	30,5	85,5	90,6
Китай	49,9	25,8	13,8	7,0	6,3	15,7
Індія	44,3	26,0	16,9	9,8	6,4	8,6

Джерело: Nayyar D. The South in the World Economy: Past, Present and Future/The South in the World Economy: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Deepak Nayyar // UNDP Human Development Report Office. – 2013. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf; Development Goals in an Era of Demographic Change [Електронний ресурс] // International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. – 2016. – Режим доступу : <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.

В 1950 р. розпочалася постколоніальна ера, оскільки незалежні країни в Азії та Африці намагалися наздогнати індустріалізацію та розвиток, як наслідок мають місце два етапи, що відбулись в другій половині ХХ ст.: 1) 1950–1973 рр. і 2) 1973–2001 рр.

В період з 1950 по 1973 р. частка країн, що розвиваються, у світі зросла з 67% до 72,5%, тоді як частка світових доходів припинила зниження і дещо збільшилася з 27% до 28,5%. Разом з тим, відбулось певне зменшення частки населення та частки доходів індустріальних країн, хоча це був золотий вік капіталізму, що супроводжувався їхнім швидким економічним зростанням (Марглін, Шор, 1990 р.).

Хоча в країнах, що розвиваються, темпи економічного зростання були дещо вищими, частка азіатського населення

в світі зростає більше, ніж частка доходів, а тому відбулась певна асиметрія. Частка населення Африки дещо зростає, а її частка доходів дещо зменшилася. Частка населення та доходів країн Латинської Америки значно зростає і була відносно симетричною.

Враховуючи швидке зростання чисельності населення в країнах, що розвиваються, дивергенція доходів на душу населення зростає скрізь, істотно в Африці та Латинській Америці та відносно в Азії. В період 1950–1973 рр. ВВП на душу населення в Західній Європі, Північній Америці, Океанії та Латинській Америці знизився з 39,8% до 33,7%, в Африці – з 14,2% до 10,5%, в Азії – з 10,1% до 9,2%.

У період з 1973 по 2001 р. частка індустріальних країн у світі зменшилася з 27,5% до 20,6%, тоді як частка світових доходів – з 71,5% до 57,5%. Відповідно збільшилась частка країн, що розвиваються. Частка населення Азії зростає з 54,6% до 57,4%, а частка доходів – з 16,4% до 30,9%. Частка населення Африки знизилася з 10% до 13,4%, а частка доходів – з 3,4% до 3,3%. Частка населення в Латинській Америці зростає з 7,9% до 8,6%, а частка доходів зменшилася з 8,7% до 8,3%.

Для Африки та Латинської Америки рівень дивергенції з індустріальними країнами в доходах на душу населення продовжував зростати, однак для Азії він дещо зменшився, хоч і залишився доволі високим. У період 1973–2001 рр. відсоток ВВП на душу населення в Західній Європі, Північній Америці, Океанії та Латинській Америці знизився з 33,7% до 25,5%, а в Африці – з 10,5% до 6,5%, однак в Азії він зріс з 9,2% до 14,3%.

Латинська Америка продовжувала залишатися винятком серед країн, що розвиваються, до 1973 р. Вона відставала від індустріального світу, але з більш низьким рівнем, ніж Азія та Африка. Після 1950 р. Азія стала винятком, оскільки її економічний спад зупинився з 1950 р. по 1973 р., а кон-

вергенція до індустріального світу прискорилося з 1973 по 2001 р.

Попередня дискусія ґрунтувалася на оцінюванні Маддісона (2003), що було пов'язано з трьома обраними еталонними роками протягом п'яти десятиліть. Основна увага приділялась відсотковим часткам населення чи доходу у світі та пропорційній дивергенції чи конвергенції доходу на душу населення. Відсоткові ставки та пропорції визначено за даними про доходи 1990 р. у міжнародних доларах¹ за паритетом купівельної спроможності, що полегшило міждержавні порівняння в часі.

Населення. Погляд на зміни у населенні, особливо в другій половині ХХ ст., вимагає певного посилення на абсолютні величини. Чисельність населення в Азії, Африці та Латинській Америці зросла з 1,7 млрд. в 1950 р. до 5,7 млрд. у 2010 р. Це було пов'язано здебільшого з демографічними факторами, оскільки рівень смертності знизився, а народжуваності – ні. Частка країн, що розвиваються, в світі зросла з $\frac{2}{3}$ у 1950 р. до більш ніж $\frac{4}{5}$ у 2000 р., що було зумовлено швидким зростанням їхнього населення та відносно стабільним підвищенням його частини в індустріальних країнах.

Частка населення країн, що розвиваються, у 1980 р. повернулася до рівня 1500–1820 рр., а до 2010 р. вона досягла рівня 1000 р. Зростання було зосереджено в Азії та Африці. Як і в минулому, Китай та Індія знову стали основною домінуючою частиною населення у світі становлячи, разом близько 36% (для порівняння: їхня частка в 1000 р. дорівнювала 50%, в 1820 р. – 57%). Деякі інші країни Азії та Африки теж характеризувалися великою і швидко зростаючою чисельністю населення.

Випуск і дохід. Аналізуючи тенденції ВВП та ВВП на душу населення з 1950 р., пропонуємо розглядати фактичні дані за ринковими курсами, а не лише за ПКС. Розрахунок

¹ Міжнародний долар обчислюється діленням одиниці валюти відповідної країни на розрахунковий показник паритету купівельної спроможності, яку долар США мав усередині США в певний час. Здебільшого еталоном виступає 1990 або 2000 р.

ВВП на душу населення з точки зору ПКС може бути корисним для міжнародних порівнянь відносних рівнів життя. Однак не правильно брати ВВП за ПКС різних країн для оцінювання частки світового ВВП з точки зору ПКС. Ці оцінки ґрунтуються на штучному підвищенні цін на товари та послуги, якими не торгують у країнах, що розвиваються. Це призводить до упереджень в оцінках ПКС-ВВП для країн, що розвиваються, які, таким чином, не можна порівняти з іншими макроекономічними змінами, такими як зовнішня торгівля, міжнародне інвестування або промислова продукція, що оцінюється за ринковими цінами.

Частка країн, що розвиваються, в світовому ВВП за поточними цінами та за ринковими обмінними курсами зросла з 17,5% у 1970 р. до 30,7% у 2010 р. Відмінності в темпах інфляції та зміни обмінних курсів суттєво вплинули на ці тенденції. Для вирішення проблем, що пов'язані з різними темпами інфляції, в табл. 3.4 наведено наявні фактичні дані щодо ВВП та ВВП на душу населення в постійних цінах 2000 р. за період з 1970 по 2010 р. Так, ВВП країн, що розвиваються, в частці світового ВВП зріс з 14,7% у 1970 р. до 25,4% у 2010 р. Частка ВВП на душу населення індустриальних країнах майже не змінилася в діапазоні від 5% в період між 1970 і 2000 р. Вона збільшилася до 5,9% у 2005 р. та до 7,5% в 2010 р. Відхилення в доходах на душу населення призвело до припинення змін в останній чверті ХХ ст. Конвергенція не відбувалася для країн світу, що розвиваються, до початку нового століття, хоча деякі країни Азії дещо раніше свідчили про значне зниження рівня доходу на душу населення.

Враховуючи важливість участі країн, що розвиваються, у світовій економіці, за допомогою очевидних каналів, таких як міжнародна торгівля та інвестиції, важливо дослідити, чи вдався цим країнам процес індустриалізації. Це мало б відобразитись на частці країн, що розвиваються, у світовому промисловому виробництві та промисловому експорті.

Таблиця 3.4

**ВВП та ВВП на душу населення в країнах, що розвиваються,
та світовій економіці (в постійних цінах)***

Рік	ВВП країн, що роз- вива- ються	Світо- вий ВВП	ВВП країн, що розвива- ються, як % щодо світо- вого ВВП	ВВП на душу насе- лення країн, що розви- ваються	ВВП на душу на- селення індустріаль- них країн	ВВП на душу населен- ня країн, що розви- ваються, як % ВВП на душу населення індустріальних країн
1960	1134	7279	15,6	484	9144	5,3
1965	1424	9420	15,1	550	11190	4,9
1970	1792	12153	14,7	628	11660	5,4
1975	2355	14598	16,1	739	13028	5,7
1980	2991	17652	16,9	849	14887	5,7
1985	3435	20275	16,9	883	16468	5,4
1990	4048	24284	16,7	943	18937	5,0
1995	4756	27247	17,5	1019	20088	5,1
2000	5872	32213	18,2	1167	22708	5,1
2005	7646	36926	20,7	1423	24282	5,9
2010	10516	41365	25,4	1840	24635	7,5

* ВВП – млрд. постійних доларів США на 2000 р.; ВВП на душу населення – постійні до-
лари США на 2000 р.

Джерело: World Bank [Електронний ресурс] // The World Bank and PovcalNet. – 2017. –
Режим доступу : <http://iresearch.worldbank.org>.

Міжнародна торгівля є найважливішою формою вза-
модії з світовою економікою. Дані табл. 3.5 демонструють, що
частка країн, що розвиваються, у світовому експорті зросла
з 14,4% у 1970 р. до 42% у 2010 р. Їхня частка у світовому
імпорті теж зросла з 14,1% у 1970 р. до 38,9% у 2010 р. Буду-
чи джерелом імпорту та ринком для експорту, частка країн,
що розвиваються, збільшилася більш ніж удвічі в період між
1990 і 2010 р. У 1970 р. їхня частка в експорті та імпорті була
майже пропорційною до їхньої частки у світовому ВВП, а до
2010 р. їхня частка в експорті та імпорті значно перевищува-
ла частку у світовому ВВП.

Таблиця 3.5

Частка країн, що розвиваються, у світовій торгівлі

Рік	Експорт (млрд. дол. США)			Імпорт (млрд. дол. США)		
	Світ	Країни, що розвиваються	Частка країн, що розвиваються (%)	Світ	Країни, що розвиваються	Частка країн, що розвиваються (%)
1970	161,9	23,3	14,4	170,2	23,9	14,1
1975	801,0	183,2	22,9	820,5	165,3	20,2
1980	1 745,0	426,5	24,4	1 812,9	355,0	19,6
1985	1 686,6	360,9	21,4	1 799,7	355,0	19,7
1990	3 132,0	617,4	19,7	3 251,0	6 13,3	18,9
1995	4 705,6	1 167,6	24,8	4 763,4	1 243,4	26,1
2000	6 074,2	1 803,3	29,7	6 263,4	1 663,0	26,6
2005	9 864,2	3 330,3	33,8	10 171,6	3 006,6	29,6
2010	15 229,6	6 395,6	42,0	15 262,4	5 931,3	38,9

Джерело: UNCOMTRADE [Електронний ресурс] // United Nations UNCOMTRADE Statistical Database. – 2017. – Режим доступу : <https://comtrade.un.org/>.

Частка країн, що розвиваються, у світовому експорті товарів за поточними цінами зростає з 14,4% в 1870 р. до 19,6% в 1913 р. Їхня частка у світовій торгівлі в 1970 р. була приблизно такою самою, як і в 1870 р., але в 2010 р. вона вдвічі більша, ніж у 1913 р.

Міжнародні інвестиції. Дані табл. 3.6 підтверджують, що в період з 1990 по 2010 р. загальна частка країн, що розвиваються, у внутрішніх прямих іноземних інвестиціях (ПІІ) збільшилася з $\frac{1}{4}$ до майже $\frac{1}{3}$, тоді як частка потоків залучення прямих іноземних інвестицій становила близько $\frac{1}{3}$. Їхня частка в експорті прямих іноземних інвестицій збільшилася з менш ніж $\frac{1}{14}$ до більш ніж $\frac{1}{8}$; вплив ПІІ перебував у діапазоні від $\frac{1}{10}$ до $\frac{1}{6}$. У 1900 р. прямі та портфельні іноземні інвестиції в країни, що розвиваються, сукупно становили приблизно $\frac{1}{3}$ від їхнього ВВП (Маддісон, 1989 р.), в 2000 р. – близько 30%. У 1914 р. прямі та портфельні іноземні інвестиції в країни, що розвиваються, сукупно становили 179 млрд. дол. за цінами 1980 р., а в 1980 р. – 96 млрд.

дол. за цінами 1980 р. У реальному вимірі вони досягли рівня 1914 р. лише в середині 1990-х рр. Для країн, що розвиваються, значення іноземних інвестицій наприкінці ХХ ст. було приблизно таким самим, як і в кінці ХІХ ст. Однак існує одна важлива відмінність: у 2000-х рр. країни, що розвиваються, стали більш важливим джерелом прямих іноземних інвестицій у світовій економіці, що було абсолютно новим явищем.

Таблиця 3.6

ІІІ у світовій економіці.

	Обсяг										Потік (у середньому за рік)							
	Приплив					Відплив					Приплив			Відплив				
	1990	1995	2000	2005	2010	1990	1995	2000	2005	2010	1991–1995	1996–2000	2001–2005	2006–2010	1991–1995	1996–2000	2001–2005	2006–2010
Країни, що розвиваються	517	848	1732	2701	5951	146	330	857	1281	3132	78	203	240	549	36	78	84	286
Індустріальні країни	1562	2534	5653	8563	12502	1948	3281	7083	10983	16804	148	604	490	891	222	696	641	1262
Світ	2081	3393	7446	11539	19141	2094	3616	7962	12416	20408	228	815	750	1521	259	776	735	1597
Відсоток країн, що розвиваються, щодо країн світу	24,9	25,0	23,3	23,4	31,1	6,9	9,1	10,8	10,3	15,3	34,1	24,9	32,0	36,1	13,8	10,0	11,5	17,9

Джерело: FDI Statistics [Електронний ресурс] // The UNCTAD. – 2017. – Режим доступу : <http://www://stats.unctad.org/fdi>.

Промислове виробництво. Складно знайти часові ряди даних щодо промислового виробництва в країнах, що розвиваються, та світовій економіці з 1950 р. Проблеми виникають з порівнюваністю даних у часі. Дані табл. 3.7 ілюструють частку країн, що розвиваються, у створенні доданої вартості за двома часовими рядами. Вони не є достатньо порівнюваними через проблеми з індексами номерів, але деякі збіги між цими рядками спрощують тлумачення тенденцій. Так, з 1975 по 1990 р. частка країн, що розвиваються, у світовій створеній доданій вартості, за попередніми цінами 1980 р., мінімально зросла з 12,6% до 15,3%. З 1990 до 2010 р. частка в цінах 2000 р. зросла вдвічі з 16% до більш ніж 32% з певним прискоренням в середині 1990-х рр. Частка країн, що розвиваються, у світовому промисловому виробництві становила 60,5%

в 1830 р. Проте з індустріалізацією в Західній Європі та дещо пізніше в Сполучених Штатах їхня частка різко скоротилася з 36,6% в 1860 р. до 11% у 1900 р. та 7,5% у 1913 р. Зокрема, в Азії відбулась драматична деіндустріалізація в період з 1830 по 1913 р. Частка країн, що розвиваються, в світовому промисловому виробництві залишилася на рівні 7–8%. Це рівень 1913 р. щодо 1970 р.

Таблиця 3.7

**Частка країн, що розвиваються,
у світовій створеній доданій вартості (%)**

Рік	Відсоток частки		
	У цінах 1980 р.	У цінах 2000 р.	Експорт
1975	12,6	...	6,8
1980	13,7	...	10,6
1985	14,1	...	14,6
1990	15,3	16,0	17,8
1995	...	19,8	25,2
2000	...	20,9	28,1
2005	...	25,4	33,3
2010	...	32,1	36,5

Джерело: Nayyar D. The South in the World Economy: Past, Present and FutureThe South in the World Economy: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Deepak Nayyar // UNDP Human Development Report Office. – 2013. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf; UNIDO Secretariat [Електронний ресурс] // UNIDO Secretariat Research. – Режим доступу : <https://www.unido.org/>.

Експорт промислових товарів. Подолання розриву в індустріалізації відобразилося на позиціонуванні країн, що розвиваються, як важливого джерела експорту промислових товарів. Із 1975 по 1990 р. їхня частка зросла більш ніж у 2,5 разу з 6,8% в 1975 р. до 17,8% у 1990 р., а з 1990 до 2010 р. вона підвищилася більш ніж удвічі з 17,8% у 1990 році до 36,5% у 2010 р. Частка країн, що розвиваються, у створеній світовій доданій вартості перевищила частку світового експорту промислових товарів до 1980 р. Ці дві частки були приблизно однаковими протягом 1980-х рр., але, починаючи

з 1990-х рр., їхня частка в експорті промислових товарів поступово перевищила їх частку у створеній доданій вартості.

Базові фактори. Зміни у значенні будь-якої підмножини країн у світовій економіці з часом залежать від їхнього економічного зростання порівняно з рештою світу. Темпи приросту ВВП та ВВП на душу населення в часі за оцінкою Меддісона (2001 р.) у міжнародних доларах Гері-Хаміса на 1990 р. описують прогресивне швидке зменшення відносної ваги країн, що розвиваються, у світовій економіці з 1820 по 1950 р. пояснюється повільним зростанням ВВП порівняно із Західною Європою, Північною Америкою, Східною Європою та Японією. Відмінності відносної ваги регіонів також можна пояснити різницею в показниках зростання. З 1820 по 1950 р. різке зниження частки доходів азіатських країн у світовому масштабі було пов'язано із доволі повільним зростанням ВВП порівняно з іншими частинами світу. Відносно стабільна частка Африки підтримана темпами зростання ВВП, що були не надто нижчими, ніж у будь-якому іншому регіоні, тоді як різке збільшення частки країн Латинської Америки було зумовлено значно вищими темпами зростання ВВП.

Дивергенція чи конвергенція в доходах на душу населення між групами країн, що з'явилась у часі, була зумовлена різницею в темпах зростання показника ВВП на душу населення. Так, з 1820 по 1950 р. характерна велика різниця в доходах на душу населення між Західною Європою та Північною Америкою, з одного боку, та Азією – з іншого, а також дещо менша різниця між Західною Європою та країнами Латинської Америки і Африки. Розбіжність між Західною Європою та Азією була значною через індустріалізацію і стійке зростання продуктивності в Західній Європі та деіндустріалізації, а також стійке зниження продуктивності в Азії.

На 1750 р. очікувана тривалість життя, рівень споживання та ринок збуту Західної Європи та Азії були подібними, а стандарти життя відрізнялись не суттєво (Померанц, 2000 р.). Розвинені регіони Європи та Азії були більше схожими, ніж

відмінними, порівняно з розвинуеною економікою. Існують аргументи, що значні розбіжності між Європою та Азією впродовж XIX ст. були пов'язані з вигідним розташуванням першої, а саме наявністю вугілля, що замінило деревину та мінімізувало торгівлю з Америкою і дозволило Західній Європі зростати, використовуючи ресурсомісткі та трудомісткі шляхи (Померанц, 2000 р.). За іншою гіпотезою припускають, що у XVIII ст. висока заробітна плата в поєднанні з дешевими капіталом та енергією в Британії й інших європейських країнах, на відміну від Азії, зумовлювали вигідність технологій промислової революції (паровий двигун, прядильна машина «дженні») як винаходів для використання (Аллен, 2009 р.).

Ці аргументи не можуть забезпечити повного розуміння, оскільки основні причини були різноманітні та складні. Пошук вугілля, можливо, був зумовлений нестачею деревини через вирубку лісів. Пошук нових технологій міг розпочатись через відсутність конкуренції з азіатськими виробниками (індійський бавовняний текстиль, китайська порцеляна та шовк). В Європі та Азії події відбувались під дією складних національних економічних, соціальних та політичних факторів (Кіндлбергер, 1996 р.), проте глобальна економіка також мала важливий вплив (Аллен, 2009 р.). Британські військові успіхи за кордоном зіграли визначну роль в походженні промислової революції, що була пов'язана з міжнародною торгівлею та зовнішньою експансією (Фіндлі, О'Рурк, 2007 р.).

Економічне зростання в Англії було також пов'язане з організацією виробництва в капіталістичній системі, що засноване на розподілі праці та пов'язане з накопиченням капіталу і технічним прогресом; такі умови були підтримані державною галузевою політикою та захищені тарифами (Чанг, 2002 р.). Країни Західної Європи пройшли аналогічний шлях дещо пізніше, проте цього не відбулося в Азії. З точки зору виробництва та зайнятості, індустріалізація у Великобританії та північно-західній Європі збільшила виробництво та зменшила сільськогосподарську активність, що привело

до економічних структурних перетворень. Зміщення робочої сили із сільського господарства в промисловість зумовило стаке підвищення продуктивності праці. Міжнародна міграція, що характеризувалась переміщенням людей із землеобмеженої Європи до землезабезпеченої Америки, посилила цей процес (Наяр, 2008 р.) та відкрила доступ до ресурсів колоній в Америці та інших країнах.

Починаючи з 1950 р., повні дані часових рядів щодо ВВП можна отримати із статистики національних рахунків. Докази дають змогу припустити, що 1980 р. ознаменував зсув економічного зростання у всій світовій економіці (Амсден, 2007 р.; Наяр 2008 р.). Темпи зростання ВВП та ВВП на душу населення з 1951 по 2005 р. демонструють певний занепад відносної ваги країн, що розвиваються, у світовій економіці з 1951 по 1980 р. та значне збільшення їхньої ваги, починаючи з 1980 р., можна пояснити вищими темпами зростання їхнього ВВП, ніж в індустріальних країнах.

З 1951 по 1980 р. економічне зростання серед країн, що розвиваються, в усіх регіонах було набагато вищим, ніж у період з 1820 по 1950 р. Дивергенція в групі країн, що розвиваються, розпочалася згодом. Після 1950 р. розпочалось незначне пожвавлення в Азії щодо частки світового доходу, пізніше, з 1980 р., його швидке зростання, що можна пояснити значно вищими темпами підвищення ВВП порівняно з іншими регіонами. Економічне зростання в Латинській Америці з 1951 по 1980 р. відбувалось на рівні індустріальних країн, що збільшило частку доходів регіону, проте це зростання було менш значним після 1980 р., що призвело до певного зниження його частки. Африка зазнала скорочення своєї частки, особливо після 1980 р., оскільки темпи зростання її ВВП були найнижчими в світі.

Економічне зростання в країнах, що розвиваються, протягом другої половини ХХ ст. не було пов'язане з конвергенцією доходів на душу населення порівняно з індустріальним світом. Дивергенція доходів на душу населення зберігалася. Фактично для Латинської Америки та Африки значне зрос-

тання характерне після 1980 р. В Азії дивергенція припинилася, а 1980 р. символізував початок подолання різниці в доходах. Проте це була неповноцінна конвергенція, за винятком деяких країн. Існує стійка, і для деяких регіонів зростаюча різниця у темпах зростання ВВП на душу населення.

Подвоєння частки країн, що розвиваються, у світовій доданій вартості в переробній промисловості з 16% у 1990 р. до 32% у 2010 р. частково зумовлене уповільненням промислового виробництва в індустріальних країнах. Прискорення виробництва в країнах, що розвиваються, теж є важливим і заслуговує на увагу. Значною мірою це пов'язано із стратегіями розвитку та економічною політикою в постколоніальну епоху, що створили початкові умови та заклали базові основи в країнах, що затримались у ході індустріалізації. Дискусійні стратегії імпортозаміщення зробили важливий внесок для конвергенції (Хеллейнер, 1992 р.; Родрік, 1992 р.; Найяр, 1997 р.). Хоча повне обґрунтування є більш складним і системним, проте роль держави була вирішальною. Індустріалізація полягала не стільки в правильному ціноутворенні, скільки у відповідному державному втручанні (Стігліц, 1989 р.; Шапіро і Тейлор, 1990 р.; Бхадури і Найяр 1996 р.; Лалл, 1997 р.). Навіть у невеликих країнах Східної Азії, що історично відомі через економічний успіх, видимий державний вплив був набагато більший, ніж невидимий ринковий (Амден, 1989 р.; Уейд, 1990 р.; Чанг, 1996 р.). Ступінь відкритості економіки та характер державних інтервенцій виявилися стратегічними імперативами індустріалізації. Спочатку вони були сформовані стадією розвитку та змінами часових обставин.

Окрім вагомій ролі урядів, основними факторами, що були основою індустріалізації, визначено використання запозичених технологій, інтенсивний процес навчання, створення управлінського та технологічного потенціалу та формування підприємців, фірм і різних комерційних компаній (Амден, 2001 р.; Далман, Росс-Ларсон, Вестфал, 1987 р.; Лалл, 1990 р.; Чанг 2002 р.). Після створення початкових умов наступив період на-

вчання індустріалізації, а тому перші результати були отримані лише з певним часовим лагом. Це не був одноосібний імператив ринків, що викликав раптовий сплеск (Чанг, 2002 р.; Рейнерт, 2007 р.). Досвід підтверджує, що успіх полягав у створенні фундаменту з точки зору освіти, інфраструктури, можливостей та інституцій; управлінні стратегічною інтеграцією замість пасивного залучення у світову економіку; і врахуванні особливостей економіки у часі та просторі (Найяр, 2008 р.).

Два комплекси факторів, пов'язаних між собою, але послідовних у часі, можуть обґрунтувати тенденцію частки країн, що розвиваються, в експорті продукції обробної промисловості та доданої вартості в обробній промисловості, тоді як перше перевищує останнє з 1990-х рр. По-перше, для країн, що розвиваються, зовнішні ринки стали більш важливими в процесі індустріалізації. Це розпочалося з Бразилії та Мексики в середині 1960-х рр., хоча зростання експорту не було динамічним до кінця 1970-х рр. Разом з тим, експансія посилилась одночасно з успіхом в країнах Східної Азії: Гонконг, Республіка Корея, Сінгапур та провінція Тайвань. Малі економіки Південно-Східної Азії, Малайзія і Тайланд розвинулись за їхнім сценарієм. Це відбулось незадовго до того, як мега-економіки Азії, такі як Китай та Індія, також виявили бажання отримати доступ до зовнішніх ринків (Найяр, 2010 р.).

По-друге, після набрання обертів глобалізацією відбулась поступова інтеграція країн, що розвиваються, у світову економіку, особливо в міжнародній торгівлі. Транснаціональні корпорації з індустріальних країн почали імпорт трудомістких промислових товарів з окремих країн, що розвиваються, через переміщення виробництва або субпідряди (Найяр, 1978 р.). З часом це забезпечило вітчизняним фірмам нові можливості виходу на світовий ринок, співпрацюючи або конкуруючи з транснаціональними корпораціями.

Нерівноправна участь та нерівномірний розвиток.

Зростання частки країн, що розвиваються, у світовому виробництві, міжнародній торгівлі та промисловому виробництві

може створити враження широкомасштабного розвитку. Це неправильне твердження, оскільки більша частина розвитку зосереджена в декількох країнах Азії: Китаї, Гонконгу, Індії, Індонезії, Малайзії, Республіці Корея, Сінгапурі та Таїланді; Латинської Америки: Аргентині, Бразилії та Мексиці; а також у Південній частині Африки. Ця група з 12 країн є різноманітна як за розміром, так і за історією становлення. Зокрема, процеси їхньої конвергенції не були рівномірними як щодо вихідних точок, так і швидкості. Проте їхня визначна роль є доволі зрозуміла.

У період з 1970 по 2005 р. частка ВВП країн, що розвиваються, зросла з 62% до 68%, а частка їхнього населення зменшилася з 66% до 60%. За цей самий період їхня частка у загальному обсязі експорту подвоїлась з 33% до 73%, частка у загальному обсязі імпорту зросла з 41% до 74%, валютні резерви підвищились з 41% до 76%. У період з 1980 по 2005 р. частка доданої вартості у переробній промисловості збільшилася з 70% до 86%, а експорту продукції переробної промисловості – з 78% до 88%. Їхня частка в обсягах як залучених, так і вивезених прямих іноземних інвестицій, становила від $\frac{2}{3}$ до $\frac{3}{4}$.

Так, значна частина світу, що розвивається та індустріалізується, сконцентрована у десятках країн, де економічне зростання було пов'язане зі структурними змінами у виробництві та зайнятості, навіть якщо це не сприяло покращенню умов проживання для більшості людей (Окампо, Рада, Тейлор, 2009 р.).

Очевидними детермінантами такої концентрації є розмір країни, її економічне зростання та історія становлення. Вибрані країни, крім Гонконгу, Малайзії та Сінгапуру, мають великий обсяг населення, площі та доходів. Усі азіатські країни демонстрували високі темпи зростання, навіть якщо їхня активізація починалась в дещо інший момент часу, ніж у більшості країн світу, що розвиваються. Історично близько половини країн з 12 в Азії, зокрема Китай та Індія, а також Аргентина, Бразилія, Мексика та Південна Африка, завжди

домінували у своїх відповідних регіонах та мали вагомий вплив на світову економіку.

Інша справа, що Бразилія та Мексика були успішними до 1980 р., тобто до того періоду, як Китай та Індія потіснили їх та стали більш успішними. Азіатські країни в цій групі створили необхідні початкові умови для отримання вигоди від глобалізації протягом останньої чверті ХХ ст. значною мірою так само, як ті, що пізно індустріалізувались, зокрема США усвідомили переваги від глобалізації в останню чверть ХІХ ст. На відміну від цього, Аргентина отримала переваги від глобалізації з 1870 по 1914 р., тоді як Бразилія та Мексика просунулися завдяки імпортозаміщеній індустріалізації 1950–1980 рр., що відбувалась під керівництвом держави. На відміну від Азії, Латинська Америка, за винятком Чилі, зовсім не набула переваг від глобалізації, починаючи з 1980 р.

Останнє значне, але нерівномірне зростання країн, що розвиваються, зумовило три наслідки. По-перше, розрив між країнами зріс. По-друге, деякі країни чи регіони в межах країн були видучені з розвитку. По-третє, широкомасштабна бідність зберігається у світі з ареолами її процвітання.

З 1950 до 2010 р. розрив у доходах збільшувався не тільки між багатими та бідними країнами, а у групі країн, що розвиваються (Міланович, 2005 р.). Міжнародна нерівність зумовлена переважно диспропорціями між індустріальними країнами та країнами, що розвиваються, але навіть, серед країн, що розвиваються, вона була значною. В другій половині ХХ ст. спостерігалось певне зростання, з різницею в доходах на душу населення між багатими та найбіднішими країнами. Це відбувалось лише за винятком деяких країн переважно з Азії; загалом, дивергенція припинилася на початку 1970-х рр., а на початку 2000-х рр. розпочалась помірنا конвергенція.

Різниця в доходах на душу населення серед країн, що розвиваються, є новою проблемою. Найменш розвинуті країни відповідно це ілюструють. Кількість найменш розвинутих країн зросла вдвічі: з 24 на початку 1970-х рр. до 48 на

початку 2000-х рр. У 2010 р. частка найменш розвинутих країн у світовому виробництві становила менш як 1%, а з 830 млн. людей вони охоплювали 12% населення світу. У номінальному виразі середній ВВП на душу населення найменш розвинутих країн становив $\frac{1}{5}$ частину країн, що розвиваються, і $\frac{1}{50}$ індустриальних країн. Економічний розвиток не забезпечував соціальних можливостей для більшості людей.

У 2009 р. грамотність дорослого населення найменш розвинутих країн (НРК) становила менш як 60% порівняно з більш ніж 80% у країнах, що розвиваються. Очікувана тривалість життя при народженні дорівнювала 56 років, а дитяча смертність становила 78 на 1000 народжених, порівняно з 62-річною тривалістю у країнах, що розвиваються, та смертністю 48 на 1000 народжених. Валовий коефіцієнт охоплення вищою освітою в НРК становив менш як 6% порівняно з більш ніж 20% у країнах, що розвиваються. Вихід НРК із розвитку є основним фактором міжнародної нерівності у світі загалом та в межах регіонів, що розвиваються.

Існує аналогічне видлучення регіонів у межах країн. Це зовсім не нове явище. Однак ринки та лібералізація, як правило, посилюють диспропорції, оскільки існує кумулятивний причинно-наслідковий ефект, що створює під дією ринкових сил корисні або хибні цикли. Регіони, що мають кращі природні ресурси, фізичну інфраструктуру, а також освічену чи кваліфіковану робочу силу, зростають швидше. Вони притягують та залучають людські ресурси звідусіль. На відміну від них, неблагополучні регіони, як правило, відстають і стають більш неблагополучними. З часом відмінності зростають. Це відбулося в більшості країн, що демонстрували швидке зростання. У Бразилії регіональні нерівності між північним сходом та півднем, зокрема Сан-Паулу, суттєво збільшилися під час швидкого економічного зростання. Економічні відмінності зросли між прибережним Китаєм на сході та периферійними регіонами на заході; між Явою та іншими островами Індонезії; між південно-західними та північно-східними регіонами Індії.

Рівень бідності в країнах, що розвиваються, в 1950 р. був дуже великим. До 1980 р. спостерігалось незначне зменшення частки людей, що перебували за межею бідності. Однак таке зменшення було мінімальним, не беручи до уваги масове викорінення бідності. Відтоді відбулось значне погіршення ситуації в багатьох місцях. У 1980–1990 рр. рівень бідності зростав у більшості країн Латинської Америки, Карибського басейну та Африки на південь від Сахари. Значна частина Центральної Азії зазнала різкого зростання рівня бідності протягом 1990-х рр. У Східній Азії, Південно-Східній Азії та Південній Азії, навпаки, відбулось певне зниження показника, проте це характерно лише для Китаю та Індії.

У 1981–2005 рр. частка людей, що перебували за межею бідності (1,25 дол. на день за ПКС), зменшилась з 51,8% до 25,2% щодо населення світу, тоді як кількість бідних людей скоротилася з 1,9 млрд. осіб до 1,4 млрд. Якщо за межу бідності взяти 2 дол. на день, то між 1981 р. та 2005 р. кількість бідних людей у світі залишилася незмінною – 2,5 млрд. осіб. Це при тому, що їхня частка у загальній чисельності населення скоротилася з 69,2% до 47%. В умовах кризи вразливість населення, що перебуває за межею бідності, а це 1,1 млрд. осіб, або більш ніж $\frac{1}{5}$ населення країн, що розвиваються, є досить відчутною, оскільки будь-який шок, такий як низький урожай, високий рівень інфляції чи скорочення зайнятості, може посилювати їхню бідність.

Наведені докази базуються на оцінках Світового банку. Деякі науковці стверджують, що СБ недооцінює бідність, а інші, навпаки, переоцінюють її (Каплінський, 2005 р.). Зрозумілим є те, що від $\frac{1}{5}$ до $\frac{2}{5}$ населення світу живе в абсолютній бідності. Більш точна цифра залежить лише від того, яке значення межі бідності брати за основу. Представники цього прошарку живуть переважно в країнах, що розвиваються, і становлять значну частину свого населення. Бідність також зберігалась на високому рівні навіть у той період, коли країни, що розвиваються, отримували становили більшу частку світових доходів.

На зближенні з індустріально-розвиненими країнами сконцентровані лише декілька країн, тобто в деяких економік спостерігається конвергенція, а в усіх інших – дивергенція. Якщо швидке зростання сприяло людському розвитку та соціальному прогресу в декількох країнах, то в значно більшій кількості країн таке зростання розвитку не забезпечило. Значна кількість країн не отримали ні розвитку, ні зростання.

Отже, наявні дані свідчать про певний прогрес у індексі людського розвитку, який підтверджує, що розрив між багатими та бідними країнами скоротився приблизно на $\frac{1}{5}$ у період 1990–2010 рр. та майже на $\frac{1}{4}$ з 1970 р. Таку конвергенцію можна пояснити високим значенням індексу грамотності та зростанням індексу тривалості життя. Скорочення розриву також може бути пов'язане з базовим роком чи початковою точкою порівняння, коли рівні людського розвитку, особливо щодо здоров'я та грамотності, були низькими в більшості бідних країн.

Загалом прогрес відбувся, хоча його розподіл не є рівним між країнами та в межах країн. Доходи на душу населення – це лише арифметичні кошти, а соціальні показники – це середньостатистичні значення. Складна також ситуація щодо забезпечення благополуччя незаможних верств населення. Заходи з подолання бідності від простих до комплексних вказують на реальність того, що абсолютне зuboжіння, навіть якщо воно з часом зменшилось, зберігається і широко поширене.

Осмислення майбутнього. Цікавим є осмислення того, чи варто сперечатися щодо майбутніх перспектив у світовій економіці країн, що розвиваються. Зростання має значення, оскільки воно забезпечує кумулятивний характер. Статистичні прогнози, що базуються на екстраполяції нещодавнього минулого на віддалене майбутнє, не можуть забезпечити достовірний результат. Такі прогнози базуються на комплексних темпах зростання. Однак зростання не може бути арифметичним. Фактично йдеться про дещо більше, ніж економіка, а зростання не може бути автоматичним.

Так, основні фактори свідчать про значний потенціал до зростання, але в природі існують реальні обмеження. В підсумку обмеження можна подолати на стійкій основі лише в тому разі, якщо економічне зростання трансформується в реальний розвиток, що покращить добробут всіх людей. Якщо це відбудеться, то зростання та розвиток будуть забезпечені через кумулятивні причинно-наслідкові зв'язки. Якщо цього не відбудеться, то країни, що розвиваються, і надалі матимуть труднощі з процесом конвергенції та будуть відставати від індустріально-розвиненого світу.

Економічні детермінанти потенційного зростання в країнах, що розвиваються, є перспективними джерелами розвитку. Так, країни, що розвиваються, можуть досягти та підтримувати високі темпи зростання протягом певного проміжку часу з таких причин. По-перше, їхні популяції великі, а рівень їхніх доходів низький, що передбачає більші можливості для зростання. По-друге, їхня демографічна характеристика, зокрема висока частка молоді, що передбачає збільшення кількості робочої сили протягом певного часу, сприятиме зростанню за умов, що освіта буде широкодоступною і матиме відповідні ресурси. По-третє, заробітна плата значно нижча в більшості країн, що розвиваються, ніж в інших країнах, що є важливим джерелом конкурентоспроможності. У виробничій діяльності велике накопичення профіциту може бути за умов відносно низької заробітної плати деякий час джерелом конкурентоспроможності. По-четверте, потенціал підвищення продуктивності є вагомим на більш ранніх стадіях розвитку з екстенсивною маржею – від майже нульової продуктивності в сільському господарстві до позитивних (якщо навіть і низьких) показників продуктивності у виробництві чи послугах з подальшим переміщенням такої робочої сили з низькопродуктивної праці до зайнятості з дещо вищою продуктивністю на інтенсивній маржі.

На практиці країни, що розвиваються, можуть не використати свій потенціал для зростання. Існують певні труднощі в різних країнах: як у лідерів, так і в аутсайдерів. Загальні

труднощі, що є спільними для більшості країн, що розвиваються, можуть бути такими: невідповідна інфраструктура, неефективні інститути, недостатній рівень освіти, нестабільна політику та неналежне управління. Потенційні труднощі, що до сьогодні могли бути непомітні, але можуть виникнути за умови зростання, передбачають економічну ізоляцію, соціальний конфлікт, екологічний стрес та зміну клімату. Перешкоджати розвитку країнам, що розвиваються, можуть також такі екзогенні труднощі, як погіршення умов торгівлі, обмежений доступ до експортних ринків, недостатність зовнішнього фінансування чи криза в світовій економіці.

Для розвитку країні необхідно викорінювати бідність, створювати робочі місця та інклюзивно зростати. Ці умови є основними цілями розвитку і головним засобом для його досягнення (Сен, 1999 р.). Це єдиний стійкий шлях для розвитку країн, що розвиваються, оскільки він дає змогу мобілізувати власні людські ресурси.

Хоч існує певна складність у процесі розвитку, деякі початкові умови та необхідні засади є майже очевидними. Поширення освіти є основою розвитку тих країн, що вважаються індустріально запізнілими. Як фізична, так і соціальна інфраструктура, є основою для більш ранніх етапів індустріалізації. Найбільш важливою є вирішальна роль держави в політиці, інститутах та управлінні. Країни, що розвиваються, мають прагнути поєднувати економічне зростання з людським розвитком та соціальними трансформаціями. Це потребує творчої взаємодії держави і ринку понад домінування ринкової моделі. В цьому разі їхнє минуле може бути дорогоказом для майбутнього.

3.2. Глобальна економічна нерівність

Важливим аспектом дослідження є пошук доказів глобальної економічної нерівності. Для цього потрібно розглянути економічну історію та встановити, як змінилася глобальна нерівність і чи передбачається продовження її зміни в май-

бутньому. Для початку варто проаналізувати емпіричні дані щодо того, як змінювалася нерівність доходів з часом і наскільки суттєво відрізняється цей показник у різних країнах. Окрім цього, важливим аргументом може бути дослідження факторів нерівності доходів.

Нерівність доходів. Намагаючись відповісти на це питання, в 2008 р. Б. Міланович, П. Ліндерт та Д. Вільямсон досліджували оцінки рівня доіндустріальної нерівності у праці «Стародавня нерівність»². Більшість їхніх оцінок (18 з 28) доіндустріальних нерівностей ґрунтувались на так званих «соціальних таблицях», в яких соціальні класи ранжуються від найбагатших до найбідніших за їхньою орієнтовною часткою населення та середніми доходами.

На рис. 3.1. демонстровано рівень економічної нерівності в доіндустріальних суспільствах у співвідношенні до рівнів процвітання в цих суспільствах. Нерівність вимірюється за допомогою індексу Джині, а добробут – валовим внутрішнім доходом на душу населення, скоригованим на цінову різницю, для можливості порівняння в єдиній валюті.

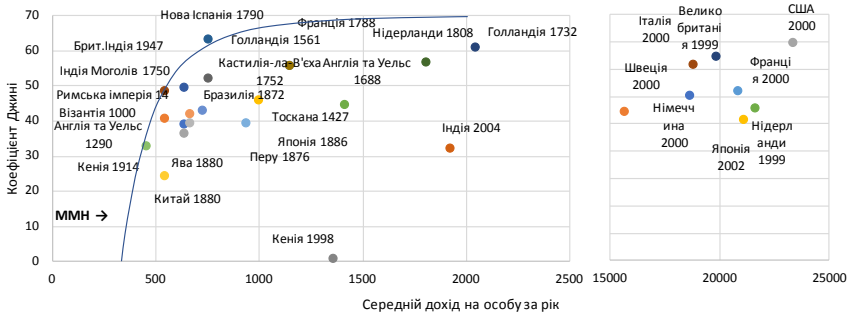

Рис. 3.1. Доіндустріальні нерівності: коефіцієнти Джині

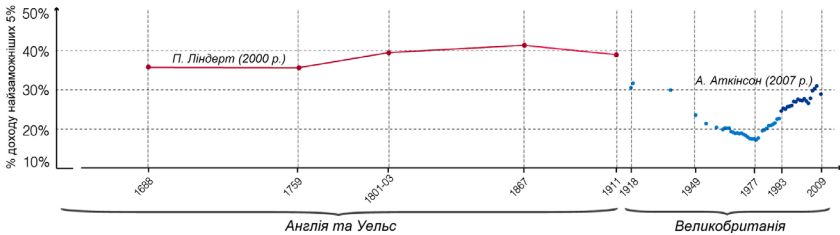
Джерело: побудовано автором³.

² Milanovic. Ancient Inequality [Електронний ресурс] / Milanovic, Lindert, Williamson // The Economic Journal. – 2011. – Vol. 121, iss. 551. – P. 255–272. – Режим доступу : <http://piketty.pse.ens.fr/files/MilanovicLindertWilliamson2011.pdf>.

³ Там само.

Графік також містить криву з позначкою ММН (межа можливості нерівності). Ідея цієї кривої полягає в тому, що в дуже бідному суспільстві нерівність не може бути високою: якщо середній рівень доходу був лише мінімальним, щоб вижити, то в такій економіці не існує ніякої нерівності, оскільки це обов'язково означатиме, що деякі люди мають перебувати на нижчому від мінімального рівня доходу, тобто нижче від рівня, на якому вони могли б вижити. Якщо середній дохід перебуває на рівні, що є трохи вищим від мінімального, то за такої ситуації можливо допустити певний невеликий рівень нерівності. ММН відображає, як саме максимально можлива нерівність зростає з більшим середнім доходом. Автори встановили, що багато доіндустріальних суспільств були кластеризовані з ММН. Це означає, що в цих суспільствах нерівність була настільки високою, наскільки це можливо. Так, щодо Голландії та Великобританії можна зробити висновок, що під час їхнього раннього розвитку ці країни відійшли від ММН і їхній показник нерівності більше не наближався до максимуму.

Великобританія – це країна, що володіє найбільш достовірною інформацією щодо довготривалого розподілу доходів. Ця інформація наведена на рис. 3.2, де зображено частку загального доходу, який отримує 5% найбагатшого населення.

Рис. 3.2. Частка сукупного доходу найбагатших 5% населення Великобританії протягом 700 років

Джерело: побудовано автором⁴.

⁴ Atkinson A. B. and Piketty T. The Distribution of Top Incomes in the United Kingdom 1908–2000 (Top Incomes over the Twentieth Century. A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries) [Електронний ресурс] / A. Atkinson. T. Piketty // Oxford University Press. – 2007. – Режим доступу : <http://piketty.pse.ens.fr/files/AtkinsonPiketty2007>.

Більшість оцінок базується на соціальних таблицях, проте існує певна стурбованість щодо того, наскільки вони точні. Д. Холмс опублікував детальну критику щодо однієї з найвідоміших таблиць – соціальної таблиці Англії в 1688 р. за авторством Г. Кінга. Д. Холмс у 1977 р. вказана обмеження Г. Кінга як соціального аналітика і розкритикував соціальну таблицю, стверджуючи, що різні упередження спонукали його: 1) до недооцінки кількості сімей, що належали до найбагатших і найбільш продуктивних класів; і 2) до недооцінки рівня доходів на багатьох щаблях, розташованих вище від межі бідності⁵. Однак існують способи врахування цих упереджень, а оцінки, наведені на рис. 3.2 та 3.3, базуються на перегляді оригінальних оцінок Г. Кінга, проведених П. Ліндертом та Д. Вільямсоном. Автори врахували слушну критику Д. Холмса (1977 р.) та модифікували таблиці Г. Кінга⁶.

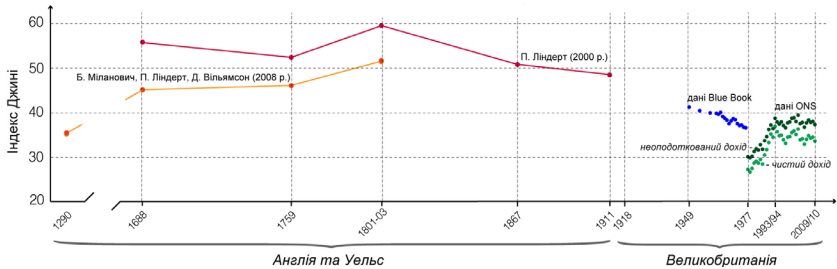
Оцінки, представлені вище, свідчать про те, що в минулому нерівність у Великобританії була дуже високою і вона не значно змінилася до настання індустріалізації. Так, показано, що доходи у Великобританії були відповідно сконцентровані: до 40% від сукупних доходів потрапляли до найбагатших 5% населення.

Починаючи з кінця XIX ст. нерівність доходів почала різко знижуватися і її історичний мінімум припав на кінець 1970-х рр. Проте протягом 1980-х рр. нерівність у Великобританії значно зросла – відбулось різке підвищення індексу Джині та частки сукупного доходу найбагатших 5% населення. З початку 1990-х рр. у Великобританії існують певні розбіжності між цими двома індикаторами, що теж вказує на нерівність. Індекс Джині залишався стабільним протягом останніх двох десятиліть і навіть дещо скоротився протягом цього періоду. Це вказує на те, що нерівність у Великобританії в основному її

⁵ Holmes G. S. Gregory King and the Social Structure of Pre-Industrial England [Електронний ресурс] / G. S. Holmes Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series. – 1977. – Vol. 27. – P. 41–68. – Режим доступу : https://www.jstor.org/stable/3679187?seq=1#page_scan_tab_contents.

⁶ Lindert Revising England's social tables 1688–1812 [Електронний ресурс] Lindert, Peter H., Williamson, Jeffrey G. Explorations in Economic History. – 1982. – Vol. 19, is. 4. – P. 385–408. – Режим доступу : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0014498382900092>.

розподілі не зростає. Проте на початку графіки демонструють дещо іншу тенденцію. Варто зауважити, що зростання доходів на найвищому рівні їхнього розподілу перевершило стрімке підвищення доходів решти рівнів такого розподілу⁷.

Рис. 3.3. Індекс Джині у Великобританії протягом 700 років

Джерело: побудовано автором⁸

Дещо краще можна зрозуміти довготривалу еволюцію нерівності доходів завдяки останнім дослідженням, присвяченим максимальній прибутковості. Верхній поріг нерівності доходів – це частка сукупного доходу тих, хто є першим у списку розподілу (здебільшого це верхній 1%). Історична оцінка верхнього порогу нерівності доходів реконструюється із звітності податку на прибуток. І для багатьох країн ці оцінки дають уявлення про еволюцію нерівності протягом більше 100 років. Той факт, що частка доходів вимірюються за допомогою податкових записів, підтверджує, що завдяки податкам і трансфертам можна оцінити масштаби нерівності до перерозподілу⁹.

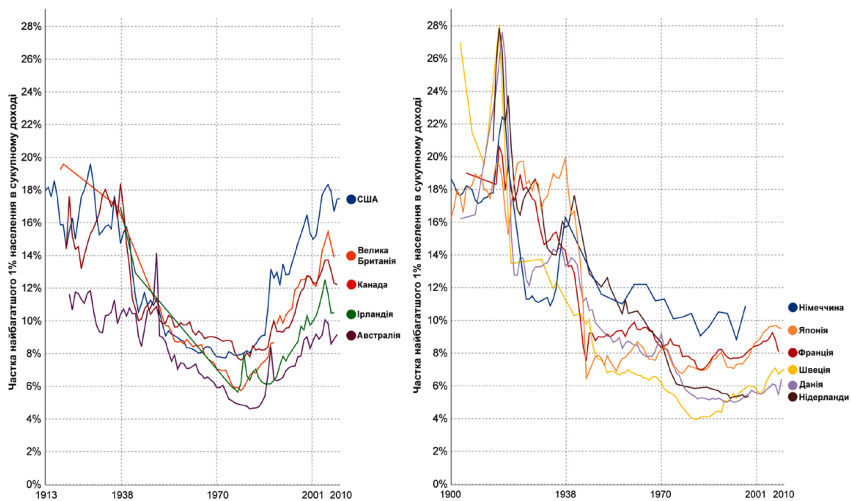
Те, що можна отримати в довготривалій перспективі, підсумовано на наведеному нижче рисунку 3.4. Якщо розглядати США (ліва частина рис. 3.4), то до Другої світової війни майже 18% від усіх доходів, отриманих американцями,

⁷ Jenkins S. Pareto models, top incomes, and recent trends in UK income inequality / S. Jenkins // *Economica*. – 2016.

⁸ Atkinson A. B. and Piketty T. The Distribution of Top Incomes in the United Kingdom 1908–2000 (Top Incomes over the Twentieth Century. A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries) [Електронний ресурс] / A. Atkinson, T. Piketty // Oxford University Press. – 2007. – Режим доступу : <http://piketty.pse.ens.fr/files/AtkinsonPiketty2007>.

⁹ Там само.

мав найбагатший 1% населення. Після Другої світової війни і до початку 1980-х рр. частка найбагатшого 1% населення в сукупному доході суттєво скоротилася (спочатку динамічно, а після 1970-х рр. дещо уповільнено). Після 1980-х рр. нерівність у США почала зростати і повернулася до рівня довоєнного періоду. З рис. 3.4 також можна зробити висновок, що U-подібна довгострокова тенденція частки найбагатшого населення не є унікальною лише для США. Так, розподіл доходів в інших англomовних країнах, що зображені в лівій частині рис. 3.4, також здійснено аналогічною схеми.

Рис. 3.4. Частка найбагатшого 1% населення в сукупному доході

Джерело: побудовано автором на основі даних: <http://wid.world>; <https://ourworldindata.org>.

Проте, було б неправильно думати, що збільшення верхнього порогу нерівності доходів є глобальним явищем. У правій частині рис. 3.4 можна побачити, що як у заможних європейських країнах, так і в Японії, розподіл доходів зовсім інший. Частка доходів багатого населення зменшилась упродовж десятиліть, і, як і в англomовних країнах, найнижчої точки вона досягла в 1970-х рр. Проте, на відміну від англomовних країн, частка доходу найбагатшого населення не

повернулася після 1970 рр. до більш високого значення, а лише мінімально збільшилась або залишалась на цьому самому рівні. Еволюція верхнього порогу нерівності доходів у цих країнах набула L-подібної форми. Загалом нерівність доходів у Європі та Японії сьогодні значно нижча, ніж це спостерігалось на початку ХХ ст.

Підбиваючи підсумки емпіричного дослідження, можна зауважити, що дуже важливу роль у розподілі доходів на національному рівні відіграють політичні сили. Універсальна тенденція щодо збільшення нерівності буде відповідати уявленню про те, що нерівність визначається глобальними ринковими силами та технологічним прогресом. Реальність різних тенденцій нерівності в країнах свідчить про те, що інституційні та політичні основи в різних країнах також відіграють певну роль у формуванні нерівності доходів, а це означає, що нерівність швидше за все є неминуча.

Важливо наголосити, що верхня межа нерівності доходів стосується нерівності розподілу ринкових доходів. А первинні доходи не відповідають наявним доходам, тому що більшість людей сплачує податки та отримує урядові виплати. У багатьох країнах уряди застосовують прогресивні податкові системи. Наприклад, у США, за підрахунками, 37% від загальної суми доходів з податку на прибуток отримується 1% найзаможніших, а менше 3% – з найменш заможних 50% (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

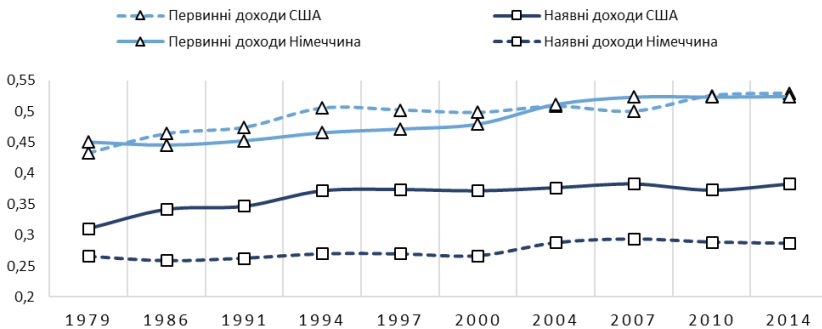
**Федеральні прибуткові надходження
та податкові відрахування, США, 2014 р.**

Податкова група	Нижні 50%	Топ 25–50%	Топ 10–25%	Топ 5–10%	Топ 2–5%	Топ 1%
Частка всіх прибуткових надходжень	11%	20%	22%	11%	15%	19%
Частка всіх податкових відрахувань	3%	11%	16%	11%	21%	38%

Джерело: побудовано автором на основі даних: <http://federalbudgetinpictures.com/do-the-rich-pay-their-fair-share/>.

Наслідком прогресивного оподаткування є те, що нерівність наявних доходів (доходи, які фактично отримують громадяни), набагато нижча, ніж нерівність за первинними доходами (до сплати податків), яку розглядають науковці у своїх дослідженнях, що фокусуються на найвищих доходах. На рис. 3.5 показано різницю в коефіцієнтах Джині в США і Німеччині до та після податкового перерозподілу. Два ці показники доходів визначено таким чином:

- первинні доходи домогосподарств визначаються як сума трудового доходу (оплачувана робота і дохід від самозайнятості) та доходу від участі в капіталі;
- наявний дохід домогосподарства – це сума трудового доходу (оплачувана робота і дохід від самозайнятості), дохід від участі в капіталі, соціальні виплати – виплати соціального забезпечення (страхові виплати, пов'язані з роботою, пільги та допомога) та приватні надходження, за вирахуванням податку на прибуток і внесків на соціальне забезпечення.

Рис. 3.5. Частка найбагатшого 1% населення в сукупному доході

Джерело: [побудовано автором на основі даних <https://ourworldindata.org/958bfe0e-45e2-4e87-84a5-f6f3f09364d4>].

Неоліберальний ринок сприяє нагромадженню капіталу та посилює могутність економічної еліти, реальна влада якої нівелює всі цінності демократії, які у більшості країн існують лише формально. На основі ліберальних ідей необхідно сьогодні розробляти зовсім нове комплексне світобачення,

доктрину нового суспільного устрою, яка матиме альтерглобальний характер та буде основою майбутнього посткризового світу. У соціальній політиці альтерглобалізація виступає за збереження соціальних програм, усунення нерівності доходів та проти різних видів дискримінації у трудових відносинах.¹⁰

Таким чином, рівень соціальної політики за умови нео-ліберальної глобалізації дозволяє ледь існувати незахищеним верствам населення навіть у демократично-розвинених країнах. Такий стан є неприйнятним для прихильників альтерглобального руху, тому в соціокультурній сфері вони виступають проти поширення універсалізму й уніфікації, витіснення локальних культур і засилля вестернізації/американізації, а також патріархальних привілеїв, які ведуть до «фемінізації» бідності та нерівності доходів.

Разом із цим, варто зауважити, що нерівність, яка зображена на рис. 3.5, вимірюється за допомогою індексу Джині, тобто показника нерівності, який не тільки дає змогу розглянути верхню межу розподілу доходу, а й охоплює весь розподіл.

Дослідження та обговорення проблем нерівності, однак є неефективними через наявність та використання тих досліджень, що містять масиви даних, які не можуть і не мають бути об'єднаними. Загалом існує безліч різних визначень поняття доходу, а тому є неправильним поєднання оцінок, що були проведені на основі різних визначень.

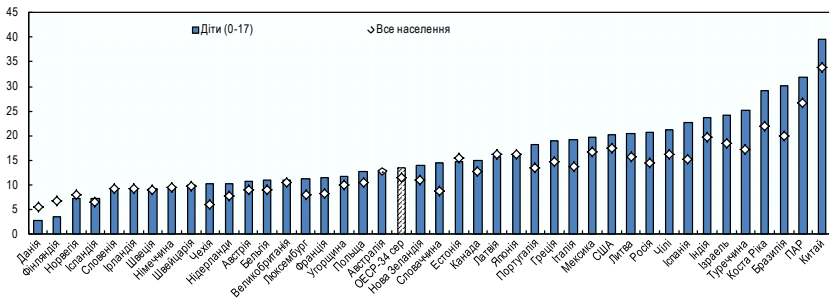
Економічна бідність виражається двома різними поняттями: абсолютною бідністю та відносною бідністю. Абсолютна бідність вимірюється рівнем доходу, що зафіксований у часі та між країнами. Найбільш яскравим прикладом цієї концепції є оцінка крайньої глобальної бідності. Відповідно поняття відносної бідності визначається рівнем доходу, що може змінюватися з часом та між країнами. Найчастіше відносна бідність у країні вимірюється з урахуванням середнього доходу в тій самій країні (тобто доходу особи на середньому щаблі

¹⁰ Nayyar D. The South in the World Economy: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Deepak Nayyar // Human Development Report Office. – 2013. – Режим доступу : <http://www.derechoshumanos.unlp.edu.ar/assets/files/documentos/the-south-in-the-world-economy-past-present-future.pdf>.

розподілу доходів). Оскільки це визначається відносним вираженням, то це є показником економічної нерівності.

Наведений нижче ринок 3.6 відображає відносну дитячу бідність, тобто частку дітей, що живуть у відносній бідності. ОЕСР визначає дитячу бідність, як частку дітей, що проживають у домогосподарстві з доходом, що становить після оподаткування та відрахувань менш як 50% від національного річного середнього доходу (тобто половину наявного доходу особи на середньому щаблі розподілу доходів).

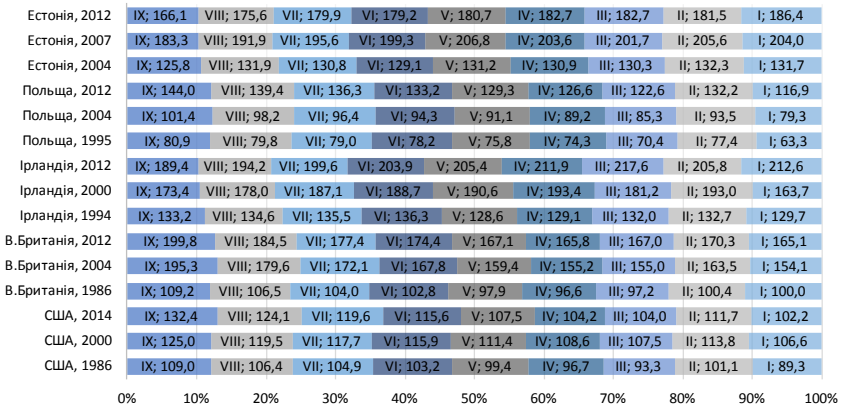
Рис. 3.6. Частка найбагатшого 1% населення в сукупному доході

Джерело: побудовано автором на основі даних: http://www.oecd.org/els/CO_2_2_Child_Poverty.pdf.

Нерівність доходів у країні залежить від відносного зростання доходів на різних щаблях їхнього розподілу. Це природно відбувається так: нерівність зменшиться, якщо доходи бідних, як правило, зростатимуть швидше, ніж доходи багатих. Дослідження того, як рівень доходів розвивається загалом у каналі розподілу, має вирішальне значення для розуміння того, як переваги економічного зростання розподілені між населенням. Деякі особи стають багатшими, інші – біднішими або відбувається економічне зростання, що підвищує доходи всіх.

На рис. 3.7 наведена візуалізація рівнів доходів у Великобританії в різних точках їхнього розподілу. Кожен рядок відображає виокремлені доходи для 10 децилів розподілу доходу (наприклад, перший показує дохід, який відрізняє найбідніші 10% населення від наступних 10% у каналі розподілу доходу). На основі цього можна простежити, як доходи у Великобританії

ні змінюються впродовж їхнього розподілу. Так, у Великобританії 1980-х рр. відбувалося значне зростання нерівності: доходи найвищих децилів збільшувалися, а всі інші – відносно. Таке нерівномірне збільшення до 1991 р. спричинило зростання нерівності. Упродовж 1990-х та 2000-х рр. відбулись зміни в розподілі на користь більш рівномірного зростання, що означало певні зміни в нерівності із підвищенням доходів для всіх. Оцінюючи ситуацію в США, варто зазначити, що нижня половина розподілу доходів у цій країні не мала жодного зростання доходів за майже весь період з 1979 р. (винятком був лише кінець 1990-х рр.). Це вказує на США як на крайній випадок з точки зору нерівності доходів і демонструє, як вони змінюються в процесі їхнього розподілу в часі.

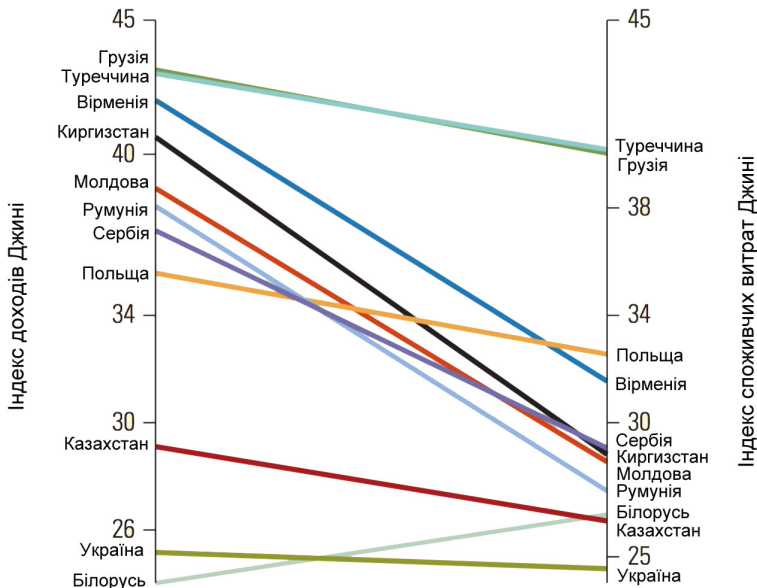
Рис. 3.7. Децильне зростання реальних наявних доходів домогосподарств

Джерело: побудовано автором на основі даних: <https://ourworldindata.org/all1e6a83-58ac-46d1-9ad6-08f127ebb024>.

На рис. 3.8 порівнюється нерівність у споживанні та у доходах для країн із середнім рівнем доходу. Це доводить, що нерівність споживання майже у всіх країнах є нижчою, ніж нерівність доходів. Це зрозуміло, оскільки споживання може бути згладженим у часі, наприклад, шляхом заощадження заробленого доходу. Так, на відміну від доходів, заощадження та запо-

зичення дають змогу аграрним товариствам зменшити волатильність споживання та залежать від сезонних варіацій¹¹.

Заощадження та запозичення, як правило, сильніші на низькому рівні доходів, тому оцінка споживання та нерівності доходів є ближчою бідному населенню. Однак, оскільки можливості заощадження та запозичення зростають, виникають певні важливі розбіжності. Рис. 3.8 демонструє, що в країнах із середніми доходами відмінності доволі великі.

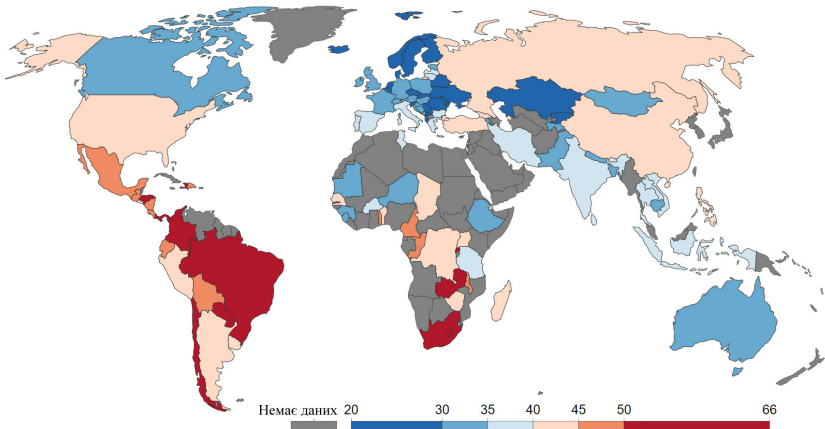
Рис. 3.8. Порівняння нерівності у споживанні та доходах, 2014 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25078/9781464809583.pdf>.

Оцінки нерівності в доходах, як правило, не повністю збігаються між країнами різних регіонів світу. Найкращим джерелом даних щодо глобального покриття є аналітичний ресурс Світового банку PovcalNet. Але навіть для цього джерела глобальне покриття залежить від рівня порівняння.

¹¹ Deaton A. Consumption [Електронний ресурс] / A. Deaton, M. Grosh // Washington, DC: World Bank. – 2000. – Режим доступу : https://rtpds.princeton.edu/papers/pdfs/deaton_grosh_consumption.pdf.

Важливим є те, що дані PovcalNet ґрунтуються на оцінюванні споживання для одних країн та доходів – для інших. Незважаючи на ці обмеження, цікавою є карту світу за розподілом економічної нерівності (рис. 3.9). Так, Південну Африку та Латинську Америку виокремлено як регіони з дуже високою нерівністю. Південно-Східна Азія та більшість розвинених країн мають порівняно низький рівень нерівності.

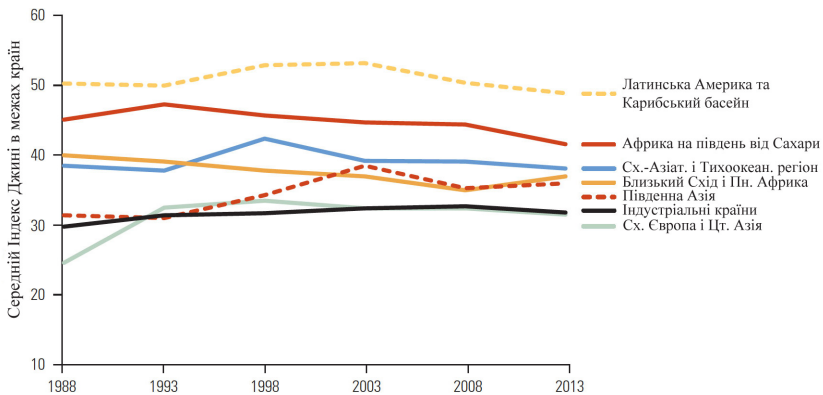

Рис. 3.9. Індекс Джині, 2014 р.

Джерело: побудовано за даними: World Bank (PovcalNet) inequality data 2016.

На рис. 3.10 відображено тренди нерівності доходів різних регіонів світу, а саме середні значення коефіцієнтів Джині за оцінками, наведеними на рис. 3.9, без зваженої корекції країн за населенням. Інакше кажучи, зображені відображають еволюцію регіональних середніх значень нерівності (коефіцієнтів Джині). Варто зазначити, що Латинська Америка на сьогодні є регіоном з найвищим середнім рівнем нерівності серед країн. І ця тенденція спостерігається протягом останніх десятиліть: нерівність у цій частині світу є надзвичайно стабільною. На рубежі ХХ ст. у Латинській Америці в середньому простежується майже на 65% більша нерівність, ніж в індустріальних (з високим рівнем доходу) країнах. Наступним важливим моментом є те, що регіональ-

на варіативність (відмінність) значно більша, ніж часова. Як виявилось, це також характерна риса для країн: *різниця в рівнях нерівності між країнами, як правило, набагато більша, ніж різниця в нерівності кожної конкретної країни в різні моменти часу*. З огляду на це варто контекстуально дослідити збільшення нерівності в країнах з високим рівнем доходу. Хоча середня нерівність у Латинській Америці знижується, а в країнах з високим рівнем доходів вона зростає, різниця в цих рівнях залишається значною.

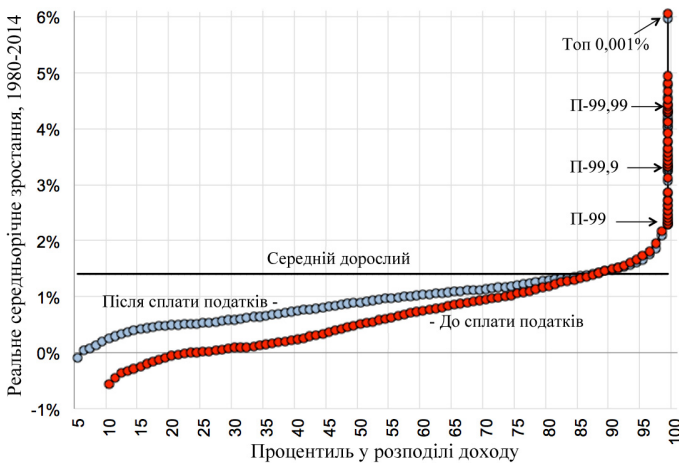

Рис. 3.10. Середня економічна нерівність у межах країн, за регіонами
Джерело: побудовано за даними World Bank (PovcalNet) inequality data 2016.

У США нерівність доходів зростала протягом останніх чотирьох десятиліть. При цьому доходи 10% населення на нижчих щаблях зростали значно повільніше, ніж доходи 10% на верхніх. Цей тренд відрізняє цю країну від інших країн ОЕСР. США є винятком, коли йдеться про нерівність доходів. Дослідження нерівності у США підтверджують, що «надмірно багате» населення є групою, в якій відбулось найбільше зростання доходів в останній період (рис. 3.11). Так, кожна точка вздовж горизонтальної осі відображає інший процентиль у розподілі доходу, а її висота визначає відповідний середній рівень його зростання в період 1980–2014 рр. (після коригу-

вання на рівень інфляції). Різні кольори відповідно відображають зміни доходів до та після сплати податків¹².

Дані рис. 3. 11 констатують, що найбільшні верстви населення в США не відчували реального зростання доходів у 1980–2014 рр., тоді як верхній топ – ультрабагате населення – отримує середньорічне зростання на рівні приблизно +6%. Окрім того, якщо взяти до уваги показники до сплати податків і трансфертів, то ті, хто перебував на нижчиш щаблях,

Рис. 3.11. Середньорічний приріст доходів у США, 1980–2014 рр.

Джерело: побудовано автором¹³.

фактично зазнали скорочення власних доходів. Важливим також є те, що співвідношення монотонно зростають: незалежно від того, де перебуває індивід у системі розподілу доходів США, той, хто багатший, отримував більший приріст доходу. Отже, відбувалось те, що насправді не мало б реалізу-

¹² Piketty T. Distributional national accounts: Methods and estimates for the United States [Електронний ресурс] / T. Piketty, E. Saez, G. Zucman // National Bureau of Economic Research. – 2016. – Режим доступу : https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2016/01/Distributional-National-Accounts_Methods-Estimates-for-the-US_Piketty-Saez-Zucman_NBER16.pdf.

¹³ Там само.

ватись. Як зазначили Т. Пікетті, Е. Саес та Г. Зюкман, у США співвідношення мають монотонно зменшуватись: незалежно від того, де індивід перебуває в системі розподілу доходів, ті, хто бідніший, мають отримати більше зростання доходів¹⁴.

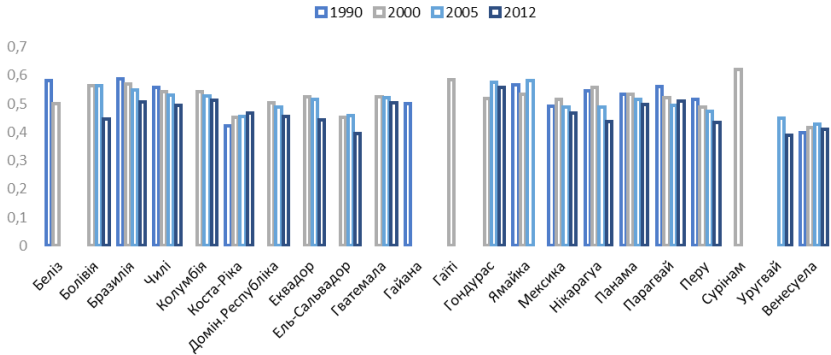
Як зазначалось вище, Латинська Америка – це регіон світу з найбільшою нерівністю доходів. Крім цього, країни Латинської Америки зменшили нерівність протягом останніх кількох десятиліть. На рис. 3. 12 наведено останні тенденції коефіцієнтів Джині в різних країнах Латинської Америки – загальна тенденція тяжіє до зниження (хоча рівні залишаються доволі високими). Позитивним є той факт, що політика скорочення нерівності була широко поширена в регіоні, про що свідчать основні відмінності між країнами. Як зазначають Л. Лопес-Кальва та Н. Лустіг¹⁵, нерівність у країнах з високим рівнем нерівності (Бразилія), а також у країнах з низьким рівнем базової нерівності (Аргентина), зменшилась. Вона також скоротилася в країнах, що швидко розвиваються (Чилі, Перу), та країнах з повільно зростаючою економікою (Бразилія, Мексика). Відбулось зниження в макроекономічно стабільних країнах (Чилі, Перу) та країнах, що відновлюються після економічної кризи (Аргентина, Венесуела). Спостерігається також зниження в країнах, які аналітики часто вважають «лівими» політичними режимами, що нині залишилися (Бразилія, Чилі), та в країнах з «нелівими» політичними режимами (Мексика, Перу). Л. Лопес-Кальва та Н. Лустіг¹⁶ вважають, що головними факторами, які сприяли зменшенню нерівності в цих країнах, є такі: 1) зменшення розриву в доходах між кваліфікованими та низькокваліфікованими

¹⁴ Piketty T. Distributional national accounts: Methods and estimates for the United States [Електронний ресурс] / T. Piketty, E. Saez, G. Zucman // National Bureau of Economic Research. – 2016. – Режим доступу : https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2016/01/Distributional-National-Accounts_Methods-Estimates-for-the-US_Piketty-Saez-Zucman_NBER16.pdf.

¹⁵ López-Calva L. Explaining the Decline in Inequality in Latin America: Technological Change, Educational Upgrading, and Democracy [Електронний ресурс] / L. López-Calva, N. Lustig // Brookings Institution Press and UNDP. – 2010. – Режим доступу : https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/declininginequalityinlatinamerica_chapter.pdf.

¹⁶ Там само.

працівниками та 2) збільшення державних виплат бідним верствам населення.

Рис. 3.12. Нерівність доходів у Латинській Америці

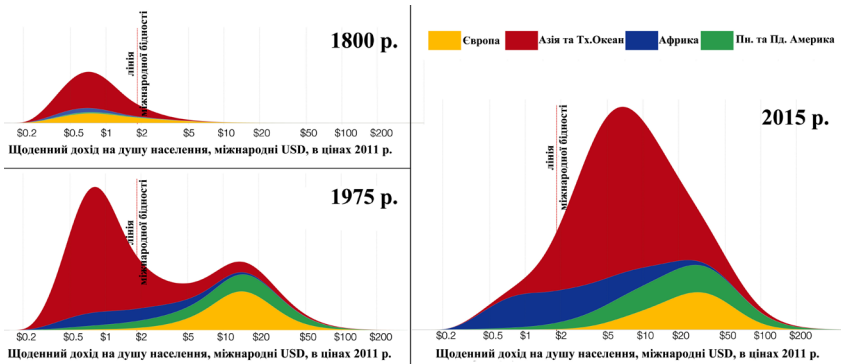
Джерело: побудовано автором¹⁷.

Досліджуючи глобальну економічну нерівність, варто зауважити, що вона не тільки змінювалась з часом і буде продовжувати змінюватися в майбутньому, а й суттєво відрізняється між різними країнами світу. На рис. 3.13 показано розподіл річного доходу серед усіх громадян світу. Для адекватного порівняння доходів за країнами та в часі цей показник оцінено в постійних міжнародних доларах 2011 р. – у валюті, за яку можна купити такий відносний обсяг товарів і послуг, який можна було придбати за долар США у 2011 р. Так, у 1800 р. деякі країни досягли економічного зростання. На рис. 3.13 зображено, що більшість жителів світу жили в бідності з доходом, еквівалентним сьогодні до найбідніших країн. Отже, на початку XIX ст. величезна кількість населення світу – більш як 80% – жили в матеріальних умовах, які сьогодні можна визначити, як крайня бідність. Через 175 років (у 1975 р.) світ змінився і став доволі нерівномірним. Розподіл світових доходів став бімодальним за суттю та «двогорбим» за формою. Один «горб» (група країн) вказував на

¹⁷ Socio-Economic Database for Latin America and the Caribbean [Електронний ресурс] // CED-LAS and The World Bank. – 2015. – Режим доступу : <http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/wp/en/estadisticas/sedlac/>.

наявність територій, що перебували за міжнародною межею бідності, інший відображав країни із значно вищими доходами. Отже, в 1975 р. світ був поділений на: 1) бідний – той, що розвивається; і 2) розвинений – у 10 разів заможніший. Протягом наступних чотирьох десятиліть світовий розподіл доходів знову різко змінився – бідніші країни, особливо країни Південно-Східної Азії, наздогнали попередників. Відповідно «двогорба» форма розподілу трансформувалась на «гібридну» форму. Світова нерівність доходів зменшилася, а їхній розподіл змістився вправо – доходи бідних громадян світу зросли, а бідність людства загалом знизилась.

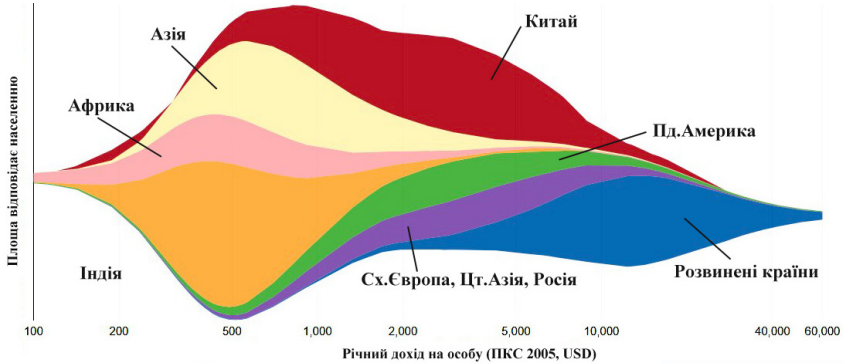

Рис. 3.13. Глобальна нерівність доходів.

Джерело: <https://www.gapminder.org>; <https://ourworldindata.org>.

На рис. 3.13 відображено середні доходи населення з 1820 по 2000 р., базуючись на підрахунках середнього доходу в країні з урахуванням інфляції (ВВП на душу населення) та показника нерівності доходів лише в межах країни. Це дає лише приблизне недетальне та неточне уявлення про те, як змінювався розподіл доходів. На відміну від цього, дослідження Б. Мілановича та К. Лакнера базується на більш детальному описі даних домашнього господарства, зокрема ці дані вимірюють доходи домогосподарств на кожному децилі розподілу доходу. Використовуючи, цю інформацію автори змогли встановити рівень розподілу світових доходів. Недолі-

ком цього підходу є те, що досліджено лише той відрізок часу, від коли було проведено опитування та обстеження домогосподарств. На рис. 3. 14 показано розподіл доходів у 2011 р., за даними Б. Мілановича та К. Лакнера¹⁸.

Рис. 3.14. Глобальний розподіл доходів, 2011 р.

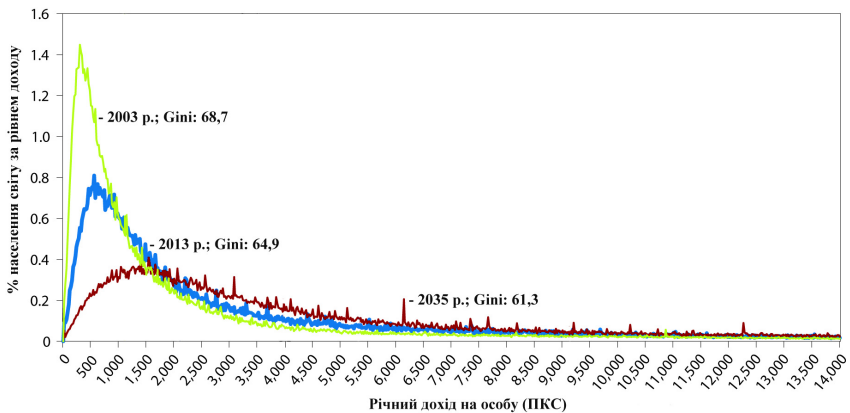
Джерело: <https://academic.oup.com/wber/article-abstract/30/2/203/2224294>; <https://ourworldindata.org>.

Дані рис. 3.14 відображають кінець тривалої епохи людської історії, коли глобальна нерівність зростала. Починаючи з індустріалізації у Північно-Західній Європі, доходи в цій частині світу почали зростати, а матеріальне процвітання в решті світу залишалося низьким. Хоча деякі країни орієнтувались на європейську індустріалізацію – Північна Америка, Океанія та частина Південної Америки, а пізніше Японія та Східна Азія, інші країни Азії та Африки залишалися бідними. Внаслідок цього глобальна нерівність зростає протягом тривалого періоду. В 1988–2011 рр. відбулося різке зростання нерівності в більшості країн Азії та її зменшення в загальному розподілі доходів населення. Доходи біднішої половини населення світу зростали швидше, ніж доходи багатішої половини.

Зміна розподілу світових доходів протягом десятиріччя до 2013 р. наведена на рис. 3.15. Т. Хеллебрандт та П. Мауро підтвердили у своєму дослідженні зменшення глобальної нерівності

¹⁸ Global Income Distribution [Електронний ресурс] // Our World In Data. – 2015. – Режим доступу : <http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-6719>.

та коефіцієнта Джині з 68,7 до 64,9¹⁹. Дані рис. 3.15 відображають розподіл доходів на логарифмічній осі X, підтверджуючи, наскільки високою є глобальна нерівність: основна частина населення в світі живе за дуже низькими доходами, а розподіл доходів тяжіє в напрямку бідніших. За результатами дослідження можна зробити висновок про зростання рівня світового середнього доходу: у 2003 р. половина населення світу проживала менш ніж на 1090 інтернаціональних доларів США на рік, а інша половина – більш ніж на 1090 міжнародних доларів. Цей рівень світового середнього доходу впродовж десятиліття майже вдвічі збільшився і досяг 2010 інтернаціональних доларів у 2013 р. Автори здійснили також прогноз, якою буде глобальна нерівність в 2035 р.. Взявши за основу темпи зростання, науковці припустили, що глобальна нерівність продовжуватиме знижуватись, а індекс Джині досягне в 2035 р. 61,3. Водночас доходи біднішої половини світу продовжуватимуть зростати, а тому глобальний медіанний дохід знову зможе подвоїтись і досягти 4000 інтернаціональних доларів у 2035 р.

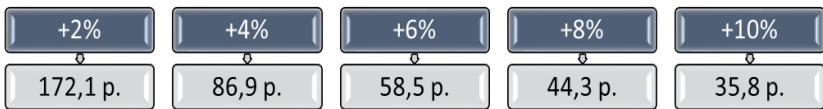
Рис. 3.15. Частотний діапазон розподілу світових доходів

Джерело: за Hellebrandt²⁰.

¹⁹ Hellebrandt T. The Future of Worldwide Income Distribution / T. Hellebrandt, P. Mauro. // Peterson Institute for International Economics Working Paper. – 2015. – № 15/7.

²⁰ Там само.

Отже, зростання добробуту та зменшення бідності є доволі значними процесами в світі. Мінімальний дохід найбідніших 10% населення зріс із 260 міжнародних доларів до 480, а середній дохід майже подвоївся, з 1100 до 2010 міжнародних доларів. Глобальний середній дохід у 2013 р. становив 5375 міжнародних доларів²¹. Разом із цим, глобальна нерівність доходів залишається доволі високою: мінімальний дохід найбагатших 10% населення світу в 2013 р. становив 14500 дол., тоді як для найбідніших 10% населення – 480 дол. (відношення становить 30,2). Беручи до уваги історичний досвід подолання бідності, можна спрогнозувати, що глобальна нерівність залишатиметься високою протягом тривалого проміжку часу. Оцінюючи перспективи, як довготривало мінімальні доходи найбідніших 10% населення (480) наблизатимуться до значення 10% найбагатшого населення (14500), варто зауважити, що це стане можливим за умов, коли такий рівень доходів відповідатиме рівню ВВП на душу населення, а частка бідного населення в більшості країн світу наблизиться до 0%.

Рис. 3.16. Перспективи зростання доходів із 480 до 14500 дол. у часі

Джерело: розраховано автором.

Навіть за дуже оптимістичного сценарію необхідно декілька десятиріч, щоб 10% бідного населення світу наблизило свій дохід до рівня 14500 дол. (рис. 3.16). Рівень +2% є приблизно оптимальним темпом зростання, який найбагатші країни демонструють в останні десятиліття. Бідніші країни можуть досягти більш швидкого зростання, але вони не демонструють його темпів більш ніж +6%. Отже, якщо брати до уваги, що прийдешнє є реальним результатом минулого, то майбутній світ буде дуже нерівномірним протягом тривалого проміжку часу.

²¹ Світовий ВВП на душу населення в 2014 р. становив 14000 міжнародних доларів, що було значно більше за чистий дохід домогосподарств – 5375 міжнародних доларів.

3.3. Глобальні передумови розвитку світової торгівлі

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Проте наявність торгових глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя загалом. Провідні держави світу всупереч будь-якому ступеню глобалізації зберігають власний силовий та економічний потенціал. Глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові торгово-економічні можливості великим виробничим компаніям. Великі корпорації для кращого розуміння навколишнього середовища, розвитку синергії, розподілу певних ризиків і зниження собівартості одиниці продукції мають забезпечити власну корпоративну ідентичність та суспільну відповідальність перед суспільством. Саме тому сьогодні актуалізується завдання розробки та імплементації програми перетворень, що має бути альтернативною та глобальною.

Сьогодні домінує ідея економічної глобалізації, яка відрізняється від ідеї системи взаємопов'язаних національних економік. Стара міжнародна економіка – це сукупність індустріальних, аграрних і видобувних товариств, які купували один в одного і продавали один одному ті чи інші продукти. Глобалізація створює єдині світові ринки для окремих типів товарів, провокуючи подальше становлення єдності й уніфікації, що найбільш помітно сьогодні у господарській сфері. Такий тип взаємодії змінює колишні економічні відносини між державами. Можна припустити, що глобалізація не є абсолютно особливим, сучасним, і ймовірно вищим етапом інтеграції. Суть процесу глобалізації полягає у становленні такого соціально-економічного простору, який дасть змогу людині взаємодіяти з іншими людьми, корпораціями та соціальними структурами, не вдаючись до посередницької ролі власної держави.

Декомпаратменталізація ринків. Декомпаратменталізація ринків²², якщо її припустити, може призвести сьогодні до того, що компанії не матимуть змоги так вільно діяти в світовому масштабі. Насправді, починаючи з середини ХХ ст., потік транскордонних вантажних перевезень пришвидшився, кількість галузей, що зазнали збитків від міжнародної торгівлі, зростає, а важливість зарубіжних операцій, що здійснюють компанії, стає дедалі вагомішою. В поєднанні з виникненням інформаційного суспільства, географічна, стратегічна й операційна свобода учасників є особливо сильною. Декомпаратменталізація ринків розширює сферу промислових і комерційних можливостей, але водночас накладає численні обмеження на компанії, що обмежує їхню самостійність і незалежність. Завдяки декомпаратменталізації ринків глобалізація посилює взаємозалежність суб'єктів (націй, організацій, неурядових організацій). Більш ніж будь-коли це вказує на те, що світ потрібно аналізувати системно, щоб виявити складну взаємодію і взаємозв'язок міжнародних членів спільноти. Дві сили, що описані вище, доповнюють та живлять одна одну, а їхнє об'єднання створює енергію, яка змінює методи функціонування сфери бізнесу. Водночас парадокс виникає в тому разі, коли відбувається зв'язок ідеї свободи (декомпаратменталізація ринків) із втратою автономії (односторонньої, двосторонньої або багатосторонньої залежності суб'єктів)²³.

Кордони національних ринків завдяки глобалізації стають щораз більше відкритими для зовнішньоекономічної діяльності. Так, поступово більш розмитими стають тарифні бар'єри (мита, компенсаційні податки, антидемпінгові мита), нетарифні бар'єри (стандарти, квоти, ліцензії на імпорт), регуляторні бар'єри (валютний контроль, репатріація валюти, локальна участь) і культурні бар'єри (традиційні торговельні цінності, специфічні купівельні звички, особливі умови використання). Феномен більш помітний із мультиплікацією зон

²² Декомпаратменталізація – об'єднання, злиття, гомогенізація.

²³ Waters M. Globalization / M. Waters. – London. – N. Y.: Routledge, 1995. – 185 с.

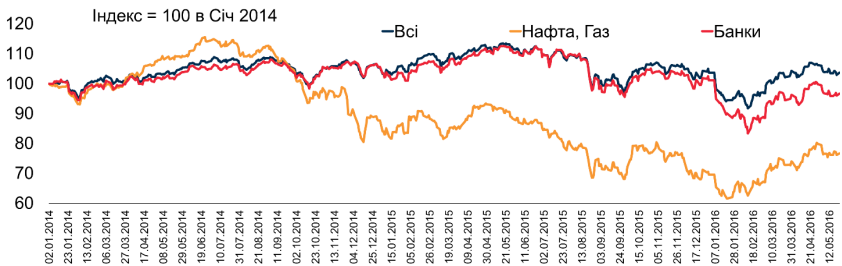
вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків і економічних союзів. Кількість регіональних торгових угод, згідно з даними Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (1948–1994 рр.) та Світової організації торгівлі (СОТ), зросла зі 100 в 1990 р. до 625 в 2016 р. (419 з яких є діючими). Експонентне зростання такого виду договору – це результат дуже чіткої комерційної відкритості країн, яка дає змогу менеджерам компаній переглянути власні сфери експлуатацій й освоювати нові ринки²⁴.

Влада сприяє усуненню торгових бар'єрів за допомогою різних заходів: реалізація політики вільної торгівлі, прийняття міжнародних технічних стандартів, пом'якшення законів зайнятості, перехід до загальних правил торгівлі, підписання регіональних торговельних угод. Водночас вона також сприяє міжнародним операціям щодо приватизації державних компаній. Ці рішення усувають обмеження на міжнародний рух капіталу і товарів, а також надають можливість для потенційно нового розширення. Ринкові рушійні сили матеріалізуються в конвергенції купівельної спроможності (в промислово розвинених і нових індустріальних країнах), у відносній стандартизації способу життя, гомогенізації вимог споживання, геоцентричному ставленні покупців, розвитку міжнародних каналів збуту і трансфертності комерційної політики. Ці фактори забезпечують нові умови роботи, які полегшують процес глобалізації виробничої та комерційної діяльності. Крім того, глобальний попит деяких клієнтських компаній іноді змушує постачальників розпочати здійснювати спеціалізацію на конкретні країни. На початку 2016 р. покращилися умови на фінансових ринках, але потоки капіталу на ринки, що виникають, та країни, що розвиваються, залишилися уразливими до раптових змін у ставленні інвесторів до ризиків. Значно знизилась на початку 2016 р. обсяги видобутку нафти та ціни на сировинні товари, а їхнє повернення було нижчим від прогнозованого. У зв'язку з цим поєднання циклічних і структур-

²⁴ Annual Report 2016 [Електронний ресурс] // World Trade Organization. – 2016. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.

них факторів як глобальних торгових перспектив на 2017 р. є доволі песимістичним прогнозом²⁵.

Сплески волатильності та жорсткі умови фінансування. Фінансові ринки характеризувались турбулентною поведінкою на початку року, що зумовило певні застереження щодо перспектив глобальної економіки та раптову переоцінку кредитних ризиків (рис. 3.17). Проте, як виявилось, такий дисконтний ринок був різким і нетривалим та відобразився, зокрема, на енергетичних компаніях і банках із високим рівнем позикових коштів²⁶.

Рис. 3.17. Глобальні фондові індекси

Джерело: побудовано за даними: ²⁷, ²⁸, ²⁹.

Подальше різке зниження цін на нафту на початку 2016 р. зумовило помітне збільшення кредитних спредів для компаній у нафтовій і газовій промисловості до рівня, який в

²⁵ Abrahams M. Decomposing Real and Nominal Yield Curves [Електронний ресурс] / M. Abrahams, T. Adrian, R. Crump, E. Moench // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. – 2015. – No. 570. – Режим доступу : http://www.greta.it/sovereign/sovereign2/papers/09_Moench.pdf.

²⁶ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

²⁷ Annual Report 2016 [Електронний ресурс] // World Trade Organization. – 2016. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.

²⁸ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

²⁹ Ahn J. Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization [Електронний ресурс] / J. Ahn, E. Dabla-Norris, R. Duval, R. Njie // IMF Working Paper. – 2016. – Т. 16, №77. – С. 23–46. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.

останній раз спостерігався в 2008–2009 рр. на тлі побоювань дефолтних ризиків. Енергокомпанії є найбільш динамічними позичальниками коштів серед ринків, які виникають, та країн, що розвиваються (EMDEs³⁰), що зумовлено більш ранніми очікуваннями високих цін на нафту і тривалого зростання попиту. Випуск облігацій великими державними нафтовими компаніями Латинської Америки зріс на 80% з 2010 р., а частка випуску облігацій енергетичних компаній світі загалом за той самий період підвищилась з 16% до 32%. Якщо зменшення цін на нафту призвело до різкого зниження доходів і вартості застави, то ослаблені балансові звіти можуть спричинити зростання базових процентних ставок у цьому секторі. Кредиторські втрати будуть найбільш яскраво виражені на ринках облігацій, де нафтові та газові компанії з ринків, що виникають, та країн, що розвиваються, залучили велику частку свого зовнішнього фінансування. Загалом експозиція банківських балансових звітів в енергетичному секторі залишається закритою інформацією, а тому більш точні прогнози очікуються в другому кварталі 2017 р.³¹

Крім впливу на кредитні ризики в енергетичному секторі, побоювання щодо реального стану банківських балансових звітів зумовили повільне зростання країн із розвинутою економікою та зниження рентабельності через перспективи постійно низьких чи негативних процентних ставок. Сьогодні багато міжнародних банків змогли компенсувати зниження процентних доходів збільшенням обсягів кредитування, зниженням ризику резервування та підвищенням зборів і доходів від приросту капіталу. Однак політика стабільно низьких ставок може значно обмежити прибутки банку, особливо це стосується Єврозони та Японії. Загалом низькі процентні ставки становлять значну частку зниження чистої процентної маржі в країнах з розвинутою економікою, а стресова ситуація на початку 2016 р. відобразилася на банківському

³⁰ EMDE – Emerging Market and Developing Economy.

³¹ World Energy Outlook 2016 [Електронний ресурс] // U.S. Energy Information Administration. – 2016. – Режим доступу : [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).

капіталі та субординованих боргових ринках. Тоді, як банки Єврозони накопичили неліквідні активи і збиткові кредити, банківські установи США провели реструктуризацію пост-кризових балансових звітів³².

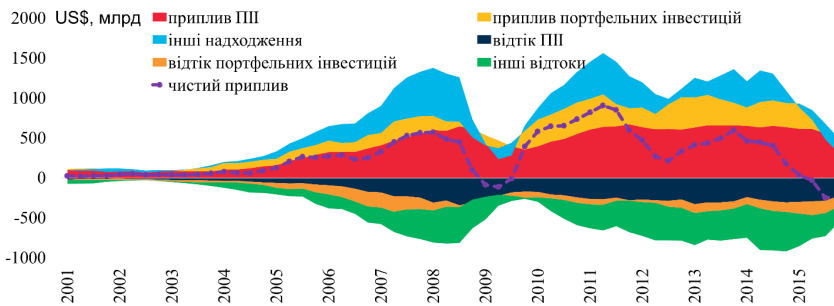
Після періоду інтенсивної волатильності на початку 2016 р. умови фінансування та потоки капіталу на ринках, що виникають, та у країнах, що розвиваються, покращилися тому, що провідні центральні банки довготривало утримували процентні ставки на низькому рівні, поки стабілізувалися ціни на сировинні товари і долар США. З початку 2015 р. зросла кореляція оцінки активів ринків, що виникають, та країн, що розвиваються, з цінами на нафту і долар США (див. рис. 3.18). Відновлення зростання цін і ослаблення долара збіглися зі скороченням на ринках, що виникають, та у країнах, що розвиваються, капіталу, облігацій і валютних ринків. Додаткове узгодження грошово-кредитної політики в Європі та Японії також допомогло знизити тиск щодо очікуваної нормалізації грошово-кредитної політики США, а також надало додаткові можливості фінансування за рахунок євро-деномінованих кредитних ринків. Покращення кон'юнктури ринку із стабілізацією макропоказників Китаю стримувало емісію облігацій суверенних і корпоративних позичальників ринків, що виникають для зниження тиску акумульованих накопичень³³.

Проте стійке відновлення банківських потоків капіталу може бути недостатнім через відсутність позитивних економічних зрушень. Рейтингові агентства продовжують переоцінку кредитних ризиків позичальників у країнах, що розвиваються, особливо в країнах – сировинних експортерах (понижено Бахрейн, Бразилію, Казахстан, Оман і Саудівську Аравію). Умови ліквідності на світових фінансових ринках, у т. ч. у країнах із розвиненою економікою, залишаються крих-

³² Ahn J. Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization [Електронний ресурс] / J. Ahn, E. Dabla-Norris, R. Duval, R. Njie // IMF Working Paper. – 2016. – Т. 16, №77. – С. 23–46. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.

³³ Kose M. Collapse and revival: Understanding global recessions and recoveries / M. Kose, M. Terrones. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2015. – 316 с.

кими, відповідно забуті ринки схильні до раптових розворотів. Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у ринки, що виникають та країни, що розвиваються, як правило, більш стабільні та менш вразливі до короткострокових коливань глобальних умов фінансування. Проте середовище низьких цін на сировинні товари негативно вплинуло на інвестиції у видобуток і розвідку, а отже, на перспективу ПІІ. Як і в попередні періоди, реінвестовані доходи та міжкорпоративні кредити становитимуть більше половини припливу ПІІ в 2017 р., причому особливо значний внесок у цьому матиме Китай³⁴.

Рис. 3.18. Чистий приплив капіталу на ринки, що виникають та у країни, що розвиваються

Джерело: побудовано за даними^{35; 36; 37}.

Низькі ціни на сировинні товари. Низькі ціни на сировинні товари, особливо на енергоносії, передбачають песимістичні прогнози щодо їхніх нових можливих мінімумів на

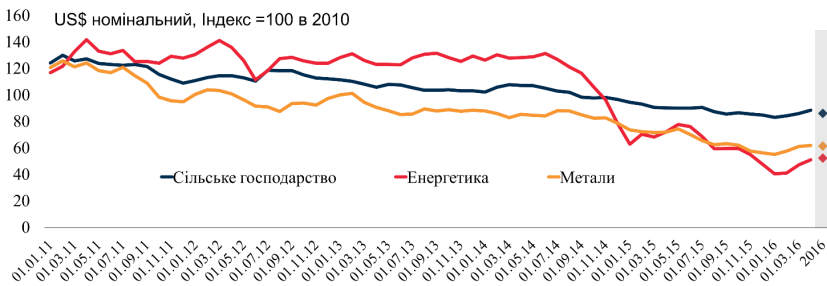
³⁴ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

³⁵ Annual Report 2016 [Електронний ресурс] // World Trade Organization. – 2016. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.

³⁶ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

³⁷ Ahn J. Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization [Електронний ресурс] / J.Ahn, E. Dabla-Norris, R. Duval, R. Njie // IMF Working Paper. – 2016. – Т. 16, №77. – С. 23–46. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.

початок 2017 р. (рис. 3.19). Наявність великих запасів у більшості сировинних секторів пом'якшила перспективу зростання світової економіки й укріплення долара США та сприяла зниженню цін. Ціни почали підвищуватись від мінімальних на тлі очікувань скорочення майбутніх поставок та наявності коротких позицій на ф'ючерсних ринках. Проте більшість сировинних ринків добре забезпечена достатніми запасами і відповідно зростання цін є малоймовірним³⁸.

Рис. 3.19. Промислові ціни на сировинні товари

Джерело: побудовано за даними: ³⁸; ³⁹; ⁴⁰; ⁴¹.

Слабкий долар, високий попит на імпорт сировини в Китаї і перебої з поставками в країнах-експортерах нафти (Ірак, Нігерія, ОАЕ) змінили настрої інвесторів і ціни на сиру нафту зросли з менш ніж 30 дол. за барель на початку 2016 р. до 46 дол. У грудні 2015 р. знизився обсяг видобутку нафти в США і, за оцінками Управління з енергетичної інформації, в першому кварталі 2017 р. він мав знизитися

³⁸ Srinivasan M. Global supply chains: Evaluating regions on an EPIC framework: Economy, politics, infrastructure, and competence / M. Srinivasan, P. Dornier, K. Petersen, T. Stank. – New York : McGraw-Hill Education, 2014. – 496 с.

³⁹ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

⁴⁰ World Energy Outlook 2016 [Електронний ресурс] // U.S. Energy Information Administration. – 2016. – Режим доступу : [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).

⁴¹ Baffes J. What Explains Agricultural Price Movements? [Електронний ресурс] / J. Baffes, T. Haniotis // Journal of Agricultural Economics. – 2016. – Т. 67, №3. – Режим доступу : <http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf>.

також на 12%. У середині року країни-члени ОПЕК та інші експортери нафти не змогли домовитися про заморожування обсягів видобутку на рівні січня 2016 р. Відповідно ринок нафти залишається належно укомплектованим, а запаси ОЕСР перебувають на рекордно високому рівні, проте змінити поточний баланс може зниження обсягу видобутку країн-нечленів ОПЕК у другій половині 2016 р. Ціни на нафту становить в середньому 45 дол. за барель у 2016 р. (прогнозна ціна 2015 р. – 51 дол. за барель) і очікували 50 дол. за барель в 2017 р. Низькі й нестабільні ціни на нафту відобразилися на інвестиціях у розробку нових родовищ, особливо в США, незважаючи на зниження витрат і підвищення ефективності видобування. Загалом країни-нечлени ОПЕК, за прогнозами Міжнародного енергетичного агентства, зазнають зниження майже на 0,8 млн. барелів на добу (очікується таке зниження на 0,4 млн. барелів у США). За винятком Канади і Росії, більшість інших виробників нафти прогнозує помірне зниження цін. У підсумку, світове виробництво, як очікується, скоротиться до рівня глобального споживання. Прогнозується зниження цін на природний газ через достатні його запаси, а експорт зрідженого природного газу з Австралії і США здійснюватиметься за низькими цінами на трьох основних ринках (США, Європа та Азія). Надмірне виробництво заохочує покупців щораз більше імпортувати скраплений газ, тобто відбувається заміна більш дорогого законтрактowanego природного газу, що постачається трубопроводами⁴².

Ціни на метали на кінець 2016 р. також зросли з січневих мінімумів на тлі очікувань зростання попиту і відновлення балансу поставок через скорочення виробництва і зниження інвестицій у нові потужності. Як і у випадку з сировиною, на виробництво металів не відбулось значного впливу через зниження цін на сировину і знецінення валют

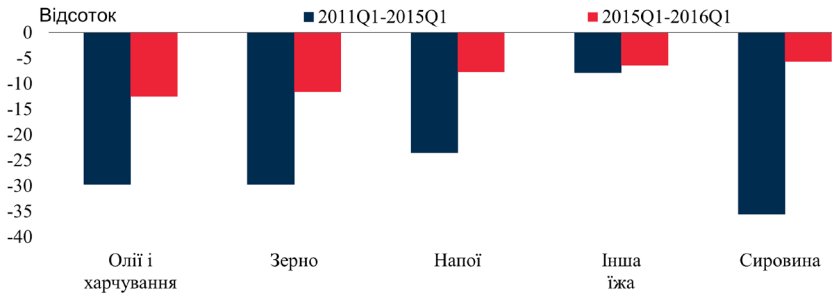
⁴² Srinivasan M. Global supply chains: Evaluating regions on an EPIC framework: Economy, politics, infrastructure, and competence / M. Srinivasan, P. Dornier, K. Petersen, T. Stank. – New York : McGraw-Hill Education, 2014. – 496 с.

країн-експортерів. Ціни на залізну руду і сталь зросли через поповнення запасів китайськими фабриками напередодні будівельного сезону. Проте ринки залишаються перенасиченими з великими запасами та перспективами збільшення потужностей за результатом попередніх інвестицій, зокрема в залізну руду (Австралія), мідь (Перу) і алюміній (Китай). Закриття великих цинкових рудників у 2015 р. (Австралія й Ірландія) було спробою підвищити світові ціни на цинк. Загалом ціни на метали, за прогнозами, мали скоротити на 15% в 2017 р. і помірно зростуть у середньостроковій перспективі (терміни варіюються індивідуально на метали), оскільки сповільнюється розширення потужностей.

Ціни на сільськогосподарську продукцію продовжували знижуватись протягом першого півріччя 2016 р., демонструючи спад упродовж сьомого кварталу. Значні запаси протягом останнього періоду та забезпеченість демонстрували більшість зернових і олійних ринків (рис. 3.20). Місцеві перебої з поставками сільськогосподарської продукції через Ель-Нін'йо⁴³ (особливо в Південній Америці та Східній Азії) були незначними й істотно не вплинули на глобальні ринки. Оскільки сільське господарство є енергоємним сектором, то спад цін на сільськогосподарську продукцію передусім зумовлений низькими цінами на енергоносії – зниження цін на енергоносії на 10% забезпечує зниження цін на сільськогосподарську продукцію від 1,5 до 2%. Виробничі витрати на сільськогосподарські товари також знизилися, оскільки політика попиту на біопаливо зрівняла за вартістю конкуруючі між собою за землю сільськогосподарські культури з сільськогосподарськими товарами⁴⁴.

⁴³ Ель-Нін'йо – характерні для екваторіальної зони Тихого океану протилежні екстремальні значення температури води й атмосферного тиску, що тривають близько шести місяців.

⁴⁴ Baffes J. The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses [Електронний ресурс] / J. Baffes, M. Kose, F. Ohnsorge, M. Stocker // Policy Research Note. – 2015. – Т. 15, №1. – Режим доступу : http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf.

Рис. 3.20. Зміна індексів цін на сировинні товари

Джерело побудовано за даними: 45; 46; 47; 48.

Ціни на сільськогосподарську продукцію загалом знизяться несуттєво, що пов'язано зі сприятливими погодними умовами для більшості зернових і олійних культур у південній півкулі, за винятком рису (зазнали збитків у Східній Азії від Ель-Нінья). Потенційними до зростання залишаються ризики, пов'язані з Ла-Нінья⁴⁹, які могли вплинути на умови врожаю в 2017 р.⁵⁰

Слабка глобальна торгівля. Після декількох років спаду показників глобальне зростання торгівлі товарами знизилось у 2015 р. до посткризового мінімуму завдяки уповільненим попиту на імпорт країн-експортерів сировини та

⁴⁵ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

⁴⁶ World Energy Outlook 2016 [Електронний ресурс] // U.S. Energy Information Administration. – 2016. – Режим доступу : [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).

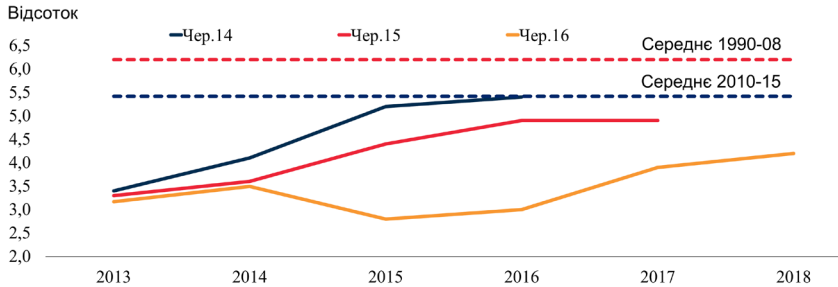
⁴⁷ Baffes J. What Explains Agricultural Price Movements? [Електронний ресурс] / J. Baffes, T. Haniotis // Journal of Agricultural Economics. – 2016. – Т. 67, №3. – Режим доступу : <http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf>.

⁴⁸ Baffes J. The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses [Електронний ресурс] / J. Baffes, M. Kose, F. Ohnsorge, M. Stocker // Policy Research Note. – 2015. – Т. 15, №1. – Режим доступу : http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf.

⁴⁹ Ла-Нінья – характерна низька температура океану в екваторіальній частині Тихого океану порівняно з Ель-Нінью, яке характеризується незвичайно теплою температурою океану в тому самому регіоні. Ла-Нінья часто спостерігають за Ель-Нінью.

⁵⁰ Baffes J. What Explains Agricultural Price Movements? [Електронний ресурс] / J. Baffes, T. Haniotis // Journal of Agricultural Economics. – 2016. – Т. 67, №3. – Режим доступу : <http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf>.

економічній активності й економічному збалансуванню в Китаї (рис 3.21). За даними останніх звітів, близько двох третин від наявних уповільнень у глобальній торгівлі 2016 р. було наслідком поєднання структурних і циклічних змін. Більшість факторів уповільнення глобальної торгівлі, як очікується, мала зберегтися в 2017 р.

Рис. 3.21. Прогноз зростання глобальної торгівлі товарами і послугами
 Джерело: побудовано за даними: ^{51,52}.

Зменшення цін на сировинні товари? зміна руху Китаю в напрямку повільного та стійкого зростання і м'яка активність країн із розвинутою економікою були взаємодоповнюючими драйверами зниження темпів зростання торгівлі товарами. Нижчі ціни на сировинні товари знизили реальні доходи і призвели до різкого здешевлення валют країн-експортерів сировинних товарів і зменшення обсягів їхнього імпорту. Скорочення імпорту було значним у Бразилії та Росії, але загалом спад лише відбулось через експортерів сировинних товарів. Оскільки на експорт сировинних товарів припадає близько 20% від експорту ринків, що виникають, та країн, що розвиваються, це негативно вплинуло на економіку цих країн. Поступовий перехід від інвестування до

⁵¹ Annual Report 2016 [Електронний ресурс] // World Trade Organization. – 2016. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.

⁵² Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

споживання й уповільнення промислової активності в Китаї знизили попит на імпорт промислових і проміжних товарів. Це знизило виробничу діяльність і капітальні витрати у секторі обробної промисловості в США та Євразії. Незначні глобальні інвестиції та їхнє посереднє зростання, послаблення тиску в країнах з розвинутою економікою, настання терміну погашення кредитів на ринках, що виникають та у країнах, що розвиваються, можуть продовжити обмеження збільшення торгівлі товарами в 2017 р. Глобальна торгівля послугами виявилась більш еластичною, ніж товарами, через зниження споживчих витрат і зростання доходів у країнах-імпортерах нафти. На торгівлю послугами сьогодні припадає 20% глобальних обсягів торгівлі і 50% глобальної торгівлі доданою вартістю. Тоді як торові бар'єри в секторі послуг у світі знизились, деякі економіки продовжували застосовувати протекціонізм. Передбачається зростання частки торгівлі послугами, особливо в секторах, пов'язаних з інформаційними технологіями та передачею даних^{53; 54}.

Різновекторний вплив глобальної торгівлі на країни. Вплив глобалізації на країни-лідери світової економіки, до яких належать США, Канада, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія та Китай, є різновекторним. Розвиток МПП приводить до поступового домінування внутрішньогалузевого поділу, а високий рівень доходів у високорозвинених країнах стимулює інноваційну діяльність, спрямовану на створення нової продукції, з одного боку, а з іншого на зростання сукупного попиту цих країн. Структура попиту в країнах з майже однаковим рівнем розвитку однорідна. Відбувається зростання в структурі світової торгівлі частки готової продукції, основним постачальником якої є розвинені країни. Для країн-лідерів характерна однорідна політико-

⁵³ Annual Report 2016 [Електронний ресурс] // World Trade Organization. – 2016. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.

⁵⁴ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

правова система, що відображається у відповідних зовнішньо-економічних політиках цих країн. Ці країни є основними експортерами та імпортерами капіталу у світовому господарстві завдяки активній діяльності ТНК. Вони також є основними імпортерами трудової міграції, визначають інноваційний розвиток людства та зберігають за собою монополію на нові знання та технологію при одночасно відкритому доступі до природних ресурсів усіх країн світу. Отже, їхні позиції посилюються щораз більше^{55; 56}.

Щодо впливу глобалізації на країни, що розвиваються, зазначимо, що найважливіша риса сучасної глобалізації – це посилення ролі цих країн («ринків, що виникають»), які є потужними гравцями на глобальному конкурентному ринку. Компанії з країн, що розвиваються, мають конкурентні переваги і на ринках розвинутих країн, і на власних ринках. Вони краще вміють пристосувати свою продукцію до потреб небагатих ринків. Через те найбільші конкурентні баталії у глобальному бізнесі відбуваються за нових споживачів, серед яких зростає кількість платоспроможних і дуже багатих покупців. Компанії з країн, що розвиваються, не тільки є реципієнтами капіталів із розвинутих країн. Навпаки, вони дедалі частіше поглинають відомі компанії. Так, глобалізація набуває двостороннього руху: від розвинутих країн до тих, що розвиваються, і у зворотному напрямі, а також між самими країнами, що розвиваються^{57; 58}.

Дисгармонія розвитку відповідно зумовлює нові виклики та загрози світу, оскільки відбувається масова міграція

---

⁵⁵ Goldberg P. Distributional Effects of Globalization in Developing Countries [Електронний ресурс] / P. Goldberg, N. Pavcnik // Journal of Economic Literature. – 2007. – Т. 45, №1. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.

⁵⁶ Baker D. Asset Returns and Economic Growth [Електронний ресурс] / D. Baker, J. Long, P. Krugman // Brookings Papers on Economic Activity. – 2005. – №1. – Режим доступу : https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2005/01/2005a_bpea_baker.pdf.

⁵⁷ Goldberg P. Distributional Effects of Globalization in Developing Countries [Електронний ресурс] / P. Goldberg, N. Pavcnik // Journal of Economic Literature. – 2007. – Т. 45, №1. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.

⁵⁸ Held D. Globalization Theory: Approaches and Controversies / D. Held, A. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

населення до більш стабільних і сприятливих економічно регіонів. Фінансові потоки, що надходять до відсталих регіонів світу, мають стимулювати наукове, технологічне і культурне зростання країн, що розвиваються⁵⁹. Наслідки можуть бути такі: збільшення розриву в рівнях економічного та соціального розвитку між бідними і багатими країнами; поглиблення соціального розшарування і несправедливості в бідних країнах (зростання безробіття, бідність працюючих мас, безпритульність дітей, поширення злочинності); техногенне перенавантаження і деградація навколишнього середовища; економічне послаблення національних держав, зниження ефективності й кількості національних держав через зростання їхньої необґрунтованої відкритості, фінансової залежності; пригнічення внутрішніх ринків і зменшення попиту на продукцію національних виробників; зростання ступеня економічного ризику; посилення негативного впливу глобальної конкуренції; зростання суперечностей і конфлікту інтересів «старої» і «нової» економік у країнах, що глобалізуються⁶⁰.

Незважаючи на еластичність послуг, прогнози щодо зростання глобальної торгівлі на 2017 р. доволі песимістичні. Очікується, що у середньостроковій перспективі розвиток дистрибутивного ланцюга, лібералізація та знесилення глобальних інвестицій повернуть темпи зростання торгівлі. Тривалий глобальний товарно-торговий застій зменшив можливості підвищення продуктивності за рахунок спеціалізації та поширення технологій у глобальних виробничо-збутових ланцюгах. Оскільки глобальні ланцюги створення вартості зростають більш повільними темпами, світова торгівля, як очікується, збільшиться лінійно до світового випуску. Скорочення глобальних ланцюгів постачання та пониження їх до рівня регіональних може загострити такий процес.

⁵⁹ Claessens S. Financial Crises Explanations, Types, and Implications [Електронний ресурс] / S. Claessens, M. Kose // IMF Working Papers. – 2013. – Т. 13, №28. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf>.

⁶⁰ Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – С. 408–412; 473–526.

Процес торгово-економічної корекції та регулювання відбуватиметься вертикально (знизу-вверх) та доволі динамічно, а сучасна економіка вимагатиме нової системи і нових ідей. Занепокоєння викликають передумови попередньої фінансової кризи, що виникла в країнах з розвинутою економікою, але мала тривалий негативний вплив на ринки, що виникають та країни, що розвиваються. Крім того, коливання цін на продовольство і зростаюча продовольча небезпека можуть посилитись через нові спроби вирішення кліматичних проблем за допомогою політики пом'якшення наслідків через перерозподіл землі на користь біопаливних культур, тоді як підвищення температури і рівня моря будуть негативно впливати на врожайність сільськогосподарських культур. Отже, необхідною є істотна зміна моделі економічного зростання на більш справедливу модель розвитку.

Альтернативні підходи до економічної політики можуть забезпечити прогрес людського розвитку в усіх його аспектах. Одним з основних завдань, що постали перед альтерглобалізацією, є реконфігурація торгово-виробничої уяви, зокрема концептуалізація соціальних змін. Це означає одночасне переслідування цілей економічного розвитку, соціального прогресу та захисту навколишнього середовища. З цієї точки зору, соціальний розвиток сприйматиметься як необхідна умова забезпечення економічного розвитку та охорони навколишнього середовища. Отже, досягнення продовольчої безпеки за підтримки політики, спрямованої на впровадження екологічних сільськогосподарських технологій і зміцнення виробничого потенціалу сільського господарства дрібного фермерства, одночасно може сприяти скороченню бідності, нерівності та захисту навколишнього середовища.

РОЗДІЛ 4. АЛЬТЕРГЛОБАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

- 4.1. Недоліки та суперечності глобалізації*
- 4.2. Становлення та відмінні особливості альтерглобалізму*
- 4.3. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації, її принципи та імперативи*
- 4.4. Альтерглобалізація щодо корпоративної ідентичності та відповідальності*

4.1. Недоліки та суперечності глобалізації

Критика глобалізації будується на невизнанні її сприятливих результатів і наголошенні на тому, що сили, які відстоюють глобальні економічні трансформації, виступають проти використання глобальних регуляторних інструментів, сприяють створенню транснаціональних утворень, дії яких підривають стабільність державних соціальних структур, не відповідають суспільним потребам і є абсолютно неконтрольованими. Окреслимо базові критичні зауваження до процесів глобалізації з точки зору різних наукових шкіл.

1. Виявом глобалізації є стратифікація світової спільноти. Не всі інтеграційні зусилля забезпечують об'єднуючий результат – могутні та розвинені держави всупереч глобалізації зберігають і захищають власний силовий та економічний потенціал. Інформаційна революція не змогла зрівняти країни між собою. В світовій економіці відбувається посилена маргіналізація країн, що розвиваються, тобто роз-

винені країни за суттю, залишають більшість людства поза межами економічного прогресу¹.

2. Ідея вільної ринкової самостабілізації виявилась архаїчною. Просування Вашингтонського консенсусу² за підтримки США та міжнародних фінансових інститутів дисоціалізувало країни світової периферії³.

3. Скептична позиція щодо глобалізації. Глобалізація приховує конфронтаційну реальність міжнародної економіки та баланс сил, що важко стримується, трьох регіональних блоків (Північної Америки, Європи та Східної Азії), де національні уряди зберігають свою колишню міць. Сили інтернаціоналізації регулюються національними урядами, які визначають напрями подальшої лібералізації. Отже, глобалізація не пом'якшує, а посилює світову економічну нерівність і створює додаткові можливості ТНК за рахунок малого та середнього бізнесу, що менше залучений до сучасних технологій⁴.

4. Неконкурентоспроможність. У провідних країнах світу ефективність виникає у доволі великих зонах виробництва, які за відкриття кордонів стають неконкурентоспроможними для зарубіжних експортерів, здатних демонструвати нижчий рівень витрат⁵.

5. Створення вільного ринку для товарів. Найбільш доцільним є формування вільного ринку для товарів, а не для капіталу, оскільки останній нестабільний за власною природою і потребує державного контролю, як мінімум, за обмінними курсами⁶.

¹ Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

² Вашингтонський консенсус – тип макроекономічної політики, що був рекомендований МВФ і Світовим банком до застосування в країнах, що зазнали фінансової та економічної кризи наприкінці ХХ ст.

³ Scholte J. *Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization* / J. Scholte // *Globalization: Theory and Practice*. – N. Y., 1996. – С. 44–45.

⁴ Beck U. *What Is Globalization?* / U. Beck. – Cambridge : Polity, 2000. – С. 9–10.

⁵ Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

⁶ Goldberg P. *Distributional Effects of Globalization in Developing Countries* [Електронний ресурс] / P. Goldberg, N. Pavcnik // *Journal of Economic Literature*. – 2007. – Т. 45, №1. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.

6. Феномен відпливу капіталу. Глобалізація дає доступ до багатих і справедливих ринків демпінговим товарам із країн з дешевою робочою силою, що спричиняє відплив вільного капіталу в країни, що розвиваються, та послаблює позиції розвинених країн⁷.

7. Глобалізація/вестернізація. Головна проблема полягає у встановленні співвідношення між глобалізацією та вестернізацією^{8; 9; 10}:

- а) глобалізація є ширшим поняттям за вестернізацію і відповідає процесу модернізації;
- б) глобалізація розглядається як глобальна дифузія західного модернізму та інститутів.

Головним питанням є те, чи зможе незахідний світ вступити у фазу глобалізації, не зазнавши попереднього впливу вестернізації, консервації власної культури для забезпечення ефективного цивілізаційного підґрунтя вестернізації, що була активно прийнята суспільством.

До недоліків глобалізації варто зарахувати соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн (знижує якість життя працівників у розвинених країнах), зростаючу загрозу впливу на культуру (як глобалізація економіки та торгівлі, культура також імпортується та експортується).

Усі дослідники вказують на те, що глобалізація економіки – доволі суперечливий феномен. З одного боку, її сутнісні риси загалом сприяють підвищенню ефективності світового господарства, економічному та соціальному прогресу люд-

⁷ Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition / I. Wallerstein // International Sociology. – 2000. – Т. 15 (2), №6. – С. 249–265.

⁸ Ferguson N. Civilization: The West and the Rest Paperback / N. Ferguson // Penguin Books. – Reprint edition. – N. Y., 2012. – P. 432.

⁹ Darling F. C. The westernization of Asia: A comparative political analysis / F. C. Darling. – Boston : G. K. Hall, 1979. – 320 с.

¹⁰ Robertson R. The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness / R. Robertson. – Nova Scotia : Fernwood Pub, 2003. – С. 7–11.

ства. З іншого боку, форми вияву цих рис нерідко припиняють інтереси широких верств населення у світі та країн, що не входять у перелік держав «золотого мільярда». Нинішня неоліберальна модель глобалізації економіки має певні негативні моменти, що характеризуються гострими конфліктами між різними агентами (учасниками) світогосподарських та інших міжнародних відносин. Глобалізація не виправдала багатьох надій широких верств світової громадськості щодо подолання розколу світу на дві протилежні суспільні системи, перетворивши інтернаціоналізацію у глобальний феномен. До суперечливих і негативних сторін зазначеної моделі належать насамперед такі:

1) глобалізація сприяє швидкому поширенню транскордонної злочинності¹¹;

2) швидке перенесення економічних збоїв і фінансових криз з одних регіонів світу в інші, а при поєднанні декількох вагомих негативних факторів – надання їм глобального характеру. Особливо це стосується міграції короткострокових спекулятивних капіталів на фінансових ринках. При цьому негативну роль відіграє електронізація обміну цінними паперами через Інтернет, хоча телекомунікаційна революція істотно сприяла зміцненню світового господарства і його прогресу. Інтернет накладає певні «кліше» на поведінку світових фінансових брокерів та уніфікує їхню поведінку в різних фінансових центрах. У результаті в передкризових умовах їхні дії часто виявляються в одному і тому самому – негативному напрямі, спричиняють «синергетичний» прокризовий ефект^{12; 13};

3) процеси глобалізації зменшують економічний суверенітет як атрибут влади національних держав і потенціал економічного регулювання відповідних національних урядів, що виявляються в зростаючій залежності від «своїх» та іноземних ТНК і їхньому лобі. Сучасні ТНК п'ятого покоління, що нале-

¹¹ Waters M. *Globalization* / M. Waters. – London – N. Y. : Routledge, 1995. – 185 с.

¹² Там само.

¹³ Held D. *Global transformations: Politics, economics and culture* / D. Held. – Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. – 515 с.

жать до вищого ешелону такого роду корпорацій, функціонують як автономні суб'єкти, визначаючи стратегію і тактику своєї світогосподарської поведінки незалежно від правлячих у своїй країні політичних еліт, які швидше самі залежать від них і прислухаються до них. Цей процес, що суперечить принципам побудови демократичної держави, менш чітко проглядається в США та інших країнах «золотого мільярда» і, навпаки, більш очевидний у державах, слабших економічно і військово-політично. Інакше кажучи, склалася доволі гостра суперечність між глобалізацією і національним суверенітетом (особливо в галузі економіки) багатьох держав¹⁴;

4) глобалізація, істотно послабивши традиційні національні системи державного регулювання економіки, водночас не забезпечила створення таких міжнародних, а тим більше наднаціональних механізмів регулювання, які заповнювали б прогалини, що виникли. Винятком із правила певною мірою є лише ЄС, особливо Єврозона (Європейська валютна система), яка представляє не весь простір, де поширена і продовжує розвиватися глобалізація економіки. Отже, доходимо висновку, що загальне зниження керованості є головною тенденцією розвитку міжнародної системи сьогодні й залишатиметься такою упродовж найближчого десятиліття. Глобалізація зумовила трансформацію системи міжнародних економічних відносин та обмежила її передбачуваність, що ставить під сумнів надійність довгострокових прогнозів розвитку світової економіки¹⁵;

5) наявність суперечностей між глобалізацією економіки як об'єктивним процесом з його переважно позитивними ефектами і сьогоdnішньою моделлю глобалізації. Сучасна неоліберальна модель глобалізації, що пропагується і реалізована переважно у власних інтересах країнами «золотого мільярда», спрямована на отримання максимальної вигоди з пришвидшеного розвитку світової економіки для високорозвинених держав без достатнього врахування інтересів інших країн.

¹⁴ Yip G. Total Global Strategy. – [3rd ed.] / G. Yip, T. Hult. – Boston : Pearson, 2012. – 320 с.

¹⁵ Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman. – London : Penguin, 2006. – 593 с.

Саме тому в останні роки в багатьох країнах набули широкого поширення рухи антиглобалістів, тобто принципівих противників глобалізації, й альтерглобалістів, хто заперечує не глобалізацію як таку, а антисоціальну спрямованість сучасної неоліберальної моделі глобалізації економіки, та шукає альтернативу цієї моделі у вигляді тієї чи іншої «нової парадигми»¹⁶;

б) неоліберальна модель зумовила диференціацію світу на країни, які отримали переваги від глобалізації і ті, що не здобули їх. Причому залежно від критеріїв, що застосовуються тими чи іншими дослідниками для поділу на ці дві групи, їхній склад відрізняється. Існують труднощі адаптації до викликів глобалізації для країн, що розвиваються, і для країн з перехідною економікою через відсутність у них коштів, якими володіють промислово розвинені держави, та недосконалість національних правових, економічних, адміністративних систем і механізмів. Це змушує країни з перехідною економікою, особливо ті, що розвиваються, погоджуватися з правилами гри, запропонованими сильнішими учасниками світового господарства. Зростаючий розрив у рівні добробуту багатих і бідних країн призводить до витіснення останніх на узбіччя світового господарства, збільшення в них безробіття, зубожіння населення. Розвинені країни правомірно вказують на те, що глобалізація в тому вигляді, в якому вона розгорталася в минулі роки, не тільки не вирішила, а й загострила проблеми, що перешкоджають інтеграції цих країн у систему світогосподарських зв'язків для більш-менш задовільного вирішення ними питання бідності та відсталості. Про глибину глобальної проблеми бідності та відсталості в країнах, що розвиваються, сьогодні свідчить, наприклад, той факт, що з більш ніж 6 млрд. жителів планети тільки 0,5 млрд. живуть у достатку, а понад 5,5 млрд. відчувають у цьому гостру потребу чи навіть зазнали зубожіння. Так, якщо в 1960 р. доходи 10% найбагатшого населення світу перевищували доходи

¹⁶ Bebbington A. An Andean Avatar: Post-Neoliberal and Neoliberal Strategies for Securing the Unobtainable / A. Bebbington, D. Humphreys // *New Political Economy*. – 2011. – № 16(1). – P. 131–145.

найбільш бідного населення в 30 разів, то до кінця ХХ ст. це співвідношення зросло до 82¹⁷; 18.

Водночас же час дослідники, як правило, погоджуються щодо того що глобалізація економіки підсилює розшарування всередині країн, що розвиваються, особливо найбільш бідних. Тенденція до глобалізації міжнародних ринків призводить до виникнення фундаментальної суперечності: властива цим ринкам нерівність сприяє посиленню нерівності в країнах, що розвиваються. Однак доти, поки не встановлений внесок власне глобалізації, як й інших окремих факторів (закони ринкової економіки тощо), у формування та розвиток цієї суперечності;

7) глобальний розподіл доходів також стосується проблематики науково-технологічної глобалізації. Так, її досягнення прямо або опосередковано використовуються усім людством. Однак передусім вони забезпечують інтереси ТНК і країн «золотого мільярда». За деякими розрахунками, тільки 15% населення планети, зосередженою в цих країнах, забезпечують майже всі світові технологічні інновації. Близько $\frac{1}{2}$ частини людства здатна використовувати наявні технології, тоді як $\frac{1}{3}$ населення світу ізольована від них, неспроможна ні створювати власні інновації, ні використовувати зарубіжні технології. У такому стані перебувають найбільш бідні (за класифікацією ООН) народи світу (їх близько 50), більшість з яких розташована в Африці¹⁹; 20.

Однозначно відповісти на запитання, що глобалізація забезпечить для країн – становить загрозу чи надасть нові можливості – неможливо, оскільки баланс позитивних результатів і негативних наслідків постійно змінюється. Проте реальність полягає в тому, що глобалізація є об'єктивним і абсолютно не-

¹⁷ Gunnar G. Nyliberalismen er verken ny eller liberal – et idéhistorisk oppgjør med politisk falskmyntneri / G. Gunnar // Kolofon. – Oslo, 2008. – P. 288.

¹⁸ Thomas P. From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms / P. Thomas // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 20–29.

¹⁹ Morris J. The Pax Britannica. Vol. II : The Climax of the Empire / J. Morris. – London : Faber & Faber, 1998. – 69 с.

²⁰ Scholte J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization / J. Scholte // Globalization: Theory and Practice. – N. Y., 1996. – С. 44–45.

минучим явищем сьогодення, що можна пригальмувати засобами економічної політики (що і відбувається в окремих випадках), але не можна зупинити або скасувати, бо це імперативна вимога сучасного суспільства та науково-технічного прогресу. Країнам необхідно адекватно реагувати на глобалізаційні процеси, щоб адаптуватися до нових умов і скористатися шансами, які надає інтернаціоналізація світової економіки.

Несправедливий розподіл вигод від глобалізації спричинює загрозу конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях. Деякі вчені вважають, що можлива глобальна конвергенція доходів, аргументуючи це тим, що економіка бідних країн розвивається більш швидкими темпами, ніж багатих. Насправді ж швидке зростання характерне лише для невеликої групи країн Південно-Східної Азії (азіатських тигрів), тоді як найменш економічно розвинуті країни мають набагато нижчі темпи зростання, ніж багаті держави. У результаті відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а швидше їхня поляризація. У її процесі країни зі швидкими темпами зростання входять у коло багатих країн, а бідні щораз більше відстають від них. Зростання розриву у доходах викликає невдоволення з їхнього боку, що може спричинити міжнародні конфлікти, оскільки бідні держави прагнуть приєднатися до клубу багатих країн і готові боротися з ними за свою частку у світовому виробництві. До того ж розподіл витрат та вигод глобалізації веде до нерівномірного розвитку галузей, занепаду деяких з них (вугільна промисловість, важке машинобудування, суднобудування тощо) з відповідними соціальними наслідками. Питання розподілу вигод є одним із найважливіших у процесі глобалізації світової економіки²¹.

Сьогодні світова економіка щораз більше поляризується, економічна активність і відповідні прибутки концентруються у трьох десятках основних країн, переважно членів ОЕСР. Приєднання до світової ринкової системи постсоціалістичних кра-

---

²¹ Simon C. *The Neoliberal Theory of Society* / C. Simon // *Neoliberalism – A Critical Reader*. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 50–59.

їн, а також таких відсталих країн, як Мадагаскар або Нігер, не покращило їхнє економічне становище, а лише збільшило маргінальність. Слід зазначити, що значне зростання економічної та соціальної нерівності спостерігається також усередині постіндустріального світу. Нова еліта постіндустріалізму щораз більше відокремлюється від мас власного суспільства. Основою цього феномена є глобалізація багатства і локалізація бідності.

Індекс бідності (статистичний показник, який характеризує динаміку середньозваженої величини порогу бідності) відображає, що кожен восьмий громадянин у найбагатших країнах відчуває тенденцію до зростання соціальних проблем, що виражається в його довгостроковому або хронічному безробітті, низьких доходах, які є нижчими за національну межу бідності, відсутності фінансових можливостей для придбання житла, а особливо у різкому подорожчанні освіти як засобу майбутнього професійного і людського розвитку. Відповідно до цього, можна очікувати на подальше зниження рівня життя у бідних країнах та зростання поляризації між високоосвіченою елітою і бідними верствами у багатих суспільствах. У підсумку у величезній масі світового населення накопичується невдоволення матеріальним становищем, мільйони людей зневіряються у можливості досягти справедливості у правовому полі або взагалі в цьому житті, їх охоплює страх перед майбутнім, який посилюється на тлі нездатності політичних інституцій усунути зростаючу напруженість²².

Загалом треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Саме вона є джерелом поширення тероризму, організованої злочинності, корупції, зрощування кримінальних структур з владою і бізнесом, поширення соціальних хвороб, таких як наркоманія, СНІД, алкоголізм, проституція тощо. Глобалізація поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн і країн менш

²² Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

розвинених. Найхарактернішою ознакою глобалізації є посилення взаємодії та взаємозалежності в сучасному суспільстві, завдяки чому формується «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система в режимі реального часу і в масштабі всієї планети.

Якщо брати до уваги біполярний сценарій розвитку світу, то таким можна вважати виникнення біполярної системи Схід-Захід наприкінці 1940-х рр., що супроводжувалося подвійною революцією у військовій сфері. У результаті цього просторові характеристики втрачали значення, перетворюючи Землю в єдине поле бою. Більшість політиків та економістів визнає глобалізацію реальним процесом, який швидко розвивається у всіх сферах суспільного життя, хоча зараз це поняття трактується по-іншому порівняно з тим, як його визначали 30–40 років тому. Насамперед це пов'язано з розпадом біполярної системи.

На сьогодні кумулятивно можна виділити два потенційні варіанти удосконалення інституційної архітектури світу. У першому разі ініціативу перехоплює один з учасників системи, у другому – створюється новий наднаціональний інститут глобального регулювання – певний світовий центр з прийняття стратегічних рішень. Взнявши за ознаку класифікації кількість полюсів влади, що координують світогосподарські процеси, інституційний устрій може набути такого вигляду: а) *уніполярна система*; б) *бі- чи триполярна система*; в) *поліполярна система*²³.

Біполярна система передбачає наявність двох управлінських полюсів, що в ході консенсусу приймають узгоджені рішення, виконання яких є обов'язковим для решти учасників міжнародних відносин. Ця система передбачає, з одного боку, активізацію міжнародного співробітництва найбільш розвинутих країн світу, які готові йти на компроміс для досягнення спільних інтересів, а з іншого – пріоритетність рішень, що приймаються правлячою верхівкою для інших

²³ Milliot E. The Paradoxes of Globalisation / E. Milliot, N. Tournois. – Chippenham and Eastbourne : CPI Antony Rowe, 2010. – 313 с.

учасників міжнародних відносин. Теорія біполярного світу охоплює такі основні напрями інституційного забезпечення глобальних трансформацій: коаліції держав; коаліції регіональних інтеграційних утворень.

На сьогодні відсутнє чітке ядро, навколо якого міг би розпочатися процес консолідації. Найбільш вірогідними варіантами вважаються:

- «п'ятірка» постійних членів Ради Безпеки ООН (можливим є розширення складу);
- «велика сімка» (можливим є розширення складу);
- компромісний варіант: «центр» формуватимуть США, ЄС, Японія, країни БРІКС.

Головним інструментом тиску на «периферію» можуть стати умови економічного, технологічного та інформаційного партнерства з «центром», які можуть бути більш чи менш сприятливими. Основним завданням союзу є не підпорядкування, а цивілізація «периферійних» територій. Коаліція регіональних інтеграційних об'єднань закладає підґрунтя майбутнього світоустрою, що полягає у наступному^{24; 25}:

- формуванні угруповань на основі економічних факторів (реакція на глобальні трансформації);
- домінуванні економічних факторів, що знижує вірогідність виникнення ієрархічних інституційних структур, рішення яких є обов'язковими для країн-членів;
- спрямованості передусім на створення своєрідних «... островів більш ліберального економічного режиму», а не на побудову регіональних протекціоністських анклавів;
- поглибленні рівня регіональної координації економічної політики.

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на відсутність єдиного центру прийняття глобальних рішень, існує небезпека того, що майбутній політичний режим управління може бути авторитарним, аніж демократичним. Це може

²⁴ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М, 2004. – С. 87.

²⁵ Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation / S. Talbott. – N. Y. : Simon & Schuster, 2008. – 257 с.

бути спричинено тим, що рішення щодо глобальних проблем будуть прийматися обмеженим колом суб'єктів міжнародних відносин, а внутрішня структура багатьох із них ґрунтується не на демократичних принципах, а на жорсткій дисципліні.

Глобалізація на країни-лідери світової економіки (США, Канада, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія, Китай) вплинула таким чином²⁶:

- 1) розвиток МПП привів до поступового домінування внутрішньогалузевого поділу;
- 2) високий рівень доходів у високорозвинених країнах стимулює інноваційну діяльність, яка спрямована на створення нової продукції та зростання сукупного попиту в них;
- 3) структура попиту в країнах з майже однаковим рівнем розвитку однорідна;
- 4) зростання в структурі світової торгівлі частки готової продукції, основним постачальником якої є розвинені країни;
- 5) для країн-лідерів властива однорідна політико-правова система, що реалізовується у відповідних зовнішньо-економічних політиках цих країн;
- 6) ці країни є основними експортерами та імпортерами капіталу у світовому господарстві завдяки активній діяльності ТНК, основними імпортерами трудової міграції; визначають інноваційний розвиток людства; зберігають за собою монополію на нові знання та технології при одночасно відкритому доступі до природних ресурсів усіх країн світу, отже, в перспективі їхні позиції посиляться.

Вплив глобалізації на країни, що розвиваються.

Найважливіша риса сучасної глобалізації – посилення ролі країн, що розвиваються («ринків, що виникають», «економік, що виникають»), які є потужними гравцями на глобальному

²⁶ Featherstone K. Europeanization and the southern periphery / K. Featherstone, G. A. Kazamias. – London : F. Cass, 2001. – 304 с.

конкурентному ринку. Компанії з країн, що розвиваються, мають конкурентні переваги і на ринках розвинутих країн, і на власних ринках. Вони краще вміють пристосувати свою продукцію до потреб небагатих ринків, де спостерігається зростання рівня конкуренції та приріст платоспроможних і заможних споживачів. Компанії з країн, що розвиваються, є не лише реципієнтами капіталів із розвинутих країн. Навпаки, вони дедалі частіше поглинають відомі компанії, тобто глобалізація набуває двостороннього руху: *а) від розвинутих країн до країн, що розвиваються; б) від країн, що розвиваються, до розвинутих країн; в) між країнами, що розвиваються*²⁷.

Дисгармонія розвитку відповідно спричинює нові виклики та загрози для світу:

- 1) відбувається масова міграція населення до більш стабільних і сприятливих в економічному плані регіонів;
- 2) фінансові потоки, які надходять до відсталих регіонів світу, мають стимулювати наукове, технологічне і культурне зростання країн, що розвиваються.

Наслідки такої дисгармонії полягають у: збільшенні розриву в рівнях економічного та соціального розвитку між бідними і багатими країнами; поглибленні соціального розшарування і несправедливості в бідних країнах (зростання безробіття, бідність працюючого населення, безпритульність дітей, поширення злочинності); техногенному перенавантаженні та деградації навколишнього середовища; економічному послабленні національних держав, зниженні ефективності й кількості національних держав через зростання їхньої необґрунтованої відкритості, фінансової залежності; пригніченні внутрішніх ринків і зниженні попиту на продукцію національних виробників; зростанні ступеня економічного ризику; посиленні негативного впливу глобальної конкуренції; зростанні суперечностей і конфлікту інтересів «старої» і «нової економіки» в країнах, що глобалізуються.

²⁷ Robertson R. Interpreting Globality / R. Robertson. – Glenside (Pa.) : Pennsylvania Univ. Press, 1983. – 276 с.

Виникає запитання: у чому ж найбільш повно виявляється глобалізація? Відповідно до раніше запропонованих спроб її визначення, можна окреслити сутність цього явища: дедалі більша частина вироблених в окремих країнах продуктів і послуг створюється на підприємствах або в компаніях, які не належать резидентам цих країн. Сьогодні в США на підприємствах, контрольованих іноземними інвесторами, створюється 16% ВВП і зайнято майже 10,9% активної робочої сили; в ЄС ці показники значно вищі: 22,4 і 14,7% (хоча в умовах відсутності кордонів і митниці та наявності єдиної валюти поняття «іноземний» в ЄС поступово нівелюється). Чим менш самостійними у своїх рішеннях будуть національні уряди, тим більш адекватно вони вестимуться, щодо інших країн, так і власних економічних суб'єктів і громадян. Цінність і значення сучасних глобалізаційних процесів закладено передусім в тому, що вони відкривають перед людьми новий ступінь свободи в досягненні своїх цілей і змушують уряди бути зрілими. Критерієм ефективності влади стає захист власних громадян, а не досягнення сумнівних «національних інтересів», як це визначалося в епоху геополітичних доктрин XIX ст.

Інформаційні, фінансові та інші процеси, пов'язані з глобалізацією, скорочують можливості національних урядів щодо контролю внутрішньополітичної ситуації й управління нею. Окремі держави, перебуваючи під впливом ситуації на світовому ринку, втрачають національний економічний суверенітет та контроль над інформаційними потоками. Багато функцій, що раніше виконувалися урядами, переходять до транснаціональних корпорацій, інститутів громадянського суспільства. Національні та міжнародні неурядові організації мають зростаючий вплив на громадську думку, формування політики, розробку законів. Вони виконують функції соціального захисту і навіть беруть участь у діяльності комітетів і комісій ООН. Уряди частково втрачають монополію на реалізацію владних повноважень²⁸.

²⁸ Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

Традиційні владні повноваження держави делегуються наднаціональним і внутрішнім структурам у сфері як міжнародних відносин, так і внутрішньої політики. Основними видами наднаціональних структур, що обмежують повноваження і реальні можливості держави, сьогодні є²⁹:

- різні органи міжнародного управління та врегулювання, що створені на міждержавному рівні (наприклад, НАТО, ООН, МВФ і Світовий банк);
- транснаціональні корпорації;
- міжнародні громадські, релігійні та злочинні організації (їх об'єднує недержавний і переважно позаекономічний характер об'єднання і цілевизначення);
- глобальні ЗМІ.

Глобальні ЗМІ – єдині наднаціональні структури, які обмежують державу і які не є самостійними учасниками глобальної конкуренції. Вони обмежують вплив будь-якої держави на життя суспільства, оскільки є безпосереднім інструментом формування глобальної, міжнародної громадської думки і «моральних стандартів», нав'язаних державам (зокрема більш слабким). Глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу», зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як правило, це ті самі структури (крім міждержавних), але на більш ранньому етапі розвитку (не є повністю міжнародними і не втратили національну ідентифікацію), що обмежують державу «згори».

Крім корпорацій, які перетворюються в транснаціональні, значну роль починають відігравати регіони, причому збільшують вплив як найбільш, так і найменш економічно розвинені території. Більш розвинені території набувають певну автономію в обмін на політичну лояльність і згоду щодо перерозподілу їхніх коштів на користь менш розвинених. Менш розвинені території отримують певну самостійність у міжна-

²⁹ Ruth A. Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept? / Abbey Ruth // *New Political Science*. – 2005. – № 27. – P. 461–480.

родних контактах як додатковий інструмент для саморозвитку в обмін на зменшення прямої державної підтримки. Головним джерелом впливу структурних елементів суспільства, що дає їм змогу зростати до рівня держави і вступати з нею у діалог, є їхній вихід на міжнародну арену і залучення на свою сторону глобальних сил. Залучаючи для взаємодії з державою зовнішні сили, відповідні елементи суспільства стають провідниками їхніх інтересів. Це абсолютно природний і стихійний процес – свого роду плата за підтримку, яку елементи того чи іншого суспільства надають зовнішнім силам, на які вони опираються в діалозі (або протистоянні) з державними структурами³⁰.

Однак цей природний процес створює потенційну загрозу. Оскільки сучасний світ не можна вважати ідеалістичним, то зовнішні сили надають підтримку певним громадським елементам у веденні діалогу з державою лише в обмін на просування власних інтересів. У більшості випадків ці інтереси не збігаються з інтересами відповідних громад. У результаті громадські структури, які опираються на зовнішні сили, стають «п'ятою колоною» та відстоюють інтереси конкурентів власного суспільства.

Так, розвинені країни використовують глобальні та національні мережі різних недержавних організацій (у т. ч. утворюючих так зване «громадянське суспільство») для нав'язування своїх стандартів менш розвиненим суспільствам. Ці стандарти, що були напрацьовані в інших умовах, є непосильними для зазначених суспільств і доволі часто не відповідають їхнім засадам та підривають культурні й матеріальні основи їхньої конкурентоспроможності й життя. Таким чином, зниження ролі держави в ході глобалізації обмежує вплив суспільства на реалізацію політики і власного розвитку та сприяє нав'язуванню зовнішніх, чужих, а іноді ворожих йому інтересів, мотивацій і практичних дій.

---

³⁰ Белл Д. Эпоха разобщенностей. Размышления о мире XXI в. / Д. Белл, В. Иноземцев // Центр исследований постиндустриального общества. – М., 2007. – С. 213.

4.2. Становлення та відмінні особливості альтерглобалізму

Криза сприяє переосмисленню сучасної моделі розвитку глобалізації і стимулює розробку нових стратегічних рішень та нової моделі економічного і світового розвитку. Криза питання необхідності зміни світового порядку виявила недоліки актуальної економічної системи та вказала на актуальність розробки альтернатив світового розвитку. Альтерглобалізм виник насамперед як спроба усвідомити й осмислити процес глобалізації не з позиції бізнес-еліти та світових транснаціональних інститутів, а з точки зору простих людей, далеких від прийняття глобальних політичних та економічних рішень. Опоненти часто називають рух антиглобалістським, прагнучи звести його суть до глобофобії, страху перед глобалізацією. Сучасний альтерглобальний рух має за мету збереження процесу глобалізації, проте перенаправленого таким чином, щоб мінімізувати загострення існуючих глобальних проблем сьогодення³¹.

Отже, альтерглобалізм – це соціальний рух, ідеологія якого близька до класичного антиглобалізму, але котрий підтримує деякі аспекти глобалізації, передусім міжнародну інтеграцію, наполягаючи на тому, що демократія, економічне правосуддя, екологічний захист і права людини мають бути первиннішими щодо економічних турбот³².

Започатковано виникнення альтерглобального руху на Європейському соціальному Форумі, який відбувся у Парижі в листопаді 2003 р. Поняття «альтерглобалізму» було вперше введено в обіг в щомісячному журналі «Ле-Монд-Діпломатік» Асоціацією за введення податку з фінансових операцій для допомоги громадянам і французькими фахівцями з глобалізації С. Джордж та Б. Кассе. Ідеологічною основою цього напрямку є розробка і пропозиція альтернатив ак-

³¹ Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

³² Бузгалин А. Альтерглобалізм: теорія і практика «антиглобалістського руху» / А. В. Бузгалин // М., 2003. – 256 с.

туальному світовому розвитку, що відбувається під впливом неоліберальної глобалізації.

У науковій літературі багато авторів не розмежовують альтерглобалізм і антиглобалізм, об'єднуючи ці соціальні рухи в один – «анти-альтер-глобалізм», оскільки обидва рухи виступають проти актуальної форми розвитку глобалізації – капіталістичної неоліберальної глобалізації³³.

Процес формування нової громадської структури призводить до різкого поділу світу на «багатих» і «бідних». Якщо визнати те, що економічний розвиток може змінити культуру країни для створення сприятливої атмосфери демократії, то прогрес економіки має впливати і на мусульманські, буддійські, православні та конфуціанські суспільства, проте зміни можна простежити лише в довготривалому періоді. За такої ситуації зберегти периферію (тобто зупинити процес розграбування її ресурсів) зможе лише криза лідерів, а це посилить ескалацію і конфронтаційність та призведе до культурної опозиційності. Такими прикладами сьогодні є фундаменталізм, тероризм тощо.

Поява на міжнародній сцені антиглобалізму сприяла активізації громадськості у світі. Фрагментарність є необхідною компонентою побудови альтернатив. Якщо рух має чітку структурну ієрархію, це може призвести до контролю основного ідеологічного джерела і тоді боротьба стане безглуздою. Поки наявна фрагментарність рухів, це дає їм можливість нарощувати свій ресурсний потенціал у світі, оскільки жодними ідеологічними та структурними межами вони не обмежені, а отже, є перспектива їхнього існування в майбутньому. Рухи опору не мають чіткої та зрозумілої ідеологічної платформи, проте альтернативи завжди ґрунтуються на концепції або теорії, що пов'язана з певним ідеологічним напрямом. Це дає можливість припустити існування своєрідної логіки побудови нового сучасного опору, що базується на альтерглобалістській концепції і реалізується антиглобалістськими методами³⁴.

³³ Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

³⁴ Cavanagh J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible* / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

Людина надає перевагу стану, в якому дія зовнішніх та внутрішніх факторів не призводить до її смерті, погіршення функціонування та розвитку організму і не перешкоджає досягненню певних, бажаних для неї, цілей. Сьогодні в умовах сталого розвитку суспільства необхідним є захист життєво важливих інтересів людини і громадянина та держави загалом. Інакше кажучи, для повноцінного функціонування людина потребує власної безпеки. Такий захист є можливим через своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам. Він реалізується через механізми національної безпеки. Складовими національної безпеки є її державна, політична, економічна, військова, технологічна, екологічна, гуманітарна, демографічна, інформаційна, банківська, продовольча й енергетична безпека.

Гармонізація може бути досягнута тільки на основі фундаментальних цінностей, які поділяють усі основні культурно-цивілізаційні спільноти. Це, зокрема, любов до ближнього без поділу людства на «своїх» і «чужих». За такого розуміння вона може бути виражена як в юридичних формах прав і свобод громадян, так і в поняттях справедливості та відповідальності, розуміння і сприйняття конфесіями фундаментальної цінності особистості, а також рівності прав усіх людей незалежно від їхньої національної чи іншої належності. Визнання усіма учасниками віросповідання та залучення конфесій у формування соціальної політики створить моральну підставу для державних рішень. Це сприятиме відновленню розуміння соціальної відповідальності влади перед суспільством, оскільки сьогодні похитнулися цінності соціальної держави, що мають потужну ідеологічну підтримку. Мається на увазі не відмова від капіталізму, а усунення з нових відносин тих негативних наслідків, до яких призвів сучасний світопорядок³⁵.

Теза про те, що сьогодні залишилася тільки одна модель – ліберальна, не означає необхідність її реалізації в глобальному

³⁵ Kose M. Collapse and revival: Understanding global recessions and recoveries / M. Kose, M. Terrones. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2015. – 316 c.

масштабі. Суперечності між ліберальною моделлю глобальної демократизації та національно-державними системами регулювання виявляються у тому, що національне регулювання є перешкодою для розвитку процесу демократизації. Наростаюче невдоволення і розчарування універсальністю західної моделі демократизації активізували теологічно орієнтовані політичні сили. Таким прикладом сьогодні є актуальний іслам, що як завдання визначає методичне руйнування оболонки західного світу і поступове нівелювання західних цінностей³⁶.

Позиція альтерглобалістів базується на тому, що іслам не здійснює революційних наступів на західний світ, він взагалі не прагне до його підкорення і завоювання, а лише намагається змінити світ таким чином, щоб забезпечити альтернативу існуючій прозахідній системі. Його можна розглядати як альтерглобалізм, що має і спільне, і відмінне з лівоцентричним дискурсом. Варто наголосити на актуальності на сучасному етапі трансформацій національно-державних систем політики, орієнтованої на незалежність та автономність. Така політика є типовою для афро-азіатських держав і має прямий вплив на формування внутрішнього і зовнішнього курсу. Загалом альтернативність сьогодні просувають політичні еліти країн «третього» світу.

Частина умов антиглобальної програми відповідає програмі альтерглобалізму – програма перетворень має бути: а) альтернативною, б) глобальною. Перша умова визначає зміст програми – її альтернативний характер щодо існуючого і підданого критиці світопорядку та безпосереднє спрямування проти неолібералізму, неоколоніалізму, неоліберальної глобалізації, імперіалізму і т. ін. Друга умова визначає максимальний й одночасно необхідний масштаб перетворень, адекватних до суті протиставленого антиглобального світопорядку. Отже, якщо сучасний світ переживає етап неоліберальної глобалізації, то боротьба за його перетворення має мати адекватний

---

³⁶ Huntington S. P. The clash of civilizations and the remarking of world order / S. P. Huntington. – London: The Free Press, 2002. – 370 с.

– глобальний масштаб. Аргументом цього є широке використання антиглобалістами терміна «глобалізація опору»³⁷.

Категорію альтернативності можна визначити як інтегруючу *історичну тенденцію*, що має суттєву соціальну і політичну опору в суспільстві; як цілісний проект майбутнього; як таку, що обґрунтовує ідеологію й спрямовану на її реалізацію політику, що протистоїть поширеному в країні або світі типу розвитку чи соціально-політичному блоку, що здійснює гегемонію чи безпосереднє панування в межах такого розвитку. Альтернативний рух є закономірним, легітимним і потенційно системоутворюючим вектором *макроісторичної ситуації*, що виникла в світі наприкінці ХХ ст. Ситуації, що зумовлена не глобалізацією як такою (це лише один з її компонентів), а *накладанням* різних за своєю природою, але таких, що збіглися у часі, структурних криз, – системних, цивілізаційної і, можливо, «кризи виживання людства», а також викликаної цією ситуацією *кризи альтернативності* історичного розвитку. При цьому суб'єктом, двигуном криз є капіталістичний Захід (Північ), а об'єктом чи зоною наслідків – весь інший світ. *Альтернативний* (як синонім іншого) рух – це такий рух, що визначає за мету утвердити *іншу систему цінностей*; це *інший*, ніж сьогодні, й для більшості учасників, ніж учора, світ і головне – *інший його розвиток*. Саме таке розуміння і ставлення до поширеної сьогодні тенденції світового розвитку знайшло відображення у провідному гаслі руху «*Інший світ можливий*»³⁸.

До парадоксів альтерглобального руху, про що часто повторюють критики, відноситься зауваження, що цей рух набув розвитку завдяки такому відомому феномену глобалізації, як Інтернет. І цей парадокс вказує на такі реальні суперечності: виникнення інформаційних (мережевих) технологій зумовлено прогресом продуктивних сил та є важливою засадою боротьби з глобалізацією. Проте йдеться не стільки про зручності

³⁷ Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

³⁸ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

використання комп'ютерів, Інтернету і мобільних технологій в організації масових акцій, скільки про оптимальність застосування інформаційних мережевих технологій для побудови форм і принципів соціальної організації (нових соціальних рухів, насамперед альтерглобального). Характер зв'язку в цьому разі є доволі глибоким, адже найважливіші фундаментальні риси інформаційних, мережевих технологій визначають можливими та необхідними, а також оптимальними, саме ті форми і принципи соціальної організації, які втілені на практиці новими соціальними рухами, насамперед альтерглобальним³⁹.

Ліберали вважають очевидним те, що глобалізація – це об'єктивний процес, синонім прогресу в нових умовах. Відповідно жодних альтернатив розвитку влади ТНК і МВФ, НАТО та СОТ немає і бути не може, а всі, хто з цим не погоджується, – противники прогресу. Альтерглобалісти погоджуються з тим, що на перетині століть світ розвивається в умовах зростаючої інтеграції технологій, економік та культур; і цей процес є справжнім та об'єктивним. Однак вони категорично не погоджуються з поточною владою «глобальних гравців» як єдиноможливою економічною, політичною та духовною формою цього процесу інтеграції. Альтерглобалісти стверджують (і цей висновок обґрунтований великою кількістю наукових матеріалів, зокрема Е. Валлерстайна, С. Аміна та ін.), що світ сьогодні зіткнувся не просто з новим етапом інтернаціоналізації економічного та суспільного життя, що є загрозовим для суверенітету націй, держав, а з характерною для «пізнього» капіталізму (Е. Мандел) соціальною формою цього процесу. Світ зіткнувся не просто з глобалізацією, а з глобальною гегемонією корпоративного капіталу. Ця гегемонія виявляється в цілісній, тотальній владі капіталу як єдиної економічної, соціальної, політичної та духовної сили; це влада капіталу, персоніфікованого насамперед вузьким колом глобальних гравців (ТНК), пов'язаних з істеблшментом «великої сімки», що охоплює весь світ⁴⁰.

³⁹ Hopkins T. The age of transition: Trajectory of the world-system 1945–2025 / T. Hopkins, I. Wallerstein. – London : Zed Books, 1996. – 51 с.

⁴⁰ Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition / I. Wallerstein // International Sociology. – 2000. – Т. 15 (2), №6. – С. 249–265.

Отже, глобальна влада капіталу передбачає, по-перше, тотальний, що проникає в усі сфери життя людини, ринок. Причому це не ринок вільно конкуруючих атомізованих підприємств, а тотальний ринок як простір боротьби гігантських мереж, центрами яких є ТНК. Все людство – працівники, споживачі, жителі, будучи клієнтами «Макдональдс» чи «поколінням пепсі», стають невідьниками мереж, що конкурують між собою. По-друге, гегемонія капіталу сьогодні – це переважно влада віртуального фіктивного фінансового капіталу, що «існує» в комп'ютерних мережах. У світі утворився віртуальний «чорний ящик», що складається з гігантських (сотні трильйонів доларів) фінансових «бульбашок», надувшись за рахунок як спекуляцій у «першому» світі, так і боргів країн «другого» і «третього» світів. По-третє, глобальна гегемонія капіталу сьогодні передбачає не просто експлуатацію найманих робітників через купівлю-продаж робочої сили, а й цілісне підпорядкування особистості працівника. Творчий потенціал, талант, освіта, життя людини-професіонала присвоюється сучасній корпорації в «першому» світі; напів-гуманні методи експлуатації, що ізолюють працівників в етнічновідсталих районах, щораз більш поширюються не тільки в «третьому», а й у «другому» світі. По-четверте, загальновідомою є система методів монополізації «першим» світом основних ресурсів розвитку – «know-how», високоякісної робочої сили тощо при поглинанні переважної частини природних ресурсів та експорті брудних технологій, соціального «бруду» в «третій» і «другий» світи. По-п'яте, це глобальне політичне й ідеологічне маніпулювання, інформаційний та культурний тиск.

Така система всесвітньої гегемонії в економіці (нова якість ринку, грошей, капіталу), політиці та ідеології зумовлює (за її внутрішніх суперечностей) розгортання певної сукупності форм і методів протидії глобальній владі корпоративного капіталу, тенденції контрглобалізації та контргегемонії. Тотальність і всебічність влади капіталу у сучасному суспільстві створює негативну передумову (основу негачії, діалектичного заперечення) для настільки ж комплексної, всебічної заміни

цієї влади. Спрощуючи теоретичну модель, можна стверджувати, що, проникаючи в усі сфери життя людини, всебічна влада глобального ринку і капіталу, яка підпорядковує людину як працівника і споживача, громадянина і особистість, потребує всебічної, масової та рішучої альтернативи. Якщо застосувати теорію, то це альтернатива глобальній владі капіталу – її заперечення (дія діалектичної логіки), що теоретично визначено як (з точки зору теоретичної гіпотези)^{41; 42}:

- всебічна, всеохоплююча, але антитотальна, заснована не на тоталітарній уніфікації (що характерне для глобального капіталу), а на унікальності, неповторності, самостійності агентів;
- анти-гегемоністська, що ліквідує владу капіталу і навантаження (економічне, політичне, духовне) ним людини в невідчужених формах рівноправного діалогу;
- альтерглобальна (постглобальна), що розвиває процес інтернаціоналізації за зняття корпоративно-капіталістичних обмежень;
- посткорпоративна, що розвиває досягнення корпоративних структур шляхом усунення їхніх бюрократичних, ієрархічних обмежень за розвитку відкритих асоціацій.

Процес економічної корекції і регулювання відбувається вертикально (знизу-вверх) та доволі динамічно, а сучасна економіка вимагає нової системи і нових ідей (деякі з них почали реалізуватись на практиці). Важливо звернути увагу на концептуально-практичні альтернативні вияви, такі як: нові принципи, що створюють основу для життєздатної системи, яка працює не для корпоративного прибутку, а для людей і навколишнього середовища; ідеї рекультивації людських благ, які раніше використовувались усіма народами, а тепер значною мірою, приватизовані; досягнення концепції ваго-

⁴¹ Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

⁴² Huntington S. P. *The clash of civilizations and the remarking of world order* / S. P. Huntington. – London: The Free Press, 2002. – 370 с.

мого зміщення потужності (від глобального до локального); пряме управління, за якого глобальна економіка різко впливає на місцеву: енергію, нафту, транспорт, виробництво, сільське господарство, засоби масової інформації і т. ін.

Проаналізувавши документи маніфестів (м. Сієта (1999 р. та ін.), та можна виявити десять понять, що повторюються найчастіше. Отже, існують принципи організації, які варто розуміти як основу для руху, що почергово були описані як «антикорпоративна глобалізація» або «проглобальна справедливість». Саме наявність цих принципів виокремлює певну спільність між різними групами, тисячами окремих лідерів та сотнями різних важливих питань, яку можна визначити як «рух за справедливість». Ці принципи доволі різко контрастують з аргументацією економічної глобалізації, яка у вузькому сенсі обслуговує невелику кількість суб'єктів за рахунок навколишнього середовища і великої кількості людей. Економічне зростання є головною ціллю для МВФ, Світового банку та СОТ, а розширення міжнародної торгівлі та інвестиційних потоків – їх кінцевою метою⁴³.

Глобальна ідеологія останнього півстоліття визначила вільну торгівлю та інвестиції як фактор процвітання та запоруку демократії. Корпоративні та урядові лідери переконували, щоб бути конкурентоспроможним в умовах глобальної економіки, уряди мають послабити державне регулювання і створити сприятливий клімат для іноземних інвестицій (переважно за рахунок прав працівників і екологічної цілісності). Так, М. Барлоу (голова Ради канадців) щодо цього зазначив, що «...недержавні корпорації привели до виникнення корпоративних держав».

Сьогодні ж прийшов час для створення здорових, стійких громад, які працюють для всіх. Здорові, стійкі громади можуть стати порятунком влади у установах, які вимірюють їхню продуктивність через їхній внесок в довгострокове благополуччя людей, спільноти і природи та розподіл енергії на

⁴³ Held D. Introduction: Globalization at Risk / D. Held, A. McGrew // Globalization Theory: Approaches and Controversies. – Cambridge : Polity, 2007. – P. 1–14.

справедливій основі серед всіх зацікавлених сторін суспільства. Такі громади вимірюють істотні якості, передусім це добробут усього народу. Кожне стійке співтовариство, як і нація, прагне досягти достатнього рівня самозабезпечення в задоволенні основних потреб, у т. ч. у продовольстві, житлі, чистій воді, енергетиці, освіті, охороні здоров'я, участі у політичному житті та культурі. Самозабезпечення співтовариства в задоволенні основних потреб є важливим для забезпечення засобів до існування, громадянських свобод, а також відчуття сенсу особистості кожного з її членів⁴⁴.

Неомарксистська інтерпретація основних рис «мережевого суспільства» («суспільства знань») трактує його появу з декількох позицій. По-перше, феномен знань вказує на появу ресурсу, який за змістом є необмеженим. Якщо абстрагуватися від ринкової форми знань та приватної власності на знання (а альтерглобалізм потребує цього «абстрагування» з практичної точки зору), то вони стають «продуктом», що зростає одночасно з його «споживанням». Так, розповсюдження знань і феноменів культури веде до зростання цих знань та прогресу культури: «споживаючи» знання, науковці їх збільшують (А. Ейнштейн, «споживаючи» знання, «напрацьовані» І. Ньютоном, не знищив надбання попередника, але збільшив їх; те саме відбувається при використанні математики або навіть ... мови); це характерно для мистецтва та освіти⁴⁵.

По-друге, мережа, на відміну від ієрархії, за змістом є гнучкою, рухливою, відкритою і загальнодоступною освітою (як море або повітряний простір, що відкриті для всіх, поки їх не контролюють військові або пірати). Ринок, комерціалізація і приватна власність є соціальними формами, що погано сумісні з мережевими технологіями і світом знань.

По-третє, знання і мережева організація демократичні за природою: в цьому світі є місце для всіх і кожного, і всім цей

⁴⁴ Huntington S. P. Who are we?: The challenges to America's national identity / S. P. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 2004. – С. 212–213; 218, 256.

⁴⁵ Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York : Creative age Press, 1944. – С. 212; 219.

світ необхідний. При цьому він необхідний і корисний для всіх по-різному. Це світ загальнодоступності унікальних й індивідуалізованих «продуктів» (будь-яке знання унікальне, будь-який витвір мистецтва індивідуалізований). У нього можуть увійти й на практиці входять безробітні та професіонали, селяни та інтелектуали. При цьому всі входять в цей світ по-різному, хоча часто вирішують спільні проблеми. Наприклад, на пленарному засіданні Всесвітнього соціального форуму з проблем вільного доступу до знань діалог вели комп'ютерні спеціалісти із США, що підтримували систему безкоштовного розподілу програмного забезпечення («Free soft-ware»), і селяни з Латинської Америки, які виступали проти монополю високих цін на високоякісне насіння і породисту худобу, більша частина вартості яких – компенсація «інтелектуальної ренти» (при цьому і ті, й інші вказали, що цю ренту отримують не інтелектуали, а корпорації, що купили їхній інтелект)⁴⁶.

По-четверте, нові принципи організації діяльності та комунікацій поширюються на соціальну сферу навіть там, де найновіші технології відсутні. Так, виробнича діяльність безземельних селян у Латинській Америці, що заснована на традиційних індустріально-аграрних технологіях, прагне як соціально, так і економічно розвиватись саме у формі мережі.

Отже, можна припустити, що «суспільство знань» («мережеве суспільство») за своєю природою передбачає (при абстрагуванні від ринку та приватної власності) реалізацію нових принципів соціальної організації, таких, як⁴⁷:

- необмеженість і одночасно унікальність ресурсів;
- загальнодоступність, відкритість, гнучкість мереж та їхніх соціальних форм;
- демократичність та інтерструктурність (незалежно, чи це професійні, регіональні, соціальні структури) організацій.

⁴⁶ Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

⁴⁷ Huntington S. P. *Who are we?: The challenges to America's national identity* / S. P. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 2004. – С. 212–213; 218, 256.

Загалом вони перебувають у фундаментальній суперечності з принципами сучасної соціально-економічної та політико-ідеологічної системи, яку називають глобальною гегемонією корпоративного капіталу.

Важливо наголосити, що альтерглобалізм не протистоїть глобалізації загалом, а пропонує інші, гуманніші проекти глобалізації. Протест альтерглобалістів скерований проти корпорацій і держав (не народів), що пов'язані між собою. Принциповими особливостями руху є^{48; 49}:

- неієрархічні принципи взаємодії між собою;
- заперечення ідеологічної монополії, свобода дискусії, антиортодоксальність;
- орієнтація на позапарламентські методи боротьби, опора на альтернативні державні структури суспільства (соціальні форуми, автономні культурні центри, мережі взаємодопомоги, земляцтва, сквоти тощо);
- акцент на розвитку «іншої культури», нових гуманістичних, неконкурентних взаємостосунків людини з людиною, осіб з групою, людей з природою.

Отже, метою альтерглобалізму є презентація і втілення нових принципів функціонування світової системи, які ґрунтуються на засадах соціального партнерства, соціального захисту та на інституті соціальної держави і реальних демократичних цінностях.

В економічній сфері альтерглобалізм виступає проти неоліберальних правил глобальної торгівлі, через які влада, капітал і багатство опинилися у ТНК, проти використання ринку та грошей як єдиного мірила ефективності, зростання бідності й маргіналізації народів і регіонів, приватизації олігархічними структурами природних ресурсів, соціальної несправедливості й маніпулювання працівниками. Учасники руху вимагають реконструкції світових економічних інститутів (МВФ, Світо-

⁴⁸ Бузгалин А. Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского движения» / А. В. Бузгалин // М., 2003. – 256 с.

⁴⁹ Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

вий банк, СОТ), які асоціюються з економічною асиметрією і соціальною несправедливістю, – їхньої демократизації та «прозорості», а радикальніші – їхньої ліквідації. Зменшення розриву між багатими і бідними пропонується здійснити за допомогою таких заходів, як податок Тобіна на фінансові спекуляції та його використання для підтримки країн Півдня, списання боргів країнам «третього» світу, припинення ембарго й інших санкцій проти країн – «політичних опонентів»^{50; 51}.

Політична сфера за умов сучасної глобалізації є продовженням економічних відносин, запроваджених глобальною елітою, а тому її можна вважати не зовсім демократичною. Відповідно рух за альтернативну глобалізацію виступає проти антидемократичної політики глобальної еліти та за верховенство прав людини. Під критику підпадає неоліберальна ідеологія, ліберальна складова якої загрожує демократії. Разом з тим, рух засуджує зовнішнє втручання у внутрішні справи держав та використання політики «подвійних стандартів». Рух продовжує боротьбу за рівність можливостей усіх верств населення й громадянські права. Злочином проти людства вважаються неокolonіалізм і рабство, які досі наявні у відносинах між країнами «першого» світу і країнами, що розвиваються. Рух відкидає війну як засіб вирішення конфліктів та не сприймає сучасні форми і методи боротьби з тероризмом, а також виступає проти переозброєння та торгівлі зброєю, вимагає припинити репресії щодо учасників руху і криміналізацію соціальних протестів.

Незаперечним є факт, що неоліберальна ідеологія руйнує самобутність традиційних суспільств, насаджує стандарти масової культури, витісняє соціальні та морально-етичні аспекти суспільного буття, оскільки у ринковому суспільстві соціальна сфера є «слабкою ланкою». Відповідно рівень соціальної політики за умови неоліберальної глобалізації дає змогу ледь

⁵⁰ Ruth A. Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept? / Abbey Ruth // *New Political Science*. – 2005. – № 27. – P. 461–480.

⁵¹ Volcker P. Failure Risks Devastating Consequences' by Zbigniew Brzezinski / P. Volcker // *The New York Review of Books*. – New York, – 2016. – P. 118.

існувати незахищеним верствам населення навіть у демократично-розвинених країнах. Такий стан є неприйнятним для прихильників альтерглобального руху, тому в соціокультурній сфері вони виступають проти поширення універсалізму й уніфікації, витіснення локальних культур і засилля вестернізації/американізації, а також проти патріархальних привілеїв, які ведуть до «фемінізації» бідності. У соціальній політиці рух виступає за збереження соціальних програм та проти різних видів дискримінації у трудових відносинах. Адже ТНК, діючи у міжнародному масштабі, розміщують виробництво у країнах з низькими екологічними стандартами та рівнем оплати праці, використовуючи некваліфіковану робочу силу і вимагаючи від урядів цих країн значних пільг для себе або згортання соціальних програм та переходу до «мінімальної держави»⁵².

Альтерглобалізм як опозиція побудований на ставленні до глобалізму за принципом «свій – чужий», тоді як обидві ці системи стали відповіддю на кризу попередніх їм ідеологій. Втім, уже сьогодні є очевидним як для науковців, так і для громадськості, що, виходячи з ідейної платформи, цінностей, принципів, документів, декларативних заяв, засобів та форм діяльності Всесвітнього соціального форуму як головного провідника альтерглобального руху, можна впевнено говорити про соціал-реформістську, помірковану соціал-демократичну програму або «соціал-глобальну» альтернативу неоліберальній глобалізації. Вивчивши об'єктивні альтернативи глобальній владі капіталу можна інтенсифікувати позитивні процеси заміщення, не переходячи при цьому межі, що перетворює суб'єктивний фактор прогресу в суб'єктивізм (провокуючий регрес)⁵³.

Такими альтернативами можна вважати спроби ізоляціонізму, «відходу» від глобалізації та творення нових форм інтернаціоналізації, що є практичною і теоретичною антитезою глобалізму. Ізоляціонізм реалізується за посилення ролі наці-

⁵² Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

⁵³ Simon C. The Neoliberal Theory of Society / C. Simon // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 50–59.

ональних державних утворень, їхнього протекціонізму, курсу на незалежність і захисту внутрішньодержавної економіки та культури від впливу глобальної гегемонії. З цією тенденцією прямо пов'язаний розвиток амбівалентної (доволі реакційної) боротьби за незалежність і особливий шлях розвитку в «третьому» (наприклад, релігійний фундаменталізм) і «другому» (російський великодержавний шовінізм) світах. Потенційно цей шлях може привести до створення великих блоків, що зможуть реакційно протистояти гегемонії світового капіталу⁵⁴.

1990-ті рр. характеризувалися розширенням ринків у пост-комуністичних країнах, високими темпами економічного зростання США і Великобританії, а також торговою лібералізацією. Домінуюча думка того періоду приписувала зазначені події саме глобалізації, а деякі науковці (А. Мінц, 1997 р.) зазначали, що настала неминуха і «вдала глобалізація». Проте з часом опоненти глобалізації змогли трансформувати свої думки в загальне пояснення, не докладаючи при цьому ґрунтовних аналітичних зусиль. Активісти альтерглобалізації зайняли іншу позицію, їхня критика була спрямована не проти глобалізації, а проти наслідків економічної лібералізації та ринкового домінування. Так, Р. Пассет, президент Наукового комітету АТТАС (міжнародна організація, що бере участь в альтерглобальному русі, виступає проти неоліберальної глобалізації та підтримує розвиток соціальних, екологічних та демократичних альтернатив, щоб гарантувати основні права всім учасникам) Франції, зауважив, що «...відкриття кордонів насправді значною мірою сприяло збільшенню глобального продукту останніх років і цей факт є беззаперечний». Отже, активісти альтерглобалізації не є противниками глобалізації як такої, а лише її ідеології – неолібералізму. Гегемонія неоліберальної ідеології контролювала протягом 1990-х рр. напрям і сенс глобалізації, поєднуючи поступовий перехід до

---

⁵⁴ Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman. – London : Penguin, 2006. – 593 с.

глобального суспільства із саморегулюючою глобальною економікою, що допускає втручання політиків⁵⁵.

Походження неолібералізму бере початок з кінця 1940-х рр., коли невелика кількість інтелектуалів зустрілася в м. Мон-Пелерин (Швейцарія). Організація «Мон Пелерин» – це міжнародна організація, заснована 36 вченими 10 квітня 1947 р. на конференції, організованій відомим економістом, представником Австрійської школи Фрідріхом фон Хайек у м. Мон-Пелерин (містечко неподалік Монтре, Швейцарія). Організація підтримує економічну політику вільного ринку і політичні цінності відкритого суспільства. На чолі із З.-Ф. Хайеком як основоположником організація виступила проти пануючої на той час кейнсіанської політики і поширення соціальної держави, які на їхню думку, становили перешкоди економічному розвитку. З початку 1980-х рр., неолібералізм здобув домінуючу роль, що символізувалося вступом на посаду прем'єр-міністра Великобританії в 1979 р. М. Тетчер і в 1980 р. на посаду президента США Р. Рейгана з їхнім акцентом на вільний рух капіталу, монетаризм і державний мінімалізм, що не бере відповідальності за нерівність у доходах та управлінні зовнішніми чинниками. З падінням Берлінської стіни неоліберальна ідеологія стала абсолютним гегемоном, домінуючою та квазі-незаперечною інтерпретацією подій 1989 р. як повної і остаточної перемоги ринкової демократії. Журналісти і противники цієї ідеології посилались на пакет принципів, який просував МВФ, Світовий банк та Американське казначейство як порядок денний Вашингтонського консенсусу. Вашингтонський консенсус був сформульований англійським економістом Дж. Вільямсоном у 1989 р. як уклад правил економічної політики для країн Латинської Америки. Документ мав за мету означення виходу цих країн з командної моделі економічного розвитку 1960–1970-х рр. і прийняття ними принципів економічної політики, спільних для більшості розвинених держав.

⁵⁵ Hopkins T. The age of transition: Trajectory of the world-system 1945–2025 / T. Hopkins, I. Wallerstein. – London : Zed Books, 1996. – 51 с.

Основна увага фокусувалась на усуненні бар'єрів на шляху до вільного ринку, а неоліберальний порядок закликав країни приватизувати державні компанії та послуги, різко знижувати економічну роль держави, обмежити державні витрати, лібералізувати міжнародну торгівлю, послуги та інвестиції, відкритись для прямих іноземних інвестицій, знизити державні витрати на спеціально спрямовані соціальні цілі та гарантувати право власності^{56; 57}.

Приводом цієї політики було бажання сприяти суто економічній раціональності, звільненій від усіх перешкод, що випливають з правил, покликаних пом'якшити економічну систему. Після падіння Берлінської стіни неоліберальна ідеологія і вільна торгівля були представлені як єдиний і неминучий шлях модернізації та переходу до глобального суспільства. «Це є безальтернативним», – як заявила М. Тетчер. Зростання рівня безробіття чи рівня бідності описувались, як «...неминучі коливання, що корисні в довгостроковій перспективі або в результаті системних обмежень». Розміщуючи ринок у центрі організації суспільного життя і міжнародних відносин, неоліберальна ідеологія змушує дійових осіб зникнути на користь глобальної системи, що управляється ринком, в якій уряди позбавляються можливості інтервенції: світ без дійових осіб та альтернатив.

Проти цього виступають активісти альтерглобалізму. Гасло Всесвітнього соціального форуму «Інший світ можливий» було прийнято, щоб відхилити «кінець історії» («Кінець історії» – перша книга американського філософа і політолога Фр. Фукуями, випущена в 1992 р.; у книзі автор продовжує лінію есе і стверджує, що поширення в світі ліберальної демократії західного зразка свідчить про кінцеву точку соціокультурної еволюції людства у формуванні остаточної форми уряду) та денонсувати в свідомості поняття, що майбутнє більше не продукується поширенням гуманістичного проекту. Воно

⁵⁶ Gunnar G. Nyliberalismen er verken ny eller liberal – et idéhistorisk oppgjør med politisk falskmyntneri / G. Gunnar // Kolofon. – Oslo, 2008. – P. 288.

⁵⁷ Thomas P. From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms / P. Thomas // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 20–29.

продукується індивергентними силами, що впливають ззовні щодо людства як «закони ринку» (С. Амін, 2001 р.). Поставити під сумнів концепцію глобалізації, що домінувала в середині 1990-х рр., було першим завданням альтерглобального руху. Його мета полягала в «...детоксикації розуму після двох десятиліть неоліберального промивання мізків» (АТТАС, 2000 р.). Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. підтвердила раціональність їхнього аналізу⁵⁸.

Ці конфліктні відносини з неоліберальною ідеологією є конститутивним альтерглобальним рухом. Він перебуває в конфліктних відносинах щодо питання самостійної побудови суспільного руху (А. Турен, 1978 р.). На відміну від радикального розриву між двома суперниками, що прагнуть знищити один одного, ці два рухи перебувають в умовах конфлікту (не в стані війни), в умовах боротьби за загальні культурні цінності та орієнтири. До рефлексивних особливостей інформаційного суспільства (М. Кастельс, 1996 р.) в якому проживають одночасно активісти альтерглобалізації та їхні неоліберальні суперники, можна зарахувати прихильність індивідуалізації, виконавчу кар'єру, мережеву організацію (Д. Джуріс, 2004 р.; Д. Плеєрс, 2009 р.), комунікацію та культуру заходів, а також глобалізацію⁵⁹.

Альтерглобалізм закликає до відновлення громадянства та політичної активності. Одним з основних завдань, що постояли перед альтерглобалізацією, є реконфігурація політичної уяви, зокрема концептуалізація соціальних змін. Це означає обхід класичної ідеї революції та доповнення представницької демократії, що залишається якорем національної держави (Д. Хельд, 1995 р.). Два шляхи альтерглобального руху – це два експерименти з цієї точки зору. За допомогою цього механізму громадяни, громадські рухи і громадянські суспільства намагаються впливати на хід речей. У зв'язку з цим альтерглобальний рух є відображенням дійових осіб з

⁵⁸ Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

⁵⁹ Там само.

глобальних громадських суспільств, що виникають, а також з нових соціальних рухів, що були характерні для першого десятиліття постіндустріального суспільства, зокрема: зелений рух, феміністський рух, а також рух демократизації в Східній Європі та Латинській Америці⁶⁰.

Незважаючи на вирішення деяких питань, альтерглобалізм ставить їх під сумнів та намагається вийти за певні межі. Альтерглобальний рух робить виклик концепції змін та формам активності, пов'язаним з великими рухами індустріального суспільства. Так, наприклад, профспілки є часто безпорадними у вирішенні загроз офшорної релокації. Альтерглобалізація намагається здійснити релокацію боротьби і захисту робітників на світовій арені. Коли вимоги про визнання відмінностей груп стали інтенсивними та посиленими претензіями на соціальну рівність, неолібералізм і глобалізація економіки в 1990 рр. підняли нерівність до рівня, не баченого з 1945 р. Представником нового покоління активістів стала Н. Кляйн (2002 р.) – канадська журналістка, письменниця і соціолог, один з лідерів альтерглобалізму, яка вказувала на необхідність «...збільшення культурного вибору, що був забутий іншими силами». Деякі постматеріалістичні цінності Р. Інгахарт (1977 р.) наголошувала на «...повазі до розмаїття, особистого розвитку і визнання») залишаються центральними для альтерглобального руху та поєднані інтересом до економічної нерівності й соціальної справедливості⁶¹.

Альтерглобалізм також є відповіддю на міжнародну солідарність неурядових організацій та допомогу «третьому» світу. З 1990-х рр. Всесвітній банк і МВФ поклалися на порівняльні переваги неурядових організацій щодо ефективності, зниження витрат, виробництва та мобілізацію цих переваг у приватно-державному партнерстві (М. Калдор, 2003; А. Пірот, 2007). Багато неурядових організацій (НУО) були

⁶⁰ Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

⁶¹ Keohane R. O. *Power and interdependence* / R. O. Keohane, J. S. Nye. – Boston : Longman, 2012. – 230 с.

після цього переорієнтовані міжнародними інститутами на надання соціальних послуг, від яких відмовилась держава. В період з 1990 по 2000 р. зріс відсоток НУО, які констатували, що їхня мета полягає в наданні соціальних (+79%), медичних (+50%) та освітніх послуг (+24%). В умовах підвищення конкурентоспроможності ринку НУО багато активістів, відходячи від своїх утопічних витоків, були розчаровані результатами застосування Вашингтонського консенсусу. Крім того, деякі активісти були переконані в тому, що поліпшення ситуації на Півдні можливе переважно за наявності змін у політиці та ідеології на Півночі. Багато з них стали дійовими особами і подекуди засновниками альтерглобальних рухів, перейшовши від допомоги в цілях розвитку до спільної боротьби проти неоліберальної політики і глобальних інститутів. Класичні моделі співпраці у сфері розвитку та міжнародної солідарності значною мірою ґрунтуються на передачі ресурсів і знань з Півночі на Південь. Проведення Всесвітнього соціального форуму в містах глобалізованого Півдня стало символом волі активістів альтерглобалізації, які базують свій рух на взаємному обміні досвідом, аналізі та знаннях як з Півночі на Південь, так і в зворотному напрямку^{62; 63}.

Активісти альтерглобалізації також намагаються встановити дистанцію між традиційними політичними партіями і «традиційними політиками». Свою участь у політичному житті як «громадянин» або «активіст» альтерглобалісти наполягають кваліфікувати як «неполітичну». Неоднозначність ставлення активістів альтерглобалізації до політичних партій є бажанням поєднувати громадську діяльність без певних аспектів традиційної політичної участі. Це не завадило багатьом активістам покладати надії на виборчі перемоги прогресивних лідерів у Латинській Америці. Деякі альтерглобалісти змінили сферу інтересів, інші прагнули інструменталізувати

⁶² Chanda N. Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization / N. Chanda. – New Haven (Ct.) – London : Yale Univ. Press, 2007. – С. 245–254.

⁶³ Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – С. 408–412; 473–526.

рух для власної електоральної вигоди. Ліві партії також активно підтримують альтерглобальний підхід, дотримуючись при цьому своєї автономії та власної логіки. Крім того, багато партій демонструють колективне прагнення і організують суспільство, створюючи міцні ідентичності. Вони приймають правила електоральної боротьби за владу та погоджуються з обмеженнями через політичну доцільність їхнього членства, керівництва та вертикальних відносин⁶⁴.

Альтерглобалізація запропонувала відновлення політичної культури, засноване на потужній валоризації (штучне підвищення цінності за реалізації певних державних заходів) різноманітності, та пропагується як одне з визначальних значень руху в різних аспектах: *ідентичності, моделі конвергенції, відносини із суперником* (опозиція до гомогенізації насаджена транснаціональними корпораціями) та *моделі альтернативного суспільства* («...світ, в якому багато адаптованих світів»).

Класичні моделі у вивченні соціальних рухів розглядають внутрішнє розмаїття як ознаку попереднього етапу формування руху, під час якого рух має окреслити єдиний виклик серед мінливих коаліцій (Ч. Тіллі, 1986 р.). У результаті спільної діяльності різноманітність має поступитись груповій єдності, а співіснування варіацій усередині руху матиме лише тимчасовий характер.

Активісти альтерглобального руху заявляють, що вони не мають «...жодного наміру робити себе однорідними» (лідер італійського соціального форуму А. Егірун, 2003 р.). Вони наполягають на «...збереженні відмінностей в русі» (С. Джордж, 2000 р.) та «єдності в різноманітті». «Наша різноманітність – наша сила» – це девіз багатьох промов і текстів, де різноманітність представлена не як недолік, а як позитивна ознака.

Багато соціальних і національних рухів XIX і XX ст. (як націоналістичні, так і робітничі) розглядали внутрішню однорідність як необхідність для подальшого розвитку. Альтергло-

⁶⁴ Fukuyama F. America at the Crossroads: Democracy, Power and the Neoconservative Legacy / F. Fukuyama // New Haven. – Connecticut : Yale University Press, 2006. – P. 264.

балісти відмовляються від обмеження інакомислення і плюралізму, чим відрізняються від рухів індустріального суспільства: «...Ми покажемо, що нове століття є початком відмінностей і великої боротьби з гегемонією». Тоді як єдиний рух передбачає існування центральної влади, внутрішнє збереження різноманітності залежить від кількох пересічних мереж. Таким чином, на місцевому та глобальному рівнях дедалі більша кількість активістів відчуває необхідність не в центральному організаційному комітеті з вертикальною мобілізацією, а в комунікативній мережі із взаємним поєднанням і прийняттям рішень⁶⁵.

Делегати низових організацій і мереж громадянського суспільства проголосили в заяві ВСФ у 2002 р., що «...кожна популяція, культура і ідентичність є спадщиною людства для нинішніх і майбутніх поколінь». Ця валоризація різноманітності була висунута чотирма важливими компонентами альтерглобалізації. Корінні народи Латинської Америки вимагали «...визнання того факту, що існує багато різних світів, існують різні культури, які потрібно поважати на всіх соціальних, культурних та економічних рівнях». Різноманітність також є особливо важливою темою для активістів альтерглобалізму в Індії. Під час ВСФ в Мумбаї в 2004 р. багато заходів було спрямовано на «...промоцію різноманітності» незалежно від статевої відмінності, культури або релігії. Аналогічно у Статуті Всесвітнього маршу жінок, затвердженому в більш ніж 100 країнах світу в 2004 р., проголошено: «Ми будемо світ, де різноманітність вважається активом, а індивідуальність – джерелом багатства» (Глобальна хартія жінок для людства, 2000 р.). І молодь «...альтер-активістів також високо оцінила різноманітність, незалежну від культури, сексуальної орієнтації та індивідуальної особливості». На різноманітності акцентують увагу учасники демонстрацій, де сила колективу виникає через індивідуальну відмінність та винахідливість. Валоризація різноманітності констатується альтерглобалістами як ар-

⁶⁵ Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York : Creative age Press, 1944. – С. 212; 219.

гумент для власного виокремлення та протиставлення комунізму, фундаменталізму, націоналізму та неолібералізму: «В умовах ринку і кількісної гомогенізації світу, в умовах помилкового капіталістичного універсалізму ми хочемо підтвердити багатство, що представляє собою культурне різноманіття і унікальний внесок кожного народу, кожної культури, кожного індивідууму. Ми боремося проти поточної гегемонії мислення і ведемо мову щодо створення нової її форми. Саме завдяки нашій множинності ми зможемо щось змінити»⁶⁶.

Приймаючи цей виклик, активісти поступово формують новий ідеал та ідеалізують модель конвергенції на основі артикуляції відмінностей. Соціальний форум заснований на побудові «відкритих просторів» і на широкій культурі діалогу та дискусії. Альтерглобальний менеджмент власною різноманітністю ґрунтується на консенсусі, створенні мереж та спеціальних інструментах, таких як Бабельс – глобальна мережа перекладачів-добровольців, що відіграла важливу роль у проведеному континентальних і всесвітніх соціальних форумів.

Неупереджена політика і практика загрожують гегемонії мислення, а також звичкам активістів з більш традиційними методами конвергенції та організації. Сапатистська мрія про світ, в якому багато схожих світів, веде до винищення іншої концепції демократії та процесу прийняття рішень, заснованому переважно не на правах більшості, а на основі консенсусу й участі. Консенсус дає змогу різним соціальним суб'єктам зустрітись безпосередньо – без профспілок і делегатів, а також представникам мільйонів малих локальних груп та альтер-активістам ефемерних мереж. Проте ця форма процесу прийняття рішень створює численні проблеми. Уникаючи «тиранії більшості», консенсус характеризується відсутністю чітких правил і може дозволити групам або фізичним особам безперешкодно впливати на асамблею. Крім того, обговорення в межах гетерогенного руху є тривалими і складними через багатоукладність

---

⁶⁶ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

та мережеву структуру. Найчастіше ті рішення, що не виходять за межі спільних зумовленостей, призводить до негативних наслідків для активістів альтерглобалізації. І, нарешті, децентралізована, мережева структура цього руху не завжди ефективна, оскільки кожне рішення вимагає тривалих дискусій.

4.3. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації, її принципи та імперативи

Розвиток світової економіки проходить динамічно із поглибленою інтеграцією політичного, економічного та культурного життя країн світу. Сучасний глобальний етап інтернаціоналізації господарського життя характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів розвитку держав світу. Проте існує розбіжність у розумінні суті, структури і логіки сучасних глобалізаційних процесів – від абсолютизації глобалізації до її заперечення. Наявність такої розбіжності, а також великий міждисциплінарний спектр досліджень, дають змогу зробити припущення про неоднозначність і суперечливість самого феномена глобалізації. Отже, на сьогодні актуалізується завдання розробки та імплементації моделі альтернативного глобального суспільства.

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Разом із цим, сучасний світовий економічний розвиток характеризуються асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Проте наявність глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя загалом. Важливим критичним зауваженням щодо глобалізації є те, що вона специфічно інтегрує світ – відбувається стратифікація світової спільноти. Одні інтеграційні заходи забезпечать об'єднуючий результат, інші – навпаки. Суть полягає в тому, що потужні сучасні держави, незважаючи на ступінь

глобалізації, збережуть власний силовий та економічний потенціали. Глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність. Вона створює додаткові можливості великим виробничим компаніям за рахунок менших і незначно долучених до сучасної науки і технологій виробничих колективів⁶⁷.

Альтерглобалізація та неоліберальна ідеологія. 1990-ті рр. характеризувались розширенням ринків у посткомуністичних країнах, високими темпами економічного зростання США і Великобританії, а також торговою лібералізацією. Зокрема, за домінуючими поглядами науковців того періоду ці події приписувала саме процесу глобалізації. Деякі науковці (А. Мінц, 1997 р.) вказали на те, що настала неминуха і «вдала глобалізація», а її противники, в критичних твердженнях яких глобалізація була підґрунтям негативних подій, не змогли трансформувати власні думки в загальноприйнятну аксіому. Активісти альтерглобалізації зайняли іншу позицію. Їхня критика була спрямована не проти глобалізації, а проти наслідків економічної лібералізації та ринкового домінування. Так, Р. Пассет, президент Наукового комітету АТТАС⁶⁸ Франції, наголосив, що «...відкриття кордонів насправді значною мірою сприяло збільшенню глобального продукту останніх років». Так, активісти альтерглобалізації не є противниками глобалізації як такої, а лише її неоліберальної ідеології. Гегемонія протягом 1990-х рр. полягала в тому, що неоліберальна ідеологія контролювала напрям і сенс глобалізації, пов'язуючи поступовий перехід до глобального суспільства з саморегулюючою глобальною економікою із втручанням політиків⁶⁹.

⁶⁷ Robertson R. The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness / Robbie Robertson. – London : Zed Books, 2003. – 288 с.

⁶⁸ АТТАС – міжнародна організація, що бере участь в альтерглобальному русі, виступає проти неоліберальної глобалізації та підтримує розвиток соціальних, екологічних та демократичних альтернатив для того, щоб гарантувати основні права для всіх. Зокрема, бореться за регулювання фінансових ринків, закриття податкових притулків, введення глобальних податків на фінансування глобальних суспільних благ, скасування заборгованості країн, що розвиваються, справедливої торгівлі та реалізації лімітів вільної торгівлі і капітальних потоків. Інформація: <https://www.attac.org/en>.

⁶⁹ Simon C. The Neoliberal Theory of Society [Електронний ресурс] / C. Simon // Pluto Press. – 2005. – Режим доступу : <http://homepages.warwick.ac.uk/~syrbepubs/Neoliberalism.pdf>.

Зародження неолібералізму припадає на кінець 1940-х рр., коли невелика кількість інтелектуалів⁷⁰ зустрілася в м. Мон-Пелерин (Швейцарія) та на чолі із З.-Ф. Хайєком і виступила проти поширеної в той період кейнсіанської політики і розвитку соціальної держави на їхню думку, це було перешкодою здобув отримав домінуючу роль (вступ на посаду прем'єр-міністра Великобританії М. Тетчер в 1979 р. та президента США Р. Рейгана в 1980 р.). Акцентувалось на вільному русі капіталу, монетаризмі та державному мінімалізмі для усунення нерівності в доходах та управління зовнішніми факторами (Д. Хелд, А. Макгрю, 2007 р.). З падінням Берлінської стіни гегемонтно отримала неоліберальна ідеологія як домінуюча та квазінезаперечна інтерпретація подій 1989 р., як перемога ринкової демократії. Журналісти і противники цієї ідеології апелювали щодо пакета принципів, який лобіювали МВФ, Світовий банк та Американське казначейство як порядок денний Вашингтонського консенсусу⁷¹ (Д. Вільямсон, 1990 р.).

⁷⁰ Організація «Мон Пелерин» (англ. «The Mont Pelerin Society») – міжнародна організація, заснована 36 вченими 10 квітня 1947 р. на конференції, організованій відомим економістом австрійської школи Ф. фон Хайєк у м. Мон-Пелерин (містечко неподалік Монтре, Швейцарія). Організація підтримує економічну політику вільного ринку і політичні цінності відкритого суспільства. Серед засновників – М. Аллі, А. Директор, В. Ойкен, М. Фрідман, Г. Хезлітт, Б. де Жувенель, Л. фон Мізес, Ф. Найт, М. Полані, К. Поппер, Л. Роббінс, Дж. Стіглер. Вісім учасників товариства стали лауреатами Нобелівської премії з економіки (Фр. А. фон Хайєк, М. Фрідман, Дж. Стіглер, М. Аллі, Дж. М. Б'юкенен, Р. Коуз, Г.-С. Беккер і В. Сміт).

⁷¹ Вашингтонський консенсус був сформульований англійським економістом Дж. Вільямсоном у 1989 р. як набір правил економічної політики для країн Латинської Америки. Документ мав за мету позначити відхід цих країн від командної моделі економічного розвитку 1960–1970-х рр. і прийняття ними принципів економічної політики, спільних для більшості розвинених держав. Ішлося про принципи, які, на думку Дж. Вільямсона, відображали загальну позицію адміністрації США, головних міжнародних фінансових організацій – МВФ і Світового банку, а також провідних американських аналітичних центрів. Їхні штаб-квартири знаходились у Вашингтоні – звідси походить термін «Вашингтонський консенсус». Особливу роль у його формуванні відіграли бурхливі події у Східній Європі та на пострадянському просторі, що збіглися за часом з публікацією доповіді Дж. Вільямсона. Завдання, що поставили в процесі трансформації планових економік у ринкові, реформаторам і їхнім вашингтонським консультантам видавалися співзвучними з тими, які мав вирішувати Вашингтонський консенсус. У квітні 2011 р. Д. Стросс-Кан, голова МВФ, виступив із заявою, що Вашингтонський консенсус «... з його спрощеними економічними поглядами й рецептами звалився під час кризи світової економіки і залишився позаду».

Основна увага фокусувалась на усуненні бар'єрів на шляху до вільного ринку. Неоліберальний порядок передбачав у країнах приватизацію державних компаній та послуг, зниження економічної ролі держави, обмеження державних витрат, лібералізацію міжнародної торгівлі, послуг та інвестицій, відкритість для прямих іноземних інвестицій, зменшення державних витрат на спеціально спрямовані соціальні цілі та гарантування права власності (Д. Хелд, А. Макгрю; Д. Андерсон, 1999 р.)⁷².

Основою цієї політики було сприяння економічній раціональності, звільненій від перешкод, що випливають із правил, спрямованих на пом'якшення економічної системи. Після падіння Берлінської стіни неоліберальна ідеологія і вільна торгівля розглядались як єдиний шлях модернізації та переходу до глобального суспільства⁷³. Зростання рівня бідності чи рівня безробіття було обґрунтовано, як «... неминуче колювання в результаті системних обмежень, що є корисним в довгостроковій перспективі» (А. Болтанскі, Е. Чіапелло, 2005 р.; Д. Коен, 2004 р.). Позиціонуючи ринок як центр організації суспільного життя і міжнародних відносин, неоліберальна ідеологія змушує дійових осіб поступитись глобальній системі, що керує цим ринком, а також позбавляє уряди можливості інтервенції. Отже, в цьому разі отримано світ без дійових осіб та альтернатив⁷⁴.

За оцінюванням фахівців (М. Макконелл, 2008 р.), до 2025 р. міжнародна система остаточно трансформується на багатополярну, в якій ісламські країни, що перебувають поза межами арабського світу (Індонезія, Туреччина, Іран, Росія, Індія і Китай), відіграватимуть провідну ролі на світовій арені. Зокрема, відбувається поступове зростання впливу Китаю на світову економіку. Щодо моделі розвитку Китаю варто за-

⁷² McGrew A. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / A. McGrew, D. Held. – London – Cambridge : Polity, 2007. – 288 с.

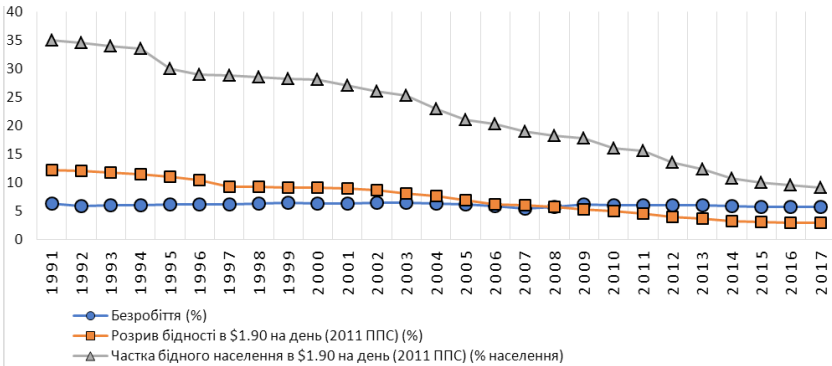
⁷³ Заява М. Тетчер у 1988 р.: «Перехід до глобального суспільства є безальтернативним».

⁷⁴ Белл Д. *Епоха розобченностей. Размышления о мире XXI в.* / Д. Белл, В. Иноземцев – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – С.213.

значити, що неоліберальна модель також характерна для цієї країни, особливо щодо стимулювання виробництва і прямих іноземних інвестицій. Це стимулювання засноване на порівняльних перевагах орієнтованої на експорт індустріалізації й економічних заходах лібералізації. Проте низькотехнологічне виробництво реально підтримує розвиток Китаю, але не може бути основою нової глобальної фази акумуляції. Так, темпи зростання Китаю сповільняться тоді, коли вичерпаються експортні ринки. Відповідно постає дилема, чи зможе економіка перейти до накопичення на основі внутрішнього ринку, уникнувши значного сповільнення темпів зростання. В цьому разі реальне зростання зможе забезпечити соціополітичний трансформаційний процес розвитку компенсаторного внутрішнього попиту.

Проте поточні інфраструктурні інвестиційні стимули Китаю не зможуть повною мірою компенсувати втрати від спаду експорту країни, тому що вони надто незначні та капіталомісткі для переорієнтації економіки на внутрішнє споживання. Рух світової економіки в напрямку нової фази інтенсивного капіталістичного накопичення може забезпечити би Китаю місце провідного епіцентру. Драматична геоелекономічна експансія системи протягом двох останніх десятиліть, триваюче формальне підпорядкування капіталу останнього великого сільського населення Азії, а також інкорпорація пострадянських індустріальних країн, мали б вказувати на довготривалі перспективи зростання та внутрішні й зовнішні можливості колонізації. Однак довгострокова стагнація та хронічна волатильність економік більшості країн Латинської Америки, Африки і Пост Радянського простору вказують на провал неоліберального «первинного накопичення».

Рис. 4. 1. Безробіття та бідність⁷⁵ у світі

Джерело: складено автором за: <http://data.worldbank.org/>.

У підсумку світового населення накопичується невдоволення матеріальним становищем. Воно зневіряється у можливості досягти справедливості у правовому полі. Людей охоплює страх перед майбутнім, який посилюється за нездатності політичних інституцій усунути щораз зростаючу напруженість. Так, зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Саме альтерглобалізація виражає протест проти вилучення бідних країн із процесу глобалізації, глобальної лібералізації, меркантилізації та консьюмеризму. Основні положення Всесвітнього соціального форуму спрямовані на те, щоб відхилити «Кінець історії» (Ф. Фукуяма, 1992 р.)⁷⁶ та денонсувати в свідомості потенційно можливе

⁷⁵ Розрив бідності – відмінності між добробутом тих, хто за межею бідності, і тими, кого забезпечує межа бідності.

⁷⁶ «Кінець історії і остання людина» (англ. «The End of History and the Last Man») – перша книга американського філософа і політолога Ф. Фукуяма. Опублікована в 1992 р. Публікації книги передувала поява в журналі «The National Interest» есе «Кінець історії?» (1989 р.), що набуло широкого резонансу в науковій пресі. У книзі «Кінець історії і остання людина» Ф. Фукуяма продовжує лінію есе і стверджує, що поширення в світі ліберальної демократії західного зразка свідчить про кінцеву точку соціокультурної еволюції людства і формування остаточної форми уряду. У поданні Ф. Фукуяма кінець історії, однак, не означає кінець подієвої історії, але означає кінець століття ідеологічних протистоянь, глобальних революцій і воєн, а разом з ними – кінець мистецтва і філософії.

майбутнє, що не продукується поширенням гуманістичного проекту. Насправді майбутнє людства продукується «незрячими» зовнішніми силами, які ідентифікуємо «законами ринку» (С. Амін, 2001 р.). Першим завданням альтерглобального руху є прагнення поставити під сумнів концепцію глобалізації, що домінує з середини 1990-х рр.. Метою альтерглобалістів є бажання «змінити розум необхідною детоксикацією після двох десятиліть неоліберального промивання мізків» (АТТАС, 2000 р.), оскільки «...люди мають знати, що ринки не є саморегульованими» (А. Захарі, 2003 р.). Глобальна економічна і фінансова кризи в 2008–2009 рр. здебільшого це підтвердили. Альтерглобалізм виник насамперед як спроба усвідомити і осмислити процес глобалізації не з позиції бізнес-еліти, світових транснаціональних інститутів, а з точки зору звичайних людей⁷⁷.

Ці конфліктні відносини з неоліберальною ідеологією є конститутивним альтерглобальним рухом. Він перебуває в конфліктних відносинах з опонентом щодо розуміння ідей, що суспільний рух відбувається самостійно (А. Турен, 1978 р.). На відміну від радикальної суперечності між двома суперниками, ці два рухи перебувають в умовах конфлікту (не в стані війни), боротьби за загальні культурні цінності та орієнтири. Рефлексивними особливостями (У. Бек, А. Гідденс, С. Лаш, 1996 р.; Ф. Дубе, 1994 р.) інформаційного суспільства (М. Кастельс, 1996 р.), в якому проживають як активісти альтерглобалізації, так і їхній неоліберальні опоненти, є глобалізація, прихильність індивідуалізації активістів, виконавча кар'єра (А. Болтанські, Е. Чіапелло, 2005 р.), мережева організація (Д. Джуріс, 2004 р.; Д. Плеєрс, 2009 р.), важливість комунікації та культура заходів⁷⁸.

⁷⁷ Савельєв Є. Бенчмаркінгові методи управління конкуренцією у світовій економіці / Євген Савельєв, Віталіна Куриляк, Галина Смалюк // Журнал європейської економіки. – 2013. – Т. 12, № 1. – С. 3–27.

⁷⁸ Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman. – London : Penguin, 2006. – 672 с.

Отже, всебічна влада глобального ринку і капіталу, що проникає в усі сфери життя людини і підпорядковує її як працівника і споживача, громадянина й особистість, потребує всебічної, масової та рішучої альтернативи. Альтернатива глобальній владі капіталу може бути визначено як: всебічна, всеохоплююча, але антитотальна, заснована не на тоталітарній уніфікації (що характерно для глобального капіталу), а на унікальності, неповторності, самостійності агентів; антигегемоністська, що усуває владу капіталу і його панування (економічне, політичне, духовне) над людиною в невідчужених формах рівноправного діалогу; альтерглобальна (постглобальна), що розвиває процес інтернаціоналізації за зняття корпоративно-капіталістичних обмежень; посткорпоративна, що розвиває досягнення корпоративних структур шляхом зняття їхніх бюрократичних, ієрархічних обмежень для розвитку відкритих асоціацій.

Переосмислення соціальних змін і соціальних рухів. Альтерглобалізм закликає до відновлення політичного громадянства та політичної активності. Одним з основних завдань, що постає перед альтерглобалізацією, є реконфігурація політичної яви, зокрема концептуалізація соціальних змін. Це означає обхід класичної ідеї революції та доповнення представницької демократії, яка, як і раніше, залишається основою національної держави (Д. Хельд, 1995 р.). Два напрямки альтерглобального руху є двома експериментами з цієї точки зору. Вони імплементують практику, за допомогою якої громадяни, громадські рухи і громадянські суспільства намагаються впливати на хід подій. З огляду на це альтерглобальний рух є прийнятним та цікавим для емергентних глобальних громадських суспільств, що виникають (М. Калдор, 2001 р.; Д. Делла-Порта, С. Тарров, 2005 р.; М. Кек, К. Сайккінк, 1998 р.), а також нових соціальних рухів, які поширились у першому десятилітті постіндустріального суспільства (А. Турен, 1980 р.): зелений рух, феміністський рух, а також

рух демократизації в Східній Європі та Латинській Америці (М. Калдор, 2003 р.; А. Турен, 1983 р.)⁷⁹.

Незважаючи на позитивні результати у вирішенні деяких питань, актуалізованих у попередньому десятилітті (Е. Агріколянскі, О. Філє, Н. Меєр, 2005 р.), альтерглобалізм продовжує ставити під сумнів певні аспекти глобальних процесів та намагається вийти за наявні межі. В ході змін, зумовлених послідовними хвилями нових соціальних рухів із 1968 р., альтерглобальний рух зробив виклик наявним формам активності та концепціям змін, пов'язаних з розвитком індустріального суспільства (М. Вівьорка, 2005 р.). Так, наприклад, профспілковим організаціям інколи складно вирішити проблеми офшорної релокації. Альтерглобалізація робить спробу боротися з такою релокацією, прагнучи захистити робітників на світовому рівні (П. Вотерман, Д. Тімс, 2004 р.; А. Карлсен, Т. Вайс, Х. Салазар, 2003 р.). Суспільство нині інтенсифікувало вимоги щодо самобутності та індивідуальності груп з поправкою на соціальну рівність (Н. Фрейзер, 1997 р.). Однак неолібералізм та глобалізація економіки вказують на їхню нерівність. Крім цього, представник нового покоління активістів альтерглобалізації Н. Кляйн⁸⁰ (2002 р.) наголошує на необхідності «...збільшення культурного вибору, що був забутий». Деякі постматеріалістичні цінності (Р. Інглхарт 1977 р. – повага до розмаїття, особистого розвитку і визнання) залишаються центральними для альтерглобального руху, але сьогодні їх поєднує відновлення інтересу до економічної нерівності та соціальної справедливості⁸¹.

⁷⁹ Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – С. 408–412; 473–526.

⁸⁰ Н. Кляйн (англ. N. Klein; 8 травня 1970 р., Монреаль, Канада) – канадська журналістка, письменниця і соціолог, один з лідерів альтерглобалізму.

⁸¹ Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / Geoffrey Pleyers. – London : John Wiley & Sons, 2013. – 336 с.

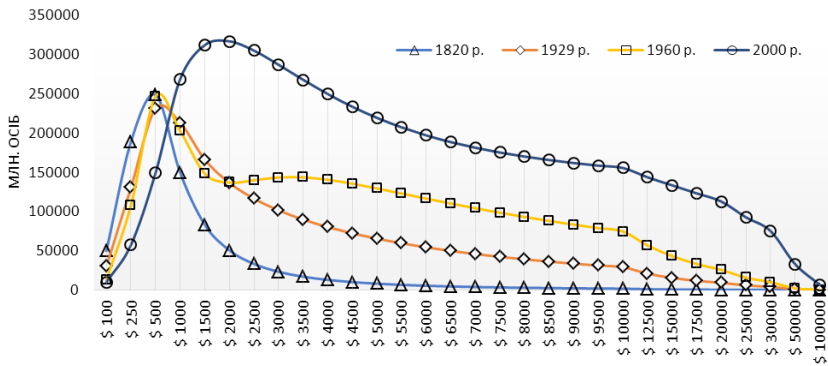

Рис. 4.2. Розподіл світового доходу, 1820–2000 рр.

Джерело: складено автором за: <https://ourworldindata.org/>.

Альтерглобалізм також є відповіддю на глибокі зміни у напрямку надання допомоги країнам «третього» світу та міжнародною солідарністю неурядових організацій. Із 1990-х рр. Всесвітній банк і МВФ брали до уваги «порівняльні переваги» неурядових організацій з точки зору їхньої ефективності, зниження витрат, виробництва та мобілізації в приватно-державному партнерстві (М. Калдор, 2003; А. Пірот, 2007 р.). Багато НУО⁸² були після цього переорієнтовані міжнародними інститутами на надання соціальних послуг, від яких відмовилась держава. З 1990 р. підвищився відсоток НУО, мета яких – надання соціальних (+79%), медичних (+50%) та освітніх послуг (+24%). Відійшовши від утопічності, багато активістів НУО не сприйняли результати Вашингтонського консенсусу в умовах зростання конкурентоспроможності ринку (К. Маклафлін, С. Озбурн, Е. Ферлі, 2002 р.). Деякі активісти вважали, що «...поліпшення ситуації на Півдні відбулось ...» за змін у міжнародних інститутах та в політиці й ідеології Півночі. Вони стали учасниками і засновниками альтерглобальних рухів для боротьби проти неоліберальної політики і глобальних інститутів. Класичні моделі співпраці у напрямку розвитку та між-

⁸² Неурядова організація (НУО) – формальні громадські об'єднання, інші групи за певними інтересами, які беруть участь у громадській діяльності.

народної солідарності базуються на передачі ресурсів, знань та моделі розвитку з Півночі на глобалізований Південь. Проведення Всесвітнього соціального форуму в містах Півдня є виразником волі активістів альтерглобалізації⁸³.

Альтерглобалісти також мають намір встановити дистанцію між традиційними політичними партіями і «традиційними політиками», а свою участь у політичному житті як «громадяни» кваліфікують як «неполітичну». Неоднозначність ставлення активістів альтерглобалізації до політичних партій пояснюється бажанням поєднати громадську діяльність з відмовою від деяких аспектів традиційної політичної участі, що передбачає, однак, виборчі перемоги прогресивних лідерів. Деякі прихильники альтерглобального руху змінили сферу діяльності, інші намагались інструменталізувати рух для власної електоральної вигоди. Активно підтримують альтерглобальний підхід ліві партії, дотримуючись при цьому власної автономії і логіки. Незважаючи на те, що політичні партії демонструють колективне прагнення і організовують суспільство, будуючи міцні ідентичності, вони дотримуються правил електоральної боротьби за владу та погоджуються з обмеженнями через політичну доцільність свого членства з точки зору ієрархально-вертикальних відносин управління (М. Ольвера, 2003 р.)⁸⁴.

Валоризація⁸⁵ різноманітності. Відновлення політичної культури, запропоноване альтерглобалізацією, засноване на валоризації різноманітності, що пропагується як одним з визначальних значень руху в різних аспектах: ідентичності, моделі конвергенції, відносини з опонентом (опозиція до гомогенізації насаджена транснаціональними корпораціями) і моделі альтернативного суспільства («...світ, в якому багато пристосованих світів»).

⁸³ Milliot E. The Paradoxes of Globalisation / E. Milliot, N. Tournois. – London – N. Y. : Palgrave Macmillan UK, 2010. – 313 с.

⁸⁴ Бузгалин А. Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского движения» / А. В. Бузгалин. – М. – 2003. – 256 с.

⁸⁵ Валоризація (фр. «valorisation») – це заходи, що проводяться державою з метою переоцінки або підвищення вартості певних цінностей.

Класичні моделі у вивченні соціальних рухів розглядають внутрішнє розмаїття як ознаку попереднього етапу формування руху, під час якого рух має «...вимальовати один єдиний виклик з різноманітних і мінливих коаліцій» (Ч. Тілі, 1986 р.). В результаті збільшення кількості зустрічей та спільної діяльності різноманітність має поступово поступитись сильнішій груповій єдності. З цієї точки зору, співіснування багатьох варіацій усередині руху має лише тимчасовий характер; з часом він або отримує більшу відповідність, оскільки рух дозріває, або відбудеться дифузія різних його компонентів.

Активісти альтерглобального руху, навпаки, заявляють, що вони не прагнуть «...робити себе однорідними» (лідери італійського соціального форуму, Д. Антенас, Д. Егірун, М. Ромеро, 2003 р.). Замість того, щоб намагатися усунути відмінність, вони наполягають на «...необхідності збереження таких відмінностей в процесі розвитку» (С. Джордж, 2000 р.). Саме тому гасла «Єдність в різноманітності» і «Наша різноманітність – наша сила» є девізами багатьох виголошених промов, що представляють різноманітність як позитивну ознаку, а не недолік⁸⁶.

Багато соціальних і національних, націоналістичних чи робітничих рухів XIX–XX ст. розглядали внутрішню однорідність як необхідність для їхнього подальшого розвитку. Активісти альтерглобалізму відмовляються від одноманітності та вважають це обмеженням інакомислення і плюралізмом. На їхню думку, це значний розрив з рухом індустріального суспільства. «Коли ми покажемо, що нове століття і нове тисячоліття якраз є тими відмінностями, тоді ми зробимо фундаментальний зріз того, що в XX столітті було так близько – початок великої боротьби з гегемонією» (С. Маркос, 2001 р.). Якщо як єдиний рух передбачає існування центральної влади, збереження різноманітності залежить від кількох пересічних мереж. Таким чином, на місцевому та глобальному рівні як активісти мають потребу не в «...якомусь центральному

⁸⁶ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

організаційному комітеті, що закликає зверху до мобілізації, а в середині мережі до комунікації, взаємного поєднання та прийняття рішень» (П. Боліні, 2003 р.).

У заяві ВСФ (2002 р.) делегати від організацій і мереж громадянського суспільства проголосили, що «...кожна популяція, культура та ідентичність є спадщиною людства для нинішніх і майбутніх поколінь». Ця валоризація різноманітності була висунута здебільшого чотирма важливими компонентами альтерглобалізації. Корінні народи Латинської Америки вимагали «...визнання...», що існує багато різних світів, ..., які повинні поважатись на всіх соціальних, культурних та економічних рівнях». Різноманітність також є особливо важливою темою для активістів альтерглобалізму в Індії. Під час проведення ВСФ у Мумбаї (2004 р.) його заходи було спрямовані на «пропаганду різноманітності», незалежно від статевої відмінності, культури або релігії. У Статуті Всесвітнього маршу жінок (2004 р.) визначено таке положення: «Ми будемо світ, де різноманітність вважається активом, а індивідуальність – джерелом багатства» (Глобальна хартія жінок для людства, 2000 р.). Молодь, що представляє «альтерактивістів, також високо оцінила різноманітність, незалежно від того, чи це культура, сексуальна орієнтація чи індивідуальні особливості кожного. На різноманітності наголошують учасники демонстрацій і масових заходів, оскільки сила колективу виявляється через індивідуальну відмінність і винахідливість. Валоризація різноманітності також констатується активістами альтерглобалізму як поточний аргумент для опозиції щодо комунізму, фундаменталізму, націоналізму та неолібералізму. «В умовах ринку і кількісної гомогенізації світу, в умовах помилкового капіталістичного універсалізму ми хочемо підтвердити багатство, що представляє собою культурне різноманіття і унікальний внесок кожного народу, кожної культури, кожного індивідууму. Ми боремося проти поточної гегемонії мислення і ведемо мову щодо створення нової її форми. Саме завдяки нашій множинності ми зможемо щось змінити».

Приймаючи цей виклик, активісти поступово формують новий ідеал та ідеалізують модель конвергенції. На основі виголошення відмінностей замість гомогенізації вони проводять Соціальний форум, заснований на створенні «відкритих просторів» (Д. Сен, Х. Керахел, 2004 р.) і широкій культурі ведення діалогу та дискусії (Ф. Вітакер, 2006 р.). Альтерглобальний менеджмент власною різноманітністю ґрунтується на консенсусі, створенні мереж й інструментах, таких як Бабельс⁸⁷. Це, зокрема, глобальна мережа перекладачів-добровольців, що відіграли важливу роль у проведенні більшості континентальних і всесвітніх соціальних форумів з 2004 р.⁸⁸.

Неупереджена політика і практика спричинюють реальну загрозу поточній гегемонії мислення, а також звичкам активістів з більш традиційними методами конвергенції та організації (Д. Сен, 2004). Сапатистська мрія про «...світ, в якому багато підходящих світів», зумовлює створення до іншої концепції демократії та процесу прийняття рішень, заснованих на консенсусі та участі замість права більшості. Консенсус дає можливість різним соціальним суб'єктам зустрітись безпосередньо, без профспілок чи делегатів. Проте ця форма прийняття рішень створює численні проблеми. Унікаючи «тиранії більшості», консенсус характеризується відсутністю чітких правил і може дозволити фізичним особам або їхнім групам впливати на асамблею Соціального форуму. Крім того, обговорення в межах гетерогенного руху часто є тривалими і складними через його багатокладність та мережеву структуру. Найчастіше такі рішення були неприйнятними для тих дійових осіб, що брали активну участь в альтерглобальних чи радикальних рухах. Децентралізована та мережева структури

⁸⁷ Бабельс (Babels) – це міжнародна мережа усних та письмових перекладачів-добровольців, охочих використовувати свої здібності на благо соціальних і громадянських рухів, які дотримуються Основного статуту соціального форуму. Вони також беруть активну участь у дискусіях щодо ролі мови в механізмі культурного домінування і в обміні ідей між різними соціальними і цивільними рухами.

⁸⁸ Huntington S. P. The clash of civilizations and the remarking of world order / S. P. Huntington. – London : The Free Press, 2002. – 370 с.

цього руху також не завжди ефективна, оскільки кожне рішення потребує обговорення, тривалої дискусії⁸⁹.

Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною до існуючої. Така модель розвитку світової економіки має вміщати всі позитивні риси, характерні для глобалізації, та пропонувати вирішення її поточних проблем. Альтерглобальна модель має втілювати нові принципи функціонування світової системи, які ґрунтуватимуться на засадах соціального партнерства, соціального захисту, демократичних цінностей тощо. В економічній сфері процес альтерглобалізації має забезпечити виправлення недоліків неоліберальних правил глобальної торгівлі, через які влада, капітал і багатство перебувають у ТНК. Проблемними питаннями також є використання ринку та грошей як єдиного мірила ефективності, зростання бідності й маргіналізації народів і регіонів, приватизація монополістичними структурами природних ресурсів, соціальна несправедливість та маніпуляція робочою силою. Отже, процес альтерглобалізації скерований на захист ідентичності, реалізацію моделі конвергенції, відносини з опонентом і впровадження моделі альтернативного суспільства. Процес має охоплювати реконструкцію світових економічних інститутів, які асоціюються з економічною асиметрією і соціальною несправедливістю, тобто на демократизацію та «прозорість». Значні зусилля слід докласти для зменшення розриву між багатими і бідними, можливого списання боргів країнам «третього» світу, вдосконалення механізму використання ембарго та санкцій проти країн.

Принципи альтерглобалізації. Гармонізація може бути досягнута тільки на основі фундаментальних цінностей, які поділяють культурно-цивілізаційні спільноти. Основною з них є любов до ближнього без поділу людства на «своїх» і «чужих». За такого розуміння це може виражатися як через юридичні форми прав і свобод громадян, так і поняття «справедливість» та «відповідальність». Розуміння і сприйняття

⁸⁹ Yip G. Total Global Strategy. – [3rd ed.] / G. Yip, T. Hult. – Boston : Pearson, 2012. – 320 с.

фундаментальної цінності особистості людини, рівності прав усіх незалежно від їхньої національної чи іншої належності, віросповідання мають визнати всі індивідууми. Залучення різних конфесій у формування соціальної політики забезпечить прийняття державних рішень на моральних засадах. Це дасть змогу відновити розуміння соціальної відповідальності влади перед суспільством^{90; 91}.

Криза посприяла переосмисленню сучасної моделі розвитку глобалізації і забезпечила можливості для розробки нових стратегічних рішень щодо виходу з кризи і створення нової моделі економічного і світового розвитку. Криза актуалізувала необхідність зміни світового порядку, дала змогу виявити недоліки сучасної економічної системи для розробки альтернатив світового розвитку. Альтерглобалізм виник як спроба осмислити процес глобалізації не з позиції світових транснаціональних інститутів, а з точки зору пересічних особливостей, які не беруть участі у прийнятті глобальних політичних та економічних рішень. Опоненти часто називають рух «антиглобалістський», прагнучи звести його суть до глобофобії, страху перед глобалізацією. Сучасний рух альтерглобалістів спрямований на збереження процесу глобалізації, проте перенаправленого таким чином, щоб мінімізувати загострення наявних глобальних проблем сьогодення (рис. 4.4). У науковій літературі не завжди розмежовують альтерглобалізацію і антиглобалізацію, об'єднуючи ці соціальні рухи в один – антиальтерглобалізм однак обидва рухи виступають проти актуальної форми розвитку глобалізації – капіталістичної неоліберальної глобалізації^{92; 93}.

⁹⁰ Бузгалин А. Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского движения» / А. В. Бузгалин. – М., – 2003. – 256 с.

⁹¹ Верду Х. П. Движение «Антиглобализация» и его особенности в испанском варианте / Х. П. Верду // Молодежь, глобализация и альтерглобалистские движения. Журнал изучения молодежи. – 2007. – №76. – С. 39.

⁹² Уриарте Р. У. Анализ возникновения и развития антиглобализационного движения / Р. У. Уриарте // Интерстисиос: Социологический журнал критических размышлений. – 2009. – Т. 3, № 2. – С. 155.

⁹³ Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / Geoffrey Pleyers. – London : John Wiley & Sons, 2013. – 336 p.

Рис. 4.4. Базові принципи та засади становлення альтерглобалізації

Джерело: складено автором.

Категорію «альтернативність» можна окреслити як інтегруючу тенденцію, що має соціальну та політичну основу в суспільстві, обґрунтовує ідеологію, спрямовану на реалізацію політики, що протистойть поточному типу розвитку країни чи світу загалом. К. Майданик стверджував, що альтернативний рух – це закономірний, легітимний і потенційно системоутворюючий вектор макроісторичної ситуації, що сформувалась у світі наприкінці ХХ ст. Це ситуації, зумовлені не лише глобалізацією, а накладанням різних за природою, що збіглися у часі, структурних криз (системної, цивілізаційної, «кризи виживання людства», альтернативності історичного розвитку тощо. Йдеться, зокрема, про альтернативний (як синонім іншого) рух. Він передбачає необхідність утвердити іншу систему цінностей, інший, відмінний від сьогоденного, світ і, що найголовніше інший його розвиток. Подібним чином цей

рух розглядає більшість дослідників окресленого феномена, зокрема І. Валлерстайн, С. Амін, К. Агітон, О. Бузгалін, А. Демидов та ін.

Отже, альтерглобалізм – це соціальний рух, ідеологія якого близька до класичного антиглобалізму. Однак він підтримує певні аспекти глобалізації, насамперед міжнародну інтеграцію, оскільки значення демократії, економічного правосуддя, екологічного захисту і прав людини мають бути основними. Отже, метою становлення альтернативи глобалізації є втілення нових принципів функціонування світової системи. Ці принципи мають ґрунтуватись на засадах соціального партнерства, соціально-екологічного захисту та функціонуванні інституту соціальної держави і реальних демократичних цінностях.

Повна стійкість громад може бути досягнена через відповідність усіх міжнародних, національних і регіональних інститутів економічної політики таким основним принципам альтерглобалізації.

1. Нова демократія. Демократія процвітає тоді, коли захищені громадянські права та існує можливість захисту власних інтересів відповідними виборними інститутами. Протягом останніх десятиліть уряди передали значну частину свого суверенітету глобальним корпораціям. Альтерглобалісти виступають за зміну урядів, що обслуговують інтереси корпорацій, на уряди, що відстоюватимуть простих людей та їхні громади. Використання термінів «нова демократія» і «жива демократія» зумовлене ототожненням більшістю людей понять «демократія» та «вибори». Справедливі вибори демократизують суспільство, тому варто приділяти більше уваги динамічним процесам організації громадянського суспільства для залучення нової енергії та надання сенсу демократичним рухам. У країнах південної півкулі ці рухи зосередились на громадському контролі природних ресурсів, в

північних країнах – на отриманні корпоративних прибутків та урядовому захисті прав громадян^{94; 95}.

Підзвітність займає центральне місце в «новій демократії», а рішення мають приймати ті, хто нестиме відповідальність за їхні наслідки. Наприклад, якщо співтовариство демократично вирішує, як поводитися щодо лісів навколо поселень, що збудовані у басейні рік, то для боротьби з повеннями воно ймовірно захищатиме лісові насадження, що знижують загрозу для їхнього добробуту та їхніх дітей. Протилежним є випадок, коли управлінські рішення приймають іноземні корпорації, керівники яких проживають на відстані декількох тисяч кілометрів та мають правовий мандат на максимізацію короткострокової віддачі акціонерам. Акціонери можуть іноді не знати, акціями якої компанії вони володіють, не беручи до уваги інформацію про місцезнаходження вирубки лісів. Ці обставини призводять до того, що керівники компаній розглядають тільки миттєвий прибуток, що може бути отриманий за умови вирубки дерев; вони не простежують витрат, пов'язаних із потенційними повеннями, зсувами і порушенням місцевого водопостачання, а також впливу цих катаклізмів на оточення. Так, умови праці, здоров'я, екології, торгівлі та інвестицій формуються загалом під впливом корпоративних лобістів у формі таємних переговорів. У цьому разі завжди репрезентовані потенційні набувачі прибутку, а потенційно збиткова сторона відсутня за столом переговорів, оскільки її інтереси не мають суттєвої ваги⁹⁶.

Принцип нової демократії означає створення системи управління, що дасть право голосу тим, хто може зазнати потенційних збитків. Цей принцип також означає обмеження прав і повноважень дистанційних власників та виконання

⁹⁴ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

⁹⁵ Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York : Creative age Press, 1944. – С. 212; 219.

⁹⁶ Зварич Р. С. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

зобов'язань щодо їхньої власної відповідальності за дії, що завдають шкоду іншим. Домінуючий інститут глобальної економіки – це публічно-торгова корпорація з обмеженою відповідальністю, що порушує ці умови крайньою інституціоналізаційною формою дистанційної власності та інституційно ізолює акціонерів від відповідальності за завдану шкоду іншим. Ця інституційна форма не забезпечує потреб сталого суспільства. З ініціативи «нової демократії» були організовані як невеликі громади (сімдесят шість сімей, які сформували рибний кооператив у сільських районах Чилі), так і великі, що охоплюють регіони або країни (корпорація «Мондрагон» в Іспанії забезпечувала зайнятість для 92 773 людей, що працюють у 256 компаніях за чотирма напрямками; «Гремен Банк» у Бангладеші; рух безземельних селян у Бразилії).

Деякі громади створюються внаслідок кризи ринкової економіки, такі як «рух горизонталізму» в Аргентині («horizontalism movement» – бажання позбавитись усіх ієрархій та влади), що виник в кризових умовах функціональної моделі МВФ у грудні 2001 р. Деякі є тимчасовими для мобілізації народного опору в умовах загрози демократії, такі як «Канадський запит на пошук альтернативи корпоративній багатосторонній інвестиційній угоді» (1998 р.) («Canadian inquiry to seek alternatives to the corporate-driven multilateral agreement on investment»). Деякі є громадськими ініціативами для протидії корпоративному контролю за життєво важливими ресурсами, наприклад, «рух щодо забезпечення води в Кочабамба» в Болівії («movement around water in Cochabamba»). Деякі закликають громади затвердити колективні права на насіння або інші природні ресурси. Деякі закликають корінні народи регенерувати свою автономію разом із землею та надрами тощо.

2. Субсидіарність. Економічна глобалізація викликає делокалізацію та безправність місцевих громад і економік. Проте високий відсоток людей на землі виживає за рахунок місцевої, колективної діяльності: дрібного фермерства,

локальних ринків і виробництва для локального споживання. Ця традиційна система забезпечувала людям можливість контролювати власну економічну і продовольчу безпеку, а також підтримувати життєздатність громад та культур. Навіть у розвинутих країнах джерела засобів до існування традиційно були пов'язані з локальним економічним виробництвом. Економічна глобалізація зруйнувала цей лад на користь експортоорієнтованих економік на чолі з глобальними корпораціями. Це призвело до ліквідації локальних засобів на існування, робочих місць та значно знизило самодостатність місцевих громад^{97; 98}.

Необхідні нові правила та структури, що дадуть змогу свідомо здійснювати локалізацію та дотримуватися принципу субсидіарності – реалізації рішень і дій лише на локальному рівні. Так, якщо виробнича потужність перебуває на локальному рівні, то повнота влади загалом має здійснюватися теж локально. За потреби залучення додаткової діяльності, що не може бути задоволена локальним рівнем, влада може зміщуватись на наступний вищий рівень – рівень регіону, держави чи світу. Політики локального продажу та локального нагромадження капіталу мають бути кодифіковані. Економічна структура має сприяти переміщенню економічної та політичної влади у локальному напрямі замість глобального (члени Зеленого руху Великобританії були обрані в 1999 р. до Європейського парламенту із маніфестом «Глобальний захист локального» як шлях до локалізації).

Субсидіарність поважає суверенітет народу. Інакше кажучи, законна влада делегується вверх населенням через вияв його демократичної волі. Таким чином, авторитет віддалених рівнів управління підпорядковується авторитету локальних рівнів, що отримали ширші можливості для безпосередньої участі. Рішення вважаються правильними, якщо

⁹⁷ Milliot E. *The Paradoxes of Globalisation* / E. Milliot, N. Tournois. – Chippenham and Eastbourne : CPI Antony Rowe, 2010. – 313 с.

⁹⁸ Cavanagh J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible* / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

вони приймалися індивідами, на яких безпосередньо будуть спрямовані наслідки. Самодостатніми локальними економіками мають управляти місцеві установи; а питання, що потребують застосування колективних дій у глобальному масштабі, як наприклад, щодо глобального потепління, мають розглядати глобальні інститути.

Принцип субсидіарності визнає невід'ємне демократичне право на самовизначення для народів, громад і націй настільки, наскільки його реалізація не порушує аналогічні права інших. Це право належним чином забезпечене за рахунок (а) локального і національного володіння та контролю над ресурсами і виробничими фондами; (б) місцевих і національних нормотворчих органів у системі, де центральні рівні влади підтримують місцевий рівень щодо досягнення цілей на самовизначення; (в) максимізації місцевого та національного самозабезпечення в задоволенні потреб з використанням місцевих і національних ресурсів. Домінування локальних власності та політичної влади зменшує зовнішню залежність від зниження конкурентної боротьби за робочі місця, ринки та матеріальні ресурси. Однак це не означає ізоляцію. Стійкі суспільства є хорошими сусідами, що беруть участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах з усіма учасниками за допомогою торгівлі, культурного обміну, а також обміну інформацією та технологіями⁹⁹.

3. Екологічна стійкість. Життя на Землі залежить від стану здоров'я системи життєзабезпечення планети, а також підтримки її біорізноманіття. Мірою життєздатності економічної системи є можливість задовольняти потреби людей, не порушуючи при цьому споживчі права майбутніх поколінь та не зменшуючи природне різноманіття на Землі. Таким чином, будь-яке стійке суспільство має бути впевнене в тому, що: (а) темпи використання ресурсів не перевищують темпи регенерації; (б) темпи споживання ресурсів не перевищують норми введення в експлуатацію поновлюваних субститутів;

⁹⁹ Held D. Global transformations: Politics, economics and culture / D. Held. – Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. – 515 с.

(в) показники викиду забруднюючих речовин та накопичення відходів не перевищують темпи їхнього нешкідливого поглинання. Реалізація лише однієї з умов загрожуватиме благополуччю майбутніх поколінь і планетарному життю загалом^{100; 101}.

Однак економічна глобалізація є шкідлива для навколишнього середовища, оскільки залежить від власної життєздатності: постійне збільшення товарного споживання, розширення використання ресурсів та зростаюча диспозиція забруднюючих відходів в океані, на землі та в повітрі. Основна особливість глобалізації – експорто-орієнтоване виробництво, що за сутністю є руйнівним, оскільки посилює глобальну транспортну діяльність і використовує викопне паливо, холодильне обладнання та нові екологічно-деструктивні елементи інфраструктури (будівництво гребель, портів, доріг, аеропортів, каналів, трубопроводів). У сільськогосподарській галузі перехід до промислово-експортних систем завдає шкоди ґрунтам і водам, отруєє їх пестицидами та забруднює генетично-модифікованими рослинами. Глобалізація пришвидшує коммодифікацію і приватизацію ресурсів, що мають основоположне значення для життя (прісна вода); привласнює загально-глобальні надбання (повітря, океани), перетворюючи їх на звалища для відходів; пригнічує здатність країн на забезпечення власного навколишнього середовища і вироблення медико-санітарних правил; руйнує історичні зв'язки фермерів із землею через індустріалізацію та екологічне дистанціювання; поширює інвазивні види, в т. ч. небезпечних комарів та інші організми; підміняє гомогенність, монокультуру і біорізноманітність; безпосередньо обслуговує некеровану корпоративну владу¹⁰².

¹⁰⁰ Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

¹⁰¹ Cavanagh J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible* / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

¹⁰² Там само.

Проблема не буде вирішена без глибоких фундаментальних змін у всіх аспектах її формування. Враховуючи наявність глобальних проблем, таких як зміна клімату, важливою є трансформація системи з обов'язковим дотриманням основних правил екологічної стійкості. Актуальним сьогодні є питання впровадження нової системи, що повністю трансформує поточну домінуючу ієрархію цінностей, за якої стійкість залишилась поза увагою, а в пріоритеті – корпоративні прибутки. Виживання землі та її природних систем не може перебувати під загрозою.

4. Спільна спадщина. Існують ресурси спільної спадщини, які є колективним первородним правом роду щодо спільного їхнього використання на справедливій основі. Існують три категорії ресурсів спільної спадщини. Перша категорія вміщає воду, землю, повітря, ліси та рибний промисел, від яких залежить життя кожної людини. Друга охоплює культуру і знання, які є колективними творіннями людського роду. І більш сучасні спільні ресурси – це ті суспільні послуги, які здійснюються урядом, для вирішення таких основних потреб, як охорона здоров'я, освіта, громадська безпека та соціальне забезпечення. Сукупно ці три категорії ресурсів формують цивілізацію та становлять основу реального багатства людства. Загрожують ресурсам спільної спадщини корпорації, що прагнуть їх приватизувати і перетворити на товар¹⁰³.

Здорові суспільства визнають, що індивідуальний внесок збільшує корисну продуктивність природних ресурсів та розширює загально-людський пул культури і знань. Водночас вони визнають, що людина одноосібно не може освоїти природні багатства планети та створити базовий обсяг загальних знань. Право власності на ресурси спільної спадщини використовується для забезпечення права особи на кошти для існування. Крім цього, будь-яке право на використання ресурсів спільної спадщини несе моральне зобов'язання. Анало-

¹⁰³ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

гічно накопичення таких прав не має порушувати первинні права інших щодо справедливої участі в спільній спадщині. Зусилля осіб або корпорацій монополізувати право володіння природними ресурсами спільної спадщини, такими як вода чи ліс, та позбавити можливості інших у забезпеченні цієї потреби є неприйнятними. Ці категорії ресурсів спільної спадщини розглядаються по-різному в світовій економіці, викликаючи дискусію щодо того, як управляти ними¹⁰⁴.

5. Різноманітність. Декілька десятиліть тому навколишній світ характеризувався різноманіттям архітектури, пейзажу, мови, способу життя, одягу і цінностей. Сьогодні мільйони людей у різних країнах вимагають підтримки цього розмаїття. Десятки тисяч громад у світі вдосконалили систему управління місцевими ресурсами, що функціонувала, але була підірвана глобальним корпоративним керівництвом. Проте культурне, біологічне, соціальне та економічне розмаїття є основою гідного, цікавого і здорового життя. Різноманітність є базою життєздатності, стійкості та інноваційного потенціалу будь-якої живої системи. Те саме стосується людського суспільства. Багате розмаїття людського досвіду і потенціалу відображає культурне розмаїття, що забезпечує культурний генофонд для стимулювання інновацій, соціальної, інтелектуальної та духовної досконалості й створює відчуття ідентичності, спільноти і сенсу. Економічна різноманітність є основою стійкої, стабільної, енергоефективної, самодостатньої локальної економіки, яка може забезпечити потреби людей, громад і природи. Біологічне різноманіття має важливе значення для комплексних, саморегулюючих, самовідновлюючих процесів екосистеми, що сформували засади життя на планеті^{105; 106}.

Глобальні корпорації не схвалюють різноманітність, вважаючи її основою неефективності, невизначеності та

¹⁰⁴ Keohane R. O. Power and interdependence / R. O. Keohane, J. S. Nye. – Boston : Longman, 2012. – 230 с.

¹⁰⁵ Yip G. Total Global Strategy. – [3rd ed.] / G. Yip, T. Hult. – Boston : Pearson, 2012. – 320 с.

¹⁰⁶ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

зменшення прибутку. Вони прагнуть зменшити витрати і підвищити контроль над ринком за допомогою культурної гомогенізації, економічної спеціалізації та ліквідації збиткових галузей. Корпоративний прибуток отримується за економії на масштабі, зменшення витрат на управління, а також підвищення залежності окремих осіб і громад від корпоративних продуктів та послуг. Корпоративні логотипи замінили місцеві культури як основне джерело ідентичності особистості. Спільноти, що створили власні цінності за допомогою локальних підприємств із використанням місцевої робочої сили та ресурсів, сьогодні для задоволення своїх потреб змушені продавати працю і ресурси віддаленим корпораціям на ринках, яких вони не контролюють. Втрата біологічного різноманіття шкодить біологічній життєдіяльності внаслідок зростаючого застосування дорогих та токсичних добрив і пестицидів. Втрачені послуги, що надавались природою безкоштовно, сьогодні коштують для спільноти доволі дорого та забезпечують корпоративний прибуток дистанційним власникам. Різноманітність може негативно впливати на корпоративний прибуток, але вона є важливою для стійких громад.

6. Права людини. У 1948 р. було прийнято Загальну декларацію Організації Об'єднаних Націй з прав людини, що закріпила основні права, такі як «...рівень життя, достатній для ... здоров'я і доброго самопочуття ..., включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування та захист у випадку безробіття». Ґрунтуючись на цьому, уряди дійшли згоди щодо реалізації пактів з політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав. Спільноти впродовж останніх шістдесяти років любляли ці основоположні права. Кінцевою метою стимулювання торгівлі та інвестицій має бути зростання якості життя та дотримання основних трудових, соціальних та інших прав^{107; 108}.

¹⁰⁷ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

¹⁰⁸ Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York : Creative age Press, 1944. – С. 212; 219.

Більшість дискусій щодо прав людини в розвинених країнах була зосереджена на дотриманні цивільних та політичних прав, хоча їхнє забезпечення є урядовим обов'язком. Це твердження має важливі презумпції, як наприклад, кожна людина має право споживати чисту воду. З огляду на це обов'язком уряду є гарантія безпечного водопостачання, а вода не може бути коммодифікованою чи приватизованою для продажу за ринковими цінами. Приватний сектор не може гарантувати ці права, навіть якщо уряд є корумпований та безвідповідальний. В цьому разі варто посилити тиск на уряд на всіх рівнях. Існують припущення, що цей правовий принцип може суперечити принципу субсидіарності. Такі міркування базуються на тому, що певні місцеві громади можуть порушувати права людини, здійснювати дискримінацію за статевою ознакою тощо. У разі, коли існує конфлікт принципів, загальні права людини мають превалювати над місцевими.

7. Зайнятість. Загальна Декларація ООН з прав людини проголошує кожній людині «...право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття». В корінних народів, що визначаються племінними етнічними назвами, більшість населення бере участь у діяльності, що неінтегрована в національний чи світовий ринок. У сільській місцевості більшість населення отримує кошти, обробляючи землю, займаючись натуральним сільським господарством і дрібним підприємництвом, що не гарантує регулярний дохід. У міських районах бідних країн більшість населення не має постійного робочого місця та регулярних доходів. У кожному з цих випадків корпоративна глобалізація обмежує цих осіб у засобах для існування. Модифікація глобальної політики, за якої фермерів витісняють з їхньої землі, а рибалок – з їхніх прибережних екосистем, має стати основою для формування стійкого світу^{109; 110}.

¹⁰⁹ Waters M. *Globalization* / M. Waters. – London – N. Y. : Routledge, 1995. – 185 с.

¹¹⁰ Cavanagh J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible* / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

Загальна декларація прав людини також підтверджує «... право створювати і вступати в професійні спілки». За останні вісім десятиліть Міжнародна організація праці ООН розробила понад сто конвенцій, що визначають основні трудові права. Проте ця організація визнає, що сьогодні близько 30% працівників є безробітними або неповністю зайнятими. Багато працівників змушені працювати в жорстких, експлуататорських і небезпечних умовах. Динамічним соціальним рухом, що суперечить корпоративно-управлінській глобалізації, є організована робоча сила, що об'єднала в профспілки понад сто мільйонів робітників у світі. Рухи, що вступили в боротьбу за власні права, є основою соціальних рухів, що формують економічні альтернативи. Отже, стійкі громади мають захищати права робітників у формальному секторі, задовольняти потреби людей у неформальному та підтримувати безробітних чи неповністю зайнятих.

8. Продовольча безпека. Спільноти і нації є захищені, якщо забезпечені достатньою кількістю їжі, зокрема власними продуктами харчування. Люди потребують безпечної їжі, а цей товар став сьогодні дефіцитним. Прогресивні громадські рухи намагаються сьогодні протистояти розвитку глобального сільського господарства. Монопольний корпоративний контроль харчових продуктів і насіння загрожує продовольчій безпеці та безпеці фермерів і простих людей. Глобальні правила торгівлі дають змогу розвиватись виробничій моделі сільського господарства, яка знищує дрібних фермерів, що виробляють продукти харчування для локального споживання. Глобалізоване сільське господарство переорієнтовує дрібних фермерів, що працюють на землі з пестицидними та машинно-інтенсивними монокультурами, на експорт з великою екологічною та соціальною вартістю. Водночас використання біотехнологій спричиняє виникнення нових екологічних ризиків, пов'язаних із здоров'ям. Нові правила торгівлі мають враховувати, що виробництво продуктів харчування для місцевих громад має бути первинним в ієрархії цінностей у галузі сільського господарства. Місцеве самозабезпечення у

виробництві здорових та безпечних продуктів харчування слід розглядати як основні права людини. Зменшення торгових відстаней і залежності від дороговартісних ресурсів є основою нової парадигми продовольчої системи^{111; 112}.

9. Кошти. Економічна глобалізація збільшила розрив між багатими та бідними країнами, між багатими та бідними верствами населення в більшості країн, а також між жінками і чоловіками. Соціальні напруження є загрозами миру і безпеці у світі. Вищий рівень справедливості як між країнами, так і всередині них, може зміцнити демократію та стійкість громад. Зниження зростаючого розриву між багатими і бідними країнами потребує скасування нелегітимних боргів бідних країн та заміни діючих інститутів глобального управління на більш справедливі. Нерівність усередині країн провокується бажанням ринків реагувати на фінансово-сконцентровані групи та ігнорувати потреби фінансово неспроможних суб'єктів. Надмірна нерівність у доходах та власності спотворює розподіл економічних ресурсів, усуває фінансово неспроможних суб'єктів від виразної демократичної участі, підриває інституційну легітимність і створює соціальну нестабільність^{113; 114}.

Економічна глобалізація шкідлива для жінок, які становлять більшість дрібних виробників продуктів харчування. Жінки найбільше страждають від глобалізації сільськогосподарської системи. Крім того, жінки становлять більшість робітників на складальних лініях глобальних корпорацій, таких як «Nike», «Dell», тому вони найбільше страждають від потогенних робочих умов (низька зарплата та важкі умови праці). Переважно жінки є домогосподарками та вихователями, а більша частина цієї роботи не оплачується. Якщо на найнижчих рів-

¹¹¹ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

¹¹² Elliott L. The age of insecurity / L. Elliott, D. Atkinson. – London : Verso, 1998. – 256 с.

¹¹³ Белл Д. Эпоха разобщенностей. Размышления о мире XXI в. / Д. Белл, В. Иноземцев // Центр исследований постиндустриального общества. – М., 2007. – С. 213.

¹¹⁴ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

нях глобальних складальних ліній працюють здебільшого жінки, то на найвищих корпоративно-управлінських переважають чоловіки, що посилює гендерну нерівність в оплаті праці.

З точки зору економічної глобалізації, власники великого багатства не можуть нічого отримати від менш багатих. Проте коли банки анулюють іпотечні кредити сім'ям фермерів і продають їхнє майно корпораціям, вони позбавляють переміщені сім'ї коштів для існування і прирікають їх на маргінальне, залежне існування. У цьому разі безземельні фермери змушені виробляти на експорт продукцію, яку не мають фінансової можливості споживати. Купуючи друге чи третє житло, заможні люди стимулюють зростання цін на землю та житло, позбавляючи бідні сім'ї можливості мати власне житло. Ті, хто отримує вигоду від вирубки лісів на гірських схилах, сприяють виникненню повені та руйнуванню будівель і знищенню посівів тих, хто живе в долині гір. Ті, хто за наявності коштів марнотратно споживає енергоносії, сприяють виникненню штормів, що витісняють із загрозою смерті сотні тисяч мешканців прибережних територій¹¹⁵.

У переповненому і щораз зростаючому світі з лімітами навколишнього середовища людський вид має визначитись щодо компромісу між експансією марнотратного матеріального споживання заможних і задоволенням основних потреб кожної людини. Соціальна справедливість та рівність між народами, всередині країн, між етнічними групами, класами, жінками і чоловіками є основою стійких суспільств.

10. Застереження. Корпоративні ініціативи науково-технологічних інновацій впливають на екологічне, соціальне і політичне середовище. Великі технологічні зміни відбуваються з незначним розумінням наслідків та за відсутності демократичного оцінювання, що іноді буває запізнілим для усунення негативного технологічного впливу. Новітні технології ХХ ст. забезпечили для людства автомобілі, хімікати, пластмасу, ядер-

---

¹¹⁵ Held D. *Global transformations: Politics, economics and culture* / D. Held. – Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. – 515 с.

ну енергію, авіаперельоти, телебачення, комп'ютери, біологічну зброю, дослідження космосу, а також біо-, нанотехнології та бездротовий зв'язок. Кожен з цих винаходів зумовив масштабні зміни в соціальних, економічних і політичних аспектах. Значна частина цих змін є корисною. Проте існує проблема екологічного забруднення, що ніколи не розглядатиметься публічно і може спричинити виникнення значних труднощів, хвороб і генетичних порушень для майбутніх поколінь. Жодна з цих змін не була представлена світу демократичним шляхом з відображенням потенційних негативних наслідків, що варіюються від зміни клімату, забруднення океану, хімічних отруєнь, створення космічної зброї до глобально-централізованого та концентрованого їхнього зв'язку. Майже всі вони запроваджені на основі військових або ринкових міркувань, без врахування впливу та обговорення негативних наслідків. Кожного разу, коли представлялись нові технології, описувались їхні утопічні властивості з позиції корисності. Так, наприклад, «...ядерна енергетика є безпечна, чиста, не обмежена»; «...біотехнології годуватимуть світ»; «...антибіотики переможуть хвороби». Інший аспект цих інновацій не згадували доти, доки не стали відчутними негативні наслідки їхнього використання^{116; 117}.

З метою визнання цієї проблеми Декларації Ріо (1992 р.) кодифіковано застережний принцип міжнародного права: «...З метою захисту навколишнього середовища потрібно широко застосовувати застережний підхід. ... Там, де існує загроза серйозних або незворотних збитків та відсутність повної наукової впевненості, його не потрібно використовувати для відтермінування прийняття економічно ефективних заходів щодо запобігання екологічному лиху». Міжнародний форум з питань глобалізації підтримав цей принцип як основу для раціонального та демократичного прийняття рішень. Очевидно, що іноді потрібен тривалий період для визнання «наукових аргументів» щодо

¹¹⁶ Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age* / G. Pleyers. – Cambridge : Polity Press, 2013. – 336 с.

¹¹⁷ Cavanagh J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible* / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

встановлення потенційної шкоди, а тому принцип застереження може бути вагомою перешкодою для впровадження цієї технології, якщо її прихильники не доведуть її безпечність до початку використання. В цьому разі спрацьовує теза «Береженого Бог береже» або застережний підхід «Винен, поки не довів свою невинність». Основними складовими принципу застереження є упереджене ставлення навіть за відсутності абсолютної впевненості в небезпеці та щодо потенційної корисності. Дві інші складові окресленого принципу: якщо є сумніви, то перевагу завжди слід надавати альтернативам; участь громадськості має бути повною на всіх рівнях прийняття рішень.

Принцип застереження постійно піддається критиці, проте багато країн почали його використовувати та систематизувати. Так, широко його застосовують Німеччина, Швеція, Австралія, Шотландія та Норвегія. Європейська комісія загалом зайняла конструктивну позицію: «...За наявності достатніх підстав для занепокоєння щодо потенційної небезпеки негативного впливу на навколишнє середовище, людину, тварин, рослин та за неможливості детального оцінювання їхнього ризику, принцип застереження використовується як умова стратегічного управління ризиками». США відмовились застосувати цей принцип у питанні зміни клімату, посиляючись на відсутність наукового доведення зв'язку його зміни з людською діяльністю. Принцип застереження згадується лише в декількох законах США, зокрема про чисту воду; про національний захист навколишнього середовища; про безпеку та гігієну праці (OSHA); про запобігання забрудненням (1990 р.). Водночас США використовують правила СОТ для протидії застережним принципам у політиці інших держав¹¹⁸.

Загальне визнання і прийняття принципу застереження зумовлене правом громадян через демократично обраних представників на ознайомлення, прийняття рішення і контроль потенційних ризиків впливу. Глобальні торгові організа-

¹¹⁸ Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – С. 408–412; 473–526.

ції мають кодифікувати чи закріпити цей принцип та не перешкоджати його застосуванню.

Принципи альтерглобалізації є протилежними принципам глобальної корпоративної економіки. Імперативи цієї потужної системи створюють самозміцнюючий стимул приватизації та монополізації ресурсів спільної спадщини; централізацію влади та повноважень для учасників, захищених від юридичної відповідальності за наслідки своїх рішень; живу і мертву конкуренцію, що ділить світ на переможців і переможених; безвідповідальну екстерналізацію витрат; знищення культурного, біологічного та економічного різноманіття; ігнорування смертельних ризиків для здоров'я людини і навколишнього середовища. Інститути корпоративної глобалізації варто замінити інститутами та правилами, що будуть більш ефективно задовольняти потреби людей і планети¹¹⁹.

Запропоновані принципи є організаційними основами для визначення правових стимулів, політик та інститутів, що можуть підтримувати стійкість суспільства. Оскільки дискусії глобалізації зосереджено на міжнародній торгівлі та інвестиціях, доцільно вивчити, яким чином принципи стійкості суспільства можна трансформувати з огляду на умови міжнародної торгівлі та інвестицій.

Міжнародні торгові та інвестиційні системи мають поважати законну роль демократичних урядів на всіх рівнях. Співпрацюючи з громадянським суспільством, уряди мають мати можливості для реалізації політики щодо розвитку та добробуту власного народу. Це означає дотримання права кожної спільноти і нації на демократичне самовизначення, в т. ч. на право визначати умови співпраці з іншими спільнотами та націями щодо торгівлі та потенційного інвестування. Такі рішення мають бути далекосяжними щодо добробуту кожного члена суспільства, тому їх потрібно розробляти демократично з участю всіх рівнів влади і громадського сус-

---

119 Keohane R. O. Power and interdependence / R. O. Keohane, J. S. Nye. – Boston : Longman, 2012. – 230 с.

пільства. Участь найбільш вразливих і зацікавлених сторін є особливо важливою¹²⁰.

Міжнародні торгові та інвестиційні системи мають гарантувати загальне надбання людства, повагу, заохочення прав людини, прав робітників, жінок, корінних народів і дітей. Першочергово мають бути дотримані права місцевих громад на захист і використання своїх природних ресурсів для забезпечення власних потреб. Суспільства потребують правил для захисту громадських інтересів. Міжнародну торгівлю та інвестиції потрібно регулювати демократично обраними урядами країн і громад, а будь-яка міжнародна угода про торгівлю та інвестиції має відповідно узгоджуватись із місцевим та національними правилами. Загалом усі міжнародні угоди мають підтримувати створення стійких суспільств.

Усі альтернативні глобальні зусилля потрібно спрямовувати на залучення та організацію людей, прийняття ними ризиків щодо встановлення контролю над своїм життям і ресурсами для просування загального блага. Стійкі суспільства є сусідами, які беруть участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах з усіма людьми за допомогою торгівлі, культурного обміну, а також обміну інформацією та технологіями. Великою потребою сьогодення є нова система, що повністю трансформує поточну домінуючу ієрархію цінностей, за якої корпоративні прибутки і створення багатства є основними, залишаючи стійкість поза увагою. Це нагадує формулу катастрофи. Зусилля осіб або корпорацій монополізувати право володіння істотним ресурсом спільної спадщини, таким як вода чи ліс, а також заперечити потреби інших на них, слід вважати неприйнятними. Стійкі громади мають одночасно захищати права працівників у формальному секторі та задовольняти життєві потреби великої кількості людей у неформальному, а також безробітних чи неповністю зайнятих. Соціальна справедливість і рівність між народами,

¹²⁰ Cavanagh J. Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

всередині країн, між етнічними групами, класами, жінками і чоловіками є наріжним каменем для стійких суспільств.

В економічній сфері процес альтерглобалізації має виправити недоліки неоліберальних правил глобальної торгівлі, через які влада, капітал і багатство перебувають у ТНК. Проблемними питаннями також є використання ринку та грошей як єдиного визначника ефективності, зростання бідності й маргіналізація народів і регіонів, приватизація монополістичними структурами природних ресурсів, соціальна несправедливість та маніпуляція робочою силою. Процес має містити реконструкцію світових економічних інститутів (МВФ, Світовий банк, СОТ), які асоціюються з економічною асиметрією і соціальною несправедливістю, – їхню демократизацію та «прозорість». Значні зусилля слід приділити зменшенню розриву між багатими і бідними (податок Тобіна на фінансові спекуляції), можливому списанню боргів країнам «третього» світу, удосконаленню механізму використання ембарго та санкцій проти країн тощо.

Імперативи альтерглобалізації. Нерівність у більшості країн світу, яка щораз зростає, призводить до підвищення політичної та соціальної напруги. Постійне зниження цін на енергоресурси створює труднощі багатьом енерговиробникам. Через нездатність своєчасної диверсифікації економіки підвищується рівень загрози внутрішніх конфліктів у цих країнах. Демографічні проблеми, зокрема, різке збільшення кількості літніх людей, та зростаюча потреба в продуктах харчування та воді можуть призвести до дефіциту ресурсів, а хронічний це відповідно посилить тенденцію до соціальної фрагментації. Економічні показники країн з розвинутою економікою та економікою, що розвивається, характеризуються доволі слабким глобальним зростанням¹²¹.

Зростаюче партнерство провідних глобальних гравців пришвидшує реформування світових багатосторонніх інститутів, що стають більш відкритими та ліберальними. Проте відсутність соціальної солідарності в країнах впливає на їхній

¹²¹ Yip G. Total Global Strategy. – [3rd ed.] / G. Yip, T. Hult. – Boston : Pearson, 2012. – 320 с.

міжнародний імідж. Деяким країнам для економічного розвитку потрібна міжнародна допомога. Провідні держави світу дисонують, а їх потенціал щодо участі в збройних конфліктах зростає. Проте вони усвідомлюють ступінь економічного та політичного збитку, до чого може призвести їхня участь у глобальному зіткненні. В епоху технологічного розвитку також набагато складніше впливати на економічну взаємозалежність військовим шляхом¹²².

В глобальній економіці серед країн виокремлюють світових лідерів та аутсайдерів. Після завершення «холодної» війни Європа виступала гарантом безпеки. Однак сьогодні, сконцентрувавшись на внутрішніх проблемах, вона не здатна надати ресурси для подолання криз в країнах сусідніх регіонів. Так, країни-лідери Євросони характеризуються високим рівнем глобальної конкурентоспроможності та мають усі передумови для економічного процвітання. Водночас держави периферії змушені їх постійно наздоганяти. Єдиний ринок ЄС загалом функціонує з великими труднощами¹²³.

Становище США в світі визначається спроможністю допомогти іншим країнам у боротьбі зі світовою кризою та типовим уявленням про роль могутньої держави, сформованим після 1945 р. Загалом США мають усі передумови, щоб бути головною державою в глобальній економіці, оскільки забезпечили собі енергетичну незалежність. Проте геополітичні події останнього період вказують на те, що США здебільшого відстоюють політику інтерналізму, поступово ізолюючись від ролі «світового поліцейського» глобальної безпеки. Отже, лідерство США збережеться як результат їхнього традиційного статусу і нових дипломатичних зусиль. Крім цього, якщо Азійський регіон трансформується за зразком Європи кінця XIX – початку

---

¹²² Milliot E. The Paradoxes of Globalisation / E. Milliot, N. Tournois. – London – N.Y. : Palgrave Macmillan UK, 2010. – 313 с.

¹²³ Aldahan S. The Development of the Eurozone [Електронний ресурс] / Suzanne Aldahan // The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series. – 2013. – Режим доступу : http://aei.pitt.edu/43436/1/Aldahan_Development_of_Eurozone.pdf.

XX ст., то США доведеться бути своєрідним регулятором балансу для забезпечення регіональної стабільності¹²⁴.

Разом із цим, заміна США іншою глобальною силою, а також створення нового міжнародного порядку, є вірогідним сценарієм. Економіки, що розвиваються, намагатимуться з часом зайняти провідні місця серед базових інститутів (ООН, МВФ або Міжнародний банк). Однак сьогодні вони не є конкурентоздатними, а тому така перспектива можлива лише за умов структурних змін у довготривалому періоді. Хоча, наприклад, прибережні міста Китаю продовжують процвітати, соціальна нерівність у країні щораз збільшується, що впливає на авторитет керівної партії. Домінуючі принципи міжнародної довіри активізували в Китаї процес внутрішніх політичних реформ, стимулом до якого є зростаюча роль країни в системі глобальних відносин. Проте невдоволення поширюється серед середнього класу, тому що в країні зростає корупція, що базується на зв'язках бізнесу з впливовими чиновниками. Центральний уряд у Пекіні сьогодні змушений поважати націоналістичні вияви населення. Ймовірність зростання китайського націоналізму та проблематичність збереження ролі США в регіоні стають загрозами глобальної безпеки¹²⁵.

Глобалізація відносно забезпечила світовій економіці розвиток та благополуччя, однак країнам не вистачає безпеки та гармонійної рівності, тому що недоліком глобалізації є зростаюча проблема транснаціональної експансії, уніфікації та торгової лібералізації. Китай, США і країни Європи будуть змушені знайти нові альтернативні аспекти взаємодії, що забезпечить значні позитивні зміни в двосторонніх відносинах, а також сприятиме широкій міжнародній співпраці у боротьбі з глобальними викликами. Наявність окреслених імперативів актуалізує питання нової моделі розвитку світової

¹²⁴ Global trends 2030: alternative worlds [Електронний ресурс] // US National Intelligence Council's. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

¹²⁵ Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / Geoffrey Pleyers. – London: John Wiley & Sons, 2013. – 336 с.

економіки, яка має бути альтернативною та глобальною. Альтерглобальна модель передбачає втілення нових принципів функціонування світової системи, що ґрунтуються на засадах соціального партнерства, соціального захисту та диверсифікації. Така модель розвитку світової економіки має ввібрати позитивні риси глобалізації, запропонувати вирішення її поточних проблем та заповнити наявне прогалини¹²⁶.

4.4. Альтерглобалізація щодо корпоративної ідентичності та відповідальності

Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Проте глобальні взаємозв'язки вказують на суперечність національних пріоритетів і глобального масштабу організації не лише економіки, а й суспільного життя. Глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові можливості великим виробничим компаніям. Саме тому великі корпорації для кращого розуміння середовища, розвитку синергії, розподілу певних ризиків та зниження собівартості одиниці продукції мають забезпечити власну корпоративну ідентичність та суспільну відповідальність перед суспільством.

Глобалізація характеризується подвійною динамікою: декорпартменталізацією ринків і взаємозалежністю суб'єктів. Ці два симбіозні обґрунтування зумовлюють виникнення складної дуалістичної системи, яка має бути зрозумілою для оцінення реальної свободи, що мають компанії. Кордони національних ринків завдяки глобалізації стають більш відкритими для зовнішньоекономічної діяльності. Поступово більш розмитими стають тарифні бар'єри¹²⁷, нетарифні бар'єри¹²⁸, регуляторні

¹²⁶ Зварич Р. Є. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя / Роман Євгенович Зварич // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2016. – № 3. – С. 72–84.

¹²⁷ Тарифні бар'єри – мита, компенсаційні податки, антидемпінгові мита.

¹²⁸ Нетарифні бар'єри – стандарти, квоти, ліцензії на імпорт.

бар'єри¹²⁹ і культурні бар'єри¹³⁰. Феномен є більш помітним із мультиплікацією зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків і економічних союзів. Кількість регіональних торгових угод, згідно з даними Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (1948–1994 рр.) та Світової організації торгівлі (СОТ), зростає зі 100 в 1990 р., до 625 в 2016 р. (419 з яких діючі). Експонентне зростання такого виду договору є результатом чіткої комерційної відкритості країн, що дає можливість менеджерам компаній переглянути сфери експлуатації та спрямувати діяльність на освоєння нових ринків.

Глобальні промислові та географічні сфери діяльності. Глобалізація товарних ринків певний період перебувала на проміжній стадії розвитку. В цей період існували дуже великі відмінності між країнами щодо цін на порівняльні товари, витрати виробництва та податкову політику. В процесі зростання глобалізації ці різні змінні набувають однакового значення в світі. Невідповідність за таких умов можна пояснити лише відмінностями в якості (П. Херст, Д. Томпсон, 1996 р.)¹³¹.

З огляду на це процесу глобалізації властиві такі елементи:

- національні економіки частково контрольовані державою (державні компанії, банки контролюються місцевими органами);
- країни розвивають завуальований протекціонізм (стандарти, субсидії);
- капіталом компанії, володіють інвестори з країни походження;
- деякі споживачі віддають перевагу місцевій продукції (економічний патріотизм, дієтичне споживання);
- різні її вияви регулярно зазнають небезпеки (безробіття, криза).

¹²⁹ Регуляторні бар'єри – валютний контроль, репатріація валюти, локальна участь.

¹³⁰ Культурні бар'єри – традиційні торговельні цінності, специфічні купівельні звички, особливі умови використання.

¹³¹ Hirst P. Globalisation in Question: The International Economy and The Possibilities of Governance / P. Hirst, G. Thompson. – Oxford : Blackwell, 1996. – 227 с.

Сектори економіки характеризуються певним рівнем відкритості ринків, тобто залежно від рівня активності глобалізація поширюється на компанії тією чи іншою мірою. Однак стратегічна свобода компаній є перспективною в міжнародній динаміці будь-якої галузі. Використовуючи інформацію, отриману від Світового банку, ООН і «McKinsey & Company», Д. Фрейзер і Д. Оппенгейм (1997 р.) розробили таблицю, за якою можна оцінити ступінь глобалізації, досягнутий різними галузями промисловості в 1995 р.¹³² Хоча деякі галузі промисловості набули значного розвитку¹³³ дослідження Д. Фрейзера і Д. Оппенгейма дало змогу пояснити необхідний рівень інтернаціоналізації для певних операцій. Так, за результатами дослідження визначено таких чотири групи діяльності: 1) глобалізована; 2) глобально-динамічна; 3) з низьким рівнем глобалізації; 4) неглобальна.

Глобалізована діяльність. Глобальний характер мають фізичні товари (нафта, руда, деревина), виготовлені товари (продукти переробки, алюмінієві та сталеві профілі) й товари та послуги, орієнтовані на масштабний бізнес (авіаційні двигуни, будівельне обладнання, напівпровідники), які в 1995 р. становили 22,83% від валової вартості світового продукту. Компанії, що беруть участь у цій діяльності, фактично володіють створеною операційно-просторовою галуззю. В результаті вони мають дуже великі географічні масштаби і, коли це можливо, вибирають нішову маркетингову стратегію.

Глобально-динамічно діяльність. Загалом досліджувались підприємства, що представляли 15,36% світового виробництва і отримували вигоду від зростаючої глобалізації: 1) трудова кваліфікація або високопродуктивні споживчі товари (комп'ютери, телевізори, автомобілі); 2) брендові, дерегулю-

¹³² Fraser J. What's new about globalization? / J. Fraser, J. Oppenheim // Global economy. – 1997. – № 1. – С. 168–179.

¹³³ З моменту публікації дослідження (1997 р.) «McKinsey & Company» не оновили цю таблицю до актуального стану. Слід зазначити, що підприємства, які розглядалися як такі, що є відносно слабозалежними від економічної інтеграції країни, сьогодні переживають зростаючу інтернаціоналізацію, наприклад, фінансові послуги, програми вищої освіти, військові операції.

вані споживчі товари (безалкогольні напої, взуття, предмети розкоші); 3) професійні бізнес-послуги (банківські інвестиційні операції, юридичні послуги, консультаційні послуги). У зв'язку з цим компанії зацікавлені в підготовці до ескалації міжнародної конкуренції. Ця тимчасова фаза, як правило, зобов'язує учасників розіграти внутрішню або зовнішню карту зростання (злиття, поглинання), а також ухвалити міжкорпоративні комерційні угоди (альянси, товариства).

Діяльність з низьким рівнем глобалізації. У 1995 р. виробництво товарів і послуг зазнало впливу процесу глобалізації. Його обсяги становили 50% від світового виробництва. Це, зокрема, виробництво: 1) невідповідних глобальному бренду, значною мірою регульованих споживчих товарів та послуг (продукти харчування, приватні індивідуальні фінансові послуги, телевізійні програми); 2) місцевих (небрендових) товарів і послуг (будівельні матеріали, освітні програми, медичне обслуговування). Компанії, залучені до цих видів промисловості, перебували під меншим тиском і не розглядали можливість виходу за кордон. Проте їм також рекомендувалось скористатися можливостями диференціації та зниження витрат, пов'язаних із міжнародними операціями.

Неглобальна діяльність. Державні послуги (державне управління, національна оборона, правосуддя) становили 11,81% від світового виробництва в 1995 р. і були закриті для глобалізації ринку. Згідно з теорією, глобалізація здійснює лише незначний вплив на методи функціонування суб'єктів, залучених до діяльності. Учасники поводяться відповідно до логіки і принципів, що відповідають місцевим умовам. Проте їхня глобалізація має бути перспективною доти, допоки в країні вступить у дію регіональна торгова угода, що передбачатиме значну економічну інтеграцію. Приклад Європейського Союзу демонструє, що наднаціональний вплив і нормативні акти мають різні ідентифікаційні результати для різних держав-членів.

Дослідження Д. Фрейзер і Д. Опенгейма підтвердило, що феномен появи ринку розвивається послідовно. Декілька десяти-

тільки потрібно було для появи високого рівня економічної інтеграції в більшості галузей промисловості. На думку Л. Брайна і Д. Фрейзера (1999 р.)¹³⁴, частка світового виробництва, що зумовлено високим рівнем глобалізації, мала зрости з 22,83% у 1995 році до більш ніж 80% в 2027 р. Хоча таке оцінювання є доволі відносним¹³⁵, оскільки компанії з галузей, що практично глобально незадіяні (пакування харчових продуктів, побутові послуги, операції з нерухомістю), мали б в перспективі відреагувати щодо конкуренції, що вийшла за межі державних кордонів. Крім цього, стратегічна свобода компаній знизилась, оскільки вони були змушені підготуватись до конфронтаційних ринків, що розвиваються за відомих комерційних обмежень.

Неочікуване перевизначення національних кордонів. Протягом декількох десятиліть глобалізація ринків істотно вплинула на країни тріади (США, країни Західної Європи, Японія). Коло розширилось прогресивною інтеграцією трьох додаткових категорій суб'єктів: 1) нові індустріальні країни (Ізраїль, Сінгапур, Тайвань); 2) ринки, що швидко виникають¹³⁶ (Бразилія, Китай, Індія); 3) колишні країни-члени РЕВ (Рада економічної взаємодопомоги, анульована в 1991 р.) (Угорщина, Польща, Чехія). Хоча явище глобалізації впливає на більшість країн, поняття національних торговельних кордонів, як і раніше, є актуальним. Це поняття перебуває під постійним тиском суперечливої діалектики та набуває нового виміру, що має бути ідентифікованим.

У ході ліквідації традиційних тарифних і нетарифних бар'єрів регіональні торгові угоди виходять за межі політичних кордонів країн. Як не парадоксально, але декомпаратменталізація ринків зумовлює прихід певних відмінних культурних ідентич-

¹³⁴ Bryan L. Race for the World / L. Bryan, J. Fraser. – Boston : Harvard Business School Press, 1999. – 364 с.

¹³⁵ З моменту публікації цієї праці відбулися численні події в ході розвитку глобалізації: тимчасовий всесвітній торговий «розворот» після 11 вересня 2001 р., блокування переговорів у рамках СОТ (Доха-раунд), стурбованість, зумовлена зростанням перспектив щодо повернення до більш традиційних продуктів.

¹³⁶ Термін «ринки, що швидко виникають» є англomовного аналогом поняття «rapidly emerging markets».

ностей. Індивіди розвивають певні власні традиції та заявляють про своє право на ідентичні характеристики через страх гібридизації й втрати власної ідентичності. Таким чином, відродження культурних кордонів посилюється економічною інтеграцією країн. О. Моні і Ж.-Ф. Бая (2001 р.) вважали, що інтернаціоналізація торгівлі посилює цінності корінних народів. П. Гешпір і Б. Мейер (1999 р.) стверджували, що глобалізація провокує виробництво культурних відмінностей¹³⁷. Перевизначення кордонів, таким чином, має бути засноване на відмові від синкретизму¹³⁸ і культурної інтеграції, тобто виникає феномен альтерглобалізації, що характеризується позитивними ознаками, котрі властиві глобалізації та дають змогу вирішити її поточні (соціальні, культурні) проблеми. Такий престиж походження в Європі характеризується відродженням місцевої мови, традиційних рецептів і народних танців. Альтерглобальний парадокс є додатковим викликом для політики розвитку компанії.

Загалом географічна близькість є перспективною і актуальною як поняття культурної близькості та альтерглобалізації. В епоху інформаційного суспільства у компанії як постійно виникають проблеми щодо поведінкових та емоційних розбіжностей. Релокація колл-центрів у країни, що розвиваються, ілюструє цей феномен. Якщо відстань не створює проблем щодо управління (спільне програмне забезпечення, багатоканальний інтернет-доступ), то вона залишається джерелом міжособистісних перешкод у роботі з клієнтами. Для операцій, що потребують знання бізнес-контексту і відповідності щодо певних цінностей (розуміння споживчих очікувань, встановлення відповідної якості), зворотня релокація діяльності провайдерів послуг у країну походження¹³⁹ свідчить про потребу спільних та зрозумілих ідентичних рекомендацій.

¹³⁷ Meyer B. *Globalization and Identity: Dialectics of Flow and Closure* / B. Meyer, P. Geschiere. – Verlag : Wiley-Blackwell, 1999. – 344 с.

¹³⁸ Синкретизм розуміємо як поєднання або злиття, комплексне виявлення чи використання самодостатніх чи навіть несумісних і непорівнюваних явищ, образів мислення та поглядів. Синкретизм є різновидом еклектизму.

¹³⁹ Під терміном «країна походження» розуміється англ. аналог «home country».

Ці рефлексивні елементи щодо еволюції промислових і географічних меж торгових компаній на міжнародному рівні супроводжують необхідну альтернативну адаптацію управлінських обґрунтувань. З огляду на це, варто оцінити виклики наднаціональної інтеграції економік.

Підвищена стратегічна та операційна залежність.

Глобалізація супроводжується новими правилами функціонування, які іноді суперечать одні одним. Вона пропонує географічно розширене трансакційне поле, що несподівано спричинює виникнення нових кордонів. Воночас вона іноді нав'язує дії, що потребують значного обсягу ресурсів, які обмежують незалежність суб'єктів. Для розуміння наслідків цих парадоксів потрібно оцінити наведені пояснення через дуалістичне поєднання управлінських міркувань, що сприяють глобалізації, та договірних форм, котрі дають змогу визначити пов'язані з ними специфічні виклики.

Динамічна першопричина дуальності. Паралельні рухи інтеграції ринків та взаємозалежність суб'єктів створюють бізнес-контекст, що характеризується численними парадоксами. До суперечностей, які компанії мають навчитись узгоджувати, можна зарахувати такі:

- розробка стратегічної рефлексії на рівні кількох країн (для більшої синергії¹⁴⁰ та рентабельності) й застосування результуючої політики на рівні окремого ринку (для більшої динаміки та кращого розуміння перспектив);
- асоціація принципів стандартизації (отримати користь від економії на масштабі та спростити контроль над операціями) й адаптації (здобути переваги від легітимності для потенційних клієнтів та підвищити роль значення навичок у межах дочірніх компаній);

¹⁴⁰ Розуміємо синергію як спільну працю, а закон синергії – як ефект від взаємодії декількох елементів, що перевершує сумарний ефект від кожного з них окремо.

- необхідність проведення дій, що базуються на глобальних (фінансові потоки, бази даних) і локальних (людські навички, методи маркетингу) ресурсах¹⁴¹.

Ідея «глокалізації» В. Руйгрока і Р. ван Тадлера (1995 р.)¹⁴² ілюструє цей подвійний парадокс. Д. Розенау (2003 р.)¹⁴³ зазначав про «віддалену близькість», яка характеризує те, що він називає «фрагментація»¹⁴⁴. Цей неологізм посилює оригінальне поєднання локальних сил «фрагментації» і глобальних сил «інтеграції». Однак який би термін не використовувався, ці різні дуальності виражають феномен глобалізації через комплекс мінливих змін (мобільність факторів виробництва, економічна інтеграція країн, посилення взаємозалежної діяльності).

Варто зауважити, що такі зміни розвивалися протягом тривалого проміжку часу. К. О'Рурк і Д. Вільямсон (1999 р.)¹⁴⁵ визначають дві хвилі глобалізації та подають обґрунтування їхнього функціонування. Перша хвиля, що відбулася в період із 1870 р. по 1914 р., ґрунтувалась на мобільності факторів виробництва та міжнародній торгівлі¹⁴⁶; друга розпочалась наприкінці Другої світової війни та визначається надринковими силами, сильною організаційною координацією між різними типами суб'єктів (національних держав, міжнародних організацій, підприємств і неурядових організацій). Для розуміння процесу розвитку другої хвилі глобалізації необхід-

¹⁴¹ Згідно з Е. Боккаром (2005 р.), територіальні основи промислової діяльності дозволяють використання отриманих ресурсів на міжнародному рівні. Ці нові глобальні ресурси потім допомагають зміцнювати операції, що здійснюються на локальному рівні. Такий системний підхід дає змогу пояснити, наприклад, чому внутрішньогрупова торгівля у великих американських компаніях досягає піку протягом декількох років.

¹⁴² Ruigrok W. The Logic of International Restructuring: Management of Dependencies in Rival Industrial Complexes / W. Ruigrok, R. Van Tulder. – London : Routledge, 1995. – 362 с.

¹⁴³ Rosenau J. Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization / J. Rosenau. – Princeton : Princeton University Press, 2003. – 456 с.

¹⁴⁴ Фрагментація («Fragmegration») (згідно із Д. Розенау) поєднує в високий рівень локалізації, децентралізації та фрагментації, що перебувають в інтерактивному режимі та причинному зв'язку з глобалізацією, централізацією та інтеграцією.

¹⁴⁵ O'Rourke K. Globalization and History: the Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy / K. O'Rourke, J. Williamson. – Cambridge : The MIT Press, 1999. – 343 с.

¹⁴⁶ Ця фаза ілюструє відому модель Хекшера–Оліна–Самуельсона (Heckscher–Ohlin–Samuelson model (HOS)).

но вивчити її вплив на стратегічний та операційний вибір бізнес-лідерів.

Ретикулярна реакція. Компанії, маючи справу з наднаціональною інтеграцією економік, вдаються до певних маніпуляцій. Одна з них полягає в мультиплікації коопераційних угод з незалежними юридичними особами. Д. Бемфорд і Д. Ернст (2002 р.)¹⁴⁷ зазначили, що більшість великих фірм, схильних до ведення бізнесу на міжнародному рівні, залучено до більш ніж 30 альянсів¹⁴⁸.

Враховуючи ідею певної залежності між компаніями, варто вказати, що ця коопераційна стратегія має різноманітний характер. Проте лише одна типологія (Е. Мілліот, 1999 р.)¹⁴⁹ дає змогу оцінити результуючий рівень стратегічної й операційної свободи (рис. 4.5). Ця типологія ґрунтується на характеристиках за двома осями. Перша вісь відображає можливі зв'язки між партнерськими сферами діяльності. Існуючий зв'язок є правдоподібний тоді, коли операції, що проводяться колабораційними компаніями, схожі або комплементарні. Друга вісь вказує на зв'язок між ринковими сегментами, орієнтованими на різних учасників. Зв'язок існує тоді, коли компанії зацікавлені в тій самій групі клієнтів. За перетину цих осей допускається п'ять видів співробітництва між компаніями, адаптованими до міжнародних операцій.

Латеральна кооперація. У цій позиції матриця підтверджує, що за такої форми зв'язку партнери взаємопов'язані як у сфері діяльності, так і на ринкових сегментах^{150, 151}. Зокрема, це означає, що йдеться про альянси, ухвалені між прямими і непрямими конкурентами. Спільний завод для групи ком-

¹⁴⁷ Bamford J. Managing an alliance portfolio / J. Bamford, D. Ernst // The McKinsey. – 2002. – № 1. – С. 29–39.

¹⁴⁸ Д. Ернст (2002 р.) зазначає, що кількість альянсів збільшувалась більш ніж на 20% на рік протягом останніх двох десятиліть.

¹⁴⁹ Milliot E. Le marketing symbiotique / E. Milliot. – Paris : L'Harmattan, 1998. – С. 5–18.

¹⁵⁰ Цю форму зв'язку відображає поняття «coopetition» («співпраця конкурентів»), що розробили А. Бранденбургер і Б. Налібуф (1996 р.).

¹⁵¹ Brandenburger A. Co-Opetition / A. Brandenburger, B. Nalebuff. – Welwyn Garden City : Currency Doubleday, 1996. – 304 с.

паній «Toyota» і «PSA Peugeot Citroen» ілюструє цей тип угоди. Ця виробнича одиниця, створена в Чехії і відкрита в 2005 р., протистоїть щораз зростаючому конкурентному тиску в малому міському автомобільному сегменті. Обидва партнери відомі як традиційні прихильники незалежності. Однак їхнє спільне використання промислового заводу цьому суперечить. Так, глобалізація підштовхнула їх до зміни своєї стратегії та погодження із втратою частини операційної автономії. Наприклад, французький конструктор у такому разі має підпорядковуватись правилам виробництва свого японського партнера.

Рис. 4.5. Типологія організаційної кооперації

Аутсорсингова¹⁵² кооперація. Це партнерство поширене в компаніях, які пов'язані сферами діяльності, але орі-

¹⁵² Аутсорсинг (англ. «Outsourcing») («outer-source-using») – «використання зовнішнього джерела і/або ресурсу» – передача організацією на підставі договору певних видів або функцій виробничої підприємницької діяльності іншій компанії, що діє в потрібній сфері. На відміну від послуг і підтримки, що мають разовий, епізодичний або випадковий характер і обмежених початком і кінцем, на аутсорсинг передаються функції щодо професійної підтримки безперервної роботи окремих систем та інфраструктури на основі тривалого контракту (не менше 1 року).

єнтовані на різні ринки. Загалом це дає змогу об'єднатись фірмам, що мають комплементарні компетенції та ресурси на вертикальному рівні. Ілюстрацією цієї кооперації є суб-контрактні угоди, підписані між основними групами компаній і їхніми основними постачальниками. Наприклад, компанія «Bell Canada»¹⁵³ підписала контракт з «Manuvie»¹⁵⁴ для того, щоб відділ управління мережею повністю провів аутсорсинг за допомогою інтернет-протоколу (IP). Це асиметрична форма кооперації, де один із партнерів на переговорах, як правило, сильніший, ніж інший. Таким чином, стратегічна свобода відносно залежного партнера знижується. Ця компанія є суб'єктом специфікації вимог користувача до ритмічних умов оплати та доставки, що накладаються постачальником чи споживачем.

Кореляційна кооперація. Цей раціональний зв'язок стосується компаній, які спрямовані на один сегмент ринку, але перебувають у різних напрямках ведення бізнесу. Головна мета такої кооперації – удосконалення продуктової селекції, що пропонувалась на перспективу. Так, наприклад, компанія «Philips» на певних ринках продає електричну зубну щітку разом із зубною пастою «Procter&Gamble». Такий кобрендінг¹⁵⁵ забезпечує більш точну комерційну реакцію на зрілому ринку. Загалом сторони, що укладають угоди, впевнені в стратегічній та операційній автономії завдяки специфічним навичкам і активам учасників. Проте кобрендінг може становити певну загрозу. Так, асоціюючи свої певні образи, один із партнерів може постраждати від промислової чи маркетингової нездатності іншого.

¹⁵³ Bell Canada (Bell) – канадська телекомунікаційна і медіа-компанія зі штаб-квартирою в Монреалі, Квебек.

¹⁵⁴ «Manulife» або «Manulife Financial» – канадська страхова компанія і постачальник фінансових послуг із корпоративною штаб-квартирою в Торонто, Онтаріо, Канада.

¹⁵⁵ Кобрендінг (англ. «Cobranding»; також використовується «co-branding», – «об'єднання брендів») – це розміщення в рекламному полі двох або більше брендів, об'єднаних однією метою, що повідомляють про програми для споживача. Спосіб посилення комунікативного впливу на аудиторію.

Електична кооперація. Ця угода є дещо нетиповою, оскільки вона об'єднує компанії, які не мають жодних зв'язків з точки зору діяльності або ринку. Вона часто використовується для забезпечення позитивного перенесення іміджу і/або компетенції між сторонами, що уклали угоду. В такій ситуації партнери настільки доповнюють один одного, що можуть зберігати велику свободу дій. Ця свобода, проте знижується в комбінованих операціях, що здійснюються колективно. Передчасне завершення співпраці може бути досягнуто у разі незгоди. Зокрема, це відбулося між компаніями «Mercedes» і «Swatch» після того, як вони спроектували і побудували смарт-автомобіль. Стратегічні, маркетингові й культурні відмінності підтвердили висновок, що компаніям необхідно відновити свою незалежність. Сьогодні тільки «German Daimler Group (Mercedes)» перебуває під контролем компанії, що виробляє невеликі міські автомобілі.

Відповідальна кооперація. Цей завершальний вид операції є точкою перетину, відображає поперечну природу і може накладатись поверх чотирьох основних зв'язків. Його відмінною рисою є те, що він альтерглобальний та відстоює такі питання, як захист навколишнього середовища, прав меншин і т. ін. З огляду на це компанія іноді виконуватиме відповідальні дії, працюючи з певними неурядовими організаціями. Цей тип зв'язку знижує незалежність, гарантовану багатонаціональним компаніям. Для того, щоб реалізовувалось партнерство, багатонаціональні компанії мають враховувати певні уточнення, а іноді піддаватись стримуючим специфікам користувачьких вимог. Ілюстрацією цього типу угоди є співпраця між компанією «Pierre and Vacances»¹⁵⁶

---

¹⁵⁶ «Groupe Pierre & Vacances Center Parcs» спеціалізується на туристичних послугах, забезпечуючи відпочинкові та розважальні місця, місця проживання та діяльності готелів під брендами «Pierre & Vacances», «Maeva», «Center Parcs», «Sunparks i Adagio». Штаб-квартира компанії знаходиться у Франції. Основну діяльність компанія здійснює у Франції, але вона також має об'єкти в Бельгії, Маврикію, Нідерландах, Швейцарії, Австрії, Німеччині, Італії та Іспанії.

та Всесвітнім фондом дикої природи (WWF¹⁵⁷). Французький канікулярний оператор прагнув покращити екологічні характеристики і підвищити з 2005 р. обізнаність своїх співробітників і клієнтів щодо екологічних питань. Хоча група була мотивована цим підходом, проте вона мала бути відповідальною і показати себе якнайкраще, щоб отримати підтримку WWF.

Ці різні підходи щодо кооперації, які можуть доповнювати один одного і бути залежними один від одного, є частковою відповіддю на виклики глобалізації (Е. Мілліот, 1998 р.). Зокрема, вони уособлюють новий період глобалізації – альтернативний. Водночас вони дають змогу краще зрозуміти суть навколишнього середовища, розвитку синергії, розподілу певних ризиків і необхідності зниження собівартості одиниці продукції. Іноді вони також дають можливість зміцнити конкурентні позиції сторін, які уклали угоди. Однак вони призводять до втрати незалежності та автономії, що може звужувати гнучкість і реактивність створених компаній.

Отже, глобалізація пропонує компаніям численні можливості (розширення ринків, передачу нових технологій, зменшення витрат на доставку). Ці різні можливості, пов'язані зі спрощенням руху факторів і продуктів, означають, що компанії ніколи раніше не мали такої стратегічної й операційної свободи. Якщо свобода дій і пересування компаній підтверджується, то стратегічні та операційні обмеження, що існують разом з інтеграцією економік, є значущими (пошук зовнішньої синергії, необхідність набути критичної маси, обмін ноу-хау). Перевизначаючи сфери діяльності і методи управління компаній, цей рух забезпечує перспективність ідеї управлінської

---

¹⁵⁷ Всесвітній фонд природи (World Wide Fund for Nature; до 1986 р. – World Wildlife Fund, WWF) – міжнародна неурядова організація, що займається збереженням природи, дослідженням та відновленням природного середовища. Це найбільша незалежна природоохоронна організація у світі, що має приблизно 5 млн. працівників та добровольців, функціонуючи в понад 120 країнах. Щорічно WWF здійснює понад 1200 екологічних проєктів, привертаючи увагу мільйонів людей до проблем охорони довкілля для їхнього вирішення. Організація функціонує на добровільних засадах. Приблизно 9% її бюджету – це надходження від приватних пожертв.

автономії. З метою підвищення ефективності в місцевому та глобальному масштабах, коли виникає загроза національній і міжнародній конкуренції та задоволенню етно- і геоцентричних очікувань на перспективу, фірми поступово намагаються бути організованими в серії комплексних угод. Цей процес призводить до парадоксу: поступова ліквідація торговельних кордонів країн зумовлює поступову ліквідацію фізичних і юридичних меж компаній. Однак треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Отже, актуалізується питання щодо нової альтерглобальної моделі розвитку світової економіки, яка матиме позитивні риси, властиві діючій глобальній моделі, та ґрунтуватиметься на засадах корпоративної ідентичності й відповідальності.

РОЗДІЛ 5. АЛЬТЕРГЛОБАЛЬНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

- 5.1. Економічні виклики та макроризики розвитку України, її регіональна поляризація*
- 5.2. Індексне оцінювання альтерглобального позиціонування України*
- 5.3. Модель взаємодії економічних імперативів альтерглобалізації України*

5.1. Економічні виклики та макроризики розвитку України, її регіональна поляризація

Глибокі структурні недоліки, характерні для України, перешкоджали сталому зростанню та зниженню бідності протягом тривалого проміжку часу. У 2000–2007 рр. економіка стрімко зростала після спаду 1990-х рр завдяки підвищенню цін на світових товарних ринках та високій ліквідності ринків капіталу. Проте у 2008–2013 рр. відбулась стагнація, оскільки макроекономічні дисбаланси зростали, а структурні недоліки так і не було усунено. У 2014–2015 рр. в умовах зниження цін на товари, конфлікту на сході України та політичної нестабільності спадання в економіці становило 16%. З огляду на це ВВП у 2016 р. був нижчим, ніж десять років тому. Україна опинилась на роздоріжжі: у 2016 р. економіка стабілізувалась, але перспективи її розвитку залишаються слабкими, наявна суттєва макроекономічна уразливість, а рівень бідності зріс. Критично важливу роль у реалізації перспектив розвитку та досягненні відчутної користі для населення матиме вирішення існуючих структурних проблем одразу за кількома напрямками.

На сьогодні в Україні існують виклики, що перешкоджають забезпеченню сталого відновлення та досягненню спільного достатку: макроекономічна нестабільність, низька продуктивність приватного сектору та неефективність надання послуг. Великі макроекономічні дисбаланси й нестабільність, у т. ч. значні дефіцити бюджету та рахунка поточних операцій, неплатоспроможний банківський сектор, не лише позбавили інвесторів довіри, а й сприяли невдалому обранню напрямку розвитку в докризовий період. Повільне зростання продуктивності приватного сектору та недостатній поступ у сфері диверсифікації експорту призвели до економічної стагнації після певного відновлення у 2000–2007 рр., яке стало можливим за дуже сприятливих зовнішніх умов. Незначні результати, досягнуті на ринку праці, також сприяли надмірній залежності від непосильних пенсійних і соціальних виплат у підвищенні рівня доходів 40 % населення з нижчим рівнем доходів. Неадекватність і неефективність надання послуг стримують результати учасників ринку праці, а особливо 40 % населення з нижчим рівнем доходів, підкріплюючи при цьому макроекономічні дисбаланси й акумулюючи ресурси, що важливі для державних інвестицій.

Проблеми поширеної корупції та впливу бізнес-інтересів на прийняття державних рішень є важливими бар'єрами, що перешкоджають вирішенню кожної з проблем, описаних вище. За більшістю показників рівня корупції, Україна перебуває в нижній частині цього переліку: наприклад, за показником «Контроль над корупцією» системи показників державного управління у світі (World Governance Indicators) країна належить до нижнього 15-го перцентиля, що є суттєво нижчим показником рейтингу, ніж середній рівень за країнами із доходом, нижчим від середнього (37-й перцентиль), та регіонами Європи й Центральної Азії (64-й перцентиль). За таких умов потужні бізнес-інтереси суттєво перешкоджають вирішенню проблем у сфері макроекономіки, продуктивності та надання послуг. Поширена практика ухиляння від сплати по-

датків і кредитування пов'язаних осіб підриває макроекономічну стабільність; висококонцентрована та антиконкурентна структура виробництва стримує нарощування продуктивності та створення робочих місць, а слабкість в управлінні державними ресурсами заважає ефективному та результативному наданню державних послуг, незважаючи на високі рівні видатків.

Розвиток української економіки залишається помірним через значні зовнішні та внутрішні виклики, однак пришвидшення реформ може допомогти забезпечити вищі темпи зростання у майбутньому. Безпрецедентні зовнішні шоки, обтяжені повільною реалізацією структурних реформ в Україні, призвели у 2014–2015 рр. до масштабної економічної кризи. Економіка зазнала подвійного шоку у вигляді конфлікту на сході України та суттєвого погіршення зовнішніх умов, у т. ч. зниження цін на товарну продукцію на світовому ринку. Конфлікт призвів до суттєвого зменшення обсягу промислового виробництва та надходжень державного бюджету в Донецькій і Луганській областях, широкомасштабного руйнування ланцюгів постачання та збуту, а також зниження довіри до економіки країни загалом. Стрімке зниження цін на товари на світових ринках спричинило погіршення умов зовнішньої торгівлі України. Внаслідок цього реальний ВВП стрімко зменшився у 2014 р. на 6,6%, а у 2015 р. – на 9,8%.

Структурні перешкоди у розвитку та дисбаланси, що накопичились до кризи, зумовили необхідність суттєвого бюджетного та зовнішнього коригування з огляду на шоківі явища, котрі додатково погіршили попит на вітчизняному ринку. У 2014 р. гривня знецінилась на 47%, а у 2015 р. – на 33%, тоді як дефіцит консолідованого державного бюджету (з урахуванням НАК «Нафтогаз України»¹) досягнув у 2014 р. 10,1% ВВП. Крім того, відношення державного та гарантова-

---

¹ НАК «Нафтогаз України» – вертикально-інтегрована нафтогазова компанія. Власник – держава в особі КМУ. Підприємства компанії видобувають в Україні понад 97% нафти і газу.

ного державою боргу до ВВП у 2014–2015 р. подвоїлось і досі зростає (досягнувши 81% ВВП наприкінці 2016 р.). Глибока рецесія та знецінення призвели до впливу вкладів, зростання частки проблемних позик (ПП) та банкрутства значної кількості банків, що не сприяло зміцненню довіри до економіки. Сукупний розмір зовнішнього боргу зріс із 79% ВВП у 2013 р. до 130% у 2016 р.

Вітчизняні реформи, що були проведені за підтримки міжнародної спільноти, допомогли стабілізувати економіку та зменшити значні дисбаланси. Так, у 2014–2015 р. було здійснено такі важливі реформи:

- перехід на гнучкий валютний курс;
- фіскальна консолідація;
- реформування тарифів на енергопостачання;
- зміцнення системи соціального страхування;
- стабілізація банківського сектору;
- оптимізація умов ведення бізнесу;
- вдосконалення системи державних закупівель, зовнішнього аудиту та управління державними інвестиціями;
- впровадження основних антикорупційних інструментів.

Поступове відновлення економіки, зростання інвестиційного попиту, пристосування економічних агентів до господарювання в умовах транспортної блокади на сході країни сприяло пришвидшенню зростання агрегованого показника діяльності реального сектору економіки до 2,2%. Зростання споживчого та інвестиційного попиту стимулювало розвиток переважно тих видів економічної діяльності, які орієнтовані на їхнє задоволення (текстильна, харчова промисловості, машинобудування та виробництва будматеріалів), а також суміжних галузей сфери послуг (будівництво, транспорт, торгівля). Так, у сфері будівництва спостерігалось пришвидшене зростання до 24,6%, оборот роздрібної торгівлі збільшився на 7,3% відповідно. Зазначене було підсумком як покращення

ділових та споживчих настроїв, так і розширення фінансових можливостей підприємств і домогосподарств².

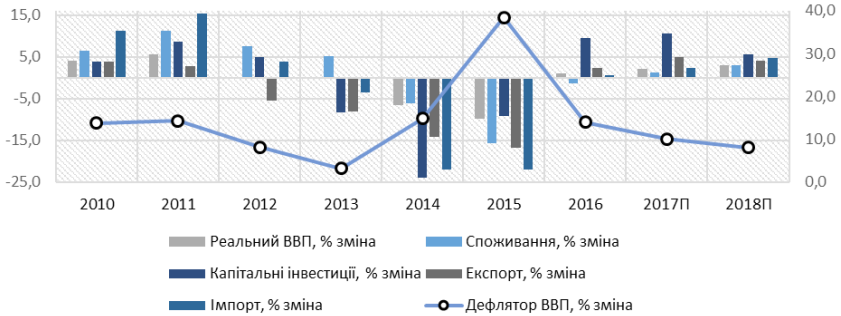
Завдяки цим реформам економіка стабілізувалась, а реальний ВВП зріс у 2016 р. на 2,3%. Однак дефіцит зведеного бюджету з урахуванням НАК «Нафтогаз України» зменшився у 2015 р. до 2,1% ВВП, а у 2016 р. – до 2,3%. Триває очищення банківської системи: більш ніж 89 слабких і непрозорих банків було передано під контроль Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) для виведення з ринку. Дефіцит поточного рахунка зменшився у 2015 р. до 0,2% порівняно з 9,2% у 2013 р., а міжнародні резерви досягнули наприкінці 2016 р. позначки у 15,5 млрд. дол. США (3,4 місяця імпорту).

У 2018 р. зростання валового внутрішнього продукту України становитиме не 3%, а 3,5% (рис. 5.1). Номінальний ВВП у 2018 р. прогнозується на рівні 3,332 трлн. грн. На соціальні видатки в проект бюджеті заплановано 141,37 млрд. грн. З них 71 млрд. – на субсидії, 59,872 млрд. на пільги малозабезпеченим сім'ям, а 2,7 млрд. на закупівлю домогосподарствами твердого палива. Видатки на оборону також мають зрости до 5% ВВП, що становить 165,3 млрд. грн. Ресурси місцевих бюджетів збільшаться на 15,1% – до 556,1 млрд. грн., місцеві доходи – до 253,1 млрд., або на 22,3%. На освіту бюджет у 2018 р. передбачає виділення 217,5 млрд. грн., на охорону здоров'я – 112,5 млрд. грн.

Світовий банк поліпшив прогноз зростання економіки. Крім того, Світовий банк у 2019 р. поліпшив прогноз зростання ВВП України з 3% до 4% порівняно з оцінками 2017 р. В Україні зусилля уряду щодо стабілізації, що підтримують міжнародними фінансовими інститутами, і високий урожай забезпечили зростання в 2016 р. (+2,3%) після сукупного зниження (–15,8%) у 2014–2015 рр. через геополітичну напругу з Росією³.

² Зведений індекс виробництва [Електронний ресурс] / Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. – 2017. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=4ae00f26-9518-4191-b347-2210be79ab0b>.

³ Україна: Економічний огляд [Електронний ресурс] // Світовий банк. – 2017. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/publication/economic-update-spring-2017>.

Рис. 5.1. Макроекономічні показники розвитку економіки України.

Джерело: складено автором⁴.

Зростання капітальних інвестицій є результатом інвестиційної активності суб'єктів економічної діяльності в умовах макрофінансової стабільності, нарощування виробництва та продовження реформування економіки. Позитивна динаміка капітальних інвестицій у 2017 р. формувалася під впливом покращення фінансового становища підприємств переважно за зменшення збитковості їхньої діяльності, що позитивно впливало на формування інвестиційних потоків за рахунок власних коштів підприємств, які є основним джерелом фінансування інвестицій. Зростання як довіри інвесторів щодо припливу прямих іноземних інвестицій, так і фінансових можливостей населення, сприяло позитивній динаміці житлового будівництва⁵.

Збереження відносної макрофінансової стабільності, зростання фінансових можливостей підприємств і населення підтримуватимуть позитивну динаміку інвестиційного розвитку. Водночас низька кредитна активність та низька інвестиційна привабливість стримуватимуть активне відновлення інвестиційної діяльності. Україна і надалі потребуватиме додаткового зовнішнього фінансування, щоб перекрити чисте повернен-

⁴ Україна: основні макропоказники [Електронний ресурс] // Світовий банк. – 2017. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>.

⁵ Капітальні інвестиції [Електронний ресурс] / Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. – 2017. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6f33f1d7-91e8-4d49-9f48-1a87006f910c>.

ня зовнішніх позик реальним сектором, яке оцінюється приблизно у розмірі 7 млрд. дол. щороку протягом 2018–2019 рр. Отже, продовження співпраці з МВФ та іншими міжнародними кредиторами залишатиметься важливим для відновлення міжнародних резервів і зростання довіри інвесторів⁶.

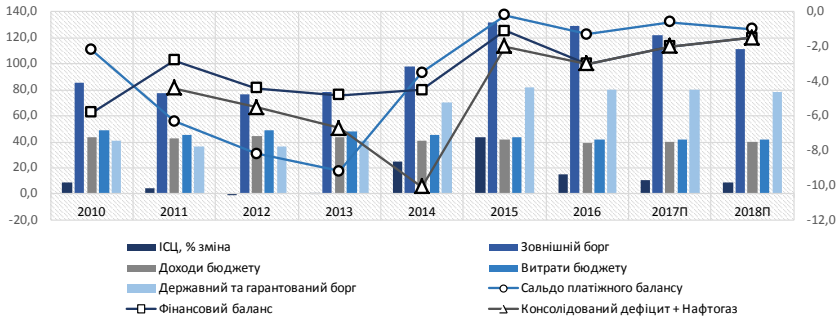
Виклики у бюджетній сфері також залишатимуться значними та потребуватимуть системної фіскальної консолідації, підкріпленої ґрунтовними структурними реформами. Незважаючи на суттєве зменшення бюджетних дисбалансів протягом останніх двох років, фіскальні ризики залишаються високими у середньостроковій перспективі.⁷

Загалом макроекономічна ситуація в Україні в 2018 р. залишається доволі уразливою. У середньостроковій перспективі очікується суттєвий тиск на державний бюджет – особливо після підвищення розміру мінімальної зарплати та зниження ставки ЄСВ. Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць встановлений у розмірі 1700 грн. з 1 січня 2018 р., з 1 липня – 1777 грн., з 1 грудня – 1853 грн. У держбюджеті закладено прогноз зростання ВВП у 2018 р. на рівні 3% за інфляції 9% і курс гривні 29,3 грн. за долар у 2018 р. У 2018 р. дефіцит державного бюджету (з урахуванням НАК «Нафтогаз України») становитиме, за прогнозами, 81,849 млрд грн., що дорівнюватиме 2,46% ВВП. Видатки збільшено на 40,5 млрд грн. (або на 4,3%), у т. ч. за загальним фондом – на 28,17 млрд грн. та за спеціальним фондом – на 12,33 млрд грн. Дефіцит держбюджету збільшено на 3,9 млрд грн., покриття якого передбачено спецконфіскацією. Загалом від спецконфіскації закладено 4,7 млрд грн. надходжень. Дохідна частина бюджету становитиме 913,613 млрд грн., що на 18,5% більше, ніж доходи держбюджету в 2017 р. (770,967 млрд грн.). З них доходи загального фонду бюджету

⁶ Україна: Економічний огляд [Електронний ресурс] // Світовий банк. – 2017. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/publication/economic-update-spring-2017>.

⁷ Проект Закону про Державний бюджет України на 2018 рік [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – 2017. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62551.

становитимуть 839,837 млрд. грн., а доходи спеціального фонду – 73,776 млрд. грн. Доходи зведеного бюджету зростуть на 19% – до 1,12 трлн. грн. Видаткова частина держбюджету становитиме 988,634 млрд. грн., що на 17,5% більше, ніж доходи держбюджету в 2017 р. (841,102 млрд. грн.). З них видатки загального фонду бюджету становитимуть 906,650 млрд. грн., а видатки спеціального фонду – 81,984 млрд. грн. (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Макрофінансові показники розвитку економіки України
Джерело: складено автором⁸.

Обсяг платежів із погашення державного боргу на 2018 р. прогнозується у розмірі 175,725 млрд. грн., у т. ч. погашення зовнішнього державного боргу – 61,7 млрд. грн., внутрішнього державного боргу – 114,024 млрд. грн. Обсяг платежів з обслуговування державного боргу на 2018 р. прогнозується в розмірі 130,2 млрд. грн. В результаті державний та гарантований державою борг очікується на рівні 84,6% від ВВП (див. рис 5.2). Граничний обсяг державного боргу за станом на 31 грудня 2018 р. передбачається в сумі 1,999 млрд. грн. та граничний обсяг гарантованого державою боргу в сумі 747,55 млрд. грн. Для збереження макроекономічної стабільності та забезпечення поступового зниження боргового навантаження бюджетна політика має забезпечити зниження дефіциту до рівня, що не перевищує 2% ВВП у 2020 р. Досягнення такого рівня дефіциту

⁸ Україна: основні макропоказники [Електронний ресурс] // Світовий банк. – 2017. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>.

вимагає системної фіскальної консолідації, податкового адміністрування, розширення податкової бази, реформування системи пенсійного та соціального забезпечення⁹.

Ризики для платіжного балансу теж залишаються значними. Дефіцит поточного рахунка платіжного балансу в 2017–2018 рр. помірно зросте порівняно з 2016 р. і коливатиметься на рівні близько 4% ВВП. Поліпшення умов торгівлі на сировинних ринках буде компенсовано негативними ефектами від припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей. Розширенню дефіциту поточного рахунка також сприятиме подальше відновленням попиту на імпортовані споживчі та інвестиційні товари в умовах підвищення доходів населення та збереження значних інвестицій у машини та обладнання. Однак дефіцит поточного рахунка буде компенсований чистими надходженнями за фінансовим рахунком¹⁰.

Пришвидщення економічного зростання потребує рішучих дій щодо реформ, спрямованих на підвищення конкурентоздатності реального сектору разом із реальною девальвацією, яка спостерігалась протягом останніх років. Такі реформи мають сприяти зростанню експорту. Водночас реформи, спрямовані на створення додаткового фіскального простору, мають допомогти підвищити державні інвестиції, а реформи у банківському секторі – поступово відновити кредитування. Ризики економічного зростання є значними і охоплюють подальшу ескаляцію військового конфлікту на сході України, недоотримання кредитних коштів МВФ та іншої макрофінансової допомоги, що спонукатиме інвесторів до зайняття вичікувальної позиції, посилення волатильності цін на зовнішніх ринках, загострення проблем банківської системи, втрати врожаю внаслідок не-

⁹ Проект бюджету-2018 передбачає дефіцит майже 78 мільярдів [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2017. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2307372-proekt-budzetu2018-peredbacae-deficit-majze-78-milardiv.html>.

¹⁰ Прогноз НБУ щодо інфляції на 2017–2018 роки [Електронний ресурс] // Prostobank.ua. – 2017. – Режим доступу : http://www.prostobank.ua/finansovyj_gid/byudzhet/novosti/prognoz_nbu_schodo_inflyatsiyi_na_2017_2018_roki_zalishaetsya_v_mezhah_ogoloshenih_tsilovih_orientiriv2.

сприятливих умов під час збиральної кампанії та пришвидшення цінової динаміки на споживчому ринку.

Перспективи стійкого відновлення економіки України залишаються помірними через велику кількість досі нереалізованих реформ і такі перешкоди, як слабкість світової економіки та конфлікт, що триває. Прогнозується, що у 2018 р. темп зростання досягне 3%. Значні проблеми гальмують пришвидшення реформ у складних політичних умовах. Крім того, за період, що минув, час від часу відбувається ескалація конфлікту на сході України. Вугільна та торговельна блокади непідконтрольних територій на Донбасі негативно вплинули на дві основні галузі економіки: чорну металургію та генерацію електроенергії. Проте спостерігається також поступ у реалізації кількох важливих реформ. Пришвидшення основних реформ, необхідних для усунення давно існуючих структурних перешкод у розвитку, сприятиме зміцненню довіри з боку інвесторів, підвищенню конкурентоспроможності приватного сектору та темпу зростання економіки до 4% у 2019 р.

Влада країни застосувала всі можливі заходи короткострокового характеру, спрямовані на поліпшення ситуації з державним бюджетом на основі жорсткого контролю за номінальними видатками та впровадження надзвичайних податкових заходів. Для бюджетної консолідації в майбутньому потрібні системні реформи, спрямовані на усунення найбільш уразливих джерел державного бюджету та вдосконалення адміністрування податків. Залишаються значними також ризики, пов'язані з квазіфіскальними зобов'язаннями державних підприємств і фінансового сектору. Дуже важливо забезпечити результативну реструктуризацію портфеля націоналізованого ПАТ КБ «Приватбанку» та пришвидшити повернення активів збанкрутілих банків, а також вирішити питання непрацюючих кредитів. Для погашення зовнішнього боргу банків і корпорацій Україні потрібні значні обсяги зовнішнього фінансування, які протягом 2018–2020 рр. досягатимуть близько 7 млрд. дол. США щороку.

Таблиця 5.1

Основні економічні показники України, 2011–2019 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 ¹¹	2019 ¹¹
Номинальний ВВП, млрд. грн.	1,300	1,405	1,465	1,587	1,980	2,383	2,735	3,085	3,450
ВВП на душу населення, дол. США	3,784	4,080	4,216	3,119	2,122	2,174	2,277	2,464	2,736
Рівень безробіття	7,9	7,5	7,3	9,3	9,1	8,8	9,2	8,8	8,5
Реальний ВВП, зміна у %	5,5	0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,3	2,0	3,5	4,0
Валові внутрішні інвестиції, % ВВП	22,4	21,7	17,9	14,1	15,3	18,5	18,6	19,2	18,6
Індекс споживчих цін, зміна в % на кінець періоду.	4,6	-0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,3	2,0	3,5	4,0
Сальдо поточного рахунка, % ВВП	-6,3	-8,2	-9,2	-3,5	-0,2	-3,8	-4,1	-3,0	-3,3
Експорт товарів і послуг, % ВВП	51,3	49,3	45,2	49,1	52,9	49,2	49,5	50,0	48,5
Імпорт товарів і послуг, % ВВП	57,5	57,4	53,8	52,5	54,7	55,4	54,7	54,1	52,7
Зовнішній борг, % ВВП	77,6	76,6	78,6	97,6	131,5	129,6	131,6	125,4	107,5
Міжнародні резерви, млрд. дол. США	31,8	24,5	20,4	7,5	13,3	15,5	21,8	29,5	29,8
<i>У місяцях імпорту наступного року</i>	3,7	2,9	3,3	1,9	3,2	3,4	4,6	5,8	5,4
Доходи державного бюджету, % ВВП	42,9	44,5	43,6	40,3	42,1	38,4	38,8	38,9	39,0
Податкові надходження, % ВВП	38,4	38,9	37,9	35,8	35,5	33,1	34,3	34,8	34,8
Видатки державного бюджету, % ВВП	45,7	48,9	48,4	44,8	43,2	40,6	41,9	41,5	41,4
Поточні видатки, % ВВП	42,3	45,7	46,2	44,3	41,0	37,4	38,6	37,8	37,5
Капітальні витрати, % ВВП	3,0	2,9	2,0	1,3	2,2	3,1	2,8	2,9	3,1
Сальдо державного бюджету, % ВВП	-2,8	-4,4	-4,8	-4,5	-1,2	-2,2	-3,1	-2,6	-2,4
Дефіцит зведеного бюджету, в т. ч. НАК «Нафтогаз», % ВВП	-4,4	-5,5	-6,7	-10,1	-2,1	-2,3	-3,1	-2,6	-2,4
Державний і гарантований державою борг, % ВВП	36,3	36,6	40,6	70,3	79,4	81,2	88,8	83,5	75,9

Джерело: складено автором¹¹.

Рівень бідності у 2015 р. суттєво зріс, причому саме в зонах конфлікту доступ до послуг та обсяг засобів до існування зменшились найбільше. Спад економіки, знецінення валюти та зниження поточних видатків держави призвели до суттєвого зменшення наявних доходів в Україні: у 2015 р.

¹¹ Державна служба статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Світовий банк в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

в реальному вираженні зменшилися як трудові, так і нетрудові доходи. Це спричинило підвищення рівня бідності (менш ніж 5 дол. на день у цінах 2005 р. за паритетом купівельної спроможності) з 3,3% у 2014 р. до 5,8% у 2015 р., тоді як помірна бідність (визначена за національною методикою Світового банку для України), за проведенням оцінюванням, зросла з 15,2% у 2014 р. до 22,2% у 2015 р. Умови на ринку праці погіршилися: реальна заробітна плата у 2015 р. знизилася на 20%, а рівень безробіття зріс до 9,5% із 7,8% у 2013 р. Проблеми безробіття, доступу до послуг, соціальної напруженості та засобів до існування є найгострішими в зоні конфлікту та серед внутрішньо переміщених осіб. На бідні домогосподарства у 2015 р. вплинуло масштабне підвищення тарифів на енергію, хоча нова програма субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, за результатами оцінювання нужденності, дещо послабила його ефект (наприкінці 2016 р. програмою було охоплено більш ніж 6,5 млн. домогосподарств).

Незважаючи на те, що рівень бідності в Україні в період до недавньої кризи знизився, основними статтями доходів малозабезпечених домогосподарств були пенсії та соціальні трансферти, що викликало занепокоєння з приводу того, що зберегти досягнення буде важко. Частка населення, що живе менш ніж на 5 дол. на день (за ПКС), знизилася з 46% у 2002 р. до 3,3% у 2014 р., а рівень помірної бідності – з 79% у 2002 р. до 15,2% у 2014 р. Водночас ця позитивна тенденція зниження бідності виражається значною залежністю від пенсій і соціальних трансфертів. У 2009–2014 рр. у складі приросту доходу в 40% населення з нижчим рівнем доходів на 4,5% на рік на перерозподіл доходів, пенсії та соціальну допомогу припадало 2% на рік, а на трудові доходи – 2% на рік. Стійкість зниження бідності викликала сумніви щодо кризи, особливо з огляду на значну частку пенсій. Крім того, той факт, що 40% населення з нижчим рівнем доходів мали низький рівень освіти, негативно впливав на перспективи працевлаштування таких осіб та оплати праці, а також на якість їхнього життя.

Аналізуючи стан вітчизняних регіонів, зауважимо, що рівень ВРП у Києві найвищий серед усіх регіонів. Це пов'язано не з обсягом виробництва, а насамперед із споживанням і документацією. Так, фактично вироблене в інших областях України у статистичних даних фіксується через дані столиці. За винятком м. Києва, найбільший рівень ВВП на душу населення визначено у старих промислових областях – Дніпропетровській, Полтавській, Запорізькій, Донецькій і Харківській (рис. 5.3). Причому до 2007 р. найбільший ВРП на душу населення визначено саме у Донецькій області, але Дніпропетровська за цим показником її наздогнала, а далі Полтавська і Київська (до 2014 р.). У Полтавській області є машинобудівний центр «Кременчук», великі копальні залізної руди, здійснюється видобуток нафти та газу при невеликій кількості населення. Київська область має дещо інше спрямування, оскільки переважно здійснює надання логістичних, торговельних та інших послуг, бо старих великих виробництв небагато.

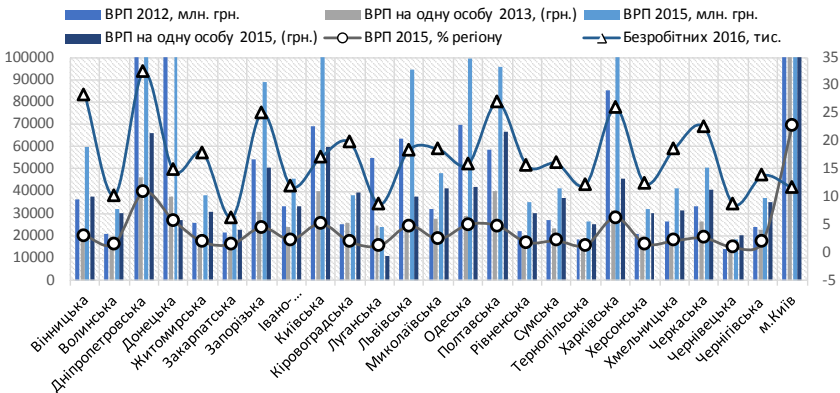

Рис. 5.3. Валовий регіональний продукт України

Джерело: побудовано автором¹².

Криза спричинила зменшення питомої ваги старих галузей у ВВП, але не через зростання нових. Відповідна облас-

¹² Багатогалузева статистична інформація [Електронний ресурс] // Регіональна статистика // Державна служба статистики України. – 2017. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vrp/vrp2015_u.zip.

ті з великими виробництвами період перших п'ятирічок колишнього СРСР залишаються на перших позиціях у рейтингу. Однак забезпечити у країні достаток і високий рівень життя вони не здатні, особливо, коли ціни на сировинні товари та напівфабрикати знизилися. Цей важливий виклик вітчизняної економіки можна простежити за представленими даними. Так, найменші показники ВРП на душу населення спостерігаються у західних областях – Чернівецькій, Тернопільській, Закарпатській, Волинській. У цих регіонах немає великих виробництв із надмірним споживанням сировини та енергоресурсів, з вартісними основними фондами і великим валовим випуском продукції. Водночас показники цих областей дещо занижені, оскільки нелегальні торгівля, послуги, контрабанда, перекази родичів у статистичних даних не фіксуються¹³.

Вияв впливу глобалізаційних процесів на зайнятість населення можна спостерігати за різними формами та напрямками. Важливе місце посідає регіональна система надання трудових послуг в Україні. Найбільш значними є розвиток нетрадиційних форм зайнятості, зміна структури зайнятості та дисбаланс між структурою робочої сили і робочих місць. Найбільш важкими наслідками впливу глобалізаційних процесів на зайнятість населення є безробіття та підвищення мобільності робочої сили, тобто трудова міграція. Неперервний суспільний прогрес і трансформація системи національного господарства відбуваються під впливом певних соціальних, економічних, інноваційно-інвестиційних, політичних, культурних та інших факторів, які відповідно впливають на соціальну сферу. Це загалом має відобразитись на зайнятості та добробуті населення. Негативний вплив глобалізації виявляється у поглибленні існуючої нерівності у сфері продуктивності праці, доходів, матеріального добробуту, спричинених вивільненням трудових ресурсів. Це загалом призводить до збільшення кількості трудових емігрантів, причому до їхнього складу входять пере-

¹³ Рапопорт В. Економіка областей, які працюють на внутрішній ринок, стабільніша [Електронний ресурс] / Володимир Рапопорт // ТЕКСТИ.org.ua. – 2016. – Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69578/Jekonomika_oblastej_jaki_pracujut_na_vnutrishnij_rynok.

важно молоді та висококваліфіковані спеціалісти, а також до зростання нелегальної зайнятості в країні¹⁴.

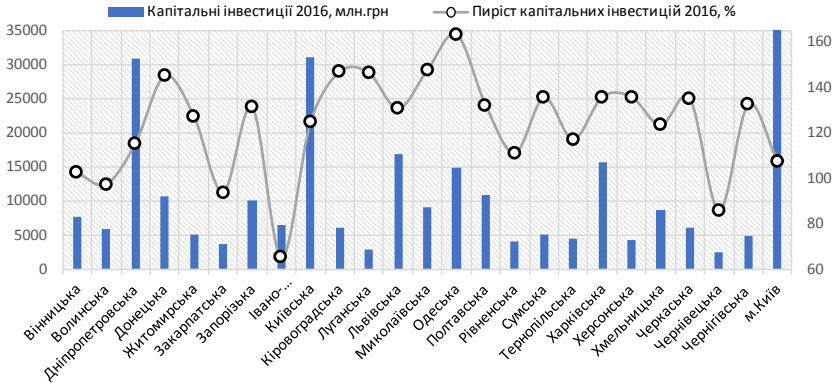
Сучасний глобалізований світ характеризується дедалі більшою свободою перетікання капіталів, які можуть приносити в країни як позитивні зрушення, так і спричинювати непередбачувані ускладнення. Так, найбезпечнішими і найбажанішими (серед різних потоків капіталів) є прямі іноземні інвестиції, за допомогою яких країни можуть не лише отримувати сучасні техніку й технології, а й сприяти входу відповідних підприємств у міжнародний поділ праці, вдосконалювати менеджмент, підвищувати ефективність використання ресурсів, у т. ч. людських, що особливо важливо для висхідних країн. Отже, до найвагоміших складових державної політики належать заходи і механізми залучення іноземних капіталів, насамперед прямих інвестиційних, які дають змогу отримувати стійкі довгострокові вигоди¹⁵.

Від ефективності організації інвестиційного процесу значною мірою залежить економічний розвиток регіонів. Довготривала криза в Україні охопила всі сфери суспільного життя і (політичну, економічну, та соціальну) і призвела до погіршення соціально-економічного розвитку регіонів та посилення територіальних диспропорцій. Процеси економічного оновлення та зростання визначаються розмірами, структурою інвестицій і швидкістю їхнього здійснення. За припливу додаткового капіталу в регіоні можна забезпечити економічне зростання через впровадження новітніх технологій, оновлення економічної бази, відтворити оптимальні структурні пропорції в економіці та, як підсумок, досягти повноцінного функціонування господарських суб'єктів, підвищити конкурентоспроможність регіонального виробництва. Проте несприятливий інвестиційний клімат в Україні нега-

¹⁴ Гришкін В. О. Аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення в Україні / В. О. Гришкін, А. О. Сімахова, Ю. С. Перекопська // Проблеми економіки. – 2016. – № 3. – С. 40–45. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2016_3_6.

¹⁵ Юрчишин В. Інвестиційна активність у країнах Вишеградської групи: виклики для України / В. Юрчишин, К. Маркевич // Міжнародна економічна політика. – 2015. – №2. – С. 126–148.

тивно впливає на рівень інвестиційної привабливості та обсяги інвестування регіонів.

Рис. 5.4. Регіональний розподіл інвестицій в Україні

Джерело: побудовано автором¹⁶.

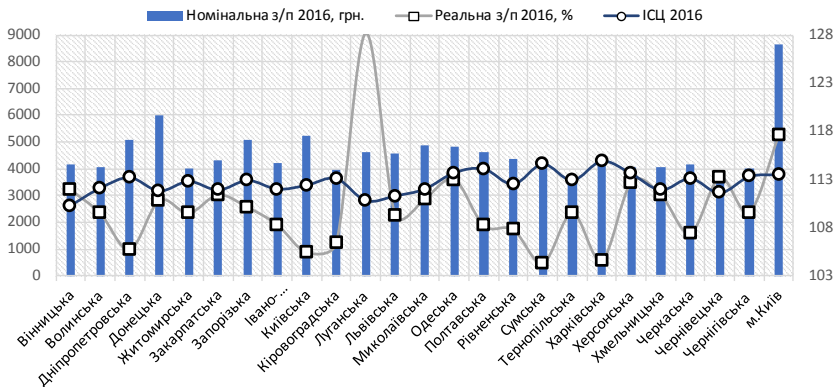
Динаміка зростання ПІІ у більшості регіонів України не є постійною та значно коливається. Приріст цього показника протягом 2014 р. спостерігався тільки в Івано-Франківській, Полтавській Чернівецькій і Вінницькій областях. Значно зменшилися обсяги іноземних інвестицій у Донецькій та Луганській областях через військовий конфлікт і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації (рис. 5.4). Якщо ситуація не зміниться і військові дії не будуть припинені найближчим часом, у цих областях і надалі спостерігатиметься зменшення обсягів ПІІ через небажання інвесторів вкладати кошти в регіони, які характеризуються низькою привабливістю внаслідок фінансової, політичної та економічної нестабільності¹⁷.

Ризик поляризації доходів населення України дещо диференційований. Так, середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у

¹⁶ Сімків Л. Є. Особливості залучення іноземних інвестицій в регіонах України: проблеми та шляхи їх розв'язання [Електронний ресурс] / Л. Є. Сімків, Н. Ю. Потьомкіна // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2017. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/82.pdf>.

¹⁷ Там само.

серпні 2017 р. становила 7114 грн., що у 2,2 разу вище від рівня мінімальної заробітної плати (3200 грн.) (рис. 5.5). Порівняно із липнем 2017 р. розмір заробітної плати зменшився на 3,1%, а за останні 12 місяців (відносно серпня 2016 р.) збільшився на 36,8%. Реальна заробітна плата у серпні 2017 р. порівняно з липнем 2017 р. зменшилася на 3,0%, а відносно серпня 2016 р. збільшилася на 17,2% [332]. За даними Державної служби статистики України, індекс споживчих цін (індекс інфляції) у березні 2017 р. порівняно з лютим цього року становив 101,8%, за січень-березень 2017 р. – 103,9%, за січень 1998 р. – березень 2017 р. – 1088,0%¹⁸.

Рис. 5.5. Заробітна плата та індекс споживчих цін за регіонами України
Джерело: побудовано автором¹⁹.

Важливе місце посідає регіональна інноваційна та науково-технічна діяльність. Глобалізація бізнесу, зменшення життєвого циклу продукту і водночас збільшення тривалості його розробки, а також затрат на НДДКР, змусили фірми дуже гнучко підходити до використання різних форм співробітництва в науково-технічній сфері. Ситуація іноді вимагає не лише торгувати, а й погоджуватися брати участь у

¹⁸ Індекс споживчих цін у березні 2017 року [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/indeks-spozivchih-cin-u-berezni-2017-roku/>.

¹⁹ Там само.

спільних проектах з конкурентами на міжнародному ринку. Аналіз сучасних тенденцій такої практики підтверджує, що поряд із вказаним вище дедалі більшого значення набувають такі вигоди від співробітництва: використання потенціалу партнера для виходу на зарубіжні ринки, нарощення неформалізованого обсягу знань і навичок, оптимізація процесу виконання НДДКР за координації діяльності постачальників і споживачів та посилення ринкових позицій учасників.

Інтенсивна інтеграція України та її західних сусідів відбувається завдяки торгівлі регіональній співпраці, а глобальні процеси та дифрагментація виробництва цьому сприяють. Так, за підсумками 2016 р. експорт вітчизняних товарів порівняно з аналогічним періодом 2015 р. зменшився на 9% і становив 22,7 млрд. дол. При цьому обсяг імпорту товарів порівняно з 2014 р. зменшився на 0,9% (або на 226,9 млн дол.) і дорівнював 24,2 млрд. дол. На вітчизняний експорт протягом останнього періоду впливали різні фактори. Загалом втрачено певні ринки збуту та виробничі потужності для традиційного експорту, кон'юнктура світового ринку також визначена як несприятлива. У підсумку це призвело до значного скорочення обсягів українського експорту. Для 2015 р. характерна різноспрямована ситуація. З одного боку, збереглися такі минулорічні негативні тенденції: нестабільна політико-економічна ситуація в окремих районах Луганської та Донецької областей, продовження військової агресії з боку Росії; значна сировинна спрямованість вітчизняного експорту; відсутність доступу до кредитних ресурсів, системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання). В 2016 р. ці тенденції доповнилися запровадженням Росією ембарго щодо українських продовольчих товарів, застосуванням до вітчизняного експорту негативного РНС²⁰ та обмеженням і ускладненням транзиту через її

²⁰ Режим найбільшого сприяння (РНС) – це більш сприятливий режим, який надається державами одна одній у міжнародному договірному порядку у сфері торгівлі, мореплавства, правового становища громадян, мит тощо, ніж той, який наданий чи буде наданий кожному зі сторін, що домовляються, будь-якій «третій» країні.

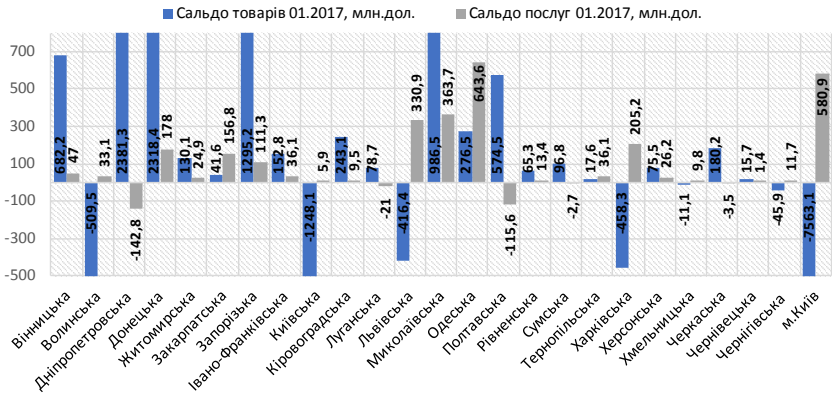

територію, з 1 липня 2016 р. Росія їх додатково посилила. З іншого боку, 1916 р. з'явилися окремі позитивні тенденції, як наприклад, поживалення попиту на деякі товари вітчизняного експорту при одночасному продовженні зростання виробництва промислової продукції. Проте порівняно з січнем 1916 р. відбулося суттєве уповільнення темпів зниження експорту (у січні цей показник становив 31,9%).

Серед регіонів України найбільш негативна динаміка експорту товарів спостерігалася у Дніпропетровській (-2,8 відсоткового пункту), Запорізькій (-2,3 в. п.) та Донецькій (-1,5 в. п.) областях. Водночас, такі області, як Луганська (+0,8 в.п.), Івано-Франківська (+0,4 в. п.), Львівська (+0,3 в. п) та Закарпатська (+0,2 в. п.), забезпечили позитивну динаміку експорту товарів. Щодо імпорту серед регіонів України найбільш негативна динаміка за 8 місяців 2016 р. спостерігалася в Донецькій (-0,8 в. п.), Полтавській (-0,6 в. п.) та Запорізькій (-0,4 в. п.) областях. Однак 22 регіони України характеризувалися позитивною динамікою імпорту, серед яких варто виокремити такі, як м. Київ (+4,4 в. п.), Волинська (+1,2 в. п), Київська (+0,8 в. п.), Львівська (+0,5 в. п), Харківська (+0,4 в. п.) та Одеська (+0,4 в. п.) області (рис. 5.6)²¹. Щодо здійснення експортно-імпортних операцій України за 8 місяців 2016 р. слід зазначити, що як в експорті товарів, так і в імпорті, основним торговельним партнером країни був Європейський Союз. Так, в експорті товарів питома вага Європейського Союзу становила 37,9%, а в імпорті досягла 43,9% (його частка збільшилася на 3,1 відсоткового пункту відносно показників аналогічного періоду 2015 р.). При цьому частка Росії в експорті товарів зменшилася до 9,8% (за 8 місяців 2015 р. її частка дорівнювала 12,7%), а в імпорті – на 7,3 в. п. і становила 12,8%²².

²¹ Підсумки зовнішньої торгівлі України за 8 місяців 2016 року [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2016. – Режим доступу : <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0596e42e-293b-4c36-87fc-8d0f2bf780de&title=PidsumkiZovnishnoiTorgivliUkrainiZa8-Misiatsiv2016-Roku>.

²² Там само.

Рис. 5.6. Регіональний торговельний баланс в Україні

Джерело: побудовано автором²³.

Набувши рис суперечливого і непослідовного процесу, глобалізація стимулює вияв інших процесів, що суперечать як один щодо одного, так і щодо початкової «точки відліку», демонструючи залежність нелінійної діалектики, котра здійснює зростаючий вплив на регіональний розвиток та стан економічної безпеки як регіонів, так і національної економіки загалом²⁴. Економічне зростання планети в найближчі 20 років не перевищить 2–3% ВВП на рік. Середні темпи зростання найбільших країн Єврозони прогнозуються на рівні 1,5–2%, Китаю – 3,5%. Максимальне ріст демонструватимуть Нігерія, В’єтнам та Філіппіни – 4,5–5,5%. Для відсталих країн така швидкість означає «пастку бідності». Китай та Індія, на відміну від України, зробили економічний ривок у попередні десятиліття, тому ВВП на особу через 30 років у цій країні становитиме 79 тис. дол. (лише в два рази менше від середнього доходу жителя США). Житель Індії буде відповідно в чотири рази біднішим за представники США порівняно з 33-кратним відставанням сьогодні.

²³ Підсумки зовнішньої торгівлі України за 8 місяців 2016 року [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2016. – Режим доступу : <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0596e42e-293b-4c36-87fc-8d0f2bf780de&title=PidsumkiZovnishnoiTorgivliUkrainiZa8-Misiatsiv2016-Roku>.

²⁴ Можайкіна Н. В. Вплив глобалізації на розвиток регіонів / Н. В. Можайкіна, О. Ю. Сгорова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – №1. – С. 62–75.

Україна, маючи мізерний стартовий рівень за середнього темпу зростання, має передумови залишитись позаду азіатських країн і приєднатись до групи найбідніших держав світу. У світовій торгівлі стрімко знижуються ціни і попит на корисні копалини та нафту. Зменшується обсяг виручка від експорту аграрної продукції (-11% у 2015 р.) та від експорту промтоварів (-5% у 2015 році). У структурі ВВП країн ЄС сільське господарство становить не більш як 3%, в Україні – близько 11% і це головне джерело валюти. Від прогресу постраждають виробники дешевих товарів і їхні працівники. Виникне глобальний розрив між тими, хто мав можливість модернізуватися, і тими, хто цього не забезпечив. Проте в українській переробній промисловості питома вага високотехнологічної продукції щораз невинно знижується: з 4,6% у 2014 р. до 4,3% у 2016 р. Частка середньо-високотехнологічної продукції також зменшилася з 15% до 13,5%. У світі посилюється економічний протекціонізм. Кількість вжитих у 2015 р. дискримінаційних заходів на 50% вище, ніж у 2014 році, особливо в країнах G20²⁵.

Отже, глобалізація та регіоналізація – це два антагоністичних процеси, що водночас перебувають у своєрідному симбіозі та взаємному посиленні. Такий симбіоз може мати адекватне і реальне виявлення у формі альтерглобалізації. Процеси глобалізації світової економіки зумовлені переважно вимогами конкуренції та сприяють до пошуку кращих форм організації виробництва і торгівлі через удосконалення діяльності економічних суб'єктів. Відповідно суспільні дії у межах регіоналізації значною мірою відповідають потребам регіональної економічної та політичної співпраці. Глобалізація на її сучасному етапі може спричиняти нерівномірність розвитку держав і регіонів. Це призводить до того, що країни з меншим економічним потенціалом для забезпечення конкурентоспроможних позицій змушені об'єднуватись на регіональних і загальнонаціональних рівнях.

²⁵ Жмеренецький О. Глобальні економічні тренди та Україна без майбутнього [Електронний ресурс] / Олексій Жмеренецький // Економічна правда. – 2017. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/07/17/627005/>.

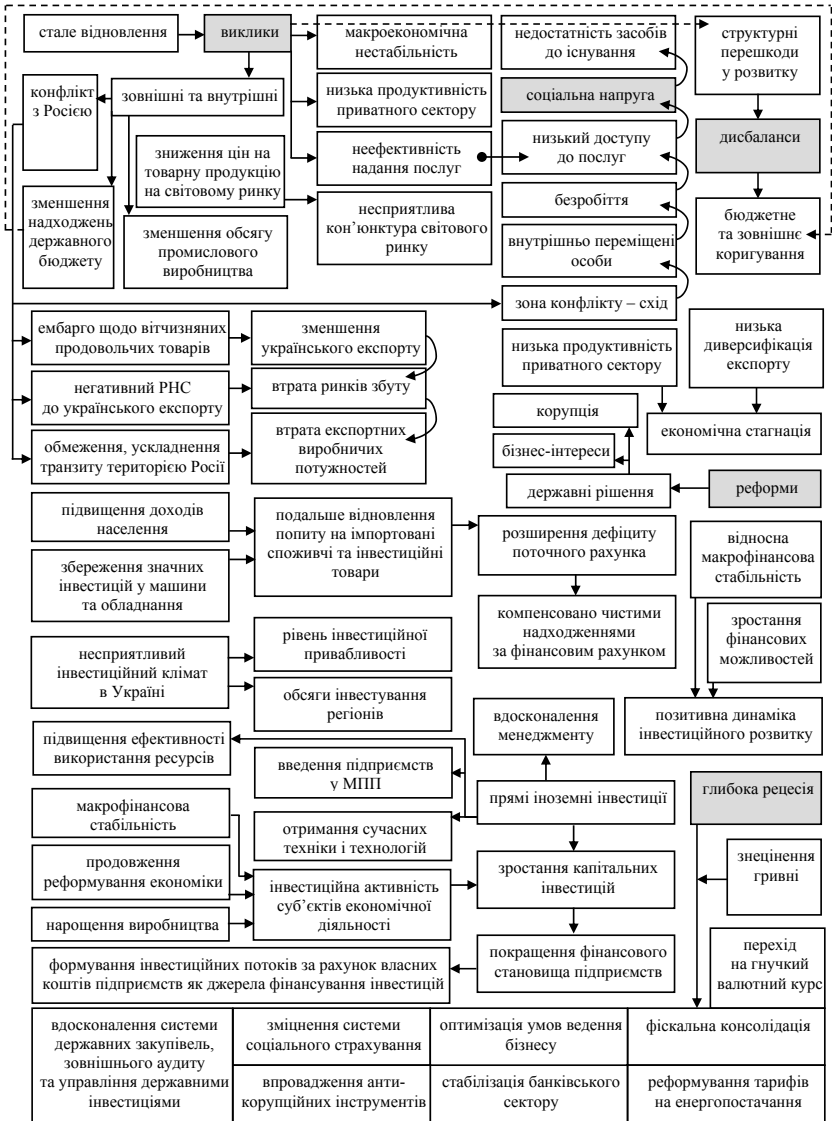

Рис. 5.7. Модель взаємодії економічних імперативів альтерглобального розвитку України

Джерело: авторська розробка.

Мегарегіональний економічний розвиток постсоціалістичних країн доводить нерівномірність розвитку регіонів у межах окремих країн, а також зумовлює необхідність співпраці згаданих економік на перспективу. Глобалізація економіки забезпечила окремим регіонам надприбутки і довготривалий розвиток, проте вона призвела до асиметрії та соціально-економічної дивергенції постсоціалістичних країн. Кооперація країн як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, а також перспективи глибокої інтеграції та соціально-економічного розвитку, можуть бути підсумком активних дій у напрямку впровадження проєвропейських реформ в Україні та переходу на альтерглобальну модель розвитку.

5.2. Індексне оцінювання альтерглобального позиціонування України

Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується економічний розвиток та процвітання України, є політичною та практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Альтерглобальна модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною. Сталий розвиток в умовах альтерглобалізації передбачає такі міжнародні фундаментальні цінності розвитку, як свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність. Національні цілі альтерглобального розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України.

Основні завдання переходу до розвитку в умовах альтерглобалізації передбачають збалансоване соціально-економічне зростання, що полягатиме у формуванні міжгалузевої струк-

тури виробництва, яка має відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави, а також у підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей. Важливим є обмеження розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, поетапне зменшення обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей, нарощування обсягу виробництва продукції, що має завершений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу. Важливу роль відіграє технічне переоснащення виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкого застосування відновлюваних джерел енергії, вирішення проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності.

Економіка поступово перейде на регульоване збільшення обсягу виробництва високоякісних продуктів харчування, якісну зміну структури харчування населення, підвищення калорійності продукції. Як підсумок, має відбутись формування раціональної структури виробництва, розподілу й використання енергії, підвищення технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива. Загалом у теоретико-методологічному аспекті в національній альтерглобаліській парадигмі, урахувуючи багатий міжнародний і національний досвід, необхідно зробити нові акценти, поставивши, з одного боку, у центр розвитку людину та її інтереси в конкретному середовищі життєдіяльності, а з іншого – забезпечити її потужним економічним інструментарієм, адекватним до потреб виробництва і вимог сталого й збалансованого природокористування. З огляду на зазначене передусім слід зосередитися на економічному інструментарії альтерглобалізації, новій т. зв. «зеленій економіці». При цьому слід виходити із загального розуміння сучасної економіки як дієвого інструмента впорядкування взаємовідносин між людиною і природою. Виявляється, що залежно від позицій

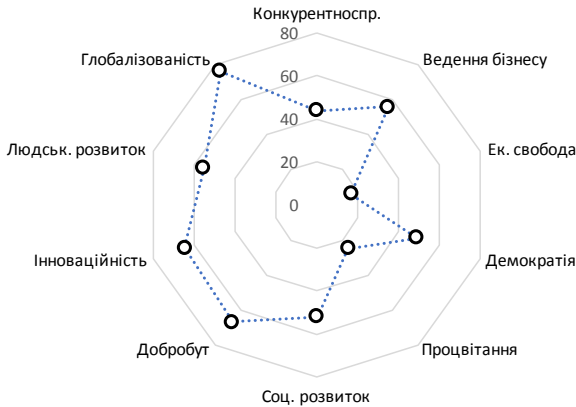
розгляду цього питання визначаються різні шляхи подолання екологічних проблем. Так, економіка в наведеному контексті в окремі періоди може орієнтувати потоки фінансових ресурсів на вирішення різних пріоритетних цільових завдань. Відповідно до кожного окремого територіального утворення вони можуть суттєво відрізнятися. Однак головним залишається забезпечення гармонійних відносин між екологією людини та простору, в якому вона функціонує.

За останні два роки, Україна має позитивну тенденцію за групою рейтингів економічного розвитку, зокрема відбулося суттєве покращення позицій за рейтингом податкового навантаження. Водночас Україна перебуває серед лідерів за рівнем корупції. Погіршення позицій у рейтингу глобалізації пов'язано з політико-правовим середовищем та його низькою здатністю впливати на глобальні процеси у світі. Ретроспектива рейтингів демонструє тенденцію, в якій Україна займає нішовий власний рівень поміж інших країн протягом тривалого проміжку часу. Іноді вона покращує його, але за кризи втрачає власні позиції. Криза відкриває можливості для розвитку, але вони залишаються невикористаними і погіршена позиція стає новою нормою. Через певний період цикл повторюється і Україна знову втрачає свої позиції. Така непостійність доволі негативно впливає на економічний розвиток країни та на її міжнародне позиціонування загалом. Рейтинги є дуже важливим чинником формування іміджу України у світі, а також вагомими індикаторами для наших міжнародних партнерів та стратегічних інвесторів.

Індекс глобальної конкурентоспроможності²⁶ складається з більш ніж 100 змінних, що згруповані у 12 контрольних показників («Інституції», «Інфраструктура», «Макроекономічне середовище», «Охорона здоров'я та початкова освіта», «Вища освіта і професійна підготовка», «Ефективність ринку товарів», «Ефективність ринку праці», «Розвиток фінансового ринку», «Технологічна готовність», «Розмір ринку», «Відповідність бізнесу сучасним вимогам» та «Інноваційний потен-

²⁶ Індекс глобальної конкурентоспроможності – Global Competitiveness Index.

ціал»), які об'єднані 3-ма основними групами субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» й «Інновації та фактори вдосконалення». Україна в 2017 р. посіла 79 місце серед 137 країн світу, покращивши свої позиції на два пункти. Так, Україна погіршила свої позиції у 4 з 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 13 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці». Тенденція до погіршення цього показника спостерігалася і в минулорічних дослідженнях (позиції знизилась на 17 пунктів). Україна зазнала також втрат за оцінкою інноваційної складової індексу («мінус» 9 пунктів), інфраструктурної («мінус» 3 пункти) та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку («мінус» 2 пункти)²⁷.

5.8. Позичонування України у глобальних рейтингах

Джерело: обчислено та побудовано автором.

Незважаючи на незначні покращення, в цьому році в Україні все ще найнижчі позиції за оцінкою міцності банків (130 місце), за регулюванням фондових бірж (134 місце), за якістю доріг (130 місце), за інфляційними змінами та за здат-

²⁷ Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 [Електронний ресурс] / Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». – 2017. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.

ністю країни утримувати таланти (129 місце), за захистом права власності (128 місце). Негативними факторами для ведення бізнесу в Україні визначено (в порядку зменшення): інфляцію, корупцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, нестабільність урядів, ускладнений доступ до фінансів, неефективну державну бюрократію, регулювання валютного ринку, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я.

5.9. Індекс глобальної конкурентоспроможності України, 2017 р.

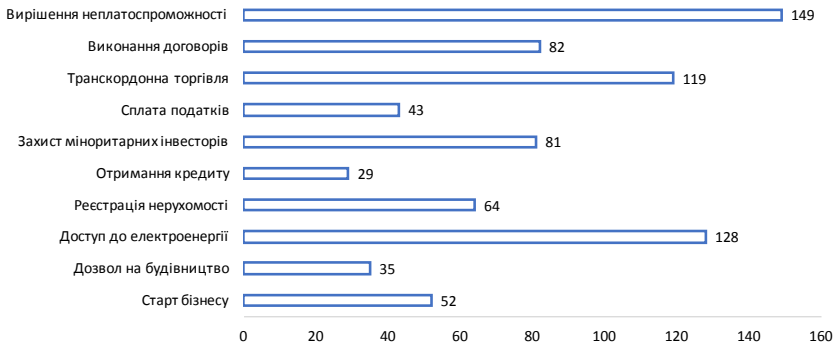
Джерело: побудовано автором²⁸.

За індексом легкості ведення бізнесу²⁹ тобто порівнянням простоти підприємницької діяльності між країнами світу, що укладається Світовим банком на основі річних даних, Україна дещо покращила свої позиції, піднявшись у рейтингу. Вищі оцінки в індексі свідчать про краще та простіше регулювання бізнесу, а також сильніший захист прав власності. Метою по-

²⁸ Global Competitiveness Index [Електронний ресурс]//World Economic Forum. – 2018. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=UKR>.

²⁹ Індексом легкості ведення бізнесу – Ease of Doing Business Index.

будови індексу є забезпечення даними досліджень впливу регуляції бізнесу державою на економічне зростання. Результати досліджень вказують на сильний взаємозв'язок між покращенням правил ведення бізнесу і зростанням економіки. На відміну від подібних досліджень, індекс легкості ведення бізнесу засновується лише на вивченні та квантифікації законів, постанов та правил щодо ведення підприємницької діяльності. Індекс не враховує загальні умови, такі як інфраструктура, інфляція та злочинність. Аналітики Світового банку зазначають, що поліпшення результату вдалося домогтися за зменшення ставки єдиного соціального внеску, спрощення отримання дозволів на будівництво та поліпшення захисту прав міноритарних акціонерів. Так, за індикатором «Отримання дозволу на будівництво» Україна піднялася на 105 пунктів – з 140 позиції на 35. Це значно вплинуло на загальний рейтинг держави і є найкращим прогресом України в світі. Цей індикатор є важливим орієнтиром для інвесторів і вказує на збільшення припливу іноземних інвестицій у країну. За підрахунками експертів, один пункт в рейтингу – це можливість додатково залучити в економіку країни близько 600 млн. дол. інвестицій.

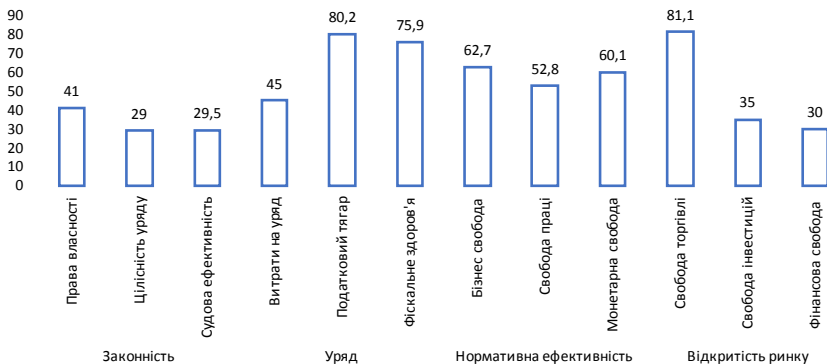

5.10. Індекс легкості ведення бізнесу України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором³⁰.

³⁰ Ease of Doing Business Index [Електронний ресурс] // The World Bank Group. – 2017. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine>.

Україна в рейтингу економічної свободи³¹ в 2018 р. збільшила свій показник з 48,1 до 51,9 бала зі 100 можливих і піднялася зі 166 на 150 місце серед 180 країн-учасниць, про що свідчать результати щорічного дослідження американського «The Heritage Foundation». Згідно з даними, Україна за минулий рік вийшла з групи депресивних економік з показником індексу нижче 50 і перейшла в категорію переважно «невільних». У ній вона випередила Сьєрра-Леоне, Узбекистан, Бразилію та Афганістан і наздогнала Камерун, але поки відстає від Малаві, Демократичної Республіки Конго, Гвінеї, Гамбії та Аргентини. Україна займає останнє місце серед 44 країн у регіоні Європи, а її загальний бал нижчий від регіональних і світових середніх. Проте Україні вдалося поліпшити 8 з 12 показників економічної свободи, особливо монетарної свободи (з 47,4 до 60,1) і свободи інвестицій (з 25 до 35). Щодо регресу зазначимо, що найбільшим він став за показниками свободи торгівлі (з 85,9 до 81,1), захисту прав власності (з 41,4 до 41) і сумлінності влади (government integrity) (з 29,2 до 29). Однак існують також важливі питання щодо корупції в судових органах, які є одними з найбільш слабких і користуються мінімальною довірою публічних інститутів.

5.11. Індекс економічної свободи України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором³².

³¹ Індекс економічної свободи – Index of Economic Freedom.

³² Index of Economic Freedom [Електронний ресурс] // The Heritage Foundation. – 2017. – Режим доступу : <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.

Дослідницька організація «Economist Intelligence Unit (EIU)» у щорічній доповіді оцінила індекс демократії³³ України. Усі 165 країн у рейтингу поділені на чотири категорії – «повні демократії», «недосконалі демократії», «перехідні режими» та «авторитарні режими». При класифікації враховуються певні показники та категорії, такі як вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура. До першої трійки рейтингу увійшли Маврикій, Ісландія та Швеція. Щодо країн-сусідів України зазначимо, що у рейтингу демократії Росія зайняла 135 місце, Польща – 53, Словаччина – 44, Угорщина – 56, Румунія – 64, Молдова – 78, Білорусь – 138. Якщо демократичні цінності стали звичними для західних країн, то в Україні процес демократичної розбудови триває. Про це свідчить факт, що індекс демократії України декілька років перебуває у так званій групі «гібридного режиму»³⁴, який толерантно перекладають з англійської як «перехідний», або такий, що має лиш ознаки демократичного врядування. Минулий рік для України забезпечив вищі результати за Замбію, Вірменію і Білорусь та нижчі за Гондурас, Молдову і Румунію. В загальному рейтингу Україна посіла 83 місце. Однак не все настільки песимістично. Порівняно з 2014 р., з 92 місця Україна переbazувалася на 83 у загальному заліку серед країн світу, а внутрішній індекс зріс з 5,42 до 5,69 (чим більший показник до 10, тим вищі позиції). На думку дослідницької організації «EIU», основним для майбутнього прогресу України є зіткнення між владними інтересами, які користуються перевагами протягом десятиліть, і реформістськими силами.

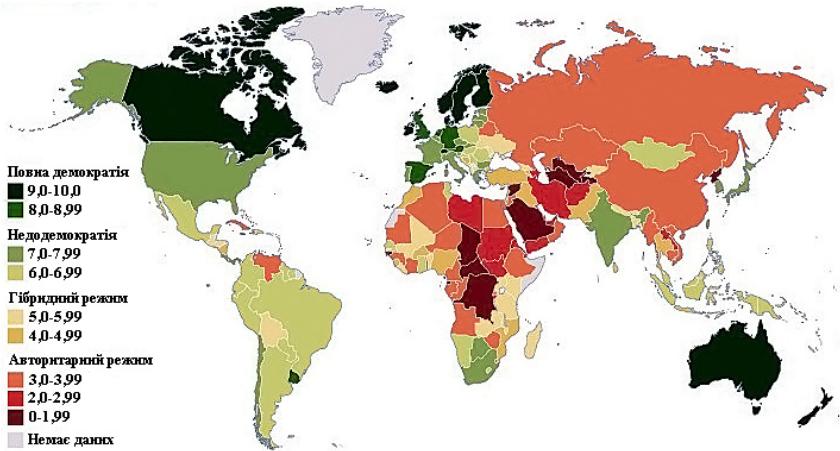
Україна втратила 5 сходинок у світовому рейтингу процвітання, опинившись на 112 місці з 149 країн, перебуваючи між Бангладеш і Буркіна-Фасо (111 та 113 місця відповідно). У загальному рейтингу показника процвітання Україна втра-

---

³³ Індекс демократії – Democracy Index.

³⁴ Англ. «Hybrid regime».

тила 5 позицій, перейшовши з 107 на 112 порівняно з попереднім роком. Однак з початку існування рейтингу (2006 р.) Україна втратила 17 позицій. Згідно з індексом процвітання,

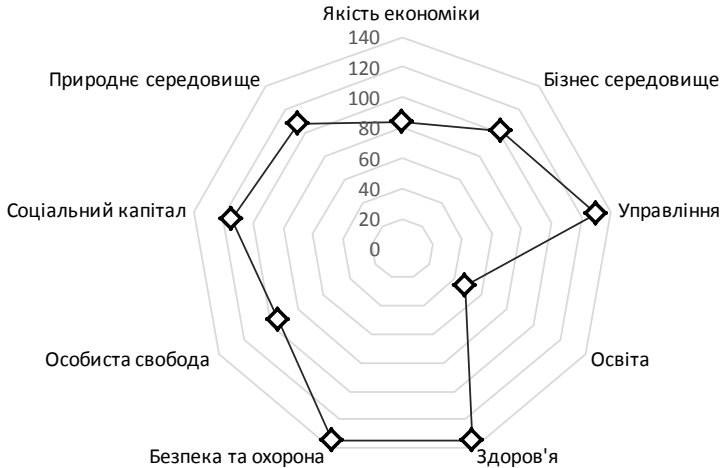

5.12. Мапа індексу демократії, 2017 р.

Джерело: побудовано автором³⁵.

порівняно з 2016 р. позиції України покращилися в трьох категоріях: економіка (з 88 місця до 84), соціальний капітал (характерне найбільше зростання з 135 до 115 місця) та екологія (зі 112 до 108). Найбільш розвинутою категорією в Україні є освіта: за цим критерієм наша держава входить у топ-50, розташувавшись на 48 сходинці. А найвідсталішими категоріями стали охорона здоров'я та безпека: за цими показниками Україна посідає 135 місце серед 149 країн. Найнижчим за роки існування рейтингу став у 2017 р. показник влади, який відображає ефективність діяльності уряду, рівень демократії та політичної участі, а також верховенства права. Найвищим цей показник був у 2007 р. (113 місце).

³⁵ Democracy Index 2017 [Електронний ресурс] // Economist Intelligence Unit. – 2017. – Режим доступу : <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.

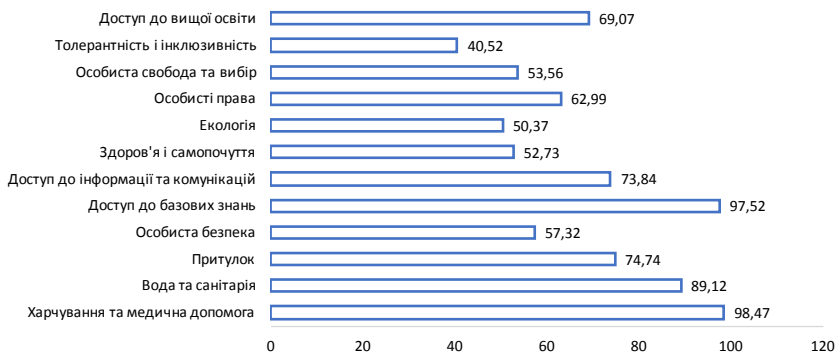
5.13. Індекс процвітання України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором³⁶.

Україна поліпшила показники в рейтингу рівня життя і увійшла до групи країн з розвитком, вищим середнього рівня. Якщо в минулому році Україна з оцінкою 66,43 бала (за максимуму в 100 балів) очолювала групу країн з розвитком, нижчим від середнього, то її нова оцінка 68,35 бала дала їй змогу переміститися в більш високу категорію. Найвищі оцінки Україна отримала в категоріях: харчування і базове медичне обслуговування – 98,47, доступ до базової освіти – 97,52. Найнижчі показники країна мала в категоріях: толерантність – 40,52, якість навколишнього середовища – 50,37. Крім того, за рівнем ВВП з урахуванням паритету купівельної спроможності з 128 країн Україна з показником 7,457 тис. дол. посіла 81 місце. Водночас інші країни за минулий рік досягли значно більшого прогресу. Так, якщо рік тому Україна в рейтингу була 63 зі 133 країн, то в цьому – 64 поміж 128. Укладачі рейтингу також вказують, що за рівнем ВВП з урахуванням паритету

³⁶ The Legatum Prosperity Index [Електронний ресурс] // Legatum Institute Foundation. – 2017. – Режим доступу : <http://www.prosperity.com/rankings>.

купівельної спроможності зі 128 країн Україна з показником 7,457 тис. дол. посіла 81 місце. Серед країн колишнього СРСР у групі з високим рівнем розвитку перебувають країни Балтії з оцінками від 82,96 – в Естонії до 78,09 – у Литви, тоді як у групі країн з розвитком, вищим від середнього, показники країн в Грузії та Вірменії – відповідно 70,8 і 69,01, що забезпечило їм 53 і 59 місця. За Україною місце в рейтингу посіли Білорусь – 65 місце, Росія – 67, Таджикистан – 92.

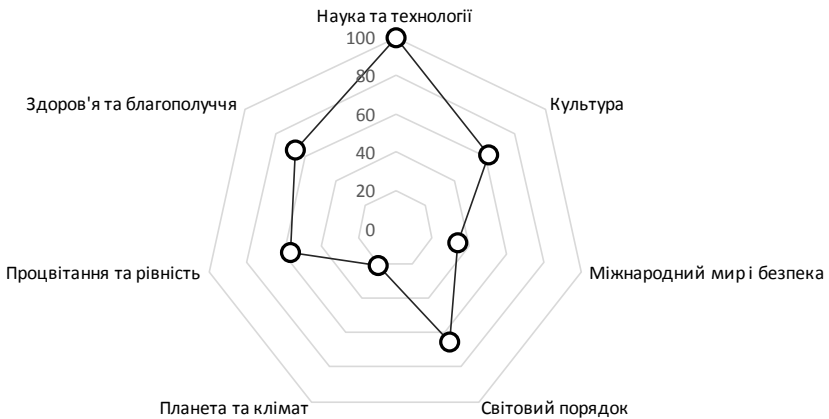
5.14. Індекс соціального розвитку України, 2017 р.

Джерело: побудовано автором³⁷.

На показник загального індексу щастя впливає рівень ВВП на душу населення, соціальна підтримка, тривалість здорового життя, свобода життєвого вибору, благодійність, сприйняття корупції, негативне майбутнє. З 2013 р. Україна втратила 45 позицій, що зумовлено поглибленням соціальної та економічної криз, військовими подіями в країні. Відповідно до глобального індексу щастя найбільший позитивний вплив здійснює соціальна підтримка. Йдеться не про державну підтримку, а про підтримку суспільства та близького оточення. Позитивною є динаміка зростання ВВП на душу населення у 2017 р. Це пов'язано не тільки із зростанням економіки (за даними Міністерства економічного розвитку України, реальний ВВП зріс у 2016 р. на

³⁷ 2017 Social Progress Index [Електронний ресурс] // The Social Progress Imperative. – 2017. – Режим доступу : <http://www.socialprogressindex.com/?tab=2&code=UKR>.

2,2%), а із зменшенням чисельності населення – еміграція та війна. За розробленою методологією оцінюють передумови та фактори формування щастя, а не його відчуття. За тлумаченням, поданим в Академічному словнику української мови, «... щастя – стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого задоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь».

5.15. Індекс добробуту України, 2017 р.

Джерело: розраховано та побудовано автором³⁸.

Так, за результатами соціологічного опитування Українського інституту майбутнього, за останні два роки соціально-економічне становище населення України погіршилося. Більше половини опитаних респондентів (62,1%) вказують на погіршення економічної ситуації в країні за останні півроку. Зокрема, 31,9% вважають, що економічна ситуація не змінилась, і тільки 3,6% зазначили, що вона почала покращуватись. Показово, що мешканці міст порівняно з населенням сіл частіше вказували на погіршення ситуації (64% і 58,2% відповідно). Однак про те, що ситуація не змінилась, частіше вказували селяни (36,1% порівняно з 29,8% у міщан). Покращення ситуації мешканці різних типів населених пунктів оцінили практично однаково. На покращен-

³⁸ The Good Country Index [Електронний ресурс] // Good Country. – 2017. – Режим доступу : <https://goodcountry.org/index/results?p=overall>.

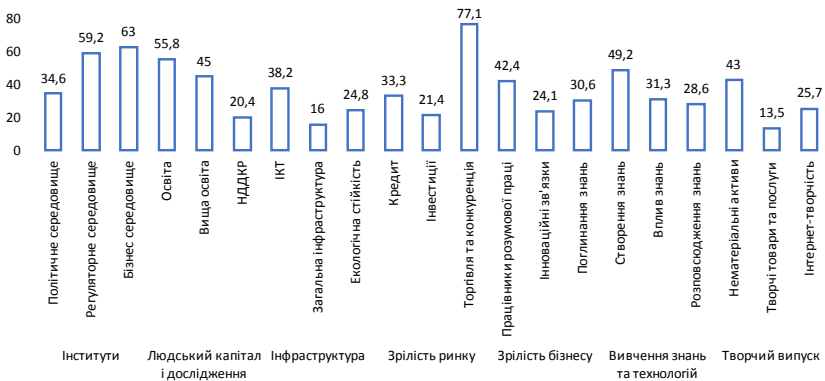
ні економічної ситуації за останні півроку частіше наголошують респонденти з Південного регіону – 5,3%, у Центральному регіоні таких осіб лише 1,9%, у Східному – 2,6%; на погіршенні – у Північному і Східному регіонах відповідно 67,8% і 66,3%, а у Західному – 54,3%. Стабільність ситуації найчастіше визначають у Західному регіоні (41%), а рідше – у Північному (24%). На думку 40,7% українців, рівень добробуту їхньої родини дещо погіршився, у 31,4% – значно погіршився, а в 21,1% населення України ситуація не змінилась. Щодо рівня доходів, можна зазначити, що для більшості українців (37,3%) для повного щастя достатньо від 6 до 10 тис. грн. на місяць, для 23% респондентів – від 11 до 15 тис. грн., 21% – 3–5 тис. грн.

Отже, щоб підвищити рівень щастя українського населення, варто звернути увагу на декілька аспектів. По-перше, це сталий розвиток – гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних факторів, що забезпечить захист майбутніх поколінь. По-друге, надання можливостей для розвитку свободи життєвого вибору, зокрема створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу – податкові канікули, пільгове кредитування, бізнес-консалтинг тощо. Це дасть змогу сформувати середній клас. По-третє, дбайливе ставлення до навколишнього середовища, запобігання його забрудненню з боку промисловості – запровадження жорстких екологічних норм (екологічний кодекс) та збільшення штрафів за їхнє порушення, виховання екологічної культури у населення.

Україна посіла 50 місце серед 127 країн світу в щорічному рейтингу інноваційних економік³⁹. У дослідженні враховано різні показники, що впливають на розвиток інновацій у кожній країні. Порівняно з 2016 р. наша держава підвищила свої позиції на 6 пунктів, що зумовлено високим коефіцієнтом інноваційної ефективності (співвідношення інноваційного результату до інноваційних ресурсів). Локомотивом української інноваційної конкурентоспроможності є людський капітал. Його ефективна реалізація є основною конкурентною перевагою. Однак порів-

³⁹ Глобальний інноваційний індекс – Global Innovation Index.

няно з 2016 р. цей показник зменшився за скорочення державних витрат на освіту та науку. В межах субіндексу «Людський капітал та дослідження» оцінюється освіта, яка залишається рушійною силою ефективної реалізації людського потенціалу. Це пояснюється доступністю вищої освіти, наявністю великої кількості ВНЗ та зростаючою чисельністю випускників. Однак у рейтингу не оцінюються компетенції випускників та якість освітніх послуг. Фактором, який стримує інноваційний розвиток, є низький рівень R&D-витрат, що зумовлює пошук інших джерел фінансування та міграцію науковців за межі України. Так, вагомими є позиції України щодо легкості відкриття бізнесу – 18 місце за цим показником. При цьому за легкістю процедури банкрутства результат один із найнижчих у світі – 120 місце. Дослідники значно нижчим показником оцінили рівень політичної стабільності та безпеки – 124 місце з 127. Інші слабкі сторони України такі: неефективне урядування, високі кредитні ставки, незадовільний стан розробки кластерів, загальна слабкість і повільний розвиток економіки. Успіхів, однак, досягнути за високих державних видатків на освіту, іноземних інвестицій в інновації та ІТ-експорту.

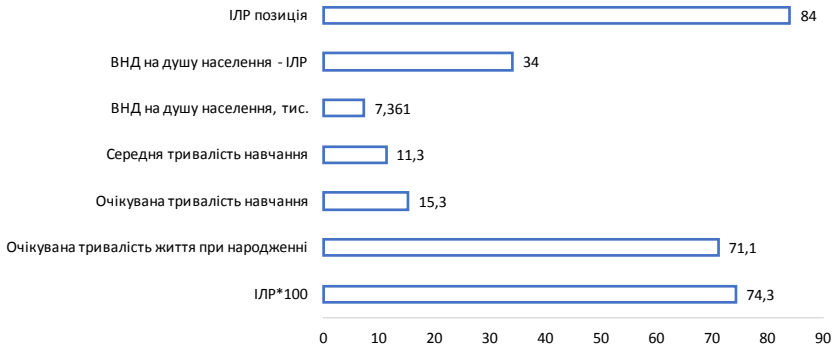

5.16. Глобальний інноваційний індекс України, 2015 р.

Джерело: розраховано та побудовано автором⁴⁰.

⁴⁰ The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development [Електронний ресурс] // World Intellectual Property Organization. – 2015. – Режим доступу : http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf.

Україна перебуває серед переліку країн із високим рівнем людського розвитку. Вона поліпшила деякі показники, наприклад, тривалість часу навчання. Рівень життя визначають за допомогою валового національного продукту (ВНП), конвертованого в міжнародні долари вартістю за станом на 2011 р., з використанням показників паритету купівельної спроможності (ПКС) на душу населення. Під час аналізу використовувалися і кількісні, і якісні дані. Результати відображають рівень прогресу різних країн у процесах розвитку, основні досягнення, недоліки та, що є найважливішим, проблеми, які потребують термінового вирішення. Україна втратила кілька позицій у рейтингу і тепер її місце в рейтингу – одне з найнижчих серед країн регіону та Європи. Так, індекс людського розвитку в Україні становить 0,743. Вона посідає 84 місце серед 188 країн і територій. У 2015 р. Україна була на 81 місці. Ця оцінка відображає реальний стан справ у країні, на території якої триває збройний конфлікт та яка працює над модернізацією економічних, політичних і соціальних інститутів. Цей показник є найнижчим порівняно з іншими країнами регіону. Якщо в інших сферах позиції України приблизно однакові за показниками її рейтингів та інших країн подібного розміру і рівня розвитку або навіть вищі, то за показником ВНД вона найбільше відстає від європейських держав. Отже, поки країни за подібних умов і проблем поступово розвиваються та підвищують власний ВНД, потенціал людського розвитку в Україні використовується недостатньо, а розрив з іншими державами зберігається. Визнаючи важливість інших складових індексу людського розвитку, слід акцентувати, що саме економічний розвиток і справедливий розподіл ресурсів може найбільше сприяти підвищенню позиції країни у рейтингу людського розвитку. Так, доходимо висновку, що майже в кожній країні окремі категорії населення більш соціально захищені за інші.

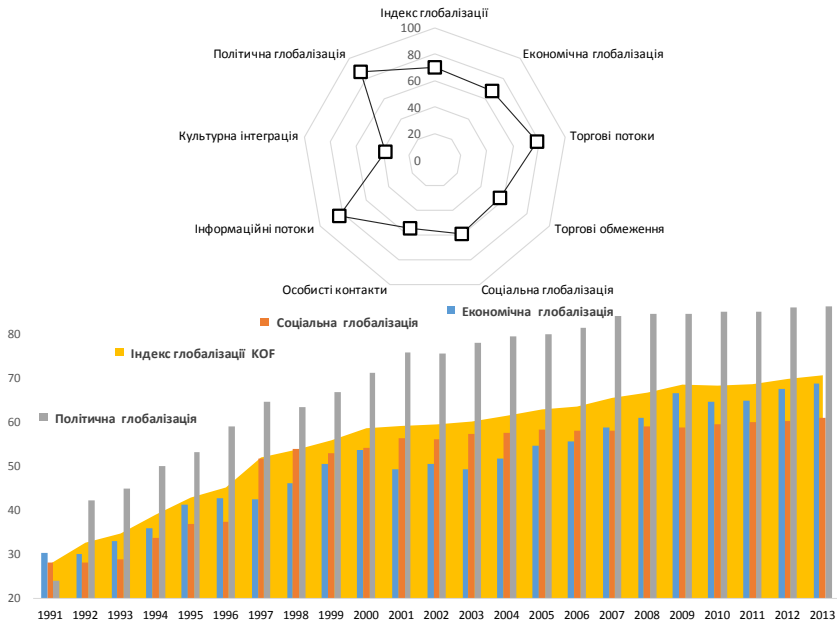

5.17. Індекс людського розвитку України, 2016 р.

Джерело: побудовано автором⁴¹.

Загальний індекс глобалізації у 2017 р. за системою КОФ для України становив 70,60 (100 балів – максимальна оцінка). Вона зайняла 49 позицію в рейтингу серед 193 держав світу. Порівняно з 2017 р. КОФ-індекс для України дорівнював 70,71, а рейтингова позиція – 44 місце. Таке зниження пояснюється насамперед уповільненням структурних реформ в основних секторах економіки та політичною нестабільністю. Щодо економічної глобалізації виокремлюють два виміри. Перший – це фактичні потоки, до яких належать безпосередньо матеріальні та фінансові (у вигляді суми експорту й імпорту товарів і послуг), розмір яких за січень-серпень 2017 р. становив 58,3 млрд. дол. Другий компонент виміру економічної глобалізації – це обмеження у вигляді бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які містять приховані бар'єри імпорту за 2017 р. – 4,9 млрд. дол. Таким чином, відбувається позитивна динаміка розвитку фактичних потоків і негативна щодо бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які є поточними доходами України. Це свідчить, з одного боку, про відкритість національної економіки, а з іншого – про низький рівень конкурентоспроможності виробленої нею продукції. Отже, за вищенаведеними показниками Україна є недостатньо інтегрованою у світовий простір.

⁴¹ Human Development Index and its components [Електронний ресурс] // United Nations Development Programme. – 2015. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>.

5.18. Індекс глобалізації України за системою КОФ, 2018 р.

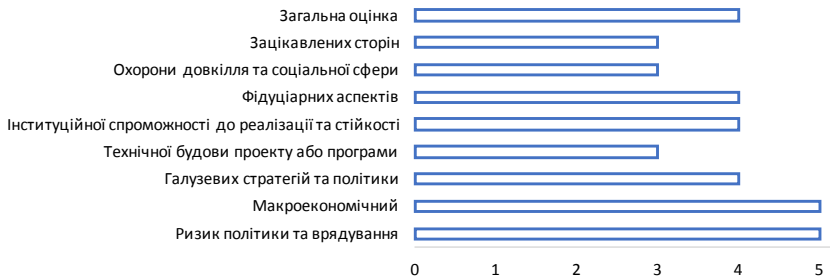
Джерело: побудовано автором⁴².

Ризики в Україні оцінюються як «значні» (рис. 5.19). Серед ризиків переважають політичні ризики, ризики урядування та макроекономічні ризики. Вони здатні поодиноці або разом поставити під загрозу перехід до альтерглобальної моделі розвитку через зниження рівня готовності та спроможності уряду реформувати державну політику та реалізовувати портфель інвестиційних проектів. Запропонована модель передбачає обмеження ризиків, але вона не може забезпечити пом'якшення тих ризиків, на які вона не впливає, як наприклад, ризик конфлікту.

Політичні ризики. Україна зазнала суттєвої політичної невизначеності. Багато спостерігачів звертають увагу на перехід від політичної системи, в якій домінують авто-

⁴² KOF Globalisation Index [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2018. – Режим доступу : https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2018/Data_2018.xlsx.

кратичні та бізнес-інтереси, до системи більшої політичної відповідальності перед громадянами. Водночас зберігається ймовірність інших наслідків: від подальшого впливу бізнес-інтересів окремих кіл до активізації популістських націоналістичних політичних угруповань. Під час такого переходу можна очікувати певної політичної нестабільності. Політична нестабільність може зрости напередодні парламентських і президентських виборів і вплинути на здійснення реформ. Якщо прагнення уряду здійснювати реформи буде незначним, то це може загрожувати альтерглобальному розвитку України. Цей набір ризиків частково пом'якшується широкою підтримкою реформ у сфері урядування та економіки. Проте така підтримка може анулюватись, якщо не буде поступу в реформуванні урядування та результативності реформування економіки.

Рис. 5.19. Ризики альтерглобального розвитку України

Джерело: складено автором.

Ризики конфлікту. Активізація збройного протистояння між озброєними угрупованнями та збройними силами на сході України може призвести до значних негативних наслідків для економіки через збільшення військових видатків та ослаблення довіри інвесторів до економіки. За таких обставин спроможність протидіяти цьому ризикові є дуже обмеженою.

Ризики урядування. В Україні існує ризик того, що потужні політичні впливові кола зможуть заблокувати рефор-

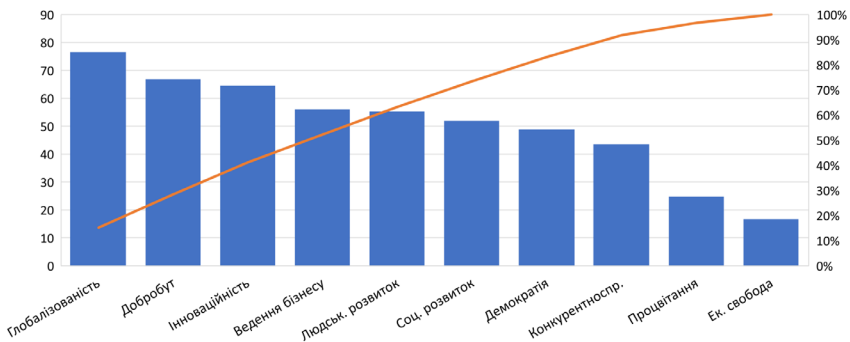
мування системи управління та підірвати довіру громадян до уряду. Власники банків, які одержували вигоду від кредитування пов'язаних осіб, можуть, наприклад, підірвати виконання програми стабілізації фінансового сектору, а інші кола – саботувати процес або перешкоджати здійсненню реформ. Реалізація цих ризиків може загрожувати розвитку у сфері економічної конкуренції та бюджетної реформи.

Макроекономічні ризики. Протягом 2014–2017 рр. в Україні суттєво знизилась фіскальні та зовнішні дисбаланси, але макроекономічна ситуація залишається уразливою до багатьох ризиків. Політичний ризик, ризик конфлікту та ризики урядування можуть призвести до сповільнення або скасування реформ, що швидко стане загрозою для бюджетної та зовнішньої стабільності. Подальше зниження попиту з боку основних торговельних партнерів України сповільнить зростання та послабить зовнішньоторговельні баланси. Очікується, що до кінця 2018 р. частка державного та гарантованого державою боргу досягне 90% ВВП, причому протягом наступних двох років настає термін здійснення значних відсоткових виплат і виплат на погашення боргів. Якщо реформи, що мають усунути основні фактори фіскальної уразливості, не буде реалізовано, то Україні доведеться активніше застосовувати можливі заходи із залучення доходів та зменшення видатків і залучати кошти на внутрішньому ринку, що може підірвати макроекономічну стабільність та обмежити досягнення у сфері розвитку.

Якщо реформи, що мають зміцнити стабільність фінансового сектору, не буде реалізовано, то довіра до банків знижуватиметься й надалі, що поставить під загрозу розвиток, пов'язаний із фінансовим сектором і фіскальною стабільністю. Водночас існує також ризик того, що Україна не залучить коштів, необхідних для задоволення потреб у зовнішньому фінансуванні. Зокрема, якщо МВФ не зможе завершити заплановані огляди та здійснити планові виплати в межах чотирирічної програми розширеного фінансування

на 2015–2018 рр. у розмірі 17,5 млрд. дол., то Україна зазнає труднощів у погашенні зовнішнього боргу банків і корпорацій, який становитиме у 2018–2019 рр. близько 5 млрд. дол. на рік. Якщо на макроекономічну стабільність впливатиме реалізація будь-якого із цих ризиків, то це загрожуватиме економічному розвитку України.

Україна демонструє не найвищі позиції у світових рейтингах. Це пояснюється невирішеними внутрішніми та зовнішніми проблемами, до яких варто зарахувати свідомі та несвідомі дії посадових осіб і суб'єктів підприємництва; збіг об'єктивних обставин (світова фінансова криза, політична криза органів влади). Стратегічні пріоритети України щодо підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності мають відобразитись у системі поступових кроків адаптації національної економіки до змін світових глобалізаційних та інтеграційних процесів. Беручи до уваги глобальне позиціонування України у глобальних рейтингах, пропонуємо визначити криву Парето альтерглобального позиціонування України (рис. 5.20). Ця крива відображає кумулятивну залежність розподілу глобального позиціонування України від сукупності наявних інтрадержавних та геоекономічних причин.

5.20. Крива Парето альтерглобального позиціонування України

Джерело: обчислено та побудовано автором.

Економічні виклики і макроризики розвитку України, її регіональна поляризація та кумулятивна залежність розподілу глобального позиціонування потребують вжиття заходів для перспективного переходу вітчизняної економіки на альтерглобальну модель розвитку. Зокрема, необхідним є здійснення заходів програм довгострокового економічного співробітництва в економічній та інших галузях між Україною і державами-партнерами у напрямі наповнення їх конкретними проектами з метою розширення міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Важливе місце посідає формування ефективної державно-корпоративної стратегії просування вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки, зокрема, проведення активної політики просування на зовнішні ринки вітчизняних товарів, насамперед наукоємних і високотехнологічних.

Важливим є захист вітчизняних виробників на внутрішньому ринку від виявів недобросовісної конкуренції та зростання обсягів імпорту через механізм застосування антидемпінгових, антисубсидійних та спеціальних заходів щодо імпорту в Україну. Варто створити єдиний інформаційний інтернет-портал з підтримки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Потрібно зміцнювати рівноправні та добросусідські відносини, наповнювати реальним змістом задекларовані напрями співробітництва. Економічно доцільним є збереження та розширення присутності вітчизняної продукції на традиційних ринках збуту, насамперед продукції з високою часткою доданої вартості, через розширення виробничої кооперації та поглиблення міжрегіонального співробітництва; реалізацію спільних проектів з виробництва товарів як для внутрішнього ринку сторін, так і для ринків «третьої» країн; створення повноцінної зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень.

Вітчизняний розвиток потребує розширення номенклатури й обсягів українського експорту до основних країн Азії, Близького Сходу, Африки та Америки, в т. ч. вироблення

можливості створення зон вільної торгівлі. На сьогодні необхідно є активізація діяльності та створення нових спільних міжурядових комісій із торговельно-елекономічного та інвестиційного співробітництва, зосередження їхньої уваги на просуванні вітчизняного експорту та залученні іноземних інвестицій для реалізації в Україні масштабних проектів з розвитку інфраструктури, будівництва та високотехнологічних виробництв. Крім цього, необхідна активізація двостороннього співробітництва з метою залучення додаткових інвестиційних ресурсів в економіку України. Важливим є поглиблення взаємовигідних економічних зв'язків країн-учасниць ГУАМ, ОЧЕС, ЦЄІ та Міжмор'я, сприяння реалізації у межах таких організацій спільних економічних проектів, розвиток договірно-правової бази, виконання програм економічного співробітництва. Альтерглобальний розвиток передбачає необхідність співробітництва України з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з метою набуття повноправного членства, посилення участі нашої країни в діяльності відповідних спеціалізованих комітетів і робочих груп у межах ОЕСР, сприяння проведенню цією організацією оглядів політики держави у різних сферах економіки, зокрема в інвестиційній, конкурентній, фінансовій тощо.

Україна потребує активізації діяльності в межах ООН із питань сприяння інтеграційним процесам в європейському регіоні, поліпшення стану природного середовища та зміцнення інституціональних можливостей систем управління у цій сфері, захисту прав людини, правового захисту інтересів нашої країни в міжнародних судах. Сьогодні Україна потребує забезпечення подальшої співпраці в ОБСЄ у сфері «людського» виміру з питань вирішення «заморожених» конфліктів, запобігання виявам тероризму; переходу до активної фази норманських перемовин щодо визначення статусу ОРДЛО та окупованої території Криму. Важливим є продовження багатостороннього співробітництва в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні, спрямованого на утвердження

безпеки, економічного добробуту та демократії, формування спільної енергетичної політики, зокрема у сфері транзиту енергоносіїв. Варто розширити співробітництво між Україною та ЄС у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також використати технологічний, науково-технічний потенціал НАТО в інтересах економіки нашої країни. Україна має брати участь у діяльності світових і регіональних міжнародних безпекових інституцій, міжнародних заходах із підтримки миру і врегулювання конфліктів із запобіганням розповсюдженню зброї масового враження, тероризму, транснаціональній організованій злочинності, відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, торгівлі людьми, незаконним міграції, обігу наркотиків та іншим викликам міжнародній безпеці.

5.3. Модель взаємодії економічних імперативів альтерглобалізації України

Одним з істотних факторів детермінації всіх глобальних реалій є зміна характеру, способів і ролі комунікаційних процесів. Безпрецедентне збільшення сучасного наукового знання зумовлює безпрецедентне підвищення швидкості інформації, трансформуючи характер як інформації, так і суспільства, формує інформаційне суспільство, головним ресурсом якого стає не природна сировина, а інформація. Швидкість інформації трансформує і суспільство, зумовлюючи ланцюгову реакцію взаємних змін. Так чи інакше, однак інформатизація властива різною мірою розвинутих країнам і тим, що розвиваються, як західним, так і східним. Нові інформаційно-комунікаційні технології трансформують суспільні структури. Деякі автори вводять спеціальний термін «мережеве суспільство», характерними ознаками якого є децентралізація та віртуальна соціальна комунікація. Істотною ознакою нового суспільства є зняття чи послаблення соціального контролю та примусу, оскільки взаємодія у віртуальній

реальності, наприклад, у мережі Інтернет, ускладнює або взагалі унеможливує соціальний контроль. Це особливо згубно для традиційного східного суспільства, де надзвичайно потужною є роль суспільної думки як засобу соціального контролю. Руйнуються старі цінності, норми і традиції, підвалини сім'ї. Крім того, сучасне глобалізоване суспільство, з одного боку, будучи результатом розвитку і збільшення швидкості інформації, з іншого – самостійно змінює не лише роль інформації, способи її поширення, а й її характер. Інформація почала перетворюватися на комунікацію, а та відповідно – на товар. У сучасному суспільстві за суттю, будь-яка комунікація не нейтральна, а має характер джерела інформації.

Економічної та матеріально-технічної глобалізації уникнути неможливо й не потрібно. Слід акцентувати на альтерглобалізації, тобто не на глобалізмі, що здійснюється для забезпечення інтересів однієї країни, а на глобалізації, що враховує інтереси всіх країн. Подібна альтерглобалізація має здійснюватися не спонтанно, як сьогодні, а під контролем всесвітньої міжнародної організації. У результаті цілеспрямованої діяльності мають сформуватися інтегративні структури, подібні до ЄЕС, загальноєвропейського союзу, Союзу азійських країн, євразійського союзу та ін.

Великого значення в регулюванні світогосподарських відносин набувають імперативи альтерглобального розвитку, які є обов'язковими, об'єктивно зумовленими принципами поведінки суб'єктів глобальної системи, напрямками, формами і методами господарювання, механізмами, інструментами і засобами їхньої реалізації, що мають обов'язковий характер і використовуються в межах створюваного правового поля, що відображає суспільні загальносвітові інтереси.

Термін «імператив»⁴³ походить від лат. «imperatives» («владний, наказовий») і означає вимогу, наказ, закон. Цей

⁴³ Раніше цей термін використовували у філософії для означення загальнозначущого морального наказу. У загальновизнаному логічному трактуванні імператив означає безумовний принцип поведінки (Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с. – С. 372).

термін, зокрема «категоричний імператив», уперше вжив І. Кант. Він трактує «категоричний імператив»⁴⁴ як безумовне загальнообов'язкове формальне правило поведінки всіх людей. У більш широкому значенні категоричним імперативом називають також основний принцип дії, що має абсолютний і безумовний характер, як наприклад, необхідність боротьби за збереження миру, за виживання природи і т. ін. Основними сучасними імперативами альтерглобального розвитку України є: 1) політичні; 2) науково-технологічні; 3) інформаційні; 4) культурні; 5) екологічні; 6) людського розвитку; 7) соціально-економічні⁴⁵.

Політичні імперативи глобального розвитку передбачають трансформацію уніполярної моделі світоустрою, в якому спостерігалось домінування США як лідера економічних і технологічних процесів, у поліполярну модель із посиленням ролі регіональних інтеграційних блоків та нових центрів світового економічного суперництва (Китай, Індія, Росія, країни близькосхідного регіону). Відповідно науково-технологічні імперативи альтерглобального розвитку виявляються у пришвидшенні науково-технічного прогресу країн через їхнє залучення до процесу розробки основних інновацій та їхньої комерціалізації⁴⁶.

Основною закономірністю альтерглобальних інформаційних імперативів є феномен інформаційного глобалізму, який дає змогу перетворити інформацію в найважливіший економічний ресурс та спонукає країни до масового впровадження в усі сфери людської життєдіяльності інформа-

---

⁴⁴ Категоричний імператив вимагає поводитися завжди відповідно до принципу, який у будь-який час може стати загальним моральним законом, і ставитися до людей як до мети, а не як до засобу (Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.).

⁴⁵ Тимків І. В. Система сучасних соціально-економічних імперативів глобального розвитку [Електронний ресурс] / І. В. Тимків // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Економічні науки. – 2014. – Вип. 6(1). – С. 133–136. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2014_6%281%29_33.

⁴⁶ Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку / Я. М. Столярчук. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с.

ційних технологій. Щодо культурних імперативів слід зазначити, що логіка альтерглобалізаційних процесів у сфері культури підпорядковується іншим законам, ніж в економіці, політиці, фінансовій сфері. Це пов'язано з тим, що гомогенізація, універсалізація цивілізаційного матеріального компонента у сфері духовного стримування доволі проблематичне питання⁴⁷.

Єдиним можливим способом взаємодії культур у сучасному світі є діалог, тобто рівне партнерство, де як логіка розуміння іншого виступає принцип додатковості. Відповідно екологічні імперативи – це обов'язкові, об'єктивно зумовлені принципи екологічного поведження, напрямки, форми і методи господарювання, механізми, інструменти і засоби їхньої реалізації, що мають обов'язковий характер і використовуються в межах створюваного правового поля, що відображає суспільні інтереси⁴⁸.

Доцільність виокремлення імперативів людського розвитку пов'язана з тим, що на сьогодні концепція людського розвитку стала одним із найкращих гуманітарних надбань людської цивілізації. Як особлива теоретична система й орієнтована на практику державного управління методологія вона базується на визнанні неможливості звести суспільний прогрес до зростання грошового доходу чи примноження матеріального багатства. Її основою є принцип, згідно з яким економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки⁴⁹. Однак у зв'язку з процесами соціалізації глобального розвитку надзвичайно актуального значення нині набувають соціально-економічні імперативи альтерглобального розвитку, що генеруються в основних сферах життєдіяльності людини.

⁴⁷ Костомарова Н. А. Регіональні виміри глобальної економічної системи : моногр. / Н. А. Костомарова, В.С. Реутов, А.С. Горда, А.З. Новак [та ін.] ; за заг. наук. ред. В. С. Реутова. – Сімферополь : ПП «Підприємство «Фенікс», 2009. – 390 с.

⁴⁸ Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку / Я. М. Столярчук. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с.

⁴⁹ Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.

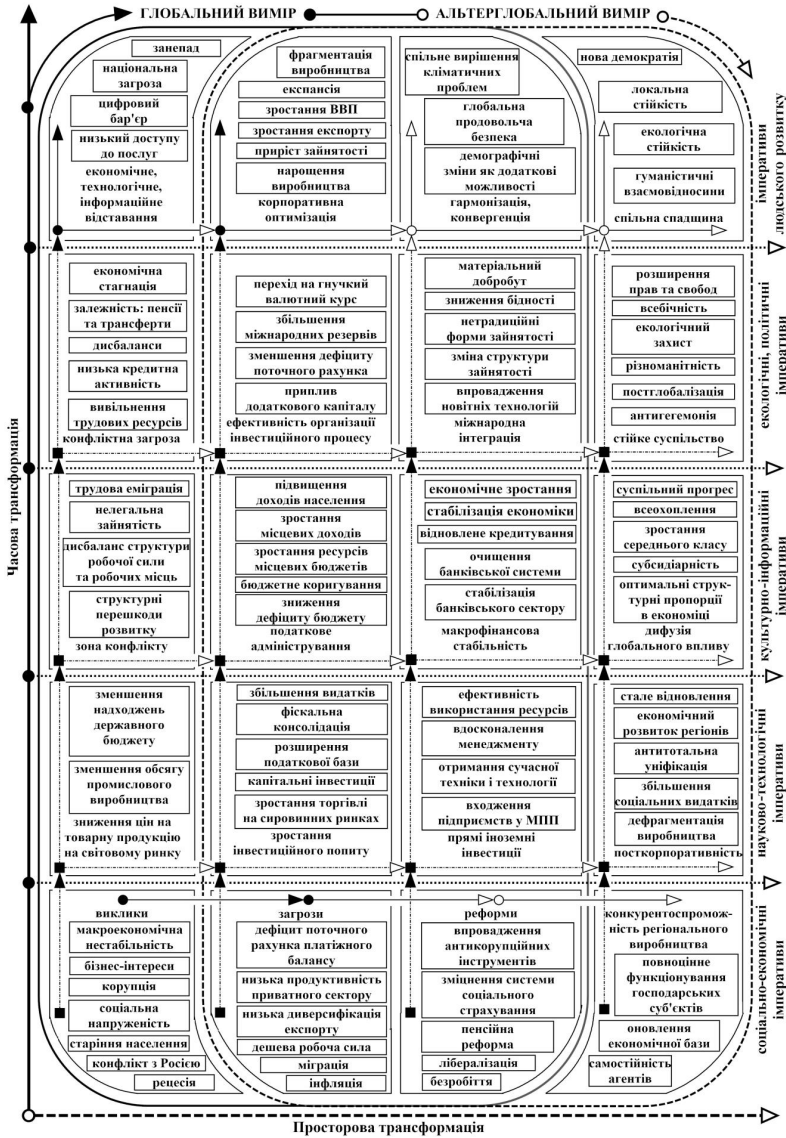

Рис. 5.21. Модель взаємодії економічних імперативів альтерглобалізації України

Джерело: авторська розробка.

Економічна, екологічна та соціальна діяльність в Україні не має порушувати екологічної стійкості глобальних екологічних систем і призводити до глобальних екологічних загроз та небажаних генетичних змін у живих організмах. Загалом принципи економіки мають базуватися на принципах громади, а принципи громади – на принципах екосистем. Збалансування інтересів теперішнього і майбутнього поколінь варто здійснювати за принципом того, що потреби сьогодення завжди мають мати пріоритет над «екстравагантною розкішшю» сьогодення. Економічна сфера України значно інтегрована з екологічною, соціальною та духовною. Її розвиток має відбуватися від духовного зростання до створення стійких екологічних систем та забезпечення екологічно безпечного добробуту громадян.

Подолання глобальних екологічних проблем можливе за умови реалізації ефективної екологічної політики на національному, регіональному та локальному рівнях. Усунути глобальні екологічні загрози, що насуваються на земну цивілізацію загалом та Україну зокрема, можна лише разом – зусиллями всієї світової спільноти. Екологічна політика України має ґрунтуватися на ефективній системі інструментів та високодуховних суб'єктах екологічної політики, які повною мірою усвідомлюють відповідальність за майбутнє земної цивілізації. Така екологічна політика вбачається короткотерміновою (розрахованою на швидке подолання глобальних екологічних загроз), антикризовою (спроможною подолати екологічну кризу на міжнародному, національному і регіональному рівнях) і солідарною (побудованою на солідарності бідних і заможних громадян).

Подолання глобальних екологічних, економічних та соціальних загроз України можливе за умови ефективної міжнародної, національної та регіональної політики, яка сприятиме творенню ефективних замкнутих економічних систем. Київські домовленості засвідчили неспроможність сучасної світової економічної системи ринковими інструментами подолати

глобальні екологічні виклики, які постали перед землею цивілізацією в XXI ст. Вони підтвердили вирішальне значення екологічної, економічної та соціальної політики у подоланні екологічної та економічної криз. Зросла роль обов'язкових інструментів в її подоланні (зокрема, лімітів на використання природних ресурсів та забруднення довкілля, екологічних стандартів і дозволів на діяльність у сфері природокористування).

Основною проблемою вітчизняної економіки є забезпечення сталого екологічно збалансованого розвитку, який дасть змогу реалізувати соціальні та духовні потреби сучасних поколінь і не ставитиме під загрозу потреби майбутніх поколінь. Теоретично такий розвиток можливий лише тоді, коли вітчизняна економіка розвиватиметься здебільшого на базі природно відновлюваних ресурсів в обсягах, що не спричинять деградації екологічної системи Землі, а населення буде таким, що не нищитиме навколишнє природне середовище і задовольнятиме власні матеріальні й духовні потреби в межах тих благ, які продукує економіка. Так, необхідно досягти збалансованості між чисельністю населення, природним потенціалом і економікою.

Успішний розвиток економічних систем пов'язаний зі збереженням національних культур. Збереження національних культур та їхній розвиток є настільки важливим для успішного зростання економічних систем, як і збереження біологічного і генетичного різноманіття для творення стійких екологічних систем. Альтерглобалізаційні процеси лише тоді мають сенс, коли їхній розвиток сприяє зміцненню національних культур. Українська спільнота має піклуватися про відновлення, збереження і розвиток національних культур такою ж мірою, як і біологічного та генетичного різноманіття.

Сучасні глобалізаційні процеси стали динамічними руйнівниками національних культур духовної спадщини світової спільноти. Однак, дотепер немає глибокого усвідомлення цієї глобальної загрози, що за наслідками не менш загрозлива, як

дестабілізація екологічних і економічних систем. Вона, мабуть, є більш загрозовою, оскільки не настільки очевидна. Змінити ментальність населення світу значно складніше в позитивному напрямку, ніж подолати нестійкість екологічних і економічних систем.

ПІСЛЯМОВА

Проведений аналіз етимології, теорії та концепцій вказує на значну розбіжність у розумінні суті, структури і логіки сучасних глобалізаційних процесів – від заперечення глобалізації до її абсолютизації. Однак ця ж розбіжність, а також великий міждисциплінарний спектр досліджень дали змогу зробити припущення про неоднозначність і суперечливість феномена глобалізації. Феномен глобалізації є яскравим прикладом взаємопроникнення і співіснування різних соціальних систем, на що вказує посткласична парадигма. Одні інтеграційні зусилля приводять до об'єднуючого результату, інші – навпаки. Як підсумок, потужні сучасні держави, незважаючи на ступінь глобалізації, зберігають власний силовий та економічний потенціал.

Глобалізація пропонує учасникам численні можливості (розширення ринків, передачу нових технологій, зниження витрат на доставку). Ці можливості, пов'язані зі спрощенням руху факторів і продуктів, означають, що компанії ніколи раніше не мали такої стратегічної й операційної свободи. Якщо свобода дій і пересування компаній підтверджується, то стратегічні та операційні обмеження, що існують, разом з інтеграцією економік є глибокими (пошук зовнішньої синергії, необхідність набути критичної маси, обмін ноу-хау). Перевизначаючи сфери діяльності та методи управління компаній, цей рух підтверджує перспективність ідеї управлінської автономії. З метою підвищення ефективності в місцевому та глобальному масштабах, коли виникає загроза національній і міжнародній конкуренції та задоволенню етноцентричних і геоцентричних очікувань та їх перспективи, фірми поступово намагаються бути організованими в серії комплексних угод. Цей процес окреслює парадоксальний аргумент: посту-

пова ліквідація торговельних кордонів країн зумовлює поступову ліквідацію фізичних і юридичних меж компаній. Однак треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях.

Окрім цього, глобалізація економіки є доволі суперечливим феноменом. Вона не пом'якшує, а посилює світову нерівність, створює додаткові можливості великим виробничим компаніям за рахунок невеликих і менш залучених до сучасних технологій виробничих колективів. З одного боку, її сутнісні риси сприяють підвищенню ефективності світового господарства, економічному та соціальному прогресу людства. З іншого боку, форми вияву цих рис нерідко принижують інтереси широких верств населення у світі загалом і країн, що не входять в «клуб» держав «золотого мільярда». До критичних імперативів розвитку глобалізації варто зарахувати соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільськогосподарства розвинених країн (знижуючи цим якість життя їхніх працівників), зростання загрози впливу на культуру (як і глобалізація економіки та торгівлі, культура імпортується й експортується). Наявність окреслених проблем актуалізує питання створення нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною, глобальною та забезпечити економічне зростання усім учасникам міжнародних економічних відносин.

Зростання і розвиток є дуже важливими, оскільки вони мають кумулятивний характер. Статистичні прогнози, що базуються на екстраполяції нещодавнього минулого на далеке майбутнє, не можуть забезпечити достовірний результат. Такі прогнози базуються на комплексних темпах зростання. Однак зростання не може бути арифметичним. Фактично йдеться про більш широке розуміння економіки із зростан-

ням, що не може бути автоматичним. Так, основні фактори свідчать про значний потенціал до зростання, але в природі існують реальні обмеження. В підсумку обмеження можна подолати на стійкій основі лише в тому разі, якщо економічне зростання трансформується в реальний розвиток, що покращить добробут усіх людей. Якщо це відбудеться, то зростання і розвиток будуть забезпечені через кумулятивні причинно-наслідкові зв'язки. Якщо цього не відбудеться, то країни, що розвиваються, і надалі матимуть труднощі з процесом конвергенції та відставатимуть від розвинених країн. Поляризація доходів може отримати новий поштовх, хоча у підсумку і надалі можна буде спостерігати асиметрію розвитку глобальної економіки.

Економічні детермінанти потенційного зростання в країнах, що розвиваються, є перспективними джерелами розвитку. Так, країни, що розвиваються, можуть досягти та підтримувати високі темпи зростання протягом певного проміжку часу з таких причин. По-перше, їхні популяції великі, а рівень їхніх доходів низький, що передбачає більші можливості для зростання. По-друге, їхня демографічна характеристика, зокрема висока частка молоді, що передбачає збільшення кількості робочої сили протягом певного проміжку часу, сприятиме зростанню за умов, що освіта буде широкодоступною і матиме відповідні ресурси. По-третє, заробітна плата значно нижча в більшості країн, що розвиваються, ніж в інших країнах, що є важливим джерелом конкурентоспроможності. У виробничій діяльності велике накопичення профіциту за умов відносно низької заробітної плати деякий період може бути джерелом конкурентоспроможності. По-четверте, потенціал підвищення продуктивності є вагомим на більш ранніх стадіях розвитку з екстенсивною маржою – від майже нульової продуктивності в сільському господарстві до позитивних (навіть якщо і низьких) показників продуктивності у виробництві чи послугах з подальшим переміщенням такої робочої сили з

низькопродуктивної праці до зайнятості з дещо вищою продуктивністю на інтенсивній маржі.

На практиці країни, що розвиваються, можуть не використати свій потенціал для зростання. Існують певні труднощі в різних країнах: як у лідерів, так і в аутсайдерів. Загальні труднощі, що є спільними для більшості країн, що розвиваються, визначені неналежною інфраструктурою, неефективними інститутами, недостатнім рівнем освіти, нестабільною політикою та незадовільним управлінням. Потенційні труднощі, що до сьогодні могли бути непомітні, але можуть виникнути за зростання, передбачають економічну ізоляцію, соціальний конфлікт, екологічний стрес та зміну клімату. Перешкоджати розвитку країнам, що розвиваються, можуть також такі екзогенні труднощі, як погіршення умов торгівлі, обмежений доступ до експортних ринків, недостатність зовнішнього фінансування чи криза в світовій економіці.

Економікам країн, що розвиваються, загрожують специфічні проблеми, пов'язані із прагненням досягти швидкого економічного зростання. Це, зокрема, значна соціальна нерівність між міським і сільським населенням, зростання дефіциту таких ресурсів, як вода, а також потреба у великих інвестиціях у науку і технології для збільшення економічних показників за рахунок зростання доданої вартості. Всі глобальні економічні, соціальні та військові розробки, а також дії світової спільноти, спрямовані на охорону навколишнього середовища, сьогодні визначають інформаційні технології, нові технології виробництва й автоматизації, технології безпеки життєвоважливих ресурсів і нові технології охорони здоров'я. Хронічний дефіцит ресурсів посилює тенденцію до соціальної фрагментації, тому найнезначніші події зможуть підштовхнути світ до руху в протилежних напрямках. Однак, незважаючи на нестійку багатополарність, зростаючий регіоналізм та очікуване уповільнення зростання глобальної економіки, існують перспективи розвитку, що залежатимуть від швидкості вирішення проблем. Ризики

міждержавних конфліктів збільшуються за зміни міжнародної системи. Протиборчі стратегічні стремління, загальна недовіра, а також тактика зниження своїх ризиків за рахунок інших учасників економічного співробітництва, можуть значно ускладнити розвиток інфраструктури ефективної регіональної безпеки.

Загалом для розвитку країнам необхідно викорінювати бідність, створювати робочі місця та інклюзивно зростати. Ці умови є основними цілями розвитку і головним засобом для його досягнення. Це єдиний стійкий шлях для розвитку країн, що розвиваються, оскільки він дає змогу мобілізувати власні людські ресурси. Хоч існує певна складність в процесі розвитку, деякі початкові умови та необхідні засади є майже очевидними. Поширення освіти є основою розвитку тих країн, що вважаються індустріально запізнілими. Як фізична, так і соціальна інфраструктура, є основою для більш ранніх етапів індустріалізації. Найбільш важливою є вирішальна роль держави в політиці, інститутах та управлінні. Країни, що розвиваються, мають прагнути поєднувати економічне зростання з людським розвитком та соціальними трансформаціями. Це вимагає творчої взаємодії держави і ринку по-верх домінування ринкової моделі.

Для економічного піднесення країн та світової економіки необхідні нові імпульси, які будуть компромісними та прийнятними для більшості учасників міжнародних економічних відносин за умов глобальної конкуренції. Отже беручи до уваги системні виклики неоліберальної моделі світової економіки, стратегії розвитку мають бути альтерглобальними та враховувати: більшу синхронізацію економічних циклів і криз, які не матимуть штучних кордонів, поетапне утвердження постіндустріального економічного способу виробництва з характерним набором і співвідношенням устроїв; чітке розмежування ринкових і неринкових секторів; зміну співвідношення реальної та «віртуальної» економіки, що віддзеркалює пропорції відтворення у викривленій реальності

фінансово-кредитних цінностей, які обертаються за владними законами, рівень культурної інтеграції та соціально-глобальну поляризацію.

Глобалізація забезпечила позитивні результати, пов'язані з інтеграцією, взаємодією, співробітництвом, але спричинила також безліч проблем. До них належать такі: зростання розриву між полюсами багатства та бідності, висока соціальна ціна інтеграції країн, що розвиваються, у глобальний економічний простір, криза робочих місць і масові звільнення у розвинених країнах, катастрофічне забруднення навколишнього середовища, негативні наслідки розвитку науки і техніки, міжнародний тероризм, витіснення локальних культур, екологічна деградація, криза демократії. Саме на вирішення цих, створених або загострених глобалізацією проблем, спрямовані зусилля альтерглобального руху. Найявніші окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка має бути альтернативною до існуючої. Ця модель розвитку світової економіки має увібрати всі позитивні риси, що характерні для глобалізації, та запропонувати вирішення її поточних проблем та заповнення прогалів. Альтерглобальна модель має стати втіленням нових принципів функціонування світової системи, які будуть ґрунтуватись на засадах соціального партнерства, соціального захисту відповідно до реальних демократичних цінностей та принципів основ інституту соціальної держави. Саме тому процес альтерглобалізації спрямований на захист ідентичності, реалізацію моделі конвергенції, відносини з опонентом і застосування моделі альтернативного суспільства. Процес має охоплювати реконструкцію світових економічних інститутів (МВФ, світовий банк, СОТ), які асоціюються з економічною асиметрією і соціальною несправедливістю, забезпечуючи їхню демократизацію та «прозорість».

В економічній сфері процес альтерглобалізації має виправити недоліки неоліберальних правил глобальної торгівлі,

через які влада, капітал і багатство опинились у ТНК. Проблемними також є питання використання ринку та грошей як єдиного мірила ефективності, зростання бідності й маргіналізації народів і регіонів, приватизації монополістичними структурами природних ресурсів, соціальної несправедливості та маніпуляції робочою силою. Багато зусиль потрібно докласти також для зменшення розриву між багатими і бідними (податок Тобіна на фінансові спекуляції), можливого списання боргів країнам «третього» світу, удосконалення механізму використання ембарго та санкцій проти країн. Так, нова альтерглобальна модель розвитку світової економіки має ґрунтуватись на засадах корпоративної ідентичності та відповідальності.

Альтерглобальна модель визначає нові принципи функціонування світової системи. Вона має вмщати всі переваги, властиві глобалізації, для вирішення її проблем. Альтернативні глобальні зусилля потрібно спрямовувати насамперед на залучення та організацію людей, взяття ними ризиків, встановлення контролю над власним життям і ресурсами для просування загального блага. Стійкі суспільства є «хорошими сусідами», які беруть участь у кооперативних, мирних і взаємовигідних відносинах з усіма людьми за допомогою торгівлі, культурного обміну, а також обміну інформацією та технологіями. Необхідність сьогодні є нова система, що повністю трансформує поточну домінуючу ієрархію цінностей, за якої корпоративні прибутки і створення багатства перебувають на вершині, залишаючи стійкість поза увагою, що нагадує формулу катастрофи. Зусилля осіб або корпорацій монополізувати право володіння істотним ресурсом спільної спадщини, таким як вода чи ліс, а також вилучити потреби інших щодо них, слід вважати як неприйнятні. Стійкі громади мають одночасно захищати права працівників у формальному секторі та задовольняти життєві потреби великої кількості людей у неформальному, а також тих, хто безробітний чи неповністю зайнятий. Соціальна справедливість і більша

рівність між народами, всередині країн, між етнічними групами, між класами, між жінками і чоловіками є наріжним каменем стійких суспільств.

Альтернативні підходи до економічної політики можуть забезпечити прогрес людського розвитку в усіх його аспектах. Одним з основних завдань, що поставили перед альтерглобалізацією, є реконфігурація торгово-виробничої уяви і, зокрема, концептуалізація соціальних змін. Це означає одночасне досягнення цілей економічного розвитку, соціального прогресу та захисту навколишнього середовища. З цієї точки зору, соціальний розвиток буде сприйматись як необхідна умова забезпечення економічного розвитку та охорони навколишнього середовища. Так, досягнення продовольчої безпеки за підтримки політики, спрямованої на впровадження екологічних сільськогосподарських технологій і зміцнення виробничого потенціалу сільського господарства дрібного фермерства, одночасно може сприяти зменшенню бідності, нерівності та захисту навколишнього середовища.

Основні завдання переходу до розвитку в умовах альтерглобалізації вимагають збалансованого соціально-економічного зростання, яка полягатиме у формуванні міжгалузеві структури виробництва, що має відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави, а також у підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей. Важливим є обмеження розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв, поетапне зменшення обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей, нарощування обсягу виробництва продукції, що має завершений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу. Важливу роль відіграє технічне переоснащення виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідходних технологій, широкого застосування відновлюваних джерел енергії, вирішення проблеми

утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності.

Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується економічний розвиток і процвітання України, є політичною та практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Альтерглобальна модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною. Сталий розвиток в умовах альтерглобалізації передбачає забезпечення таких міжнародних фундаментальних цінностей розвитку, як свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність. Національні цілі альтерглобального розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України.

В Україні існують виклики, що перешкоджають забезпеченню сталого відновлення та досягненню спільного достатку: макроекономічна нестабільність, низька продуктивність приватного сектору та неефективність надання послуг. Великі макроекономічні дисбаланси, нестабільність, у тому числі значні дефіцити бюджету та рахунка поточних операцій, і неплатоспроможний банківський сектор не лише позбавили інвесторів довіри, а й зумовили невдале обрання напряму розвитку в докризовий період. Розвиток вітчизняної економіки залишається помірним через значні зовнішні та внутрішні виклики, однак пришвидшення реформ дасть змогу забезпечити вищі темпи зростання у майбутньому. Соціально-економічний розвиток України насамперед потребує певних умов, зокрема врахування небезпеки глобальних ризиків, створення національної системи інституційного захисту, підтримки макроекономічної стабільності, динамічного зростання інвестицій, низького рівня інфляції,

консервативної бюджетної політики, раціонального регулювання валютного курсу, високої якості людського капіталу, узгодженості дій державних і суспільних інституцій щодо вибору та підтримки найбільш перспективних технологій з метою досягнення довгострокових цілей розвитку, високого рівня фінансової дисципліни тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агарков О. Соціально-політичний маркетинг і розвиток соціальної держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. Агарков // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 2. – Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/journal_content/387/9a652378e95521c33c1d2b43ca6a0e5b.
2. Акаев А. А. 2008а. Анализ решений общего уравнения макроэкономической динамики. Экономика и математические методы / А. А. Акаев. – 2008. – № 44/3. – С. 62–78.
3. Акаев А. А. Об одной математической модели для долгосрочного прогнозирования динамики инновационно-экономического развития / А. А. Акаев, М. Хироока // Доклады Академии наук. – 2009. – № 425/6. – С. 727–732.
4. Аксьонова І. В. Статистичний аналіз впливу демографічних процесів на економічний розвиток України / І. В. Аксьонова // Бізнес-інформ. – 2012. – №6. – С. 86–89.
5. Актуальные проблемы трудовой миграции // Человек и труд. – 2012. – № 8. – С. 29–37.
6. Арзамасова О. В. Нова економіка: імперативи формування [Електронний ресурс] / О. В. Арзамасова // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – Серія : Економіка. – 2015. – Вип. 1. – С. 9–13. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_1_3.
7. Багатогалузева статистична інформація [Електронний ресурс] // Регіональна статистика / Державна служба статистики України. – 2017. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vrp/vrp2015_u.zip.
8. Баньковская С. П. Миграция, свобода и гражданство: парадоксы маргинализации / С. П. Баньковская // Власть. 2006. – № 4.
9. Батрименко В. В. Неоколоніалізм технологічний / В. В. Батрименко // Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. Т. 2 / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. – К. : Знання України, 2004. – 812 с.
10. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М., 2004. – С. 87.
11. Бахчеванова Н. В. Глобалізація як чинник подолання кризових явищ в економіці України [Електронний ресурс] / Н. В. Бахче-

ванова, В. І. Мельникова, О. П. Мельникова // Вісник Університету банківської справи. – 2015. – № 2. – С. 48–53. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2015_2_10.

12. Безрукова Н. В. Економічна глобалізація: аналіз основних протиріч та наслідків [Електронний ресурс] / Н. В. Безрукова, В. А. Свічкарь // Економіка і регіон. – 2016. – № 3. – С. 62–67. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2016_3_10.

13. Белл Д. Епоха розобченностей. Размышления о мире XXI в. / Д. Белл, В. Иноземцев // Центр исследований постиндустриального общества. – М., 2007. – С. 213.

14. Білорус О. Г. Постіндустріальна корпоративна глобалізація та гіперфінансіалізація процесів економічного відтворення [Електронний ресурс] / О. Г. Білорус // Фінанси України. – 2015. – № 9. – С. 7–18. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_9_3.

15. Білорус О. Г. Стратегічні імперативи адаптації та трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції [Електронний ресурс] / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк // Економіка України. – 2015. – № 11. – С. 4–15. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_11_2.

16. Білоусов Є. М. Глобалізація та економічна безпека держави (теоретико-правові аспекти [Електронний ресурс] / Є. М. Білоусов // Право та інновації. – 2014. – № 3. – С. 77–82. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2014_3_12.

17. Біль М. М. Управління міграційними процесами в контексті їх впливу на інтелектуально-трудова потенціал України / М. М. Біль // Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 1. – С. 49 – 54.

18. Бірюк О. Корпоративна стратегія і глобалізація: взаємозв'язки та виклики сучасного етапу [Електронний ресурс] / О. Бірюк // Схід. – 2013. – № 6. – С. 16–20. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_6_5.

19. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : моногр. / Н. П. Борецька. – Донецьк : Янпрі, 2001. – 352 с.

20. Борисенко О. П. Стратегічні імперативи формування зовнішньоекономічної політики України [Електронний ресурс] / О. П. Борисенко // Аспекти публічного управління. – 2015. – № 10. – С. 11–17. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_10_4.

21. Бортник Н. П. Глобалізація як чинник формування міграційних систем [Електронний ресурс] / Н. П. Бортник, І. Ю. Хомишин // Митна справа. – 2014. – № 1(2.1). – С. 248–254. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1(2)).

22. Бузгалін А. Альтерглобалізм: теорія і практика «антиглобалістського руху» / А. В. Бузгалін. – М., 2003. – 256 с.

23. Василькова Є. А. Глобалізація, регіоналізація та регіоналізм: особливості, відмінності та загальні риси [Електронний ресурс] / Є. А. Василькова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 7. – С. 195–202. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2014_7_25.

24. Васильченко Г. В. Глобалізація економіки і місцевий економічний розвиток [Електронний ресурс] / Г. В. Васильченко, С. М. Васильченко // Вісник Прикарпатського університету. – Серія : Економіка. – 2015. – Вип. 11. – С. 45–49. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2015_11_10.

25. Васильченко Г. В. Глобалізація світової економіки та локалізація економічного розвитку [Електронний ресурс] / Г. В. Васильченко, С. М. Васильченко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2013. – Вип. 3. – С. 45–50. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_3_9.

26. Ватаманюк М. М. Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної економіки / М. М. Ватаманюк // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 75–76.

27. Верду Х. П. Движение «Антиглобализация» и его особенности в испанском варианте / Х. П. Верду // Молодежь, глобализация и альтерглобалистские движения. Журнал изучения молодежи. – 2007. – №76. – С. 39.

28. Вишнякова В. А. Проблемы трудовой миграции в сфере занятости кризисного состояния // Социальная политика и социология. – 2010. – № 10. – С. 109–114.

29. Власов В. І. Генеза поняття «економічна глобалізація» [Електронний ресурс] / В. І. Власов // Гілея: науковий вісник. – 2017. – Вип. 116. – С. 189–190. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116\(1\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116(1)_47).

30. Власов В. І. Інституціональне реформування суспільства в умовах глобалізації (рецензія на навчальний посібник Зінченка В. В. «Глобалізація і глобалістика» [Електронний ресурс] / В. І. Власов // Економіка АПК. – 2015. – № 5. – С. 99–100. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_5_18.

31. Внучко С. Глобалізація та її вплив на світовий політичний та економічний розвиток [Електронний ресурс] / С. Внучко // Evropsky politicky a pravni diskurz. – 2015. – Vol. 2, Iss. 4. – С. 65–69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_4_11.

32. Войтович Р. Глобалізація як універсальна форма історичної динаміки перехідних суспільств [Електронний ресурс] / Р. Войтович // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – Вип. 1. – С. 21–32. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_1_4.

33. Гаврилко П. П. Глобалізація як вектор світового структурного розвитку [Електронний ресурс] / П. П. Гаврилко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. – № 8. – С. 17–20. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2016_8_6.

34. Гаврилюк О. В. Глобалізація: ідентифікація геополітичних та економічних загроз [Електронний ресурс] / О. В. Гаврилюк // Наукові праці НДФІ. – 2015. – Вип. 2. – С. 5–16. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2015_2_2.

35. Гаврилюк О. В. Глобалізація й суверенітет: економічні критерії та засоби забезпечення [Електронний ресурс] / О. В. Гаврилюк // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 111–126. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_3_12.

36. Гайдучкий П. І. Глобалізація економічної рецесії та фінансової нестабільності [Електронний ресурс] / П. І. Гайдучкий, К. В. Паливода // Фінанси України. – 2008. – № 1. – С. 24–32. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_1_3.

37. Гапонюк О. І. Глобалізація та економічна безпека країни [Електронний ресурс] / О. І. Гапонюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1(3). – С. 204–208. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Traeiv_2013_1\(3\)_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Traeiv_2013_1(3)_46).

38. Геєць В. М. Політика економічного зростання на основі розширення внутрішнього споживання та її наслідки / В. М. Геєць // Фінанси України. – 2007. – № 9. – С. 15–19.

39. Глуха Г. Я. Глобалізація та економічне зростання [Електронний ресурс] / Г. Я. Глуха // Академічний огляд. – 2014. – № 1. – С. 17–23. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2014_1_4.

40. Глуценко Г. И. Миграция и развитие: мировые тенденции / Г. И. Глуценко // Вопросы статистики. – 2008. – № 2. – С. 65–79.

41. Гнибіденко І. Ф. Управління соціальним захистом населення України / І. Ф. Гнибіденко, М. К. Орлатий, М. В. Кравченко // Наук. вісн. Акад. муніцип. упр. – 2010. – №1. – С. 12–20.

42. Годяук А. М. Імперативи формування глобальної політики США [Електронний ресурс] / А. М. Годяук // Історико-політичні студії. – 2015. – № 2. – С. 24–31. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_5.

43. Голанский М. М. Экономическое прогнозирование / М. М. Голанский. – М. : Наука, 1983.

44. Гонта О. І. Інституціональні чинники структурної трансформації регіонів України: зовнішньоекономічний аспект / О. І. Гонта, С. В. Гонта // Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія. 1 : Економіка і

управління. – 2014. – № 1. – С. 5–10. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chnch_ekon_2014_1_3.

45. Гонта О. І. Методологічні аспекти адаптації регіонального розвитку до умов глобалізації економіки [Електронний ресурс] / О. І. Гонта // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – Серія 1 : Економіка. – 2013. – Вип. 2. – С. 67–71. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2013_2_11.

46. Гонта О. І. Сутність та напрями формування політики транснаціоналізації економіки регіонів України [Електронний ресурс] / О. І. Гонта // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2010. – Вип. 18(1). – С. 282–290. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkntu_e_2010_18\(1\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkntu_e_2010_18(1)_47).

47. Горянська Т. В. Глобалізація економіки: теоретико-методологічний аспект [Електронний ресурс] / Т. В. Горянська // Збірник наукових праць [Буковинського університету]. Економічні науки. – 2015. – Вип. 11. – С. 5–12. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpen_2015_11_3.

48. Гоффе Н. Влияние кризиса на занятость и безработицу // МЭ и МО. – 2012. – № 8. – С. 27–39.

49. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми : монографія / В. Гошовська. – К. : Видавн. дім «Корпорація», 2004. – 196 с.

50. Гришкін В. О. Аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення в Україні / В. О. Гришкін, А. О. Сімахова, Ю. С. Перекопська // Проблеми економіки. – 2016. – № 3. – С. 40–45. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PeKon_2016_3_6.

51. Грінченко О. В. Глобалізація та її вплив на розвиток виробничих систем [Електронний ресурс] / О. В. Грінченко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка. – 2014. – Вип. 8. – С. 113–118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ek_2014_8_17.

52. Гуменюк Ю. П. Вплив тектонічних зсувів світової економіки на розвиток системи міжнародної трудової міграції / Ю. П. Гуменюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2013. – №5. – С. 64–75.

53. Дацко А. І. Економічна безпека держави в контексті глобалізації банківського бізнесу [Електронний ресурс] / А. І. Дацко, А. І. Мокій, М. Ю. Марченко // Фінанси України. – 2013. – № 10. – С. 95–109. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_10_10.

54. Двігун А. О. Антидепресивна компонента економічної безпеки регіонального розвитку [Електронний ресурс] / А. О. Двігун, А. І. Мокій, А. М. Гуменюк, О. І. Дацко // Соціально-економічні про-

блеми сучасного періоду України. – 2014. – Вип. 3. – С. 38–47. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepsru_2014_3_7.

55. Данилова Т. В. Глобалізація vs антиглобалізація: до постановки проблеми [Електронний ресурс] / Т. В. Данилова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Гуманітарні студії. – 2016. – Вип. 246. – С. 80–87. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvsubgc_2016_246_12.

56. Денисюк С. Напрямки розвитку міграційної політики в Україні [Електронний ресурс] / С. Денисюк. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08Dsfpvu.Pdf.

57. Державна міграційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dmsu.gov.ua>.

58. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

59. Джаман М. О. Екологічні імперативи та соціальні пріоритети сталого регіонального розвитку [Електронний ресурс] / М. О. Джаман, Н. М. Карпенко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2013. – № 1. – С. 24–27. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2013_1_5.

60. Дмитрук Б. П. Глобалізація – об'єктивний і безальтернативний процес розвитку цивілізації і основна передумова вирішення проблем світової спільноти [Електронний ресурс] / Б. П. Дмитрук // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – Серія : Економіка і менеджмент. – 2013. – № 2. – С. 22–29. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2013_2_5.

61. Дослідження Міжнародної організації праці, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/riven-zhittja/1506/>.

62. Дубовский С. В. Глобальное моделирование: вопросы теории и практики / С. В. Дубовский // Век глобализации. – 2010. – №2/6. – С. 47–67.

63. Дубовский С. В. Объект моделирования – цикл Кондратьева / С. В. Дубовский // Математическое моделирование. – 1995. – № 7/6. – С. 65–74.

64. Дятлова В. В. Глобалізація світової економіки: сучасні тенденції та протиріччя процесу [Електронний ресурс] / В. В. Дятлова, Н. В. Бородаєнко, К. В. Положенцева // Менеджер. – 2016. – № 2. – С. 16–23. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_2_4.

65. Економічний аналіз реалізації соціально-гуманітарної політики України : моногр. / авт. кол. : Л. В. Ільченко-Сюйва, О. І. Кілієвич, І. В. Розпутенко, О. П. Романюк. – К. : НАДУ, 2008. – 124 с.

66. Євтушенко О. Н. Регіоналізація та глобалізація в процесі формування геополітичного і гео економічного простору [Електро-

ний ресурс] / О. Н. Євтушенко, В. І. Андріяш // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 4. – С. 109–112. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_4_26.

67. Жмеренецький О. Глобальні економічні тренди та Україна без майбутнього [Електронний ресурс] / Олексій Жмеренецький // Економічна правда. – 2017. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/07/17/627005/>.

68. Жолоб І. Глобалізація та транснаціональна міграція [Електронний ресурс] / І. Жолоб // Українознавчий альманах. – 2014. – Вип. 15. – С. 20–22. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_8.

69. Журба І. Є. Інтеграційні імперативи розвитку транскордонного співробітництва країн Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] / І. Є. Журба // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 1. – С. 9–13. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_1_4.

70. Закаря Ф. Постамериканський мир майбутнього / Фарид Закаря. – М. : Європа, 2009. – 280 с.

71. Заяць Н. В. Право нації на самовизначення та глобалізація [Електронний ресурс] / Н. В. Заяць // Право і суспільство. – 2015. – № 4(3). – С. 19–24. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4\(3\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4(3)_6).

72. Зварич І. Циркулярна економіка і глобалізоване управління відходами / І. Зварич // Журнал європейської економіки. – 2017. – Т. 16, № 1. – С. 41–57. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2017_16_1_5.

73. Зварич Р. Є. Альтерглобалізація в розрізі корпоративної ідентичності та відповідальності / Роман Євгенович Зварич // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2016. – № 21. – С. 17–22.

74. Зварич Р. Є. Альтерглобальні передумови розвитку світової торгівлі / Роман Євгенович Зварич // Світ фінансів. – 2016. – Вип. 4. – С. 168–179.

75. Зварич Р. Є. Альтерглобальні принципи стійкості суспільства / Роман Євгенович Зварич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія : Економіка і менеджмент. – 2016. – № 21. – С. 27–31.

76. Зварич Р. Є. Аналіз ресурсно-сировинних дисбалансів світової економіки / Роман Євгенович Зварич, Ірина Ярославівна Зварич // Журнал європейської економіки. – 2013. – Т. 12, №4. – С. 433–457.

77. Зварич Р. Є. Асиметрія розвитку глобальної економіки / Роман Євгенович Зварич // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». – 2018. – № 1-1 (44). – С. 32–36.

78. Зварич Р. Є. Глобальні тренди нерівності доходів населення / Роман Євгенович Зварич // Проблеми системного підходу в економіці. – 2018. – Вип. 1(63). – С. 21–27.

79. Зварич Р. Є. Детермінанти економічного зростання країн, що розвиваються / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2018. – Т. 17, №1(64). – С. 19–33.

80. Зварич Р. Є. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2016. – Т. 15, №4. – С. 407–423.

81. Зварич Р. Є. Історична нерівність доходів населення як економічна передумова альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2017. – Вип. 16, ч. 1. – С. 110–115.

82. Зварич Р. Є. Китай на міжнародній арені: подолання загроз / Роман Євгенович Зварич // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 5-2. – С. 334–351.

83. Зварич Р. Є. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2017. – Т. 16, №1. – С. 3–16.

84. Зварич Р. Є. Концептуальна модель предметної області дослідження альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2018. – № 1. – С. 73–84.

85. Зварич Р. Є. Критичні імперативи розвитку глобалізації / Роман Євгенович Зварич // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 9. Ч. 1. – С. 22–26.

86. Зварич Р. Є. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя / Роман Євгенович Зварич // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2016. – № 3. – С. 72–84.

87. Зварич Р. Є. Новий банк розвитку БРІКС: технографія становлення / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 4. – С. 377–386.

88. Зварич Р. Є. Парадигма економічних інтересів України // Європейська інтеграція: досвід Польщі та України : кол. моногр. / за заг. ред. Н. В. Павліхи. – Луцьк – Люблін : «Drukarnia Kolor Lublin», 2013. – 700 с.

89. Зварич Р. Є. Парадоксальна динаміка глобалізації / Роман Євгенович Зварич // Економічний аналіз. – 2016. – Т. 25, – № 1. – С. 22–28.

90. Зварич Р. Є. Проблеми залучення іноземних інвестицій в туристично привабливі регіони України / Роман Євгенович Зварич // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2011. – Ч. 2. – С. 365–371.

91. Зварич Р. Є. Системні детермінанти нерівномірного економічного розвитку глобалізованого світу / Роман Євгенович Зварич // Світ фінансів. – 2018. – Вип. 1(54). – С. 139–149.

92. Зварич Р. Є. Соціально-економічне позиціонування України в сучасній Європі / Роман Євгенович Зварич // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2012. – № 5-2. – С. 102–113.

93. Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, №4. – С. 422–437.

94. Зварич Р. Є. Трансформація політики конвергенції доходів населення в процесі розширення Європейського Союзу / Роман Євгенович Зварич, Вікторія Віталіївна Адамик. – Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2011. – 300 с.

95. Зварич Р. Є. Транзитний потенціал України як елемент національної безпеки / Роман Євгенович Зварич // Наука молода. – 2014. – Вип. 21. – С. 26–35.

96. Зведений індекс виробництва [Електронний ресурс] / Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. – 2017. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=4ae00f26-9518-4191-b347-2210be79ab0b>.

97. Зверяков М. І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання [Електронний ресурс] / М. І. Зверяков // Економіка України. – 2017. – № 11. – С. 3–16.

98. Звіт міжнародної організація з міграції 2016 [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції. – 2017. – Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/>.

99. Зінченко В. В. Інституційна глобалізація і постмодернізація економіки в системній динаміці транзитивних трансформацій [Електронний ресурс] / В. В. Зінченко // Економічні інновації. – 2017. – Вип. 64. – С. 106–112. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2017_64_19.

100. Золин И. Управление миграцией / И. Золин // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – № 5. – С. 27–33.

101. Иноземцев В. А. Информационные технологии как фактор трансформации дистанционного обучения и изменения стратегий образовательной среды [Електронний ресурс] / В. А. Иноземцев, Н. В. Борушко // МГТУ «МАМИ». – 2013. – Режим доступу : http://mospolytech.ru/science/mami145/scientific/article/s12/s12_92.pdf.

102. Иванова Т. А. Стратегічні імперативи синергетичного підходу до стійкого розвитку економіки України [Електронний ресурс] / Т. А. Иванова // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 47–54. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_11.

103. Івашук І. О. Актуальні тенденції ідентифікації країн у глобальному просторі [Електронний ресурс] / І. О. Івашук // Ефективна економіка. – 2013. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_4.

104. Івашук І. Ідентифікація асиметрій зовнішньоторговельних інтересів країн Європи [Електронний ресурс] / І. Івашук, А. Вірковська // Схід. – 2015. – № 5. – С. 37–45. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2015_5_9.

105. Івашук І. О. Інвестиційний розвиток країн в умовах посилення глобальних асиметрій [Електронний ресурс] / І. О. Івашук, В. З. Запужах // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 7-8(1). – С. 13–17. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/eshchado_2013_7-8\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/eshchado_2013_7-8(1)_5).

106. Івашук І. О. Міжнародна торгівля у вирішенні глобальних проблем економічного розвитку країни [Електронний ресурс] / І. О. Івашук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. – Серія: Економіка. – 2011. – Вип. 16. – С. 350–359. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_16_49.

107. Індекс споживчих цін у березні 2017 року [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/indexs-spozhhivchih-cin-u-berezni-2017-roku/>.

108. Капітальні інвестиції [Електронний ресурс] / Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. – 2017. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6f33f1d7-91e8-4d49-9f48-1a87006f910c>.

109. Карасьова Н. А. Глобалізація світового господарства та її сучасні характеристики [Електронний ресурс] / Н. А. Карасьова // Інноваційна економіка. – 2015. – № 1. – С. 28–32. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_1_6.

110. Карпінський Б. А. Фінансова глобалізація в контексті зрушень у національних фінансових системах: еволюційний підхід [Електронний ресурс] / Б. А. Карпінський, В. Я. Дубик, О. П. Буряк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.10. – С. 150–158. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23.

111. Клинов В. Г. Прогнозирование долгосрочных тенденций в развитии мирового хозяйства / В. Г. Клинов. – М. : Магистр, 2010.

112. Ковальчук М. В. Імперативи економічної безпеки держави: інституціональний підхід [Електронний ресурс] / М. В. Ковальчук // Ефективна економіка. – 2014. – № 11. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_94.

113. Козак Е. Б. Глобалізація та її вплив на стан продовольчої безпеки України [Електронний ресурс] / Е. Б. Козак // Бізнес-навігатор. – 2014. – № 1. – С. 267–270. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2014_1_52.

114. Козаченко І. О., Ніколаєвський В. М. Особливості еволюції соціальної держави та їхня ревалентність до українських реалій // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – № 891. – С. 1–9.

115. Козловець М. А. Сучасна глобалізація та антиглобалістичні концепції [Електронний ресурс] / М. А. Козловець // Гуманітарний часопис. – 2008. – № 2. – С. 66–69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2008_2_10.

116. Козюк В. Економічна теорія цінностей та інституціональна фрагментація глобальної економіки [Електронний ресурс] / В. Козюк, О. Шиманська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2014. – Вип. 3. – С. 177–184. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_3_19.

117. Козюк В. В. Оптимальний рівень боргового навантаження: глобальні макрофінансові зрушення та швидкоплинні очікування [Електронний ресурс] / В. В. Козюк // Фінанси України. – 2012. – № 1. – С. 78–93. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_1_8.

118. Козюк В. Резервний статус валюти в глобальній економіці: проблема темпоральних конфліктів [Електронний ресурс] / В. Козюк // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 4. – С. 30–36. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_4_20.

119. Кокорева О. Міграційна політика в системі економічної безпеки національної економіки / О. Кокорева // Вісник Донецького Національного університету. – Серія : Економіка і право. – 2010. – Вип. 2, т. 1.

120. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002.

121. Косенко О. И. Трудовая миграция: основные тенденции // Труд и социальные отношения. – 2010. – № 12. – С. 3–13.

122. Кощенко К. В. Особливості формування та класифікація доходів домогосподарств в сучасних умовах / К. В. Кощенко // Сучасні питання економіки і права. – 2013. – Вип. 1. – С. 80–85.

123. Кравченко М. Вплив демографічної кризи на систему соціального захисту / Мілена Кравченко // Вісник НАДУ. – 2011. – №1. – С. 225–233.

124. Кравчук Н. Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно-теоретичні та фундаментальні основи дослідження [Електронний ресурс] / Н. Кравчук // Міжнародна економічна політика. – 2011. – Вип. 1-2. – С. 170–210. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2011_1-2_9.

125. Кравчук Н. Я. Системні детермінанти та асиметричні ефекти нерівноважного розвитку в епоху глобальної фінансової економіки / Н. Я. Кравчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 114(2). – С. 101–114. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2013_114%282%29_16.

126. Кравчук Н. Я. Системні детермінанти та стратегічні вектори реструктуризації геофінансового простору в умовах нерівноважного розвитку 6-10 [Електронний ресурс] / Н. Я. Кравчук // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 7-8(1). – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8(1)_3).

127. Кравчук Н. Я. Соціально відповідальна держава в контексті корекції глобальних фінансових дисбалансів [Електронний ресурс] / Н. Я. Кравчук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. – Серія : Економіка. – 2012. – Вип. 20. – С. 12–18. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2012_20_5.

128. Кравчук Н. Я. Фінансові детермінанти поглиблення асиметрій глобального розвитку [Електронний ресурс] / Н. Я. Кравчук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. – Серія : Економіка. – 2010. – Вип. 15. – С. 346–356. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2010_15_46.

129. Крамаренко Р. М. Глобалізація як чинник розвитку мегаполісів: переваги та загрози [Електронний ресурс] / Р. М. Крамаренко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 7. – С. 114–117. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2013_7_28.

130. Крисоватий А. Антропологізм дивергенції теорії преференційного оподаткування [Електронний ресурс] / А. Крисоватий // Світ фінансів. – 2012. – Вип. 4. – С. 11–22. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2012_4_4.

131. Крисоватий А. Методологічний інструментарій новітньої парадигми оподаткування [Електронний ресурс] / А. Крисоватий, О. Сидорович // Економічна теорія. – 2014. – № 4. – С. 36–47. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2014_4_4.

132. Крисоватий А. Оподаткування багатства: виклики для України [Електронний ресурс] / А. Крисоватий, В. Федосов, Г. Ярен-

ко // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, № 2. – С. 183–204. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2015_14_2_7.

133. Крисоватий А. І. Сутність та концептуальні онови формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів / А. І. Крисоватий, В. М. Мельник, Т. В. Кошук // Економіка України. – 2016. – № 1. – С. 35–51. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ЕкUк_2016_1_4.

134. Криштопа І. В. Фінансова глобалізація як фактор становлення ринків, що розвиваються [Електронний ресурс] / І. В. Криштопа // Європейські перспективи. – 2012. – № 3(3). – С. 180–185. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpre_2012_3\(3\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpre_2012_3(3)_35).

135. Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – №9. – С. 57–69. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ЕкUк_2012_9_7.

136. Куриляк В. Є. Креативна економіка як нова парадигма постіндустріальної цивілізації [Електронний ресурс] / В. Є. Куриляк, М. А. Живко, Б. В. Літовченко // Вісник Академії митної служби України. – Серія : Економіка. – 2013. – № 2. – С. 92–98. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2013_2_14.

137. Куриляк В. Є. Цивілізаційний розвиток світової економіки: етапи і концепції [Електронний ресурс] / В. Є. Куриляк, С. О. Герашенко // Вісник Академії митної служби України. – Серія : Економіка. – 2010. – № 2. – С. 31–38. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2\(44\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2(44)_5).

138. Лібанова Е. М. Модернізація економіки в контексті соціальних викликів / Е. М. Лібанова // ДСЕ. – № 1, 11. – С. 24–38.

139. Мадяр Р. О. Глобалізація світового господарства: передумови та суперечливі наслідки [Електронний ресурс] / Р. О. Мадяр // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 2. – С. 48–51. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_2_12.

140. Макаренко Н. Г. Глобалізація і цивілізаційні війни ХХІ століття: гуманістичний аспект [Електронний ресурс] / Н. Г. Макаренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2005. – Вип. 22. – С. 147–155. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgzdia_2005_22_16.

141. Малиновська О. А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства / О. А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1 (17). – С. 77 – 86.

142. Маляр Д. В. Глобалізація та її вплив на розвиток корпоративного управління [Електронний ресурс] / Д. В. Маляр // Вісник Академії митної служби України. – Серія : Економіка. – 2013. –

№ 2. – С. 81–91. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2013_2_13.

143. Матвєєнко В. К. Економічна глобалізація та регіональна інтеграція – дві форми інтернаціоналізації світового господарства [Електронний ресурс] / В. К. Матвєєнко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 4. – С. 282–287. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2013_4_45.

144. Мельник А. Ф. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України / Алла Федорівна Мельник // Журнал європейської економіки. – 2017. – Т. 9, №12. – С. 111–137.

145. Мельник В. Внутрішньосекторальні імперативи забезпечення конкурентоспроможності в умовах поглиблення співпраці з ЄС [Електронний ресурс] / В. Мельник // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – Вип. 1. – С. 59–67. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2015_1_9.

146. Мельник Т. О. Економіка України в період незалежності: втрати, прорахунки і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Т. О. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8. – С. 42–49. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_8_8.

147. Мельник Т. М. Забезпечення економічного суверенітету в умовах відкритості економіки / Т. М. Мельник // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 1. – С. 147–157. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2015_1_14.

148. Мельник Т. М. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: інституціональний вимір [Електронний ресурс] / Т. М. Мельник, О. В. Зубко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 2. – С. 181–190. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_2_22.

149. Меньшиков С. М. Длинные волны в экономике / С. М. Меньшиков, А. А. Клименко // Процессы глобального развития: моделирование и анализ. – 1984. – № 3. – С. 55–68.

150. Микитась В. В. Глобалізація як контекст формування економічної політики держави [Електронний ресурс] / В. В. Микитась // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 4. – С. 11–14. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_4_4.

151. Михасюк І. Р. Глобалізація і регіоналізація: місце України [Електронний ресурс] / І. Р. Михасюк // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 7–13. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2011_4_3.

152. Міжнародні фінанси : навч. посіб./ [І. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка та ін.]; за ред. М. І. Макаренка та І. І. Д'яконової // К. : «Центручбової літератури». – 2012.

153. Міжцивілізаційні і міжкультурні аспекти посткризових реформ / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв, С. І. Юрій // Глобальна економічна криза 2008–2010 рр: світовий досвід та шляхи подолання в Україні : моногр. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – С. 368–385.

154. Мікаелян С. Г. Глобальні імперативи інформаційно-технологічної парадигми економічного розвитку [Електронний ресурс] / С. Г. Мікаелян // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 8. – С. 3–6. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_8_3.

155. Можайкіна Н. В. Вплив глобалізації на розвиток регіонів / Н. В. Можайкіна, О. Ю. Єгорова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – №1. – С. 62–75.

156. Моисеев Н. Н. Человек и биосфера. Опыт системного анализа и эксперименты с моделями / Н. Н. Моисеев, В. В. Александров, А. М. Тарко. – М., 1985. – 272 с.

157. Мокій А. Економічні інструменти формування соціальної та гуманітарної інфраструктури в сільських поселеннях західних регіонів України [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, М. І. Флейчук, О. І. Дацко // Ефективна економіка. – 2013. – №7. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_62.

158. Мокій А. Концептуальні засади моделювання соціально-економічного розвитку України: інституціональні загрози та глобальні виклики [Електронний ресурс] / А. Мокій, М. Флейчук, А. Гуменюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – Вип. 125. – С. 60–62.

159. Мокій А. І. Теоретичні підстави інституціональної трансформації соціально-економічної системи [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, А. М. Гуменюк // Економічні науки. – Серія : Економічна теорія та економічна історія. – 2010. – Вип. 7, ч. 2.

160. Мокій А. І. Формування полюсів конкурентоспроможності як чинник підвищення економічної безпеки регіонів [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, Н. А. Мікула, О. І. Дацко // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Серія : Економіка і менеджмент. – 2013. – Вип. 5. – С. 3–8. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2013_5_2.

161. Мокій А. І. Шляхи вдосконалення інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку на регіональному рівні [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, О. А. Мокій, Д. А. Бачурін // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія : Менеджмент інновацій. – 2012. – Т. 20, вип. 1. – С. 48–58. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumi_2012_20_1_9.

162. Нагорний Б. Г. Глобалізація та глобальна ідентичність [Електронний ресурс] / Б. Г. Нагорний // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2012. – № 993, Вип. 29. – С. 9–11. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2012_993_29_3.

163. Нартова І. В. Глобалізація та її вплив на розвиток світового виробництва [Електронний ресурс] / І. В. Нартова, Є. О. Коломієць // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – Серія : Економічні науки. – 2011. – № 3. – С. 20–24. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2011_3_4.

164. Ніценко В. С. Соціально-економічні імперативи розвитку України [Електронний ресурс] / В. С. Ніценко, К. С. Мазіна, О. Ю. Цуканов, Р. М. Остапенко // Вісник ХНАУ. – Серія : Економічні науки. – 2017. – № 4. – С. 41–58. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2017_4_7.

165. Новикова О. Н. Иммиграция в Европе и новые подходы к проблеме безопасности // Актуальные проблемы Европы: Иммиграция и безопасность Европы. – 2008. – №4. – С. 12–59.

166. Новицький В. Є. Глобалізація: нові об'єкти й суб'єкти дослідження [Електронний ресурс] / В. Є. Новицький // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 125–126. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2010_10_15.

167. Онопрієнко В. Імперативи глобального мережевого суспільства [Електронний ресурс] / В. Онопрієнко // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 10. – С. 18–29. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2007_10_2.

168. Оснач О. М. Глобалізація та міграційна політика: основні тенденції та взаємозв'язок [Електронний ресурс] / О. М. Оснач // Європейські перспективи. – 2012. – № 3(3). – С. 186–191. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3\(3\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3(3)_36).

169. Палич О. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «глобалізація» [Електронний ресурс] / О. Палич // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – 2013. – Т. 25–26. – С. 278–282. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2013_25-26_56.

170. Парубець О. М. Просторово-інтеграційний механізм взаємодії та розвитку транскордонних транспортних мереж / Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – Серія «Економічні науки» – 2012. – №1(56). – С. 304–308.

171. Петрос О. Сучасний стан та пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку національної моделі соціального діалогу в Україні / Ольга Петрос, Григорій Осовий, Володимир Варениця // Вісник НАДУ. – 2010. – №3. – С. 222–231.

172. Підсумки зовнішньої торгівлі України за 8 місяців 2016 року [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2016. – Режим доступу : <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0596e42e-293b-4c36-87fc-8d0f2bf780de&title=PidsumkiZovnishnoiTorgivliUkrainiZa8-Misiatsiv2016-Roku>.

173. Пітулей В. Глобалізація як визначальний феномен сучасності [Електронний ресурс] / В. Пітулей // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2014. – Вип. 18. – С. 104–109. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2014_18_18.

174. Погайдак О. Б. Стратегічні імперативи формування механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств в сучасних посттрансформаційних умовах [Електронний ресурс] / О. Б. Погайдак, Р. П. Шерстюк, О. І. Вівчар // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2017. – № 2. – С. 39–44. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2017_2_9.

175. Погрібна В. Л. Криза ідентичності і глобалізація суспільства: питання чи відповіді? [Електронний ресурс] / В. Л. Погрібна // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. – № 1. – С. 240–248. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_1_28.

176. Пожуєв В. І. Глобалізація інформації як парадигма інформаційного століття [Електронний ресурс] / В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2007. – Вип. 28. – С. 4–13. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2007_28_3.

177. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 [Електронний ресурс] / Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». – 2017. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analytika/rozyuciya-ukrayiny-v-reytingu-krayinsvitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.

178. Полозенко Д. В. Глобалізація економіки та фінансова стабільність в Україні [Електронний ресурс] / Д. В. Полозенко // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 5–11. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_5_3.

179. Полуяктова О. В. Глобалізація економіки України [Електронний ресурс] / О. В. Полуяктова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Економічні науки. – 2016. – Вип. 17(3). – С. 21–24. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_17\(3\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_17(3)_6).

180. Попова А. М. Глобалізація як фактор розвитку економіки України [Електронний ресурс] / А. М. Попова // Молодий вчений. – 2015. – № 9(2). – С. 17–20. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_9\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_9(2)_5).

181. Приліпко М. О. Глобальні імперативи поглиблення ринкових реформ в Україні [Електронний ресурс] / М. О. Приліпко // Ефективна економіка. – 2010. – № 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_4_9.

182. Прогноз НБУ щодо інфляції на 2017–2018 роки [Електронний ресурс] // Prostobank.ua. – 2017. – Режим доступу : http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/byudzhnet/novosti/prognoz_nbu_schodo_inflyatsiyi_na_2017_2018_roki_zalishaetsya_v_mezhah_ogoloshenih_tsilovih_orientiriv2.

183. Проект бюджету-2018 передбачає дефіцит майже 78 мільярдів [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2017. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2307372-proekt-budzetu2018-predbacaet-deficit-majze-78-milardiv.html>.

184. Проект Закону про Державний бюджет України на 2018 рік [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – 2017. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62551.

185. Пунько Б. М. Глобалізація кризи як наслідковий процес глобалізації економіки: регуляторні індикатори стабілізації і спокою економічних процесів [Електронний ресурс] / Б. М. Пунько // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_32.

186. Радченко Л. М. Теоретичне розуміння та основні підходи до визначення поняття «глобалізація» [Електронний ресурс] / Л. М. Радченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2017. – Вип. 21. – С. 90–95. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2017_21_18.

187. Рапопорт В. Економіка областей, які працюють на внутрішній ринок, стабільніша [Електронний ресурс] / Володимир Рапопорт // ТЕКСТИ.org.ua. – 2016. – Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69578/Jekonomika_oblastej_jaki_pracujut_na_vnutrishnij_rynok.

188. Рижков М. М. Американізація, модернізація та глобалізація політичних комунікацій у міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / М. М. Рижков, А. С. Носенко // Проблеми міжнародних відносин. – 2015. – Вип. 10-11. – С. 113–124. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2015_10-11_11.

189. Розлуцька А. Глобалізація та ризик втрати національної ідентичності [Електронний ресурс] / А. Розлуцька // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2010. – Вип. 4. – С. 104–110. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2010_4_20.

190. Романчікова Є. Глобалізація, довкілля та екологічна політика [Електронний ресурс] / Є. Романчікова // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 5-6(1). – С. 11–14. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecshado_2013_5-6\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecshado_2013_5-6(1)_4).

191. Романюк Д. М. Глобалізація та її вплив на соціально-економічний і демографічний розвиток регіону [Електронний ресурс] / Д. М. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. – Серія : Економіка. – 2015. – Вип. 11. – С. 239–244. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2015_11_48.

192. Русул О. В. Національна ідентичність і глобалізація [Електронний ресурс] / О. В. Русул // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. – 2010. – № 1. – С. 164–168. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2010_1_40.

193. Садовничий В. А. Моделирование и прогнозирование мировой динамики / В. А. Садовничий, А. А. Акаев, А. В. Коротаев, С. Ю. Малков ; Научный совет по Программе фонд. исслед. Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». – М. : ИСПИ РАН, 2012. – (Экономика и социология знания). – 359 с.

194. Савельєв Є. Бенчмаркінгові методи управління конкуренцією у світовій економіці / Євген Савельєв, Віталіна Куриляк, Галина Смаюк // Журнал європейської економіки. – 2013. – Т. 12, № 1. – С. 3–27.

195. Савельєв Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України / Є. Савельєв, В. Куриляк // Економіка України. – 2012. – № 9.

196. Світовий банк в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

197. Савельєв Є. В. Пріоритети у реформуванні української економіки / Є. В. Савельєв, В. Є. Куриляк // Економіка України. – 2015. – № 5. – С. 79–89. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_5_8.

198. Савельєв Є. Реформування української економіки: невідкладність і пріоритетність [Електронний ресурс] / Є. Савельєв, В. Куриляк // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 4. – С. 387–400. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2014_13_4_6.

199. Семигіна Т. В. Глобальні пріоритети соціального розвитку: імперативи для політики і практики [Електронний ресурс] / Т. В. Семигіна // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2013. – Т. 149. – С. 57–62. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2013_149_12.

200. Сиякевич І. М. Економічні, екологічні та соціальні імперативи як інструмент подолання глобальних екологічних загроз [Електронний ресурс] / І. М. Сиякевич // Наукові праці Лісівничої академії наук України. – 2014. – Вип. 12. – С. 227–232. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nplanu_2014_12_35.

201. Сімків А. Є. Особливості залучення іноземних інвестицій в регіонах України: проблеми та шляхи їх розв'язання [Електронний ресурс] / А. Є. Сімків, Н. Ю. Потьомкіна // Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2017. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/82.pdf>.

202. Смаль В. Глобалізація як фактор деіндустріалізації розвинутих країн [Електронний ресурс] / В. Смаль // Часопис соціально-економічної географії. – 2013. – Вип. 15. – С. 17–20. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chseg_2013_15_5.

203. Сохацька О. М. Економічний розвиток країн Європи: екологічний аспект [Електронний ресурс] / О. М. Сохацька, М. В. Микитюк // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2016. – Вип. 3-4. – С. 221–233. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2016_3-4_25.

204. Сохацька О. М. Сучасні тенденції на світовому ринку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії [Електронний ресурс] / О. М. Сохацька, Н. Є. Стрельбіцька // Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит. – 2011. – № 11. – С. 38–52. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2011_11_7.

205. Співак В. Глобалізація і міжнародне співробітництво [Електронний ресурс] / В. Співак // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 1(13). – С. 6–15. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_1\(13\)_1](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_1(13)_1).

206. Старіш О. Глобалізація як чинник руйнування державинації [Електронний ресурс] / О. Старіш, В. Козубський // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. – Серія : Політичні науки. – 2010. – Вип. 4. – С. 4–19. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoar_2010_4_3.

207. Столяров В. В. Глобалізація як сучасна стадія в розвитку світового господарства [Електронний ресурс] / В. В. Столяров // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – Серія : Економічні науки. – 2010. – № 5(2). – С. 72–75. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2010_5\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2010_5(2)_13).

208. Тарханова Н. О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / Н. О. Тарханова // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. – 2013. – Вип. 2. – С. 98–103. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22.

209. Татаренко Н. О. Мобілізаційні імперативи і виклики політиці економічного розвитку України [Електронний ресурс] / Н. О. Татаренко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2013. – Вип. 20(2). – С. 32–45. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdaa_2013_20\(2\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdaa_2013_20(2)_7).

210. Трудова міграція і соціальна безпека: аналіз наслідків та перспектив у контексті українських реалій [Текст] / Л. А. Весельська // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С. 111–116.

211. Україна: Економічний огляд [Електронний ресурс] // Світовий банк. – 2017. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/publication/economic-update-spring-2017>.

212. Україна: основні макропоказники [Електронний ресурс] // Світовий банк. – 2017. – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>.

213. Уриарте Р. У. Анализ возникновения и развития антиглобализационного движения / Р. У. Уриарте // Интерстисиос: Социологический журнал критических размышлений. – 2009. – Т. 3, № 2. – С. 155.

214. Харви Д. Крах мировой капиталистической системы неизбежен. Почему «Пакет стимулов» США обречен на провал [Електронний ресурс] / Дэвид Харви. – Режим доступу : <http://www.socialistinfo.ru/adveritas/169.html>.

215. Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави [Електронний ресурс] / М. Хаустова // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4. – С. 30–41. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2013_4_6.

216. Хашиєва Л. В. Глобалізація та ідентичність: взаємозв'язок глобального й локального [Електронний ресурс] / Л. В. Хашиєва // Актуальні проблеми державного управління. – 2015. – № 2. – С. 38–44. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_2_7.

217. Хусаїнов Р. В. Глобалізація інноваційної сфери економіки: фактори, стан та наслідки для України [Електронний ресурс] / Р. В. Хусаїнов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія : Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 10. – С. 94–98. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_10_22.

218. Череда І. С. Глобалізація світової економіки [Електронний ресурс] / І. С. Череда // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2010. – Вип. 8. – С. 62–67. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_8_9.

219. Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін [Електронний ресурс] / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2012. – № 3. – С. 64–75. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_3_9.

220. Швиданенко О. А. Глобалізація ринкової системи: детермінанти розвитку та регулювання [Електронний ресурс] / О. А. Швиданенко // Незалежний аудитор. – 2015. – № 14. – С. 46–53. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Na_2015_14_8.

221. Шконда В. В. Постіндустріальна глобалізація: системні ризики, регуляторна модель попередження глобалізаційних викликів і загроз [Електронний ресурс] / В. В. Шконда, А. В. Кальянов // Наукові праці МАУП. Політичні науки. – 2015. – Вип. 44. – С. 4–10. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2015_44_3.

222. Шконда В. В. Термінологічний аналіз категорії «глобалізація» [Електронний ресурс] / В. В. Шконда, А. В. Кальянов // Наукові праці МАУП. – 2014. – Вип. 43. – С. 122–128. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2014_4_22.

223. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. – М. : Прогрес, 1982.

224. Шурик М. В. Соціально-економічні імперативи макрорегіону: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / М. В. Шурик // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. – 2012. – Вип. 592. – С. 3–10. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_ec_2012_592_3.

225. Юрчишин В. Інвестиційна активність у країнах Вишеградської групи: виклики для України / В. Юрчишин, К. Маркевич // Міжнародна економічна політика. – 2015. – №2. – С. 126–148.

226. Яремко Л. А. Базові концепції (моделі) економічної ролі держави [Електронний ресурс] / Л. А. Яремко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія: Економічна. – 2012. – Вип. 2. – С. 189–198. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_2_23.

227. Яремко Л. А. Глобальна конкурентоспроможність регіону та фіскально-економічні аспекти її підвищення [Електронний ресурс] / Л. А. Яремко, Ю. В. Полякова // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – Серія : Економіка і менеджмент. – 2013. – № 1. – С. 7–17. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2013_1_3.

228. Яремко Л. А. «Нова економіка» та інноваційний розвиток [Електронний ресурс] / Л. А. Яремко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3(1). – С. 25–30. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3(1)_5).

229. Яремко Л. А. Новий етап регіонального розвитку: глобалізація регіонів [Електронний ресурс] / Л. А. Яремко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 643–658. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2011_1_63.

230. Ясин Е. Г. Тектонические сдвиги в мировой экономике: что скажет фактор культуры / Е. Г. Ясин, М. В. Снеговая. – М. : ГУ-ВШЭ, 2009. – 138 с.

231. Abrahams M. Decomposing Real and Nominal Yield Curves [Електронний ресурс] / M. Abrahams, T. Adrian, R. Crump, E. Moench // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. – 2015. – No. 570. – Режим доступу : http://www.greta.it/sovereign/sovereign2/papers/09_Moench.pdf.

232. Ahn J. Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization [Електронний ресурс] / J. Ahn, E. Dabla-Norris, R. Duval, R. Njie // IMF Working Paper. – 2016. – Т. 16, №77. – Р. 23–46. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.

233. Albrecht E. Z. Alter-globalization in Southern Europe: Anatomy of a Social Movement / Eduardo Zachary Albrecht. – Cham : Springer, 2017. – 166 p.

234. Aldahan S. The Development of the Eurozone [Електронний ресурс] / Suzanne Aldahan // The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series. – 2013. – Режим доступу : http://aei.pitt.edu/43436/1/Aldahan_Development_of_Eurozone.pdf.

235. Alford R. Los Poderes de la Teoria. Capitalismo, estado y democracia / R. Alford. – Buenos Aires, Argentina : Editorial Manantial, 1991.

236. Almond G. Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics / G. Almond, J. S. Coleman // The Politics of Developing Areas. – Princeton : Princeton University Press, 1960. – Р. 3–64.

237. Alternative Worlds – Global Trends 2030 [Електронний ресурс] // National Intelligence Council. – 2012. – Режим доступу : <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

238. Annual Report 2016 [Електронний ресурс] // World Trade Organization. – 2016. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.

239. Atkinson A. B. and Piketty T. The Distribution of Top Incomes in the United Kingdom 1908–2000 (Top Incomes over the Twentieth Century. A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries) [Електронний ресурс] / A. Atkinson. T. Piketty // Oxford University Press. – 2007. – Режим доступу : <http://piketty.pse.ens.fr/files/AtkinsonPiketty2007>.

240. Baffes J. The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses [Електронний ресурс] / J. Baffes, M. Kose, F. Ohnsorge, M. Stocker // Policy Research Note. – 2015. – Т. 15, №1. – Режим доступу : http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf.

241. Baffes J. What Explains Agricultural Price Movements? [Електронний ресурс] / J. Baffes, T. Haniotis // Journal of Agricultural Economics. – 2016. – Т. 67, №3. – Режим доступу : <http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf>.

242. Baker D. Asset Returns and Economic Growth [Електронний ресурс] / D. Baker, J. Long, P. Krugman // Brookings Papers on Economic Activity. – 2005. – №1. – Режим доступу : https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2005/01/2005a_bpea_baker.pdf.

243. Baker D. Globalization and Progressive Economic Policy / D. Baker, G. Epstein, R. Pollin. – London : Cambridge University Press, 1998. – 514 с.

244. Bamford J. Managing an alliance portfolio / J. Bamford, D. Ernst // The McKinsey. – 2002. – № 1. – С. 29–39.

245. Barber B. Jihad vs. McWorld / B. Barber. – N. Y. : Ballantine Books, 1996. – 389 с.

246. Bauman Z. Globalization: What's New / Z. Bauman, N. Sunke Pang. – N. Y. : Columbia University Press, 2005. – 279 с.

247. Bebbington A. An Andean Avatar: Post-Neoliberal and Neoliberal Strategies for Securing the Unobtainable / A. Bebbington, D. Humphreys // New Political Economy. – 2011. – № 16(1). – P. 131–145.

248. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne / U. Beck. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2015. – 391 p.

249. Beck U. What Is Globalization? / U. Beck. – Cambridge : Polity, 2000. – P. 9–10.

250. Beck U. What Is Globalization? / Ulrich Beck. – New York : John Wiley & Sons, 2018. – 192 с.

251. Bell D. El Advenimiento de la Sociedad Post-Industrial / D. Bell. – Madrid : Ed. Alianza, 1987.

252. Bodenheimer S. Dependency and Imperialism: The roots of Latin American underdevelopment / S. Bodenheimer. – New York : NACLA, 1970. – P. 49–53.

253. Bond P. *Confronting Global Neoliberalism: Third World Resistance and Development Strategies* / Patrick Bond. – Gardena : SCB Distributors, 2011. – 277 с.

254. Brandenburger A. *Co-Opetition* / A. Brandenburger, B. Nalebuff. – Welwyn Garden City : Currency Doubleday, 1996. – 304 p.

255. Bryan L. *Race for the World* / L. Bryan, J. Fraser. – Boston : Harvard Business School Press, 1999. – 364 p.

256. Buzgalin A. *Alterglobalism: new roads toward new socialism* / A. Buzgalin. – Moscow: Kul'turnaia Revoliutsiia, 2006. – 266 p.

257. Cairncross F. *The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives* / F. Cairncross. – Boston, MA : Harvard Business School Press, 1997. – 320 p.

258. Castles F. G. *Black swans and elephants on the move: the impact of emergencies on the welfare state* / Francis Castles // *Journal of European Social Policy*. – 2010. – №20(2). – P. 91–101.

259. Cardoso F. *Dependency and Development in Latin America* / F. Cardoso, E. Falleto. – Berkeley : University of California Press, 1979.

260. Cavanagh J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible* / J. Cavanagh, J. Mander. – San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. – 408 с.

261. Chanda N. *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization* / N. Chanda. – New Haven (Ct.) – London : Yale Univ. Press, 2007. – P. 245–254.

262. Chang H. *Globalization, Economic Development and the Role of the State* / Ha-Joon Chang. – London : Zed Books, 2003. – 335 p.

263. Chirico J. *Globalization: Prospects and Problems* / JoAnn Chirico. – N. Y. : SAGE Publications, 2013. – 552 p.

264. Chirot D. *Social Change in a Peripheral Society: The creation of a Balkan colony* / D. Chirot. – New York : Academic Press, 1993. – P. 32–34; 56–59; Ramirez N. *Pobreza y Procesos Sociodemograficos en Republica Dominicana* / N. Ramirez. – Buenos Aires, Argentina : PNUD, 1993. – P. 34–42.

265. Claessens S. *Financial Crises Explanations, Types, and Implications* [Електронний ресурс] / S. Claessens, M. Kose // *IMF Working Papers*. – 2013. – Т. 13, №28. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf>.

266. Darling F. C. *The westernization of Asia: A comparative political analysis* / F. C. Darling. – Boston : G. K. Hall, 1979. – 320 p.

267. Deaton A. *Consumption* [Електронний ресурс] / A. Deaton, M. Grosh. – Washington, D C: World Bank, 2000. – Режим доступу : https://rpls.princeton.edu/papers/pdfs/deaton_grosh_consumption.pdf.

268. Democracy Index 2017 [Електронний ресурс] // Economist Intelligence Unit. – 2017. – Режим доступу : <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.

269. Development Goals in an Era of Demographic Change [Електронний ресурс] // International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. – 2016. – Режим доступу : <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.

270. Dillon M. Chapter Four: Talcott Parsons and Robert Merton, Functionalism and Modernization // Introduction to Sociological Theory: Theorists, Concepts, and their Applicability to the Twenty-First Century. – Wiley, 2013. – P. 156–157.

271. Dos Santos T. The Structure of Dependence / T. Dos Santos. – Boston : Extending Horizons, 1971. – P. 225–233.

272. Ease of Doing Business Index [Електронний ресурс] // The World Bank Group. – 2017. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>.

273. Economic report of the President: Transmitted to the Congress February [Електронний ресурс]. – Washington (D.C.) : United States Government Printing Office, 2015. – Режим доступу : <http://www.census.gov/foreign-trade/Press-Release/2015pr/01/fft900.pdf>.

274. Elliott L. The age of insecurity / L. Elliott, D. Atkinson. – London : Verso, 1998. – 256 p.

275. Eriksen T. H. Globalization: The Key Concepts / Thomas Hylland Eriksen. – UK: A&C Black, 2014. – 192 p.

276. Etzioni E. Social Change / E. Etzioni. – New York : Basic Books, 1991.

277. Fagen R. Theories of Development: The question of class struggle / R. Fagen // Monthly Review. – 1983. – № 35. – P. 13–24.

278. FDI Statistics [Електронний ресурс] // The UNCTAD. – 2017. – Режим доступу : <http://www://stats.unctad.org/fdi>.

279. Featherstone K. Europeanization and the southern periphery / K. Featherstone, G. A. Kazamias. – London : F. Cass, 2001. – 304 p.

280. Ferguson Y. H. Globalization: The Return of Borders to a Borderless World? / Y. H. Ferguson, R. W. Mansbach. – London: Routledge, 2012. – 328 p.

281. Ferguson N. Civilization: The West and the Rest Paperback / N. Ferguson // Penguin Books. – Reprint edition, 2012. – P. 432.

282. Ferguson N. Empire: How Britain made the Modern World / N. Ferguson. – London : Penguin Books, 2004. – 448 p.

283. Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. – P. 408–412; 473–526.

284. Forrester J. W. Innovation and the Economic Long Wave / J. W. Forrester. – Cambridge, MA : MIT (MIT System Dynamics Group Working Paper), 1978.

285. Foster-Carter A. Neo-Marxist Approaches to Development and Underdevelopment / A. Foster- Carter // Journal of Contemporary Asia. – 1973. – № 3. – P. 7–33.

286. Frank G. Capitalism and Underdevelopment in Latin America / G. Frank. – New York : Monthly Review Press, 1967.

287. Frank G. Latin America: Underdevelopment and Revolution / G. Frank. – New York : Monthly Review Press, 1969.

288. Fraser J. What's new about globalization? / J. Fraser, J. Oppenheim // Global economy. – 1997. – № 1. – P. 168–179.

289. Friedman J. Globalization, the State, and Violence / Jonathan Friedman. – Lanham : Rowman Altamira, 2003. – 389 p.

290. Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman. – London : Penguin, 2006. – 593 c.

291. Friedrichs R. A Sociology of Sociology / R. Friedrichs. – New York : Free Press, 1970. – P. 34–36.

292. Fukuyama F. America at the Crossroads: Democracy, Power and the Neoconservative Legacy / F. Fukuyama // New Haven. – Connecticut : Yale University Press, 2006. – P. 264.

293. Gal J. Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice / John Gal, Idit Weiss-Gal // Policy Press, 2013. – P. 215.

294. Galbraith J. La Cultura de la Satisfaccion / J. Galbraith. – Buenos Aires : Ariel, 1992.

295. Global Competitiveness Index [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – 2018. – Режим доступу : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=UKR>.

296. Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks [Електронний ресурс] // World Bank Group. – 2016. – Режим доступу : <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

297. Global Income Distribution [Електронний ресурс] // Our World In Data. – 2015. – Режим доступу : <http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-6719>.

298. Globaltrends2030:alternativeworlds[Електронний ресурс]// US National Intelligence Council's. – 2012. – Режим доступу : <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

299. Goldberg P. Distributional Effects of Globalization in Developing Countries [Електронний ресурс] / P. Goldberg, N. Pavcnik //

Journal of Economic Literature. – 2007. – Т. 45, №1. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.

300. Goldman S. Dreaming with BRICS: The Path to 2050, *Global Economics*, 99, 2003 [Електронний ресурс] / S. Goldman. – Режим доступу : <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/brics-dream.pdf>.

301. Gough I. *Economía Política del Estado de Bienestar* / I. Gough Madrid, España : Blume, 1992.

302. Gunnar G. Nyliberalismen er verken ny eller liberal – et idéhistorisk oppgjør med politisk falskmyntneri / G. Gunnar // *Kolofon*. – Oslo. – 2008. – P. 288.

303. Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge : Polity, 2007. – 288 p.

304. Held D. *Global transformations: Politics, economics and culture* / D. Held. – Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. – 515 p.

305. Held D. *Introduction: Globalization at Risk* / D. Held, A. McGrew // *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. – Cambridge : Polity. – 2007. – P. 1–14.

306. Held D. *Modelos de Democracia* / D. Held. – Madrid, España : Alianza Editorial, 1992.

307. Hellebrandt T. *The Future of Worldwide Income Distribution* / T. Hellebrandt, P. Mauro // *Peterson Institute for International Economics Working Paper*. – 2015. – № 15/7.

308. Hermassi E. *Changing Patterns in Research on the Third World* / E. Hermassi // *Annual Review of Sociology* 4. – 1978. – № 4. – P. 239–257.

309. Hirooka M. *Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective* / M. Hirooka. – Cheltenham : Edward Elgar, 2006.

310. Hirschman A. *De la Economía a la Política y Mas alla* / A. Hirschman. – Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1987.

311. Hirst P. *Globalisation in Question: The International Economy and The Possibilities of Governance* / P. Hirst, G. Thompson. – Oxford : Blackwell, 1996. – 227 p.

312. Holmes G. S. *Gregory King and the Social Structure of Pre-Industrial England* [Електронний ресурс] / G. S. Holmes // *Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series*. – 1977. – Vol. 27. – P. 41–68. – Режим доступу : https://www.jstor.org/stable/3679187?seq=1#page_scan_tab_contents.

313. Hopkins T. *The age of transition: Trajectory of the world-system 1945–2025* / T. Hopkins, I. Wallerstein. – London : Zed Books, 1996. – 51 p.

314. Hosseini H. S. *Alternative Globalizations: An Integrative Approach to Studying Dissident Knowledge in the Global Justice Movement* / Hamed S. A. Hosseini. – London: Routledge, 2009. – 288 p.

315. Human Development Index and its components [Електронний ресурс] // United Nations Development Programme. – 2015. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>.

316. Huntington S. *The Change to Change: Modernization, development and politics* / S. Huntington. – New York : Free Press, 1976. – P. 30–31; 45–52.

317. Huntington S. P. *The clash of civilizations and the remarking of world order* / S. P. Huntington. – London : The Free Press, 2002. – 370 p.

318. Huntington S. *The Global Politics of Civilizations. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* / S. Huntington // The Free Press ed. – Simon\$Schuster. – London, 2002. – P. 207.

319. Huntington S. P. *Who are we?: The challenges to America's national identity* / S. P. Huntington. – New York : Simon & Schuster, 2004. – P. 212–213; 218, 256.

320. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс] // The Heritage Foundation. – 2017. – Режим доступу : <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.

321. Isuani E. *El Estado Benefactor. Un Paradigma en Crisis* / E. Isuani. – Buenos Aries, Argentina : Miño y Davila, 1991.

322. Jenkins S. *Pareto models, top incomes, and recent trends in UK income inequality* / S. Jenkins // *Economica*. – 2016.

323. Jimenez J. *Social Policy and Social Change: Toward the Creation of Social and Economic Justice* / Jillian Jimenez // SAGE, 2010. – P. 511.

324. Kaplan B. *Social Change in the Capitalist World* / B. Kaplan. – Beverly Hills, California : SAGE, 1993.

325. Kennett P. *A Handbook of Comparative Social Policy, Second Edition* / Patricia Kennett // Edward Elgar Publishing, 2013. – P. 424.

326. Keohane R. O. *Power and interdependence* / R. O. Keohane, J. S. Nye. – Boston : Longman, 2012. – 230 p.

327. Killing J. *The Quest for Economic Stabilization: The IMF and the Third World* / J. Killing. – London : Overseas Development Institute, 1984. – P. 45–56.

328. KOF Globalisation Index [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2018. – Режим доступу : https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2018/Data_2018.xlsx.

329. Kose M. Collapse and revival: Understanding global recessions and recoveries / M. Kose, M. Terrones. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2015. – 316 p.

330. Landsberg M. Export-led Industrialization in the Third World: Manufacturing Imperialism / M. Landsberg // Review of Radical Political Economics. – 1979. – № 11. – P. 50–63.

331. Lechner F. J. Globalization: The Making of World Society / Frank J. Lechner. – Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 2009. – 317 p.

332. Levy M. Social Patterns and Problems of Modernization / M. Levy. – Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1967.

333. Lindert P. Revising England's social tables 1688–1812 [Електронний ресурс] / Peter H. Lindert, Jeffrey G. Williamson // Explorations in Economic History. – 1982. – Vol. 19, is. 4. – P. 385–408. – Режим доступу : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0014498382900092>.

334. Liz R. Crecimiento Economico, Empleo y Capacitacion / R. Liz. – Buenos Aires, Argentina : PNUD, 1993. – P. 27–32.

335. Lopez-Calva L. Explaining the Decline in Inequality in Latin America: Technological Change, Educational Upgrading, and Democracy [Електронний ресурс] / L. López-Calva, N. Lustig // Brookings Institution Press and UNDP. – 2010. – Режим доступу : https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/declining_inequalityinlatinamerica_chapter.pdf.

336. Maecelbergh M. The will of the many: how the alterglobalisation movement is changing the face of democracy / Marianne Maecelbergh. – London : Pluto Press, 2009. – 284 p.

337. McClelland D. Bussiness Drive and National Achievement / D. McClelland. – New York : Basic Books, 1964. – P. 167–170.

338. McGrew A. Globalization Theory: Approaches and Controversies / A. McGrew, D. Held. – London – Cambridge : Polity, 2007. – 288 p.

339. McLuhan M. Understanding media: The extensions of man / M. McLuhan, W. T. Gordon. – Seoul : Communication Books, 2011. – 460 p.

340. Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers, W. W. Behrens. – New York : Universe Books, 1972.

341. Mensch G. Stalemate in Technology – Innovations Overcome the Depression / G. Mensch. – New York : Ballinger, 1979.

342. Mesarovic M. Mankind at the Turning Point / M. Mesarovic, E. Pestel. – New York : Dutton, 1974.

343. Meyer B. Globalization and Identity: Dialectics of Flow and Closure / B. Meyer, P. Geschiere. – Verlag : Wiley-Blackwell, 1999. – 344p.

344. Milanovic. Ancient Inequality [Електронний ресурс] / Milanovic, Lindert, Williamson // The Economic Journal. – 2011. – Vol. 121, is. 551. – P. 255–272. – Режим доступу : <http://piketty.pse.ens.fr/files/MilanovicLindertWilliamson2011.pdf>.

345. Millennium Development Goals Database [Електронний ресурс] // United Nations Statistics Division. – 2017. – Режим доступу : <http://data.un.org/Data.aspx?q=Poverty&d=MDG&f=seriesRowID%3a584#MDG>.

346. Milliot E. Le marketing symbiotique / E. Milliot. – Paris : L'Harmattan, 1998. – P. 5–18.

347. Milliot E. The Paradoxes of Globalisation / E. Milliot, N. Tournois. – Chippenham and Eastbourne : CPI Antony Rowe, 2010. – 313 p.

348. Moore M. Globalization and Social Change / M. Moore. – New York : Elseiver, 1993.

349. Morris J. The Pax Britannica. Vol. II: The Climax of the Empire / J. Morris. – London : Faber & Faber, 1998. – 69 p.

350. Nayyar D. The South in the World Economy: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Деepak Найяр // UNDP Human Development Report Office. – 2013. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf.

351. O'Rourke K. Globalization and History: the Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy / K. O'Rourke, J. Williamson. – Cambridge : The MIT Press, 1999. – 343 p.

352. Pico J. Teorias sobre el Estado de Bienestar 17 J. Pico. – Madrid, España : Siglo XXI editores, 1995. – P. 32–41.

353. Piketty T. Distributional national accounts: Methods and estimates for the United States [Електронний ресурс] / T. Piketty, E. Saez, G. Zucman // National Bureau of Economic Research. – 2016. – Режим доступу : https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2016/01/Distributional-National-Accounts_Methods-Estimates-for-the-US_Piketty-Saez-Zucman_NBER16.pdf.

354. Paterson W. B. Altering World Order: The Alter-globalization Movement and the World Trade Organization [Електронний ресурс] / William B. Paterson. – Stirling : University of Stirling, 2006. – 362 p. – Режим доступу : <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/186/1/Revision%20Final%20Draft%20Dec%202006.pdf>.

355. Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / Geoffrey Pleyers. – London : John Wiley & Sons, 2013. – 336 p.

356. Population and social statistics [Електронний ресурс] // SL tables. – Режим доступу : www.stat.gov.lt/en.
357. Portes A. Labor, Class, and the International System / A. Portes. – New York : Aberdeen, 1992.
358. Poulantzas N. Estado y Sociedad en Naciones Dependientes / N. Poulantzas. – Mexico : Siglo XXI editores, 1989. – P. 56–67; 78–83; 101–112.
359. Prebisch R. The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems / R. Prebisch. – New York : United Nations, 1950.
360. Rappa A. L. Globalization: Power, Authority, and Legitimacy in Late Modernity / Antonio L. Rappa. – Singapore : Institute of South-east Asian, 2011. – 348 p.
361. Raw index data 2016 [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2016. – Режим доступу до ресурсу : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.
362. Razeto L. Economia de Solidaridad y Mercado Democratico / L. Razeto. Santiago, Chile : Academia de Humanismo, 1995. – P. 56–61.
363. Redfield R. Peasant Society and Culture / R. Redfield Chicago : University of Chicago Press, 1965. – P. 35–43.
364. Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York : Creative age Press, 1944. – P. 212, 219.
365. Renshaw G. Maths for Economics / G. Renshaw. – New York : Oxford University Press, 2005.
366. Rifkin J. The End Of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era / Jeremy Rifkin. – New York : G. P. Putnam's Sons, 1996. – 350 p.
367. Robertson R. Interpreting Globality / R. Robertson. – Glen-side (Pa.) : Pennsylvania Univ. Press, 1983. – 276 p.
368. Robertson R. The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness / R. Robertson. – Nova Scotia : Fernwood Pub, 2003. – P. 7–11.
369. Ronaldo M. Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism / M. Ronaldo // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London, 2005. – P. 60–69.
370. Rosenau J. Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization / J. Rosenau. – Princeton : Princeton University Press, 2003. – 456 p.
371. Rostow W. W. The Five Stages of Growth-A Summary / W. W. Rostow // The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. – Cambridge : Cambridge University Press, 1960. – P. 4–16.

372. Ruigrok W. The Logic of International Restructuring: Management of Dependencies in Rival Industrial Complexes / W. Ruigrok, R. Van Tulder. – London : Routledge, 1995. – 362 p.

373. Ruth A. Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept? / Abbey Ruth // *New Political Science*. – 2005. – № 27. – P. 461–480.

374. Schlembach R. Against Old Europe: Critical Theory and Alter-Globalization Movements / Raphael Schlembach. – London : Routledge, 2016. – 168 p.

375. Scholte J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization / J. Scholte // *Globalization: Theory and Practice*. – N. Y., 1996. – P. 44–45.

376. Scholte J. A. Globalization: A Critical Introduction / Jan Aart Scholte. – London : Macmillan International Higher Education, 2005. – 400 с.

377. Simon C. The Neoliberal Theory of Society / C. Simon // *Neoliberalism – A Critical Reader*. Pluto Press. – London, 2005. – P. 50–59.

378. Smelser N. Toward a Theory of Modernization / N. Smelser. – New York : Basic Books, 1964. – P. 268–274.

379. So A. Social Change and Development / A. So. – Newbury Park, California : SAGE, 1991. – P. 17–23; 46–49.

380. So A. The South China Silk District / A. So. – Albany, New York : SUNY Press, 1986.

381. Social Progress Index 2017 [Електронний ресурс] // *The Social Progress Imperative*. – 2017. – Режим доступу : <http://www.socialprogressindex.com/?tab=2&code=UKR>.

382. Socio-Economic Database for Latin America and the Caribbean [Електронний ресурс] // *CEDLAS and The World Bank*. – 2015. – Режим доступу : <http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/wp/en/estadisticas/sedlac/>.

383. Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth / R. M. Solow // *The Quarterly Journal of Economics*. – 1956. – February, vol. 70, no. 1. – P. 65–94.

384. Srinivasan M. Global supply chains: Evaluating regions on an EPIC framework: Economy, politics, infrastructure, and competence / M. Srinivasan, P. Dornier, K. Petersen, T. Stank. – New York : McGraw-Hill Education, 2014. – 496 p.

385. Steger M. B. Globalization: A Very Short Introduction / Manfred B. Steger. – N. Y. : Oxford University Press, 2017. – 176 p.

386. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents / Joseph Stiglitz. – UK : Penguin, 2015. – 320 p.

387. Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation / S. Talbott. – N. Y. : Simon & Schuster, 2008. – 257 с.

388. Taleb N. N. The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: «On Robustness and Fragility» / Nassim Nicholas Taleb. – New York City : Random House Trade Paperbacks, 2010. – 444 p.

389. The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development [Електронний ресурс] // World Intellectual Property Organization. – 2015. – Режим доступу : http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf.

390. The Good Country Index [Електронний ресурс] // Good Country. – 2017. – Режим доступу : <https://goodcountry.org/index/results?p=overall>.

391. The Legatum Prosperity Index [Електронний ресурс] // Legatum Institute Foundation. – 2017. – Режим доступу : <http://www.prosperity.com/rankings>.

392. The World in 2050 Will the shift in global economic power continue? – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pwc.com/gx/en/issues/the-economy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf>.

393. Thomas P. From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms / P. Thomas // Neoliberalism – A Critical Reader. Pluto Press. – London, 2005. – P. 20–29.

394. Tipps D. Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A critical perspective / D. Tipps. – New York : Free Press, 1976. – P. 65–77.

395. UNCOMTRADE [Електронний ресурс] // United Nations UNCOMTRADE Statistical Database. – 2017. – Режим доступу : <https://comtrade.un.org/>.

396. UNIDO Secretariat [Електронний ресурс] // UNIDO Secretariat Research. – Режим доступу : <https://www.unido.org/>.

397. United Nations. World Investment Report 2016: Investor Nationality: Policy Challenges / United Nations, United Nations Conference on Trade and Development Staff. – N. Y. Geneva : UN Publications, 2016. – 232 c.

398. Volcker P. Failure Risks Devastating Consequences' by Zbigniew Brzezinski / P. Volcker // The New York Review of Books. – New York, 2016. – P. 118.

399. Wallerstein I. Africa: The Politics of Unity / Wallerstein I. – New York : Random House, 1977.

400. Wallerstein I., Akzin B. Estado y Nacion / I. Wallerstein, B. Akzin. – Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1988.

401. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition / I. Wallerstein // International Sociology. – 2000. – T. 15 (2), №6. – P. 249–265.

402. Wallerstein I. *World-System Analysis* / I. Wallerstein. – Stanford : Stanford University Press, 1987.

403. Waters M. *Globalization* / M. Waters. – London – N. Y. : Routledge, 1995. – 185 p.

404. Waters M. *Globalization* / Malcolm Waters. – London : Routledge, 2013. – 268 p. – (2-ге вид. : допов. та випр.).

405. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* / M. Weber. – New York : Scribner, 1988.

406. Webster N. *Webster's third new international dictionary of the English language, unabridged* / N. Webster, P. B. Gove. – Springfield, MA : Merriam-Webster, 1981. – 965 с.

407. Williams G. *Struggles for an Alternative Globalization: An Ethnography of Counterpower in Southern France* / Gwyn Williams. – UK : Ashgate Publishing, Ltd., 2012. – 194 с.

408. World Bank [Електронний ресурс] // The World Bank and PovcalNet. – 2017. – Режим доступу : <http://iresearch.worldbank.org>.

409. World Energy Outlook 2016 [Електронний ресурс] // U.S. Energy Information Administration. – 2016. – Режим доступу : [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).

410. *World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges.* – N. Y. – Geneva : UN Publications, 2016. – P. 3.

411. Yeates N. *Globalization and Social Policy* / Nicola Yeates. – N. Y. : SAGE Publications, 2001. – 195 p.

412. Yip G. *Total Global Strategy.* (3rd ed.) / G. Yip, T. Hult. – Boston : Pearson, 2012. – 320 p.

413. Zvarych R. Y. *Alternative component of globalization* / R. Y. Zvarych // *Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges: Collection of scientific articles.* – Draft2Digital Publishing House, 2017. – 185 p. ISBN 978-0-692-87589-6. – P. 28–31.

414. Zvarych R. Y. *Financial and credit imperatives of alterglobalization the emerging markets* / R. Y. Zvarych // *Financial and credit activity: problems of theory and practice.* – 2018. – Т. 1, №24. – P. 360–367.

415. Zvarych R. Y. *Security of the global economic development in the environment of international financial centers* / R. Y. Zvarych // *Local Production Systems: Analysis and Forecasting of Regional Economic Development* / ed. by A. S. Novoselov and V.E. Seliverstov. – Novosibirsk, Sofia, Lodz, Banska Bystrica, Ternopil, 2015. – P. 249–259.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Роман Євгенович Зварич

**ГЕОЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Монографія

Редактор **Оксана Бойчук**
Комп'ютерне верстання **Надії Демчук**
Дизайн обкладинки **Романа Зварича**

Підписано до друку 17.01.2018 р.
Формат 60х90/16. Гарнітура Bookman Old Style.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 21,9. Обл. вид. арк. 23,8.
Зам. № М036-17. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua